І. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

УДК 910.1

Любіцева О.О., Кіптенко В.К., Федчук А.П.

32-Й МІЖНАРОДНИЙ ГЕОГРАФІЧНИЙ КОНГРЕС – ВИКЛИКИ І МОЖЛИВОСТІ СВІТОВОЇ ГЕОГРАФІЇ

Висвітлюються ключові напрями досліджень 32-го Міжнародного географічного конгресу у контексті проблематики кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ключові слова: Міжнародний географічний конгрес, кафедра країнознавства та туризму, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Освещаются ключевые направления исследований 32-го Международного географического конгресса в контексте проблематики кафедры страноведения и туризма Киевского национального университета имени Тараса Шевченка.

Ключевые слова: Международный географический конгресс, кафедра страноведения и туризма, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка.

This article outlines the key fields of research at the 32nd International Geographical Congress within the context of subject matter raised at the Department Tourism and Regional Studies, Taras Shevchenko Kyiv National University.

Key words: International Geographical Congress, department tourism and regional studies, Taras Shevchenko Kyiv National University.

Постановка проблеми. Діяльність Міжнародного географічного конгресу спрямована на координацію наукової діяльності географів задля вирішення актуальних проблем взаємодії суспільства і природи. Тому, головною географічною подією 2012 р. став черговий 32-й Міжнародний географічний конгрес (МГК), який проходив з 26 по 30 серпня у м. Кельн (Німеччина). Перший подібний захід такого масштабу відбувся ще у 1871 р. у м. Антверпен. У теперішньому ж вигляді МГК заснований у 1922 р. в Брюсселі. Відтоді цей міжнародний науковий захід відбувається раз на чотири роки. Організаторами цьогорічного МГК, крім його основного засновника – Міжнародного географічного союзу (МГС) – виступили також Географічне товариство Німеччини та географічний факультет Кельнського університету.

Метою статті є визначення за матеріалами 32-го Міжнародного географічного конгресу актуальних напрямів географічних досліджень у контексті проблематики кафедри країнознавства та туризму географічного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу. У конгресі 2012 р. взяло участь близько 2300 учасників з 80 країн світу, з них 1307 – вчені з науковими ступенями і званнями, 440 аспірантів і молодих науковців, 247 студентів. Як видно з рис. 1, понад половину учасників склали вчені з Німеччини. Найбільш

численні делегації традиційно прибули з США, Росії, Франції, Китаю та Японії (понад 100 учасників з кожної країни). Україну представило 25 науковців, головним чином співробітники Інституту географії НАН України та географічного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Очолив делегацію член-кореспондент НАПН України, президент Українського географічного товариства, професор Шищенко П.Г.

Рис. 1. Географія учасників 32-го Міжнароднго географічного конгресу (за Дж. Штадельбауером).

У рамках роботи конгресу Генеральна асамблея зі складу голів національних делегації обрала нового президента Міжнародного географічного союзу. Вперше в історії цієї організації президентом став представник Росії – завідувач лабораторії геополітичних досліджень Інституту географії РАН, професор Колосов В.О.

В.О. Колосов відомий своєю активною участю у міжнародному науковому співробітництві. З 1991 р. він був членом, а у 1996-2004 рр. – головою Комісії МГС з політичної географії; у 2006 р. він був обраний віце-президентом Міжнародного географічного союзу. Будучи на цих посадах, В.О. Колосов виступив співорганізатором низки міжнародних конференцій і семінарів, у тому числі – міжнародної конференції «Територіальна ідентичність і геополітика», яка відбулась 18-23 вересня 2011 р. на базі Інституту географії НАН України та Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

Виступаючи перед делегатами конгресу, новообраний президент МГС відзначив безпрецедентно високу відвідуваність цього заходу і його інноваційну програму. Також В.О. Колосов окреслив для себе такі основні завдання на посту президента: посилення взаємодії МГС з іншими міжнародними науковими союзами, особливо у галузі суспільних наук; реалізація ініціативи МГС «Культури і цивілізації для розвитку

суспільства»; поглиблення взаємодії МГС з географічними об'єднаннями країн СНД.

Традиційно каркас структури конгресу формують засідання комісій та цільових груп, які на постійній основі працюють в рамках Міжнародного географічного союзу. Цього року члени 36 комісій і 2 цільових груп зібрались для обговорення актуальних питань розвитку географічної науки та наукових результатів за окремими напрямами [2; 7; 11]. При цьому інноваційним елементом у структурі конгресу стало обговорення чотирьох ключових напрямів, які, на думку організаторів, відображають основний зміст девізу цьогорічного конгресу «З небес на землю» – це питання глобалізації і глобальних змін; проблеми взаємодії суспільства і природи; нові ризики і конфлікти; процеси урбанізації і демографічні зміни.

Ці напрями були визначені у результаті обговорення географів на двох семінарах у 2009 та 2010 рр. По кожній з ключових тем було проведено дві пленарні доповіді видатними громадськими діячами (представниками органів влади та міжнародних організацій) і відомими вченими-географами.

Так, колишній президент МГС проф. Бруно Мессерлі у своїй пленарній доповіді «Глобальні зміни і глобалізація – виклики для географії» підкреслив, що наріжною проблемою для географічних досліджень є вивчення ефектів кліматичних змін на різних просторових рівнях – від локального до глобального [11]. Тематична деталізація цієї проблематики у порядку денному 32-го МГК вказує на масштабність і комплексність географічного підходу до виявлення кліматичних змін, оцінки їх динаміки та регіональних прогнозів (враховуючи навіть аналіз суспільних уявлень про зміни клімату та їх наслідки).

Крім того, проф. Бруно Мессерлі у своєму виступі визначив чотири теми, які на його думку, вказують на виключні передумови активного та інноваційного використання методології сучасної географічної науки у міжнародних дослідницьких програмах, покликаних вирішити актуальні наукові і соціально-економічні питання.

Першу тему проф. Б. Мессерлі означив як «Зв'язок природничих і гуманітарних наук: географія як наука, яка налагоджує мости». Дотичні до цієї теми дослідження активно почали розроблятися географами різних країн після ухвалення програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (1971 р.) і публікацій з обмежень суспільного зростання, виконаних Римським клубом (1972 р.). Згодом ця проблематика отримала новий поштовх після закликів вчених до посилення міждисциплінарної відповідальності, що пролунали на конференції ООН зі сталого розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.). Останнім часом актуальність теми відзначено на симпозіумі лауреатів Нобелевської премії (Стокгольм, 2011 р.), учасники якого вкотре підкреслили, що екосистеми і суспільні системи динамічні і нерозривно взаємопов'язані. В рамках цієї теми відкривається широке підґрунтя для

вивчення історико-географічних вимірів глобалізації – історичних передумов глобальних трансформацій та їх геопросторових результатів [3].

Друга тема – екосистемне забезпечення ресурсокористування – покликана ще тісніше залучити географічну науку до вирішення актуальних питань сталого розвитку, з концепцією якого так чи інакше пов'язані усі основні напрями сучасної географії. Розглядаючи результати досліджень, тематично об'єднаних проблемою взаємодії суспільства і навколишнього середовища, провідні географи порушують на порядку денному суттєве з точки зору теорії і методології географії питання можливостей і викликів інтегрального підходу до вивчення глобальних змін сьогодення. У зв'язку з цим, тематичні фокуси географічної думки зосереджуються на дослідженні питань функціонування «зеленої економіки». У цьому контексті особливого значення набувають географічна експертиза, управління природокористуванням, розвиток екосистемних послуг у культурних ландшафтах, що передбачає різноманіття аналітичних підходів до управління [1].

Зрозуміло, що зусилля географів залишатимуться неефективними допоки не будуть реалізовані дієві шляхи залучення географічного знання до діалогу між наукою і державним управлінням. Ця думка стала ключовою у проголошеній третій темі. Кінцевою метою географічних розробок, об'єднаних цією темою, є забезпечення надійного інформаційного підґрунтя для прийняття управлінських і політичних рішень. Це дозволить закріпити роль географії у сучасному світі як дієвого інструмента сталого розвитку Землі.

Четверта тема – міжнародні дослідження у галузі географічної і природничої освіти – в тій чи іншій мірі реалізується на різних рівнях суспільної комунікації і в усіх регіонах Землі. Причина розробок під такою тематикою очевидна: суспільство перебуває на «перехресті» глобальних змін і процесів глобалізації, що зумовлює необхідність переосмислення всепланетарної єдності і відповідальності суспільства перед природою. З цією метою проф. Бруно Мессерлі реалізує амбітний проект МГС – проголошення під патронатом ЮНЕСКО Міжнародного року глобального взаєморозуміння. Цей проект покликаний посилити значення світової географічної думки, результатів комплексних наукових досліджень і здобутків географічної освіти.

Географічний підхід щодо оцінки, менеджменту та подолання ризиків і конфліктів виражається у становленні наукового напряму, який забезпечить можливість здійснювати просторовий аналіз і предметно унаочнювати просторові зміни ризиків, тому комплексне уявлення про масштаби глобальних викликів покликана надати нова картографія ризиків і конфліктів [4]. Очевидно, що суттєве значення у розвитку проблематики ризиків і конфліктів мають прикладні дослідження взаємодії людини і природи (просторовий аналіз зсувів і його застосування у територіальному плануванні, систем раннього попередження стихійних явищ, у першу чергу у прибережних районах тощо).

На порядок денний виноситься проблематика геосоціального характеру: розселення і переселення як стратегія запобігання небезпеки здоров'я, загрози життю і уникнення зубожіння; географія насилля і формування культури протестів в містах; реконструкція регіонів-фантомів з врахуванням етнічних і релігійних груп, колишніх держав; проблеми корінного населення; географія і тоталітарні режими; а також пост-конфліктний розвиток націй.

Ще одним ключовим напрямом досліджень у світовій географії є вивчення соціокультурних геопросторових ефектів, пов'язаних з урбанізацією і демографічними змінами. Так, у рамках 32-го МГК на широке обговорення винесені питання сталого розвитку урбанізованого середовища, методик стратегічного міського планування, розвиток функцій урбаністичних центів у XXI ст. Актуальні аспекти глобалізаційних і глокалізаційних ефектів розкриваються у дослідженнях реорганізації міст, неолібералізації урбаністичних трансформацій, виявлення глобальних переможців та локальних переможених у контексті стратегій регенерації так званих «помираючих міст» [5; 11].

У свою чергу, предметне обговорення доповідей, заявлених відповідно до вищезазначених чотирьох тем, відбувалось упродовж робочого тижня в рамках 400 спеціальних сесій. Автори статті взяли участь у роботі тих секцій, які безпосередньо пов'язані з проблематикою кафедри країнознавства та туризму географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Зокрема, завідувач кафедри, д.геогр.н., проф. Любіцева О.О. у секційному засіданні комісії з культурологічних підходів в географії, присвяченому вивченню сакрального простору, виступила з доповіддю про розвиток географічних досліджень паломництва в Україні у контексті об'єктно-предметної взаємодії географії культури та географії релігій [10]. Становлення цього напряму географічних досліджень в Україні відбувалося на початку 1990-их рр. за безпосередньої участі автора, наукові праці якого у вітчизняній науці визнані базовими для цієї дисципліни. У доповіді визначені основні наукові проблеми цього напряму дослідження: 1) вивчення релігійної ситуації і динаміки її просторового розвитку; 2) просторовий розподіл сакральних центрів; 3) просторові і часові характеристики розвитку паломництва; 4) оцінка доступності сакральних центрів для задоволення потреб вірян і управління цими об'єктами на принципах сталого розвитку.

Аналіз тематики секційних засідань комісії з географії туризму та дозвілля дозволив визначити такі актуальні питання у цій царині: вплив глобальних змін на соціокультурні аспекти туризму; проблеми регіонального сталого розвитку туризму; трансформація географії туризму у колишніх колоніях (т.зв. глобальний південь); туристична мобільність в урбанізованому просторі. Окрему проблематику становлять питання трансформації і управління туристичними дестинаціями в умовах інтенсифікації глобальних змін і пов'язаних з цим ризиків для туризму.

У ході секційних засідань комісії з географії туризму та дозвілля серед учасників конгресу розповсюджувався компакт-диск з проблем розвитку туризму в Україні, підготовлений за результатами наукових праць викладачів кафедри країнознавства та туризму.

Також асистент кафедри к.геогр.н. Федчук А.П., підтверджуючи тезу про залучення у світовий туристичний процес віддалених, важкодоступних та малозмінених людиною територій, виступив з доповіддю про особливості розвитку антарктичного туризму [8]. Основним результатом виконаної роботи є розробка і впровадження механізмів просторового управління у районі наукових інтересів України в Антарктиці та безпосередньо на станції «Академік Вернадський» – одній з п'яти найбільш відвідуваних туристами наукових станцій в Антарктиці за останні півстоліття.

Крім того, виступаючи з доповіддю на секції з ключових теоретичних питань політичної географії, Федчук А.П. виділив ключові здобутки міжнародно-правового режиму Антарктики – еволюцію просторових уявлень впродовж XX ст.; механізм забезпечення геополітичної стабільності та міжнародного наукового співробітництва; механізм природокористування на базі екосистемного підходу в масштабі цілого континенту; механізм реагування на нові природні та суспільні виклики [9]. Визначені механізми дозволяють говорити про політико-географічну систему Антарктики як дієву регіональну модель управління міжнародним простором, який знаходиться за межами юрисдикції жодної з країн.

Оскільки міжнародні території відзначаються високим просторовим потенціалом сталого розвитку, суспільно-географічні проблеми управління міжнародними політико-територіальними системами вперше були включені до проблематики кафедри країнознавства і туризму за результатами роботи конференції «Країнознавство як міждисциплінарний напрям наукових досліджень: актуальні проблеми», приуроченої до 20-річчя кафедри (Київ, 2010) [6]. Надалі слід очікувати нових наукових розробок з вивчення стратегічних властивостей географічного середовища, виявлення та оцінки тих геостратегічних об'єктів, які мають вплив на реалізацію національних інтересів. У свою чергу ефективність реалізації національної стратегії діяльності України в Антарктиці (так само, як і у Світовому океані та відкритому космосі), залежатиме від рівня наукового обґрунтування україноцентричного підходу у суспільно-географічних дослідженнях вітчизняних вчених.

Висновок. Підсумовуючи роботу 32-го Міжнародного географічного конгресу, можна стверджувати, що переважна більшість досліджень в сучасній світовій географії відповідає принципам геопросторової конкретності та зв'язкам з глобальним контекстом і незмінно пов'язана з концепцією сталого розвитку. Найближчими запланованими науковими заходами Міжнародного географічного союзу є регіональні конференції у Японії (Кіото, 2013), Польщі (Краків, 2014) та Росії (Москва, 2015).

Наступний Міжнародний географічний конгрес відбудеться у Пекіні у 2016 р.

Використані джерел:
1. Взаимодействие общества и окружающей среды [Електронний ресурс] / Кіптенко В.К. – Режим доступу: http://geomi.ru/vector/osnovnyie-napravleniya-sovremennoy-ge.
2. Международный Географический Конгресс, Кёльн – 2012 [Електронний ресурс] / Кіптенко В.К. – Режим доступу: http://geomi.ru/news/mezhdunarodnyiy-geograficheskiy-kongre.
3. Основные направления современной географии [Електронний ресурс] / Кіптенко В.К. – Режим доступу: http://geomi.ru/news/sorientiruysya-osnovnyie-napravleniya.
4. Риски и конфликты: роль географии в современном мире [Електронний ресурс] / Кіптенко В.К. – Режим доступу: http://geomi.ru/news/riski-i-konfliktyi-rol-geografii-v-sov.
5. Урбанизация и демографические изменения [Електронний ресурс] / Кіптенко В.К. – Режим доступу: http://geomi.ru/news/urbanizatsiya-i-demograficheskie-izmeneniya-v-fokuse-mezhdunarodnogo-geograficheskogo-kongressa-kyoln-2012.
6. Федчук А. Становлення україноцентричного підходу у комплексно-гоеграфічних дослідженнях Антарктики // Географія та туризм: Наук. Зб. / Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К. Альтерпрес, 2010. – Вип. 5. – С. 159-165.
7. 32-nd International Geographical Congress: Book of Abstracts. – Cologne: Druckerei Martin Roesberg, 2012. – 979 p.
8. Fedchuk A. The Development of Antarctic Tourism: Implications of Multilevel Spatial Management // 32nd International Geographical Congress: Book of Abstracts. – Cologne, 2012. – P. 226-227.
9. Fedchuk A. Semi-centennial Antarctic Governance: Lessons Learned from the Antarctic Treaty System // 32nd International Geographical Congress: Book of Abstracts. – Colonge, 2012. – P. 408.
10. Lyubitseva O. Geographical Studies of Pilgrimage in Ukraine // 32nd International Geographical Congress: Book of Abstracts. – Cologne, 2012. – P. 98.
11. The IGC Conference Newspaper, 27-30 August 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://igc2012.org/frontend/index.php?page_id=661&ses_id=96ac151 c7801c3bbb378865b607d154a.

УДК 327:378:911.3

Балабанов Г.В.

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ТУРИЗМУ В НАЦІОНАЛЬНОМУ АВІАЦІЙНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Розкрито напрями міжнародної діяльності кафедри країнознавства і туризму Національного авіаційного університету.

Ключові слова: міжнародна діяльність, кафедра країнознавства і туризму Національний авіаційний університет,

Раскрыты направления международной деятельности кафедры страноведения и туризма Национального авиационного университета.

Ключевые слова: международная деятельность, кафедра страноведения и туризма, Национальный авиационный университет.

Revealed international activities department of regional geography and tourism National Aviation University.

Key words: international activities, department of regional geography and tourism, National Aviation University.

Національний авіаційний університет (НАУ) є одним з провідних і найбільших вищих навчальних закладів України, де навчається понад 35 тисяч студентів і слухачів із 50 країн світу. Він заснований у 1933 р. і добре знаний в Україні та за кордоном традиціями якісної освіти,

науковими і педагогічними здобутками. Від 2000 р. має статус національного, від 2010 р. – самоврядного (автономного) дослідницького національного університету. До складу університету входять Кіровоградська льотна академія, 17 інститутів (у тому числі Житомирський військовий інститут ім. С.П. Корольова), 4 факультети, 7 коледжів, 2 ліцеї, Європейські регіональні центри Міжнародної організації цивільної авіації (ICAO), науково-дослідні інститути і лабораторії тощо.

За останні двадцять років університет не тільки зберіг лідерство як потужний вищий навчальний заклад для задоволення потреб авіакосмічної галузі у професійних кадрах, але й розвиває освітню діяльність за іншими суміжними напрямами. Авіація дозволяє долати великі відстані, географічні бар'єри і державні кордони, що вимагає відповідного міжнародно-правового регулювання повітряних сполучень. Сучасна цивільна авіація є складною глобальною системою, потужним чинником розвитку міжетнічних і міжкультурних зв'язків, взаєморозуміння між народами. За даними ICAO, у 2010 р. кількість авіапасажирів у світі тільки на регулярних міжнародних і внутрішніх комерційних рейсах авіакомпаній становила 2,6 млрд. Всі учасники авіаційної діяльності (органи авіаційної влади, авіакомпанії, аеропорти, авіаційні та авіаремонтні заводи, спеціалізовані міжнародні організації, навчальні заклади та ін.) незалежно від національної юрисдикції в кінцевому підсумку працюють на зростання просторової мобільності населення світу. Мільйони людей у різних країнах цілодобово за уніфікованими стандартами, правилами і регламентами забезпечують виробництво польотів та їхню безпеку, безперебійне функціонування аеропортів та аеродромів, обслуговування повітряного руху та авіапасажирів. Тому цілком логічним був наказ ректора від 24 лютого 2005 р. про створення в структурі НАУ Інституту міжнародних відносин, до складу якого увійшла і нова кафедра країнознавства і туризму.

Позаду складні роки становлення, проте поступово вдалося знайти своє місце в освітньому просторі. Головним напрямом діяльності кафедри є підготовка фахівців з вищою освітою для туристичної галузі України (бакалаврів, спеціалістів і магістрів). Кафедра є випусковою за напрямом «Туризм», а також забезпечує викладання нормативної дисципліни «Країнознавство» студентам-міжнародникам інших спеціальностей. Створено висококваліфікований професорсько-викладацькій колектив, у складі якого працюють троє докторів наук, професорів, семеро кандидатів наук, доцентів, четверо викладачів без вченого ступеню (всі викладачі штатні). Допоміжний персонал представлений трьома фахівцями. На денній і заочній формах навчання вищу освіту в галузі туризму здобувають понад 400 студентів, з них 8 громадян іноземних держав (Естонія, Росія, Туреччина, Угорщина та ін.).

Концептуально підготовка бакалаврів, спеціалістів і магістрів з туризму в Національному авіаційному університеті відрізняється від інших вищих навчальних закладів наступними особливостями: 1) навчальний

план містить дисципліни, які відображають профіль вищого навчального закладу («Авіація і туризм», «Транспортні системи в туризмі», «Логістика в туризмі», «Глобальні дистриб'юторські системи в туризмі»). Це дозволяє готувати фахівців, які глибоко розуміють зв'язки між розвитком транспорту і туризму, володіють сучасними технологіями бронювання авіаквитків, технологіями обслуговування авіатуристів тощо; 2) підготовка таких фахівців адаптована в першу чергу до потреб столиці України, де спостерігається позитивна динаміка розвитку туристичного бізнесу, інтенсивно розвиваються аеропорти «Бориспіль» і «Київ» (Жуляни) і стрімко зростають обсяги туристичних авіаперевезень.

Міжнародне співробітництво є одним із пріоритетних напрямів роботи кафедри. Його основна мета полягає у використанні можливостей міжнародної діяльності задля підвищення якості вищої професійної освіти і конкурентоспроможності молодих фахівців з туризму на вітчизняному і закордонних ринках праці. Кафедра знаходиться в процесі розбудови міжнародних зв’язків. Цей напрям діяльності розвивається з урахуванням трьох основних чинників:

- сучасних вимог Болонського процесу, Європейського простору вищої освіти (ЕНЕА), до якого активно інтегрується Україна;
- особливостей «зовнішньої політики» НАУ як одного з лідерів української вищої освіти;
- впливу предметної специфіки кафедри.

Дію першого чинника доцільно розглядати з позицій загальних умов розвитку вищої освіти України. Позаду держава «за залізною завісою», ця завіса впала. Українські ВНЗ змушені конкурувати з іноземними на відкритому ринку освітніх послуг за майбутніх студентів-резидентів України. Тому немає іншого шляху окрім підвищення ефективності та якості освітнього процесу, в тому числі за рахунок використання сучасних напрямів, форм і методів організації міжнародного співробітництва (сприяння академічній мобільності студентів, викладачів і науковців; участі у міжнародних освітніх і наукових програмах і проектах; обміну новітніми освітніми технологіями; модернізації лабораторної бази; спільного проведення міжнародних наукових і науково-практичних конференцій, конгресів, симпозіумів, круглих столів; обміну новими науковими і навчальними виданнями, спільної видавничої діяльності; створення двосторонніх освітніх програм з іноземними університетами за принципом «подвійного диплому» тощо). Розвиток цих та інших напрямів і форм міжнародної співпраці дозволить певною мірою доповнити обмежені фінансові можливості держави модернізувати систему вищої освіти України (за рахунок залучення коштів міжнародних програм і фондів, технічної допомоги іноземних держав). Актуальним завданням загальнодержавного рівня залишається створення такого правового поля, яке б максимально сприяло інтеграції вищої школи України у світовий науково-освітній та інформаційний простір.

Певні акценти, координати розвитку міжнародного співробітництва у сфері підготовки професійних кадрів встановлює і сам Національний авіаційний університет. Він є членом Міжнародної асоціації університетів (IAU) і Великої хартії університетів (Magna Charta). Перші іноземні студенти розпочали навчання ще у далекому 1947 р., а сьогодні в університеті навчається 1,3 тис. іноземних громадян. НАУ є учасником 104 двосторонніх або багатосторонніх угод з вищими навчальними закладами, науковими установами, компаніями, міжнародними організаціями, розташованими у 31 державі світу. Майбутні фахівці туристичної галузі регулярно беруть участь у зустрічах з представниками іноземного дипломатичного корпусу в Україні. Тільки за останній рік в університеті відбулися виступи керівників дипломатичних місій Австрії, Ірану, Іспанії, Росії, директора Представництва Польської туристичної організації в Україні.

Вибір головних географічних векторів міжнародного співробітництва для кафедри країнознавства і туризму був обумовлений наступними міркуваннями. Колектив кафедри надає пріоритетне значення розвитку співпраці з партнерами з трьох груп країн:

1) країни-лідери світового туризму, які демонструють високі стандарти якості послуг, володіють багатьма конкурентними перевагами і новітніми технологіями туристичного бізнесу;

2) країни, які «стартували» пізніше, проте динамічно розвивають сектор туризму і подорожей, зміцнюють свої позиції на світовому ринку туристичних послуг й успішно конкурують з українськими суб'єктами туристичної діяльності за українського споживача;

3) країни пострадянського простору, які обирають власні стратегії реформування туризму і вирішують проблеми, більшість з яких є спільними, враховуючі історичне минуле.

Для визначення країн першої групи ми скористалися відомим рейтингом конкурентоспроможності країн світу в сфері подорожей і туризму за методикою Світового економічного форуму (WEF). Місце країн у рейтингу залежить від значень інтегрального індексу TTCI, що розраховується на єдиній (хоча і дискусійній) методологічній основі. Інтегральний індекс враховує сукупність спеціалізованих індексів (оцінка рівня розвитку транспортної, готельної інфраструктури, безпеки, правового забезпечення, політичної стабільності, комфортності ведення бізнесу, участі держави в розвитку галузі, туристичної привабливості, безпеки в країні в цілому, природного та людського потенціалу держави). В період 2007-2011 рр. опубліковано 4 звіти «Travel and Tourism Competitiveness Report» і за середньоарифметичними значеннями інтегрального індексу TTCI трійка лідерів світового рейтингу туристичної конкурентоспроможності виглядає так: Швейцарія (TTCI=5.66), Австрія (TTCI=5.46) і Німеччина (TTCI=5.45).

Після консультацій з проф. І. Жалобою, який тривалий час успішно співпрацює з австрійськими науковцями і освітянами, і зустрічі у

Посольстві Австрійської Республіки в Україні було прийняте рішення ініціювати співробітництво між НАУ і Клагенфуртським Альпен-Адріа університетом. Цей вищий навчальний заклад заснований у 1970 році спочатку як коледж, а 1975 р. був перетворений в університет. Зараз в Альпен-Адріа університеті навчається близько 10 тисяч студентів, з них 1,5 тисячі – іноземні студенти. Штат співробітників нараховує 1300 осіб. Включає в себе гуманітарний факультет, факультети менеджменту і економіки, міждисциплінарних зв'язків і технічних наук. Університет розташований на березі озера Вертерзеє в м. Клагенфурт – столиці федеральної землі Каринтія, що добре відома в Австрії і за кордоном потужним розвитком туризму і високою якістю туристичних послуг. Упродовж 2011-2012 рр. відбулися візити до Клагенфурту викладачів і студентів НАУ, візит у відповідь до Києва трьох професорів Альпен-Адріа університету. Результатом цих контактів стало підписання восени 2012 року офіційної Угоди про співробітництво між НАУ і Клагенфуртським Альпен-Адріа університетом, який готує менеджерів туризму магістерського рівня. Угода відкриває сприятливі можливості для практичної реалізації багатьох цікавих ідей і проектів.

До другої групи країн ми відносимо в першу чергу Туреччину, Польщу, Чехію і Болгарію. Успішно розвивається співпраця викладачів і студентів кафедри з Представництвом Польської туристичної організації в Україні і Вищою школою туризму та екології з м. Суха Бескидська (Малопольське воєводство). Цей навчальний заклад був заснований лише в 2001 році, проте широкий спектр навчальних програм та висока ефективність навчання приваблюють студентів не тільки з Польщі, але й з інших країн (України, Росії, Ірландії, Великобританії, Угорщини тощо). На даний момент він посідає 2 місце в рейтингу недержавних вищих навчальних закладів Польщі за якістю туристичної освіти.

Впродовж 2011/12 навчального року було реалізовано цікавий міжнародний проект – відкритий конкурс студентських наукових робіт «Польща туристична». Співорганізаторами конкурсу виступили НАУ і Представництво Польської туристичної організації в Україні. На конкурс було подано 32 роботи від студентів НАУ, Київського національного університету ім. Тараса Шевченка і Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара. П'ятеро переможців конкурсу отримали можливість відвідати Польщу. Українські студенти, завідувач кафедри країнознавства та туризму ІМВ НАУ Балабанов Г.В. та провідний фахівець кафедри Гришко Р.Є. ознайомилися з історичним центром Кракова і взяли участь у семінарі, підготовленому Малопольською регіональною туристичною організацією. Відбулося кілька зустрічей з керівництвом і студентами Вищої школи туризму та екології. Обговорювались питання спільних навчальних програм, публікацій наукових праць, проведення в Бещадах фестивалю студентської молоді трьох сусідніх держав – Польщі, України і Словаччини, а також проект Договору про співробітництво між НАУ та Вищою школою туризму та екології. Декан відділення туризму

проф. К. Борковський у жовтні 2012 р. перебував з візитом у Києві, де виступив з доповіддю на науково-практичній конференції «Взаємодія транспорту і туризму: тенденції, проблеми, перспективи». Проект Договору про співробітництво між навчальними закладами погоджено, він буде підписаний у 2013 р.

Серед країн пострадянського простору особливе місце належить Російській Федерації. На громадян Росії припадає майже 40% в'їзного турпотоку до України, частка Росії у виїзному турпотоці з України становить 15%. Історичний чинник обумовлює близькість проблем реформування туристичної галузі, концептуальних засад наукових досліджень туристичної діяльності, а також систем вищої освіти в обох країнах. Саме тому варто зберегти і розвивати інтенсивні контакти між фахівцями і студентами України і Росії. Тільки впродовж 2012 р. викладачі кафедри країнознавства і туризму НАУ опублікували в Росії 5 наукових праць. Встановлено творчі зв’язки між кафедрами країнознавства і туризму НАУ і Санкт-Петербурзького державного університету. Перед студентами і викладачами НАУ у листопаді 2012 р. виступав з лекцією «Геомаркетинг в туризмі» професор Саратовського державного університету О.Кусков.

Важливу науково-методичну роботу на високому професійному рівні виконує доцент Г.Ш. Уварова. Щорічно вона як науковий керівник готує команди старшокласників з України до участі у Міжнародних олімпіадах з географії, супроводжує команду за кордон в якості члена офіційної делегації від України. На минулорічній Олімпіаді в м. Модена (Італія) українські старшокласники здобули 2 срібних і 2 бронзових нагороди, а 2012 р. в м. Оллаварія (Аргентина) – 2 бронзових.

Цінний досвід міжнародного співробітництва має доцент Л.М. Ткачук, яка брала участь в об'єднаному європейському проекті «EU Standarts in teaching International Tourism Economics» за програмою Tempus Tasis. В рамках цього проекту видано авторський навчальний посібник «Інноваційні технології в міжнародному туризмі». У закордонних відрядженнях у 2012 р. перебували також проф. В.І. Вишневський (для обговорення участі у спільному науковому проекті з Дрезденським технічним університетом, Німеччина) і студентка магістратури А. Швець (для участі у роботі міжнародного семінару з професійної вищої освіти на базі Варшавського університету, Польща).

Туризм ще не посів свого справжнього місця у національній економіці. Сучасний рівень розвитку туризму в Україні в аспекті міжнародних порівнянь не відповідає вимогам часу і потенціалу країни. Тому якісна підготовка майбутніх фахівців з туризму вимагає подальшої інтенсифікації міжнародних контактів, опанування кращого іноземного досвіду, використання всіх можливих форм і методів міжнародного співробітництва.

УДК 796.5

Колотуха О.В.

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СПОРТИВНОГО ТУРИЗМУ

Статтю присвячено сучасним проблемам понятійного апарату суспільно-географічного дослідження спортивного туризму.

Ключові слова: суспільно-географічного дослідження, спортивний туризм.

Статья посвящена современным проблемам понятийного аппарата общественно-географического исследования спортивного туризма.

Ключевые слова: общественно-географическое исследование, спортивний туризм.

The article is sanctified to the modern problems of concept vehicle of publicly-geographical research of sporting tourism.

Key words: publicly-geographical research, sporting tourism.

Постановка проблеми. Особливе місце в системі рекреаційно-туристської діяльності посідає *спортивний туризм,* орієнтований на важливу рухово активну соціальну категорію нашого суспільства. За період свого становлення і розвитку спортивний туризм напрацював свою термінологію, яку треба адаптувати до існуючої рекреаційно-туристської термінології.

Звісно, що спортивний туризм як сегмент рекреаційно-туристської галузі повинен спиратися на понятійно-термінологічний апарат рекреаційно-географічного напряму, що склався на стику суспільно-географічних та фізико-географічних наук. Крім того, рекреаційна географія й географія туризму оперують власною термінологією, яка розвивалася протягом останніх 30-40 років, відбиваючи відповідні соціальні замовлення та суспільні процеси.

Актуальність розробки даної теми випливає із того, що значення понятійного апарату на початковій стадії дослідження будь-якого суспільно-географічного явища чи процесу є надзвичайно важливим. Адже цим задається алгоритм дослідження, визначаються його основні дефініції.

Аналіз попередніх досліджень. Скільки існує сфера туризму, аж допоки виникає питання як правильно писати і говорити «туристський» чи «туристичний». Слова «туризм» та «турист» як запозичення з французької з'явилися в українській мові відносно недавно. Так як подібні питання виникали і в російській мові, то можна послатися на «Тлумачний словник російської мови» (під ред. проф. Д.М.Ушакова, М.: ОГІЗ, 1935), де прикметники «туристичний» та «туристський» співвідносилися таким чином: «туризм» – «туристичний», «турист» – «туристський» [1]. Звідси – «туристична фірма», «туристична база», «туристичний журнал» тощо та – «туристське спорядження», «туристський маршрут», «туристський похід» тощо.

Слово «туристичний» пішло по країні з перших «орфографічних сервісів Word» – там це була єдина форма. Люди, які займалися

спортивним туризмом, її ніколи не використовували – вона їм «різала вухо». Не було її і в офіційній літературі зі спортивного туризму.

Натомість зараз в Законі України «Про туризм» (№ 1228-IV від 18.11.2003 р.) суцільно використовується поняття «туристичний» [2]. На противагу цьому у Федеральному законі «Про основи туристської діяльності в Російській Федерації » (№ 132-ФЗ від 05.022007 р.) аніде немає слова «туристичний» [3]. Комісія при Держдумі Росії, яка готувала цей закон РФ виключила «туристичні» обороти.

Мета дослідження. Метою дослідження є обґрунтування доцільності використання тих чи інших дефініцій у спортивному туризмі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відмітимо, що у слові «туристський» спостерігається збіг чотирьох приголосних -*стськ*-, що робить цей прикметник незручним для вимовляння. Цим, мабуть, і пояснюється більша популярність слова «туристичний» як заміни «туристському».

Що можна сказати про внутрішні власне мовні передумови, які дозволяють визнати перевагу одного з варіантів визначальною?

Першою такою передумовою можна вважати той факт, що за своїм змістом варіант «туристський» поглинає та перекриває свого конкурента. Слово «туристський» не знає обмежень при поєднанні з назвами будь-яких реальних об'єктів в колі понять, що охоплюються туризмом, – підходить до них до усіх. Між тим варіант з суфіксом «-*ичн*-» неприродний з цілим рядом слів, які по сенсу співвідносяться тільки з поняттям «турист»: пісні, вогнище, рюкзак, стежки, маршрут тощо.

Друга передумова також має чисто змістовну властивість. Річ у тому, що «туризм», в українській мові, серед численних слів на «-*изм*», стоїть осібно, примикаючи за значенням до ще пізнішого поняття і слова – «альпінізм». Ні те, ні інше слово-поняття не належать до категорії абстрактних іменників, для яких співвіднесення з прикметниками на «-*ичний*» є регулярною мовною характеристикою на «-*изм (-ізм)*». Усе сказане свідчить про те, що варіант "туристичний" не знаходить собі підтримки в системі мови передусім за змістом. І можна думати, що саме тому він виявився витісненим у відповідній термінології, де безумовно віддається перевага варіанту «туристський» (аналогічний по словотворчій структурі прикметнику «альпіністський», яке, як відомо, не має другого, спірного варіанту).

І, нарешті, останній, третій аргумент: з двох форм, що відповідають одному значенню, витісненою із вживання, виявляється, як правило, довша [4]. Таким чином, віддаючи перевагу терміну «туристський» на достатніх підставах можна стверджувати, що саме він має бути використаний відносно елементів спортивного (самодіяльного туризму). Чому ж тоді зараз ці терміни використовуються з точністю до навпаки? На це питання можуть відповісти тільки наші законодавці.

Ще одним спірним моментом у питаннях дефініцій активного, спортивного туризму є саме визначення понять «активний» та

«спортивний» туризм. Так ряд фахівців з туризму трактують поняття *активний туризм* як приїзд іноземних туристів в країну. Іноземні туристи, оплачуючи товари і послуги, забезпечують надходження валюти в бюджет країни, яка їх приймає, і тим самим *активізують* її платіжний баланс [5].

Натомість, більшість фахівців з туризму розуміють під активним туризмом такий, який при подоланні туристських маршрутів використовує активні засоби пересування та подолання перешкод (пішки, на байдарках, лижах, велосипедах, тваринах, мотоциклах, вітрильних катамаранах тощо). Тому, мабуть, у назві цього виду туризму слід застосовувати як «туризм з активними засобами пересування».

За визначенням Е.Б.Алаєва, понятійно-термінологічна система – це «сукупність понять та відповідних їм термінів, які взаємопов'язані спільним вихідним, базисним поняттям, що отримує свій детальний опис з використанням усієї системи» [6]. Звісно, що в нашому дослідженні вихідним базисним поняттям буде поняття «*спортивний туризм»*. За рекомендацією Е.Б.Алаєва до такого визначення слід підходити, відштовхуючись від компонентів, що складають даний сцієнтонім, – «*туризм*» і «*спортивний*».

Важливим моментом вбачається визначення власне спортивного туризму. Адже знову ж таки перша група фахівців визначає *спортивний туризм* як поїздки з метою участі у спортивних заходах та підтримки улюблених команд (на Олімпійських іграх, чемпіонатах та кубках світу, Європи, авторалі тощо). Шпальти новин при цьому переповнюються відомостями про кількість випитого пива, бійки між вболівальниками та поліцією тощо. Цей напрямок туризму можна охарактеризувати як підвид конгресно-виставкового туризму, присвоївши йому назву спортивно-видовищний туризм. Натомість власне спортивним туризмом слід вважати такий, який використовує спортивні елементи і туристсько-спортивні якості для подолання спортивних туристських маршрутів. Ряд фахівців називають його спортивно-оздоровчим туризмом, мабуть на противагу спортивно-видовищному. Однак, на наше глибоке переконання, тут слід застосовувати назву саме спортивний туризм. Бо це чистий спорт з усіма притаманними спорту атрибутами – змаганнями, розрядами, званнями тощо. Адже не застосовують поняття спортивно-оздоровчий бокс, спортивно-оздоровча боротьба, спортивно-оздоровчий хокей тощо.

За визначенням О.О. Бейдика *спортивний туризм* – це вид рекреаційної діяльності оздоровчого характеру з особливими вимогами до природно-територіального комплексу району подорожі, із високим рівнем споживання природних цінностей. Спортивний туризм поєднує значні фізичні та психофізіологічні навантаження на організм людини, висуває підвищені вимоги до витривалості, спортивно-туристського вміння, прикладних навичок, загально фізичної та теоретичної (в т.ч. географічної) підготовки [7].

Спортивний туризм в Україні є видом спорту, який включено до Єдиної спортивної класифікації України, із притаманними спорту

званнями та спортивними розрядами – від масових юнацьких розрядів до звання «Майстер спорту». Спортивний туризм на сучасному етапі розвивається в двох напрямках: маршрутний туризм (проходження маршрутів туристсько-спортивних походів) та змагальний туризм (підготовка та участь в змаганнях із техніки спортивного туризму).

На сьогоднішній день туристсько-спортивні походи і змагання в Україні можуть бути організовані з таких видів туризму: пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, автомото, спелеологічного, вітрильного, а також представляти їх комбінації. Це не означає, що інші поки, що не традиційні види активного пересування на туристських маршрутах не можуть застосовуватися. А такими можуть бути долання маршрутів на конях, оленях, віслюках, верблюдах, на повітряних кулях, дельтапланах, парапланах, під водою тощо. Просто ці види активного туризму поки що не отримали в Україні відповідної спортивно-туристської класифікації. Так, наприклад, у Росії на сьогоднішній день класифіковані маршрути кінного туризму. Тому, з розвитком спортивного туризму та появою нових засобів пересування людини у природному середовищі можлива поява інших видів туризму.

Висновки. Таким чином можна стверджувати, що в понятійно-термінологічному апараті рекреаційно-географічного напряму слід застосовувати саме поняття «туристський» для визначення всіх без винятку термінів.

Під активним туризмом слід розуміти такий, який при подоланні туристських маршрутів використовує активні засоби пересування та подолання перешкод (пішки, на байдарках, лижах, велосипедах, тваринах, мотоциклах, вітрильних катамаранах тощо). Тому, мабуть, як назву цього виду туризму слід застосовувати туризм з активними засобами пересування.

Власне *спортивний туризм* – це такий, який використовує спортивні елементи і туристсько-спортивні якості для подолання спортивних туристських маршрутів різних видів туризму. Ряд фахівців називають його спортивно-оздоровчим туризмом, мабуть на противагу спортивно-видовищному. Однак, на наше глибоке переконання, тут слід застосовувати назву саме спортивний туризм.

Використані джерела:

1. Толковый словарь русского языка / Под ред. проф. Д.Н.Ушакова. М.: ОГИЗ, 1935.- 620 с.
2. Закон України “Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18.11.2004 р./ www.gov.ua
3. Федеральный закон «Об основах туристской деятельности в Российской Федерации» (№ 132-ФЗ от 05.02.2007 г.)/ www.gov.rf
4. Катлинская Л.П. Туристский или туристический/ Л.П. Катлинская. – М.:frontdesk.ru
5. Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник./ М.П.Мальська та ін. – К.: Знання, 2008.- 661 с.
6. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь./ Э.Б.Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 199 с.
7. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. / О.О.Бейдик .– К.: Палітра, 1998. – 130 с.

УДК 551.586

Шевченко О.Г.

ВПЛИВ ПОГОДНО-КЛІМАТИЧНИХ ЧИННИКІВ НА ТУРИСТИЧНУ ГАЛУЗЬ

Розглянуто вплив погодно-кліматичних чинників на розвиток різних видів туризму. Наведено метеорологічні параметри, що відіграють найважливішу роль для розвитку туристичної галузі та біокліматичні індекси, що відображають тепловідчуття людського організму та стан комфортності оточуючого середовища для людини. Окреслено можливі наслідки змін клімату для туристичної сфери.

Ключові слова: погодно-кліматичні чинники, що впливають на розвиток туризму, біокліматичні індекси, вплив змін клімату, кліматично-туристичний індекс.

Рассмотрено влияние погодно-климатических факторов на развитие различных видов туризма. Представлено метеорологические параметры, которые играют ключевую роль для развития туристической отрасли и биоклиматические индексы, которые отображают теплоощущения человеческого организма и состояние комфортности окружающей среды для человека. Очерчены возможные последствия изменений климата для туристической сферы.

Ключевые слова: погодно-климатические факторы, которые влияют на развитие туризма, биоклиматические индексы, влияние изменений климата, климато-туристический индекс.

Were reviewed the influence of weather and climatic factors on the development of different types of tourism. Were presented meteorological parameters which play a crucial role in the developing of the tourism industry and bioclimatic indices which reflecting thermal sensation of human body and environment comfort. Outlined of possible climate change consequences for tourism.

Key words: weather and climatic factors, which influence on the tourism development, bioclimatic indices, climate change effect, tourism climate index.

Постановка проблеми. Погода та клімат впливають на всі живі організми, що населяють нашу планету. Людина також зазнає цього впливу. Більш того – погода та клімат здійснюють вплив на людину як на істоту біологічну (на її самопочуття), а також більшість галузей її економічної діяльності. Туристична сфера (і особливо, окремі види туризму) належить до числа найбільш залежних від погоди та клімату серед видів людської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Лікувально-оздоровчий вид туризму належить до найдавніших видів туристичної діяльності та тяжіє до місць, де сконцентровані відповідні рекреаційні ресурси – бальнеологічні, грязеві та кліматичні. Місцевість, що характеризується цінними природними властивостями, придатними для лікування мінеральними водами, лікувальними грязями чи особливими кліматичним умовами називається курортом. Клімат належить до визначальних курортних чинників. Особливості кліматичних умов того чи іншого курорту становлять основний фон, на якому базується курортне лікування, а кліматичні впливи виступають в якості самостійних лікувальних чинників – кліматотерапевтичних процедур (наприклад, повітряні та сонячні ванни).

Кліматотерапія – це використання різноманітних метеорологічних чинників та кліматичних особливостей даної місцевості, а також спеціальних кліматичних впливів (процедур) з лікувальною та профілактичною метою. Тому загальний ефект курортного лікування залежить від особливостей клімату курорту та кліматопогодних впливів. Перебування на кліматичному курорті відшкодовує нестачу природно-кліматичних чинників (наприклад, природної ультрафіолетової радіації) основного місця проживання хворого чи відпочиваючого.

Отже, для оздоровчо-лікувального туризму кліматичні умови є одним з визначальних чинників, перш за все, для його виникнення та розвитку в певному регіоні, інші види туризму залежать від клімату місцевості меншою мірою, проте все ж перебувають у значній залежності від конкретних погодних умов, що спостерігаються «тут і зараз». В [6] зазначено, що подорож до регіонів, що характеризуються екстремальними кліматичними умовами, може стати причиною виникнення певних проблем зі здоров'ям (що будуть спричинені тепловим стресом, надмірними дозами сонячної радіації, тощо). Тому знання кліматичних характеристик місцевості, в яку планується подорож, (навіть, якщо метою подорожі є відвідання культурно-історичних та природних пам'яток, а не оздоровлення) допоможе зробити її безпечною та приємною і уникнути негативних наслідків для здоров'я.

За Abegg B. [4] та Endler Ch. і Matzarakis A. [6] взаємозв'язки між кліматом/погодою та туризмом можна охарактеризувати наступним:

1. Погода та клімат є одночасно обмежуючими та стимулюючими чинниками для розвитку туризму. Кліматичні умови окремих регіонів є сприятливими для туризму, і кошти вкладені в інфраструктуру у таких регіонах через певний час починають приносити прибутки. Інші регіони нашої планети характеризуються кліматичними умовами несприятливими для розвитку туризму, що, відповідно, знижує туристичний потенціал території і досить часто не має сенсу вкладати кошти в розвиток туристичної інфраструктури на таких територіях – адже, це не принесе суттєвих прибутків. Туристи, що, не зважаючи на це, відвідують такі регіони зазнають значних витрат (наприклад, транспортних), або незручностей, спричинених погано розвинутою інфраструктурою.

2. Різкі зміни погоди або навіть незначні відхилення від кліматичної норми для даного регіону можуть спричинити суттєві фінансові втрати в туристичній галузі (наприклад, дощове літо або менш сніжна зима).

3. Погода і клімат є домінуючими чинниками, що впливають на формування не лише пропозиції, а й попиту в туристичній сфері. Вони значною мірою визначають місце, що буде обрано та вид діяльності, що буде здійснюватися. Крім того, поточні погодні умови впливають на режим дня та діяльність протягом конкретного дня (а, відповідно, і на враження від відпочинку та бажання повернутися чи порекомендувати певне місце для відпочинку своїм друзям).

4. Врахування інформації про клімат та погоду відіграє особливу роль для захисту здоров'я туристів, особливо тих, що належать до груп ризику (літні люди, хворі та діти).

Як відомо, для характеристики погоди та клімату певної місцевості на мережі метеостанцій проводяться спостереження за цілої низкою метеорологічних величин та атмосферних явищ. Усереднені характеристики окремих з цих параметрів відіграють важливу роль для туристичної сфери:

- Температура повітря (середньорічна та середньомісячна температура, середня та абсолютна максимальна і мінімальна температури за окремі місяці або певні періоди);
- Вологість повітря (середньорічна та середньомісячна);
- Характеристики вітру (середня та максимальна швидкість по місяцях та за рік, переважаючий напрям вітру);
- Хмарність (середні значення кількості загальної та нижньої хмарності по місяцях);
- Тривалість сонячного сяйва та характеристики радіаційних потоків;
- Кількість опадів (середньомісячні значення).

Залежно від туристичної специфіки регіону можуть використовуватися також додаткові параметри (наприклад, характеристики снігового покриву для зимових видів туризму – тривалість залягання снігового покриву, середня його висота, для літнього пляжного відпочинку – температура морської води). Також важливу роль для туристичної привабливості регіону відіграє повторюваність небезпечних та стихійних гідрометеорологічних явищ. Відповідно – чим вищою є їхня повторюваність, тим нижча атрактивність місцевості для туристів.

Крім того, розглядаючи вплив клімату та погоди на туризм варто брати до уваги метеотропні реакції організму людини та метеотропні захворювання, що можуть спостерігатися як у місті постійного проживання, так і у місці відпочинку. Метеотропні захворювання – це захворювання, у виникненні яких метеорологічні та кліматичні чинники відіграють головну роль, виступають як пріоритетні (рак шкіри, бронхіальна астма, тепловий удар, замерзання), при метеотропних реакціях метеорологічні та кліматичні чинники є лише стимулятором загострення захворювань, що спочатку не пов'язані з погодно-кліматичними чинниками.

Міждобові перепади тиску, температури, вологості повітря, вмісту кисню в атмосферному повітрі належать до найважливіших чинників, що викликають метеотропні реакції в організмі людини і спричинюють погіршення самопочуття [2]. З метою оцінки подразнюючого впливу погоди на самопочуття використовують різноманітні показники. Наприклад, сумарний метеорологічний індекс патогенності за В.Г.Бокшою та Б.В.Богуцьким [1], що характеризує ступінь подразнюючої дії погоди для організму людини і враховує вплив міждобового перепаду тиску та температури повітря, чи індекс мінливості поточної погоди В.І.Русанова

[3]. Вищезазначені або будь-які інші індекси, що характеризують зміну погоди чи її подразнюючу дію в певному регіоні також мають братися до уваги при плануванні відпочинку, адже, погодні умови в окремих місцях характеризуються подразнюючим впливом на організм навіть здорової людини, не кажучи вже про вразливі категорії населення.

За різних значень відносної вологості, швидкості вітру та кількості сонячної радіації людина одну й ту ж температуру відчуватиме по-різному, тому для характеристики клімату певного регіону недостатньо навести лише значення окремих метеорологічних елементів, а краще використовувати спеціальні біокліматичні індекси. В залежності від поєднання елементів, що використовуються при розрахунках їх умовно можна поділити на температурно-вологісні, температурно-вітрові, температурно-вологісно-вітрові, тощо. Оскільки основною складовою індексів є температура повітря, то врахування ефекту впливу відносної вологості, швидкості вітру, радіації, та інших чинників виражається, як правило, в певній температурній поправці до температури, що об’єктивно відображає тепловідчуття людського організму та стан комфортності (дискомфортності) оточуючого середовища. Інколи зміст назви біокліматичного індексу відображає пріоритетність елементу, що найбільш впливає на вищезгадану поправку. Значного поширення серед біокліматичних індексів набули індекси ефективних температур:

Ефективна температура – враховує вплив на тепловідчуття температури повітря та відносної вологості;

Еквівалентно-ефективна температура – враховує вплив на тепловідчуття температури, вологості та швидкості вітру;

Радіаційно-еквівалентно-ефективна температура – враховує вплив на тепловідчуття температури, вологості, швидкості вітру та радіаційного режиму.

Якщо в ефективних температурах оцінки теплового відчуття температури зовнішнього повітря об’єктивізуються в основному за рахунок вологості, то існує ряд індексів, в яких ефект тепловідчуття та дискомфорту уточнюється за рахунок поправки на швидкість вітру – це індекси холодового стресу, вони переважно використовуються для холодного періоду року. Найбільш відомими серед них є вітровий індекс охолодження Сайпла-Пассела, індекс вітрового (сухого) охолодження Хілла, індекс суворості погоди за Бодманом, еквівалентно-штильова температура та індекс «приведеної температури» за Адаменко-Хайрулліним [2].

Для комплексної оцінки придатності клімату певної місцевості для розвитку туризму використовують кліматично-туристичні індекси. За даними [5] на сьогоднішній день у світі існує близько 200 різноманітних кліматично-туристичних індексів. Більшість цих індексів ґрунтується на використанні значень найпоширеніших метеорологічних величини – температури, відносної вологості, характеристик вітру, сонячної радіації, хмарності. Найбільш широковживаним є кліматично-туристичний індекс

(Tourism Climate Index – TCI), запропонований в 1985 р. Mieczkowski [7]. Розрахунки цього індексу проводяться за наступною формулою:

$$TCI=8Cld+2Cla+4R+4S+2W$$

де Cld – це індекс комфорту в денний час, що складається з середньої максимальної температури повітря (°C) та середньої мінімальної відносної вологості (%), Cla – добовий індекс комфорту, що складається з середньої температури повітря (°C) та середньої відносної вологості (%), R – кількість опадів (мм), S – тривалість сонячного сяйва (год), W – швидкість вітру (м/с).

Оскільки, як показано вище, клімат суттєво впливає на туристичну галузь, то можлива зміна клімату може спричинити зменшення кількості туристів в окремих регіонах. Вплив змін клімату на туристичну галузь певного регіону залежатиме від «базового клімату регіону» (який був на даний території до кліматичних змін) та від абсолютних величин зміни окремих метеорологічних величин). Наприклад, для регіонів, яким властиві високі температури, значна кількість сонячної радіації, висока відносна вологість та слабкі вітри, підвищення температури повітря на 1°C не призведе до суттєвих змін кількості відпочиваючих. З іншого боку регіони, де туристичний сезон і так нетривалий, можуть бути дуже чутливими до найменших кліматичних змін – короткий кліматичний сезон ще скоротиться, зменшиться кількість туристів, що призведе до нерентабельності рекреаційної діяльності на певних територіях [6].

Незначні зміни кліматичних умов вже сьогодні можуть призвести до величезних втрат у доходах. Зміну клімату можна розглядати як новий виклик у туризмі. Найсуттєвішим є ризик для гірських та прибережних регіонів.

Висновки. Отже, погодно-кліматичні чинники здійснюють найсуттєвіший вплив на розвиток та функціонування лікувально-оздоровчого туризму, адже, клімат належить до визначальних курортних чинників. Інші види туризму залежать від клімату місцевості меншою мірою, проте все ж перебувають у значній залежності від конкретних погодних умов, що спостерігаються «тут і зараз». Також важливу роль для туристичної привабливості регіону відіграє повторюваність небезпечних та стихійних гідрометеорологічних явищ. Існують спеціальні кліматично-туристичні індекси, що можуть бути використані для комплексної оцінки придатності клімату певної місцевості для розвитку туризму, їх розрахунки ґрунтуються на значеннях найпоширеніших метеорологічних величин.

Використані джерела:

1. Бокша В.Г., Богуцкий Б.В. Медицинская климатология и климатотерапия. – К.: Здоровье, 1980 – 261 с.
2. Исаев А.А. Экологическая климатология. – М.: Мир, 2003 – 472 с.
3. Русанов В.И. Комплексные метеорологические показатели и методы оценки климата для медицинских целей. – Томск: Томский ГУ, 1981 – 86 с.
4. Abegg B. (1996) Klimaänderung und Tourismus. Schlussbericht NFP 31. vdf Hochschulverlag AG an der ETH, Zürich.

5. Amiranashvili A.G., Matzarakis A., Kartvelishvili L.G. Tourism climate index in Batumi. Modern problems of using of health resort resources – collection of scientific works of international conference, Sairme, June 10-13. – 2010. – 116-121 pp.
6. Endler Ch., Matzarakis A. Climatic potential for tourism in the Black Forest, Germany — winter season Intrnational Journal of Biometeorology . – 2011. - Vol. 55. – 339–351 pp.
7. Mieczkowski Z. The tourism climate index: A method for evaluating world climates for tourism, The Canadian Geographer . – 1985. – Vol. 29. – 220-233 pp.

УДК 911.375.5 (477.63)

Шульга В. П.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

Розглядаються сучасні підходи до стратегічного планування розвитку екотуризму на регіональному та локальному рівнях. Пропонується концепція стратегічного планування екотуризму на території Сумської області.

.Ключові слова: стратегічне планування, екотуризм, Сумська область.

Рассматриваются современные подходы к стратегическому планированию развития экотуризма на региональном и локальном уровнях. Предлагается концепция стратегического планирования экотуризма на территории Сумской области.

Ключевые слова: стратегическое планирование, экотуризм, Сумская область.

The new approaches to strategic planning of ecotourism development on the regional and local levels are considered. A concept of strategic planning ecotourism in the Sumy region is provided.

Key words: strategic planning, ecotourism, Sumy region.

Постановка проблеми. Сучасний туризм з його тенденціями і характеристиками не може розвиватись без урахування особливостей навколишнього середовища, адже останнє є основним компонентом, що забезпечує економічну ефективність туристичної діяльності. Екологічна сталість, як провідний сучасний принцип сталого туризму, забезпечує тип розвитку, сумісний з підтриманням найважливіших екологічних процесів і біологічного розмаїття. Як результат – збереження ресурсів, зростання популярності туристичних центрів і подолання цілої низки соціально-економічних проблем.

Незначний український досвід розвитку екологічного туризму без системного планування показав, що це неминуче призводить до неконтрольованого збільшення антропогенного навантаження на екосистеми, а отже – до змін у видовому складі рослинного та тваринного світу, забруднення та спотворення ландшафтів. Подібний сценарій обов’язково супроводжується ігноруванням інтересів місцевих громад. Саме тому, стратегічне планування нині варто розглядати як інструмент забезпечення сталого розвитку екологічного туризму у контекстах регіональної політики та політики охорони довкілля.

Аналіз досліджень та публікацій. Численні наукові доробки розглядають проблеми управління екологічним туризмом з позицій

основних функцій менеджменту. Зокрема, їм присвячені роботи Я. Олійника, О. Любіцевої, О. Дмитрука, В. Кєкушева, О. Кузьменка, Ю. Мазурова. Отже, у науковій літературі виділяють два основні підходи до застосування принципів стратегічного планування екотуризму [1]. Перший – класичний, пов'язаний з формалізованою системою стратегічного планування, акцентує на потенційні вигоди від розвитку екотуризму, пошуку шляхів подолання можливих перешкод і негативних наслідків.

Другий підхід традиційно пов’язується з категорією «баланс» між активізацією екотуристичної діяльності та стримуванням її надмірного розвитку, встановленням цілої низки бар’єрів для надмірної експлуатації ресурсів [2]. Цей підхід враховує необхідність інтеграції екотуризму до інших форм економічного та соціального розвитку, що, в свою чергу, вимагає активнішої участі громадськості в плануванні й управлінні процесами, ніж має місце в традиційних системах планування.

Мета статті – дослідити й обґрунтувати оптимальний підхід до стратегічного планування розвитку екологічного туризму в Сумській області.

Виклад основного матеріалу. Численні геотуристичні дослідження показують нині, що Сумська область, як адміністративна одиниця, знаходиться стосовно розвитку туризму на стадії розвідки, що характеризується нерозвиненістю спеціалізованої інфраструктури, інвестиційною непривабливістю, слабкою транспортною доступністю основних атракцій, незначним турпотоком і, відповідно, надходженнями від туризму. У Рекомендаціях ЮНВТО щодо розвитку екотуризму зазначається, що за наявності в таких регіонах значного природно-рекреаційного потенціалу, варто застосувати для них стратегію залучення, тобто шукати шляхи використання ресурсів у рекреаційній діяльності без шкоди для природного середовища та максимально зацікавлювати місцеве населення у проведенні туристичної діяльності [3]. Це, у свою чергу, стимулює підприємницькі ініціативи, активізує ринкові механізми, спричиняє первісне зростання туристичного потоку та змушує органи місцевої влади зайнятись правовим врегулюванням питання. Тільки за таких умов регіон може перейти до наступної стадії – розвитку, ознаками якої є високі темпи зростання кількості туристичних відвідувань і приток інвестицій у розбудову інфраструктури туризму.

Найбільш розповсюдженим підходом до планування розвитку екотуризму в світі є планування в інтересах окремих природоохоронних територій різних типів, інтегроване до системи регіонального та національного планування (рис. 1). Зважаючи на ту роль і значення, що посідають природні території у реалізації національних, регіональних і місцевих завдань у частині забезпечення сталого розвитку, надзвичайно важливим є розуміння того, що планування для окремих природоохоронних територій повинне відбуватись виключно в рамках планування на різних ієрархічних рівнях. Таким чином, мова повинна йти

про національну та регіональну системи планування, а також планування в інтересах кожної конкретної природоохоронної території.

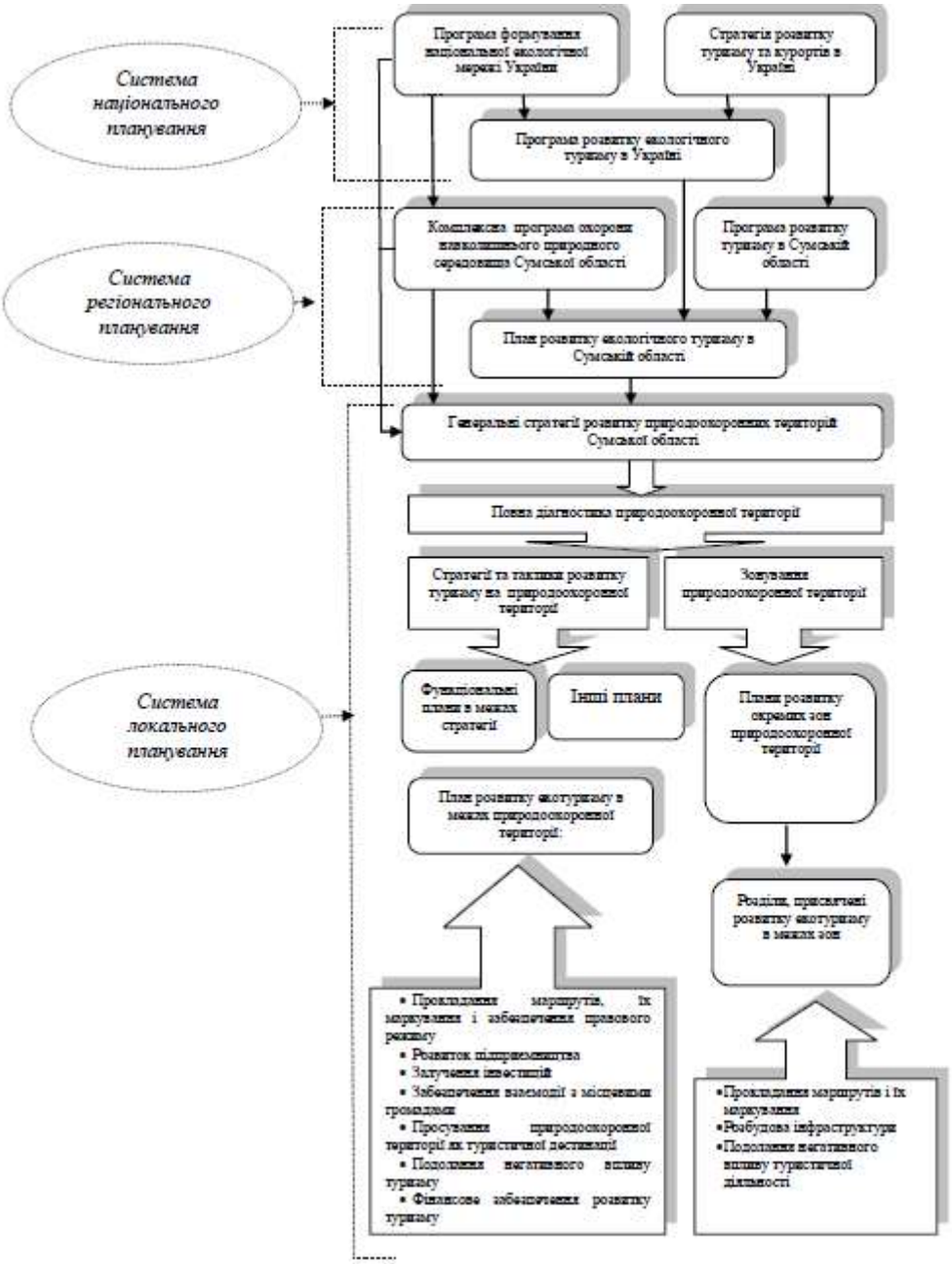

Рис. 1. Система стратегічного планування розвитку екотуризму в Сумській області

До кожної з названих систем необхідно включити програмні (планові) документи різних видів. Так, надзвичайно важливим є те, щоб плани розвитку природоохоронної території (американські фахівці називають їх «плани консервації» [4]) розроблялись у контексті національної та регіональних стратегій охорони довкілля та розвитку туризму, відповідних програмних документів.

Основним документом місцевого рівня виступає Генеральна стратегія розвитку природоохоронної території – документ, у якому на базі

аналізу поточної ситуації та стану ресурсів встановлюється загальна мета та завдання; наводиться схема зонування, мета для кожної з виділених зон; загальні та зональні стратегії; програма заходів з реалізації стратегій.

Розвиток екотуризму в подібному документі може виділятись як окрема стратегія, пріоритет для всієї території в цілому або ж, залежно від ресурсів, для її окремих зон, виділених для відвідування туристів. Вивчення досвіду складання подібних документів у Європі та США свідчить, що Генеральна стратегія – документ, орієнтований на керівництво, складається на термін до п'яти років або довше, а на його основі формуються докладніші плани [5].

Плани консервації території – різновид планових документів, що створюються заради уточнення деяких стратегій і тактик розвитку природоохоронної території, а також з метою концентрації фінансових ресурсів на різних видах природоохоронної діяльності. Саме різновидом планів консервації і виступають плани розвитку екотуризму – специфічні інструменти, в яких синтезовано та представлено бачення всіх сторін, прямо зацікавлених у цьому процесі. Тому, задля досягнення максимального ефекту від процесу планування важливо, щоб у створенні планів брали участь не тільки співробітники природоохоронних територій, а і місцеві підприємці (стейкхолдери), представники місцевої влади та територіальних громад, органів управління туризмом, громадських організацій, науковці – тобто всі сторони, що братимуть участь у реалізації запланованих заходів.

Таким чином, Генеральна стратегія визначає туризм пріоритетним видом діяльності в межах природоохоронної території, зонує її та виділяє ті зони, що використовуватимуться з туристичною метою. А стратегічний план розвитку екотуризму конкретизує шляхи та дозволяє чітко розподілити фінансові та людські ресурси.

На відміну від інших, план розвитку екотуризму обов’язково повинен відображати у своїй структурі кілька аспектів. Насамперед, у ньому чітко визначаються частини територій регіону та природоохоронних територій, доступні для туризму.

Розвиток екологічного туризму в Сумській області повинен відбуватись виходячи з концепції «ядро-периферія». У якості ядра управління безумовно виступатимуть базові об’єкти ПЗФ, серед завдань яких у тому числі – розвиток туристичної діяльності та популяризація екологічних знань. Саме вони і зумовлюватимуть екотуристичну діяльність на решті території туристично-рекреаційних областей. Таким чином, пропонується зустрічна концепція планування, за якої на рівні області визначаються основні стратегії, забезпечується необхідна правова база, розробляється базова сітка екотуристичних маршрутів, плануються освітні заходи та заходи з популяризації регіону, формується система екологічного моніторингу й аудиту, а на рівні конкретного об?єкту ПЗФ (національного або ландшафтного парку) готуються проекти розбудови

інфраструктури та облаштування маршрутів, реалізуються конкретні природоохоронні, освітні та маркетингові заходи.

Не зважаючи на значний потенціал розвитку екотуризму та наявність ядер такого розвитку у вигляді базових об?єктів ПЗФ, території Сумської області знаходяться на різних стадіях готовності до процесу залучення до екотуристичної діяльності. Це означає, насамперед, різницю стратегічних цілей для цих територій. Так, Шосткінська туристично-рекреаційна екосистема з ядром розвитку екотуризму в Деснянсько-Старогутському НПП має найвищий рівень готовності, характеризується певними здобутками в цьому напрямі та може стати пілотним проектом. Її стратегія – це подальша розбудова інфраструктури, облаштування наявних і залучення до новостворених маршрутів в якості об?єкту показу, підвищення ефективності роботи з місцевими громадами, а найголовніше – активізація маркетингової діяльності, спрямованої на інформування потенційних відвідувачів про туристичні можливості об?єктів і території в цілому.

Не зважаючи на значний потенціал ресурсів, недостатній рівень правового захисту не дозволяє Глухівсько-Сумській екосистемі розвивати екологічний туризм у тому ж обсязі, що і Шосткінська. Іншими словами, в регіоні відсутнє ядро розвитку, що унеможливлює повноцінне розгортання процесу, забезпечення єдиного підходу до управління тощо. Екологічний туризм тут може розвиватись нині тільки у вигляді формування окремих маршрутів, до яких би входили об?єкти з різним статусом і рівнем захищеності. Відповідно, рекомендованою стратегією є стратегія поліцентричного розвитку з подальшим пошуком шляхів зміни заповідних режимів для об?єктів, що можуть виступати в якості ядра, створення сітки маршрутів, їх маркування.

Високий нереалізований потенціал за майже повної неготовності та «нерозкрученості» території в туристичному сенсі має Охтирсько-Котелевська екосистема. Проте, будь-яким діям щодо залучення території до екотуристичного процесу повинне передувати завершення землевпорядкування території Гетьманського НПП, без чого неможливо виділення ділянок для розвитку інфраструктури, прокладання маршрутів тощо. Тільки після встановлення меж основних зон НПП можна говорити про прокладання екологічних стежок, їх облаштування, запуск інфраструктурних проектів.

Надзвичайно перспективною для розбудови екотуризму екосистемою є Роменсько-Конотопська, ядром якої стане майбутній Сеймський НПП, створений на основі нинішнього однойменного регіонального ландшафтного парку. Атрактивність їй додає присутність на території природного заповідника «Михайлівська цілина» та кількох цікавих пам?яток природи. Відповідно, рекомендована для області стратегія – це створення ядра екотуристичної діяльності на наукових засадах менеджменту та маркетингу екотуризму, з використанням прогресивних зразків. Саме зараз, коли відбувається підготовка правових

засад нового національного природного парку, необхідно розробити його Генеральну стратегію та план розвитку екотуризму на його території, що дозволить ще зі стадії планування максимально впорядкувати процес.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, плани розвитку екотуризму на природоохоронній території повинні бути інтегровані до стратегії розвитку цих територій, до планів регіонального та національного розвитку, де екотуризм має бути визначений як пріоритетний вид туризму. Передбачаючи шляхи розвитку екотуризму необхідно враховувати також і механізм контролю, основною ланкою в якому мають стати місцеві громади, як суб'єкти, найбільше зацікавлені у сталому розвиткові середовища свого існування.

Процес планування розвитку екологічного туризму в Сумській області може відбуватись згідно двох основних підходів – класичного, пов'язаного з формалізованою системою стратегічного планування, та екологічного, що враховує необхідність інтеграції екотуризму до інших форм економічного та соціального розвитку, а його результатом має стати комплекс планових документів, включаючи Генеральні стратегії розвитку природоохоронних територій та плани розвитку в них екотуризму, інтегровані до національної та регіональної системи стратегічного планування природоохоронної діяльності та туризму. Нині можна говорити про формування планів розвитку екологічного туризму в Сумській області в цілому та в межах її туристично-рекреаційних областей, ядрами яких виступають вже діючі (Деснянсько-Старогутський і Гетьманський) та заплановані (Сеймський та Верхньосульський) національні природні парки. Подальші дослідження у цьому напрямі повинні торкатись моделей стратегічного управління розвитку екотуризмом в контексті раціонального природокористування.

Використані джерела:

1. Матюгина Э. Г. Институализация национальных эколого-экономических отношений как фактор устойчивости хозяйственного развития / Э. Г. Матюгина. – Томск: ТГАСУ, 2006. – 175с.
1. Diamantis Dimitrios Adele Ladkin. The Links Between Sustainable Tourism and Ecotourism: A definitional and operational perspective [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.jcu.edu.au/business /public/groups/everyone/documents/journal_article/jcudev_012705.pdf
2. Дмитрук, О.Ю. Екологічний туризм : сучасні концепції менеджменту і маркетингу: навчальний посібник / О.Ю. Дмитрук. – К. : Альтерпрес, 2004. – 192 с.
3. Conceptual definition of Sustainable tourism [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sdt.unwto.org/en/content/about-us-5
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://data.iucn.org/dbtw-wpd/html/BP8-sustainabletourism/Appendix%20D.html
5. Stankey, George H., Cole David N., Lucas Robert C., Petersen Margaret E., Frissell, Sidney S. The Limits of Acceptable Change (LAC) System for Wilderness Planning [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.fs.fed.us/cdt/carrying_capacity/lac_system_for_wilderness_planning_1985_GTR_INT_176.pdf

УДК 004.9 + 379.85

Кравчук М.С.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ТУРИСТИЧНОМУ БІЗНЕСІ: РОЛЬ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ

Стаття присвячена актуальним питанням використання сучасних інформаційних технологій (ІТ) в туристичному бізнесі. Розглянуто та проаналізовано вплив інформаційно-комунікаційних технологій на розвиток туристичної індустрії. Здійснено огляд ІТ-рішень та програмного забезпечення туристичних фірм для автоматизації процесів в електронному туризмі.

Ключові слова: інформаційні технології в туризмі, електронний туризм, Інтернет-програмне забезпечення в туризмі.

Статья посвящена актуальным вопросам использования современных информационных технологий (ИТ) в туристическом бизнесе. Рассмотрены и проанализированы влияние информационно-коммуникационных технологий на развитие туристической индустрии. Осуществлен обзор ІТ-решений и программного обеспечения туристических фирм для автоматизации процессов в электронном туризме.

Ключевые слова: информационные технологии в туризме, электронный туризм, Интернет-программное обеспечение в туризме.

The article is dedicated to vital questions of modern information technology (IT) in the tourism business. Considered and analyzed the impact of information and communication technologies on the development of the tourism industry. Effectuated the overview of IT-solutions and software of travel agencies for automation of operations in e-tourism.

Key words: information technologies in tourism, e-tourism, Internet Software in tourism.

Постановка наукової проблеми. В умовах нашого сьогодення туризм – це глобальний комп’ютеризований бізнес, в якому використовується досить багато новітніх комп'ютерних технологій (напр. глобальні комп'ютерні системи резервування / бронювання, інтегровані комунікаційні мережі, системи мультимедіа, смарт-картки, інформаційні системи менеджменту та ін.) [3,9] Оскільки інформаційне забезпечення є складовою ресурсного забезпечення, що має вплив на формування туристичного потенціалу території, то потреба у застосуванні найрізноманітніших інформаційних технологій (ІТ) з кожним роком зростає, починаючи від розробки спеціалізованих програмних засобів, що забезпечують автоматизацію роботи окремої туристичної фірми чи готелю, до використання глобальних комп'ютерних мереж. Безумовно, різноманітний асортимент високотехнологічних інформаційних та комунікаційних технологій вже використовуються у сфері туризму зарубіжними країнами для розробки турпродукту, його реалізації та розповсюдження. З огляду на вищесказане, а також для забезпечення сучасних умов розвитку туристичної індустрії в нашій державі і виникає потреба у підготовці кадрів з інформаційно-технічними знаннями при вільному володінні декількома іноземними мовами, оскільки першоджерела технічної документації – лише англомовні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Формування, розвиток та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в сфері туристичного бізнесу наглядно відображено в численних наукових працях вітчизняних і закордонних авторів. Тобто, провідна роль у даній області дослідження належить викладачам вищих навчальних закладів освіти, журналістам-аналітикам у сфері ІТ, авторитетним ЗМІ та блоґам про ІТ (англ. *blog*, від *web log* – «мережевий журнал чи щоденник подій»). Зокрема, *С.В. Мельниченко* [6] дослідила теоретико-методологічні основи та проаналізувала практичний інструментарій застосування ІТ у туристичному бізнесі. У навчально-методичних виданнях *М.М. Скопень* [7] обґрунтував використання ІТ для підприємств туристично-готельної організації за допомогою офісних програм комп'ютерної техніки, а також у співавторстві з *М.К. Сукач* [8] охарактеризували інформаційні системи та технології маркетингу, здійснивши при цьому оцінку ефективності маркетингової діяльності на базі пакету програм «Microsoft Office» в умовах функціонування підприємств туристичної сфери. Питанню щодо реалізації «електронного туризму» (анг. *e-Tourism – electronic tourism*) в аспекті сучасних поглядів менеджменту та маркетингу достатньо уваги приділив британський учений Борнмутського університету *Dimitrios Buhalis* [10,13]. Проблеми розвитку інформаційно-комунікаційних технологій туризму в історичному ракурсі та практичному аспекті докладно досліджено у англомовних роботах європейських вчених *Ulrike Gretzel, Rob Law, Mattias Fuchs* [12], *Pauline J. Sheldon* [14] та *Daniel Fesenmaier, Klein S.* [11]. Однак, на сьогодні в науковій літературі і досі залишається відкрите питання дилеми використання вітчизняних чи зарубіжних програмних пакетів.

Формування цілей статті. Метою представленого наукового дослідження є аналіз переваг і недоліків програмних пакетів, визначення сучасної ефективності їх використання у туристичній діяльності, а також розроблення пропозицій щодо можливого їх застосування на підприємствах туристичної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час розробки нового туристичного продукту переважна більшість туристичних організацій не можуть обійтися без використання програмних засобів. В сучасних умовах інформатизації та комп'ютеризації швидкий розвиток туристичного бізнесу вимагає нового підходу до обробки інформації та процесу прийняття рішень, тобто необхідно мати конкретний комплекс програмних засобів, а саме: ряд різноманітних алгоритмів підтримки рішень для обґрунтування вибору маршруту, транспортних засобів, місця проживання тощо; бази даних та моделей, що дозволяють створювати можливі варіанти маршрутів та прораховувати найбільш вигідні, здійснювати цінове опрацювання, прогнозувати попит і популярність нових турів, проводити модельний експеримент, що імітує «експериментальний заїзд»; керівну та допоміжні програми [4]. Однак, на сьогоднішній день основний принцип роботи

організаційних систем в туристичному бізнесі супроводжується процесом генерації великого обсягу інформації та потребує оперативної обробки даних для прийняття рішення, може ускладнюватися цілою низкою чинників, таких як передача неповної, неточної або помилкової інформації, мінливість характеристик і умов функціонування самих систем, наявність людського фактора.

Власне тому переважна більшість фахівців переконана, що успішне функціонування фірми на ринку туристичного бізнесу практично немислимо без використання сучасних ІТ. Специфіка технології розробки та реалізації турпродукту вимагає таких систем, які в найкоротші терміни надаватимуть відомості про доступність транспортних засобів та можливості розміщення туристів, забезпечуватимуть швидке резервування та бронювання місць, а також автоматизацію рішення допоміжних завдань при наданні турпослуг (паралельне оформлення таких документів, як квитки, рахунки і путівники, забезпечення розрахунковою і довідковою інформацією та ін.) Це доступно за умови широкого використання в туризмі сучасних комп'ютерних технологій для обробки та передачі інформації [3-4].

На даний момент в туристично-привабливих частинах Європи вже спостерігається електронний наступ на традиційний туристичний бізнес. Зокрема, на туристичний ринок починає активно проникати і впроваджуватися «електронна комерція» (англ. *e-Business*). Так, в своїй роботі «eTourism: Information technology for strategic tourism management» професор Дімітріос Бухаліс [10] наголошує на тому, що глобальна мережа Інтернет (або *World Wide Web*) є ключовою ланкою між туристичними установами, партнерами та клієнтами у спільному використанні інформації, що призвело до організації ділових переговорів на відстані. Таким чином, електронна комерція, що використовується у туристичному бізнесі називається «онлайн-туризм» або «електронний туризм» (англ. *e-Tourism*). За кордоном вже існують електронні туристичні офіси, наприклад, турбюро «експедитора» фірми Microsoft [3], що дозволяють будь-якому власникові кредитної картки придбати тур, забронювати місце на літак або в готелі, придбати квитки на видовищні заходи і замовити напрокат автомобіль в будь-якій точці земної кулі. Виходячи з вищесказаного можна стверджувати, що пряма розсилка туристичної інформації електронною поштою вже давно не є новаторством, але і досі залишається допоміжним елементом в роботі турфірми.

У вище згаданому дослідженні Дімітріоса Бухаліса [10] детально описано в яких цілях та з якою метою може використовуватись програмне забезпечення (ПЗ) в організаціях туристичного напряму діяльності. Зокрема, туристичні установи / організації в своїй повсякденній роботі використовують набір прикладних програмних засобів з метою адміністрування та обробки інформації (*рис. 1*). Наприклад, програмні засоби для обслуговування клієнтів (англ. *front-office software*) виконують наступний різновид робіт в такому розрізі як реєстрація, підтвердження

виїзду, обробка запитів, оформлення замовлень, видача платежів на місці здійснення покупки (касовий термінал), продаж та купівля квитків на проїзд, бронювання туру, складання та планування розкладу. Такі програмні процеси можуть використовувати:

- постачальники турпослуг (англ. *Travel Suppliers*) – це підприємства, що надають послуги розміщення (напр. готелі, турбази, пансіонати та ін.), підприємства харчування (напр. ресторани, кафе та ін.), екскурсійні фірми, транспортні компанії, заклади дозвілля (напр. шоу-, кіно-, відео організації), спортивні підприємства, торгові організації та ін.;
- глобальні системи бронювання (англ. *Global Distribution Systems*), що забезпечують швидке і зручне бронювання квитків на транспорт, резервування місць в готелях, прокат автомобілів, обмін валюти, замовлення квитків на розважальні та спортивні програми тощо;
- постачальники послуг у сфері гостинності (англ. *Hospitality Suppliers*);
- посередники в туристичній галузі (англ. *Intermediaries*).

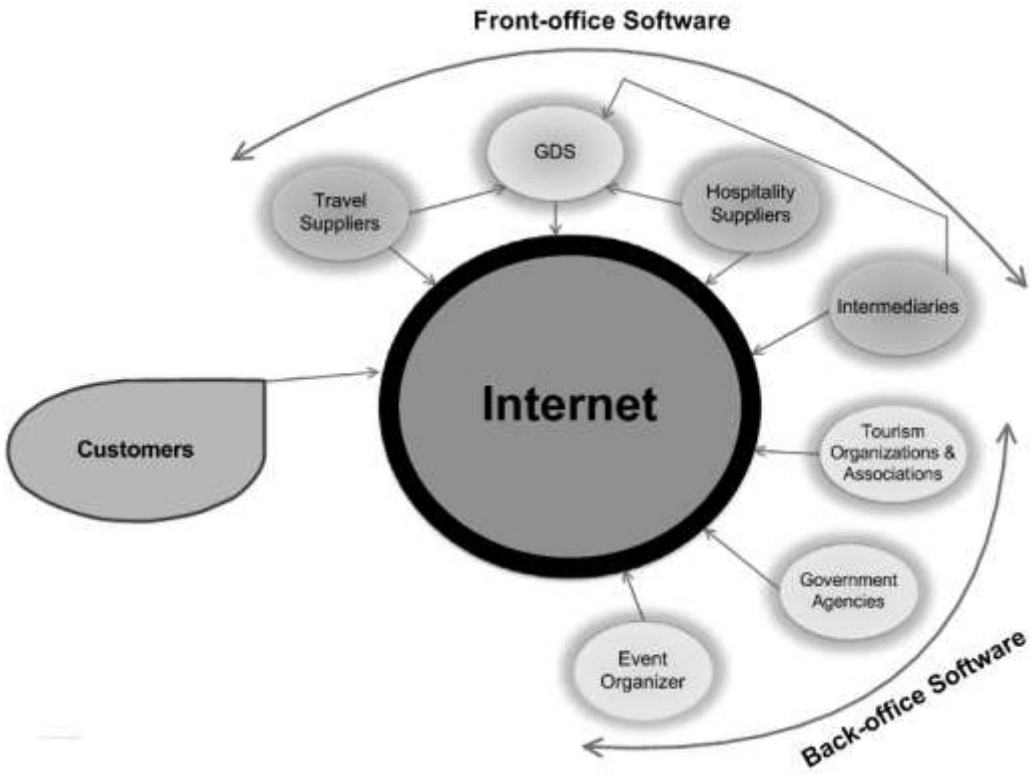

Рис. 1. Процес обміну даними при використанні програмного забезпечення [10]

Натомість, сукупність прикладних процесів, що реалізують внутрішню обробку даних (англ. *back-office software*) призначені для організаційних потреб і управлінських завдань, а саме планування дій та програмної реалізації, моніторингу, фінансового управління транзакціями і

бухгалтерського обліку, нарахування заробітної плати, контролю за управлінням матеріально-технічними ресурсами, захисту даних від несанкціонованого доступу тощо. Зазвичай у своїх потребах таке ПЗ використовують туристичні організації та асоціації (англ. *Tourism Organizations & Associations*), державні установи (англ. *Government Agencies*), організатори урочистих подій чи заходів (англ. *Event Organizer*) та ін.

Для здійснення замовлень чи збору необхідної інформації клієнти (англ. *Customers*) чи просто зацікавлені люди використовують Інтернет (див. *рис. 1*). На *рис. 2* показано Інтернет-програмні засоби, що використовуються для e-Tourism. На думку Бухаліса, поєднання *front-office* та *back-office* програмного забезпечення забезпечить точну, своєчасну та економічну обробку інформації у великому обсязі.

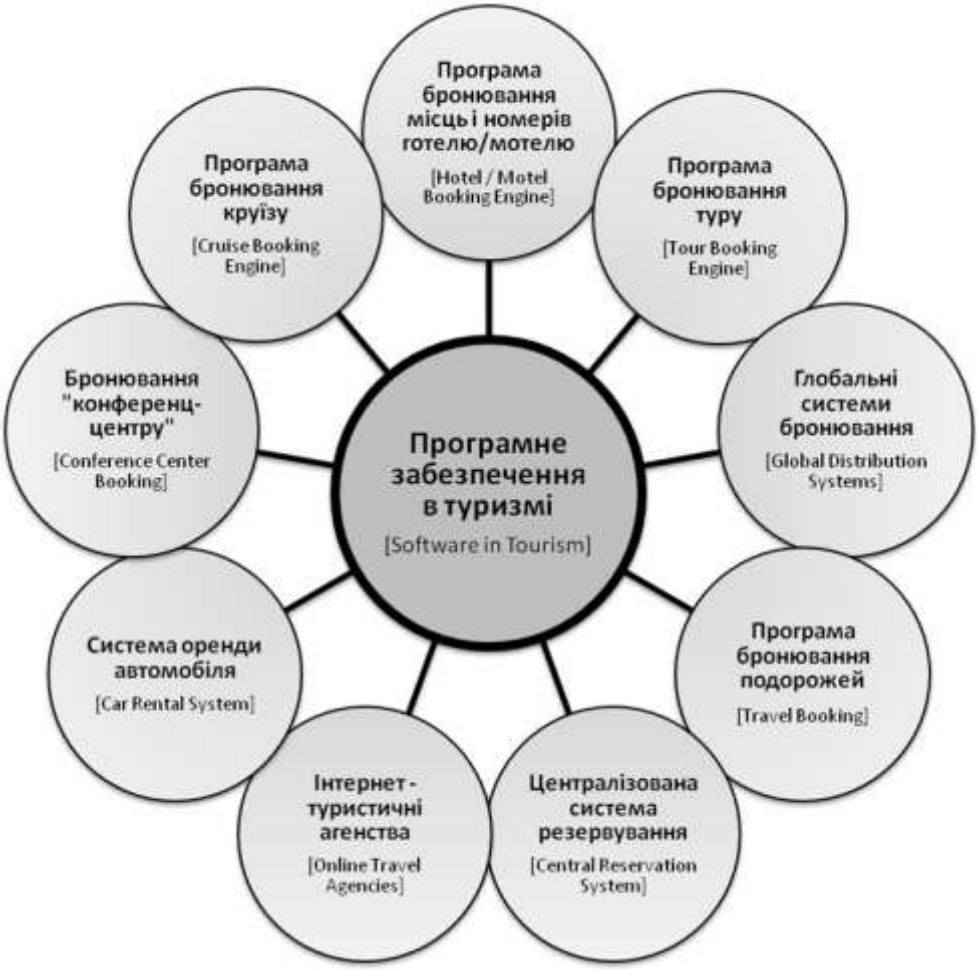

Рис. 2. Інтернет-програмне забезпечення, що використовується для e-Tourism [10, 1-2]

До того ж, в туристичній галузі використовується величезна різноманітність мультимедійних технологій [3], наприклад широкої популярності набули електронні довідники і каталоги. Туристичні довідники і каталоги випускаються в книжковому виконанні, на

відеокасетах, на лазерних дисках CD-ROM, а також їх можна знайти в мережі Інтернет. Електронні каталоги дозволяють віртуально подорожувати за обраними маршрутами, подивитися ці маршрути в онлайн-режимі, отримати інформацію про країну та об'єкти на маршруті, дані про готелі та інші засоби розміщення, ознайомитися з системою пільг і знижок, а також законодавством у сфері туризму. Крім того, в цих каталогах наводиться інформація про правила оформлення туристичних документів, різноманітні туристичні формальності, моделі поведінки туриста в екстремальних ситуаціях тощо; важливо, що клієнт може спланувати програму туру, обрати його за заданими оптимальними параметрами (ціна, система пільг, система транспорту, сезон та ін.) Таким чином, прикладне ПЗ є основним інструментом збору, обробки та доставки інформації в індустрії туризму.

Провівши аналіз [4-5] сучасного ПЗ для туристичних підприємств, можна зробити висновок, про те що переважна більшість програм вітчизняного та іноземного виробництва володіє такими функціями, як введення, редагування та зберігання різноманітної інформації про тури, готелі, клієнтів, розклад транспортних засобів в локальних базах даних (в т.ч. можлива експлуатація і віддалених баз даних при наявності встановленого спеціального сервера та програмного забезпечення); розсилка повідомлень електронною поштою (або навіть, SMS-повідомлень) постійним клієнтам про «гарячі» пропозиції і в т.ч. нагадування про виліт / виїзд; статистичний аналіз за різними запитами; багатократне сортування та фільтрування даних за конкретним запитом; підключення до онлайн-постачальників і глобальних систем бронювання за допомогою XML (англ. *Extensible Markup Language* – «розширена мова розмітки») технологій. Переважно кожна програма має вбудований механізм розширеного та розподільного пошуку: можливість підбору туру за параметрами і бронювання заявок за обраним туром в оператора, здійснює експорт-імпорт даних в інші програмні пакети (Word, Excel, Adobe Reader, бухгалтерські програми: 1C, OPZ), контролює оплату турів, формує фінансову звітність, а також виконує функцію машинного перекладу. Всі вони без винятку дають можливість друкування багато різних документів – від анкет, ваучерів, договорів, списків туристів, листів бронювання до опису готелів, турів тощо. Більшість програмних продуктів дозволяють контролювати оплату турів, друкувати платіжні документи, проводити облік місць у готелі, на транспорті. Однією із важливих функцій подібних програм є також автоматичний розрахунок вартості турів з урахуванням індивідуальних і групових знижок, комісійних, курсів валют та інших чинників.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, в роботі узагальнено охарактеризовано основні підходи щодо використання сучасних ІТ в туристичному бізнесі, розкрито суть та роль поняття електронного туризму в туристичній індустрії спираючись на іноземні джерела. З метою більш детального сприймання та розуміння проблеми

здійснено огляд сучасних ІТ-рішень та ПЗ вітчизняного / іноземного виробництва на туристичному ринку. У результаті проведених досліджень запропоновано нові підходи вдосконалення існуючих програмних засобів для обробки туристичної інформації.

Сучасні комп'ютерні інформаційні технології здатні кардинально змінювати методичну, інформаційну та технологічну складові управлінських процесів і здійснювати їх на якісно новому, більш ефективному рівні. Однак, в умовах сьогодення все ще існує ряд об'єктивних факторів, що стримують дію на темпи їх впровадження в Україні, до них можна віднести економічну нестабільність, «прогалини» в законодавчому забезпеченні, недостатність освіти управлінських кадрів у сфері ІТ, дефіцит фахівців у галузі інформації, недостатнє державне фінансування науково-дослідних і практичних розробок, пов'язаних з новітніми ІТ, поки що явне відставання, порівняно з іншими країнами, в області розвитку засобів обчислювальної техніки і зв'язку. Поряд з перерахованими проблемами, існує ще маса інших проблем, таких як недостатня компетентність як керівництва всіх рівнів управління підприємством, так і рядових працівників управлінської сфери щодо питань автоматизації (впровадження нових інформаційних систем і технологій); прихильність традиційному підходу у сфері управління. І хоча багато керівників і фахівців розуміють, що час вимагає нових підходів до реалізації більшості завдань, але втілювати їх на практиці не поспішають [3].

Не дивлячись на вище сказане, є надія на те, що комп'ютерні інформаційні технології будуть стрімко еволюціонувати і надалі, даючи поштовх у розвитку науки економічних і управлінських інформаційних технологій та набуваючи все більшої значущості як найважливіший інструмент науково-технічного і соціально-економічного розвитку суспільства. Тобто, результат впровадження комп'ютерних інформаційних технологій – колосальна економія часу фахівців. Відомий вислів «Хто володіє інформацією, той володіє світом» як ніколи актуальний для сфери туристичного бізнесу, для якої характерні такі риси, як оперативність, надійність, точність, висока швидкість обробки і передачі інформації багато в чому визначає ефективність управлінських рішень у цій області.

Використані джерела:

1. Англо-русский лингвострановедческий словарь «GreatBritain» [Програмний продукт – ABBYY Lingvo x3] / Под ред. Адриан Р. У. – 2003.
2. Англо-русский лингвострановедческий словарь «Американа-II» [Програмний продукт – ABBYY Lingvo x3] / Под ред. доктора филологических наук, профессора Г. В. Чернова. / М. В. Васянин, О. Н. Гришина, И. В. Зубанова, А. Н. Натаров, Е. Б. Санникова, О. А. Тарханова, Г. В. Чернов, С. Г. Чернов – 2005.
3. Застосування інформаційних технологій в туризмі [Електронний ресурс] / IT-tehnolog.com: новини інформаційних технологій українською мовою – Режим доступу: http://it-tehnolog.com/informatsiyni-tehnologiyi/zastosuvannya-informatsiynih-tehnologiy-v-turizmi/
4. Інформаційні технології в туризмі [Електронний ресурс] / IT-tehnolog.com: новини інформаційних технологій українською мовою – Режим доступу: http://it-tehnolog.com/informatsiyni-tehnologiyi/informatsiyni-tehnologiyi-v-turizmi/

5.Максименко Юрий Программное обеспечение (софт) для турфирм – обзор IT-решений для автоматизации в туризме [Електронний ресурс] / ТурМенеджер: оставьте рутину машине – Режим доступу: http://www.tmanager.ru/russian/soft.html
6.Мельниченко С. В. Інформаційні технології в туризмі : теорія, методологія, практика: [монографія] / С. В. Мельниченко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. – 493 с.
7.Скопень М. М. Інформаційні системи і технології маркетингу в туризмі: навчальний посібник / М. М. Скопень, М. К. Сукач; МОН. – Київ: Каравела, 2010. – 336 с.
8.Скопень М. М. Комп'ютерні інформаційні технології в туризмі / М. М. Скопень. – К. : Кондор, 2005. – 301 с.
9.Худо В. В. Інформаційні технології в управлінні туризмом / Проблеми інформатизації рекреаційної та туристичної діяльності в Україні: перспективи культурного та економічного розвитку. (мат. міжнародного конгресу, м. Трускавець) – Трускавець, 2000. – С. 161-166.
10. Buhalis D., 2003, eTourism: information technology for strategic tourism management, Pearson (Financial Times/Prentice Hall), London ISBN 0582357403.
11. Fesenmaier D., Klein S., and Buhalis D., 2000, Information & Communication Technologies in tourism, ENTER'2000, Springer-Verlag, Wien-New York, ISBN 3211834834.
12. Gretzel U, Law R. & Fuchs M. (eds.), Information and Communication Technologies in Tourism 2010, Springer, New York (ISBN-10- 3211994068): 393-403.
13. Roman Egger and Dimitrios Buhalis (editors), 2008, eTourism Case studies: Management & Marketing issues in eTourism, ISBN 0750686677, Butterworth Heinemann Oxford.
Sheldon P, 1997, Tourism Information Technology, CABI Publishing, Oxford, England, ISBN 0-85199-181-5

УДК 380.8

Удовиченко В.В., Погоріла Ю.Ю.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ ФОРМАЛЬНОСТЕЙ: ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Стаття присвячена питанням туристичних формальностей у контексті їх використання як загальноприйнятих норм в'їзного туризму країн світу, зокрема проблеми їх правового регулювання та впровадження урядами держав світу. Подано результати аналізу системи основних міжнародних документів та угод, що регулюють туристичний процес як в цілому, так і за його окремими складовими, регулюючи, таким чином, застосування туристичних формальностей.

Ключові слова: туристичні формальності, в'їзний туризм, туристичний процес.

Статья посвящена вопросам туристических формальностей в контексте их использования как общепринятых норм въездного туризма стран мира, в частности проблемы их правового регулирования и внедрение правительствами государств мира. Представлены результаты анализа системы основных международных документов и соглашений, регулирующих туристический процесс как в целом, так и за его отдельными составляющими, регулируя, таким образом, применение туристических формальностей.

Ключевые слова: туристические формальности, въездной туризм, туристический процесс.

Tourist ceremonial functions in context of their using as generally accepted standards of worldwide tourism, especially legal regulation issues and their application by authorities of different countries, are revealed in this article. The key group of international documents and agreements, that regulate of tourism process in general and in the separate parts, regulate the process of using touristic ceremonial functions, are analyzed and exposed.

Key words: travel formalities inbound tourism, tourism process.

Постановка проблеми: Сучасні результати науково-технічного прогресу, зростання рівня доходів населення, насичення інформаційного простору, збільшення частки вільного часу, зацікавлення людей у пізнанні «нового», а з іншого боку – скорочення часу пересування людей у світі та спрощення системи перетину державних кордонів, призводять до стрімкого розвитку туризму й туристичної сфери, що, в свою чергу, виводить у ранг важливих та першочергових питання встановлення, дотримання узгодження туристичних формальностей між країнами світу.

Актуальність даного дослідження узгоджується із головною метою туристичних формальностей, дотримання яких спрямовано на забезпечення безпеки туристів під час подорожей, а також створення комфортних умов проживання місцевих жителів, а основне завдання держави при цьому полягає у створенні зручних умов для вільного переміщення туристів із уникненням зайвої бюрократії, отриманні задоволення від поїздки за допомогою туристичних формальностей. Все це не втрачає своєї значущості на сучасному етапі розвитку туристичної індустрії та виявляється можливим лише за умови міжнародного співробітництва та ухвалення і дотримання серії міжнародних, в т.ч. правових, документів.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів дотримання туристичних формальностей, а також питанням правового регулювання останніх присвячені роботи Бгатова А.П., Бойка Т.В., Зубрева М.В. Значний внесок щодо дослідження туристичних формальностей як головного аспекту безпеки туристичної діяльності було здійснено Марініним М.М.; у той же час, теоретико-методологічні основи дослідження туристичних формальностей окреслено у роботах таких вчених, як: Александрова А.Ю., Ільїна Е.Л. та ін.

Але попри наявні результати досліджень з даного напрямку важливим вбачається обґрунтування важливості дотримання туристичних формальностей в умовах контролю за державною безпекою окремої країни та проведення змістовного аналізу необхідності диференціації туристичних формальностей у контексті забезпечення вільного пересування туристів між країнами світу.

Мета статті: визначити основні проблеми правового регулювання туристичних формальностей у контексті міжнародного співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Поняття «туристичні формальності», незважаючи на співзвучність, не означає необов’язкові формальні процедури. Так, розглядаючи етимологію даного поняття, можна зазначити, що одне із значень слова «форма» – це усталений зразок чогось. З іншого боку, «формальний» означає законний, офіційний, створений за усталеним, при виконанні якоїсь процедури, зразком [1, 5].

Отже, *туристичні формальності* – це процедури, пов’язані з перевіркою дотримання особами, які перетинають державний кордон, встановлених для цього умов і вимог. Виконання таких формальностей покладається на відповідні державні органи, представники яких

знаходяться у прикордонних пунктах, що використовуються для в'їзду до країни та виїзду з неї.

Досліджуючи суть поняття «туристичні формальності» окремої держави ми бачимо, що, в першу чергу, формальності як такі запроваджуються з метою дотримання державної безпеки, боротьби із незаконною міграцією, міжнародним тероризмом, торгівлею наркотиками, проституцією тощо, а також гарантування безпеки мандрівників і захисту навколишнього середовища. Найвагоміше значення при цьому має захист державних кордонів від неконтрольованої міграції та країни від тероризму, що є однією з найактуальніших глобальних проблем людства.

Туристичні формальності нині безпосередньо стосуються і туристів, та передбачають оформлення закордонних паспортів та віз, проходження митних процедур, валютний, медичний та санітарний контроль. Окрім дотримання туристичних формальностей, туристичні фірми також зобов'язані дотримуватися *адміністративних формальностей*, до складу яких належать: оформлення ліцензії, сертифіката відповідності на створюваний турпродукт, реєстрація у МЗС, присвоєння туристичного референс-номера, акредитація у іноземних посольствах.

Недотримання хоча б однієї із зазначених формальностей може перешкодити виїзду туриста за межі держави. Жорсткість встановлення та дотримання формальностей впливає на формування міжнародних туристичних потоків, ускладнюючи в той же час вільне пересування людей. Такими є, складність й тривалість у часі процедури оформлення виїзних документів, надмірно високий консульський збір, запровадження обмежень на обмін валюти тощо. Отже, не сприяючи таким чином зростанню кількості туристичних поїздок, вони спрямовані на дотримання єдиного порядку.

З усього вищеозначеного слідує, що головну роль у гармонізації і спрощенні туристичних формальностей відіграє держава. Тому можна говорити про державне регулювання туристичних формальностей.

Державне регулювання туристичних формальностей передбачає запровадження сукупності державних заходів однієї чи групи держав, спрямованих на створення взаємно прийнятних умов і спрощених правил, які дозволяють кожній людині долучатися до міжнародного туризму.

Основною метою державного регулювання туристичних формальностей є сприяння свободі подорожей та підвищенню рівня залучення максимальної кількості людей до міжнародного туризму. Державні органи своїми рішеннями повинні, з одного боку, створювати умови, сприятливі для розвитку туристичної діяльності, а з іншого – гарантувати свободу і безпеку туристичних поїздок та відвідувань, запроваджуючи такі прикордонні, митні, медичні й інші формальності, які не заважатимуть розвитку міжнародного туризму.

Підвищену увагу до розвитку туризму, крім урядів держав, виявляють й національні парламенти. Так, у Європейському та національних парламентах деяких європейських країн створено спеціальні

групи та комісії з туризму, які займаються питаннями розробки загальної стратегії й законопроектів, що спрямовані на розвиток туристичної діяльності.

З іншого боку, питаннями безпосередньої деталізації норм, правил, переліків, тарифів, інструкцій, які охоплюють різного роду туристичні формальності, у кожній окремій країні займаються відповідні уповноважені органи. Слід зауважити, що туристичні формальності встановлюються у законному порядку, конституційною владою відповідної країни. При їх введенні у нормативному акті повинні бути присутні такі формулювання: «Виходячи із закріпленого у Конституції...», «Відповідно до Закону...», «На підставі статті Кодексу...», «Керуючись постановою Уряду ...» тощо.

Для підтвердження важливості дотримання туристичних формальностей та необхідності їх впорядкування й спрощення у світі у напрямку міжнародного співробітництва у галузі туристичної діяльності було запроваджено наступні основоположні міжнародні документи. Так, заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975) наголошує, що держави-учасниці, які підписали Угоду, висловлюють намір заохочувати розвиток туризму шляхом розгляду у позитивному дусі питань, пов'язаних із формальностями, необхідними для поїздок за кордон. Манільська декларація зі світового туризму (Маніла, 1980) проголошує, що Всесвітня туристична організація включає до програми свого розви тку питання вивчення стану туристичних формальностей у світі, існуючих норм і поточної практики у даній галузі, а також вироблення загальних рекомендацій щодо їх впорядкування та спрощення туристичних поїздок. Гаазька декларація з туризму (Нідерланди, 1989) визначає, що одночасно зі швидким зростанням обсягів подорожей, уточнюється і розширюється поняття туристичних формальностей, оскільки, одні із тлумачень стосуються безпосередньо туристів, а інші – туристичного бізнесу. Спрощення туристичних формальностей нині переросло свої вузькі початкові рамки прикордонних формальностей та митних процедур, і тому нині мова повинна йти вже про позитивне стимулювання та заохочення здійснення туристичної діяльності, зокрема, шляхом застосування заходів, що дозволяють кожній людині брати участь у здійсненні внутрішнього та міжнародного туризму. При цьому, особлива увага приділяється розвитку туризму серед молоді, людей похилого віку та інвалідів.

Декларація Всесвітньої конференції міністрів з туризму (Осака, Японія, 1994) проголошує, що уряди країн-учасниць, несуть відповідальність за поступальний розвиток туризму, зміцнення безпеки подорожей, захист туристів, спрощення туристичних формальностей і процедур, перетворення туризму на «індустрію гостинності» за умов дбайливого ставлення до використання туристичних ресурсів і навколишнього середовища в цілому.

Міжнародна конференція з безпеки туризму та зменшення ризиків подорожей (Естерсунд, Швеція, 1995) декларує те, що питання спрощення

туристичних формальностей повинні знаходитися у безпосередньому зв'язку із забезпеченням безпеки туристичної діяльності й виробленням взаємоприйнятних та узгоджених варіантів вирішення окреслених проблем.

Комісія ООН зі сталого розвитку на своїй сесії в квітні 1999 р. в Нью-Йорку за ініціативи Всесвітньої туристської організації (ВТО) схвалила *концепцію Глобального етичного кодексу туризму* та запропонувала СОТ доповнити його пропозиціями від приватного сектора, неурядових та трудових організацій. Письмові коментарі до Кодексу надійшли з більш ніж 70 держав-членів СОТ та інших організацій. Підсумковий Глобальний етичний кодекс туризму, що налічує 10 пунктів, та розроблений за результатами тривалого консультаційного процесу, було одноголосно схвалено у жовтні 1999 р. на сесії Генеральної асамблеї ВТО у Сантьяго (Чилі).

За висновками експертів СОТ, Глобальний етичний кодекс туризму повинен стати діючим документом, в тому числі щодо питань впорядкування туристичних формальностей. Зокрема, у ст. 8 кодексу «Свобода туристських подорожей» зазначається, що адміністративні формальності перетину кордонів, які введені державами або випливають з міжнародних угод, наприклад, візові, санітарні та митні, потрібно в міру можливостей адаптувати таким чином, щоби сприяти свободі подорожей та доступу максимальної кількості людей до участі у міжнародному туризмі; заохочувати укладання угод між країнами, спрямованих на гармонізацію і спрощення цих формальностей; поступово скасовувати або редагувати спеціальні податки й збори, які обтяжують індустрію туризму і завдають шкоди розвитку конкурентоспроможності.

На нашу думку, порядок в'їзду та перебування іноземних громадян у тій чи іншій країні, як і сама міжнародна туристична діяльність, буде ще порівняно довго перебувати під суворим державним контролем. Це пов'язано, насамперед, з існуючими відмінностями рівнів соціально-економічного розвитку країн і народів, їх різним розумінням таких категорій, як порядок, моральність та законність. Істотні розбіжності нині існують також у сутності уявлень про рівень загальної цивілізованості та культури.

У теоретичному аспекті порядок в'їзду іноземних туристів до тієї чи іншої держави та пов'язаний із цим ступінь «жорсткості або м'якості» туристичних формальностей знаходиться у своєрідній рівновазі з інтересами самої держави з питань її безпеки, громадського правопорядку, а також прав і свобод громадян. На різних історичних етапах розвитку країн світу цей баланс порушується, оскільки більшої ваги періодично набуває одна, або інша сторона. У міру усунення відмінностей між рівнями соціального та економічного розвитку держав та приведення норм їх права до єдиного рівня, за умов єдиного розуміння "прав людини" як «громадянина Світу», а не лише окремо взятої країни, буде спостерігатися вільний порядок в'їзду-виїзду до країн, а також максимально спрощені

туристичні формальності, застосування яких буде викликано лише необхідністю ведення міжнародної туристичної статистики.

Важливо також відзначити, що правовий режим міжнародного туризму у першу чергу формують сукупність норм права країни постійного проживання туриста і тієї держави, до якої він здійснює поїздку, або декількох країн за маршрутом поїздки одночасно.

Висновки. На основі аналізу сутності поняття «туристичні формальності», чітко виявляється пряма залежність між відносинами країн світу та їх туристичною політикою, "лояльністю" туристичних формальностей, або ж протилежного процесу. На характер туристичних відносин впливають міжнародні конфлікти, напрямок зовнішньої політики держави, її внутрішнє становище, а також ряд історико-соціальних факторів.

Загалом, туристичні формальності мають у більшості випадків уніфікований характер, а за умови повного збігу норм права декількох країн туристичні формальності стають єдиними. Іншими словами, всі регламентуючі та обмежуючі рамки при цьому фактично зникають: для поїздки з однієї країни до іншої не потрібно ні закордонного паспорта, ні візи, ні проходження прикордонного контролю, митниці тощо. Досвід Європейського Союзу та Шенгенська угода про єдиний туристичний простір низки європейських країн це наочно доводять. Але разом з тим, для сучасних держав світу формування єдиного туристичного простору і «непотрібність» туристичних формальностей – справа дуже віддаленого майбутнього. Так, систематичні порушення подорожуючими особами тих чи інших норм і правил змушують держави бути швидше «формалістами», ніж гостинними господарями. З іншого боку, за умов дотримання такого суворого підходу, турист в процесі поїздки опиняється у сфері впливу зовсім не «індустрії гостинності», оскільки починає стикатися із жорсткою поліцейсько-адміністративною системою, яка стоїть на сторожі інтересів даної країни та її громадян, захищаючи останніх від незаконних переселенців, міжнародного тероризму та ін.

Використані джерела:

1.Бгатов А.П., Бойко Т.В., Зубрева М.В. Туристские формальности. – М.: Академия, 2004. – 297 с.

2. Гуляев В.Г. Контракты, договоры, соглашения и формуляры в туристской деятельности: Учебно-практическое пособие. – М.: ПРИОР, 1998. – 336 с.

3. Ильина Е.Н. Туроперейтинг: организация деятельности: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 256 с.

4. Мальська М.П., Худо В.В., Цибух В.І. Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 272с.

5. Маринин М.М. Туристские формальности и безопасность в туризме. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 144 с.

6. Сенин В.С. Организация международного туризма. – М.: Финансы и Статистика, 1999.

Стрельникова М.А.

ГАСТРОНОМИЧЕСКИЙ ТУРИЗМ: ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В данной статье рассматривается гастрономический туризм – развивающийся и быстрорастущий вид туризма, популярность которого растет во многих странах. Автор выделяет основные тенденции гастрономического туризма и характеризует его потенциал, возможности и дальнейшие перспективы. Особое внимание уделяется анализу состояния гастрономическому туризма в России.

This article reviews food tourism - the emerging and growing rapidly subset of tourism that is becoming more popular in many countries. The author defines food tourism main trends, and considers its potential, opportunities, and the further prospects. Special attention is given to the analysis of the situation with food-tourism in Russia.

Сегодня туризм – одна из самых конкурентных отраслей мировой экономики. В связи с этим в туристской сфере происходит дифференциация видов туризма по сегментам и нишам. Рождаются и развиваются новые виды туризма. Сравнительно недавно заявил о себе гастрономический туризм. На наш взгляд, он имеет большие перспективы и завоевывает все большую популярность.

Официально история развития гастрономического туризма как самостоятельного направления начинается в 2001 г., когда Эрик Вольф, президент Международной ассоциации кулинарного туризма (ICTA), представил утвержденный документ о кулинарном туризме. [8] Неофициальная история этого явления длится десятки, если не сотни лет.

Как и сейчас, несколько веков назад торговцы плавали “за семь морей” на поиск удивительных продуктов. Вина, специи, фрукты и оливковое масло были в то время своеобразной валютой. Нынешние гастротуристы заняты почти тем же самым. Они намерены преодолевать сотни и даже тысячи километров пути, чтобы изведать какое-нибудь экстраординарное «кушанье».

Компания WT Market отмечает, что «более половины опрошенных туристов выбирают места для отдыха не по числу пляжей или памятников истории, а оценивая гастрономическую привлекательность страны».[9]

С этой точки зрения запросам путешественников лучше всего отвечают Индия, Таиланд и Китай. Продолжают список Италия, Франция, Испания, Япония, Чехия, Сингапур.

Гастрономическое путешествие – это специально подобранная программа отдыха, включающая дегустацию блюд и напитков, ознакомление с технологией и процессом их приготовления, а также обучение у профессиональных поваров. Еда приоткрывает тайну духа народа, помогает понять его менталитет и дополнить представление о той или иной стране.

Цель гастрономических туров – насладиться особенностями кухни той или иной страны. При этом данная цель не сводится к тому, чтобы

попробовать какое-то редкое, экзотическое блюдо или перепробовать бесчисленное количество кушаний. Важно насладиться местной рецептурой, которая веками вбирала в себя традиции и обычаи местных жителей, их культуру приготовления пищи. [8]

Определяя понятие, следует отметить, что гастрономический туризм – это «путешествие по странам и континентам для знакомства с особенностями местной кухни, кулинарными традициями, с целью отведать уникальные для приезжего человека блюдо или продукт». [1]

Интерес к кулинарным путешествиям растет с каждым годом. Наибольшее распространение они получили в Великобритании и Перу. Из года в год увеличивается количество стран, где проложены гастротуристические маршруты. Такая заинтересованность в гастрономических турах объясняется не только тем, что наскучили «обычные» виды туризма.

Люди выбирают этот вид туризма, потому что они хотят полакомиться известным им блюдом «в оригинале».

В первую очередь кулинарный туризм интересен истинным гурманам, для которых хорошее блюдо – что-то большее, чем просто еда.

Во-вторых, гастрономические путешествия привлекают людей, чей бизнес непосредственно связан с приготовлением и употреблением пищи – рестораторы, сомелье, дегустаторы, ресторанные критики. Эти люди отправляются в гастротур, чтобы повысить уровень профессиональных знаний, почерпнуть новое и набраться опыта. Тем более, что программа многих гастрономических путешествий предусматривает мастер-классы от лучших шеф-поваров, которые делятся секретами приготовления того или иного блюда.

Гастротуры делятся на два типа: сельские (так называемые, «зеленые») и городские. Их принципиальное отличие заключается в том, что, отправляясь в сельскую местность, турист стремится попробовать экологически чистый продукт, без каких-либо добавок. Например, «зеленые» туры предлагают сбор дикорастущих ягод в лесу, овощей и фруктов на фермах, охоту на трюфеля или прогулку по дорогам виноделия.

Городской же гастротур может включать в себя посещение кондитерской фабрики или маленького колбасного цеха и ресторанчика при нем, где из выпускаемой на фабрике или в цеху продукции готовится деликатесное блюдо.

Кроме того, существуют туры, которые знакомят не с различными блюдами в одной местности, а с одним блюдом в разных местностях. Это весьма знаменитые «французские, болгарские винные туры, предлагающие прогулки по виноградникам, сбор винограда, дегустацию вин. Сырные туры в Голландию, Швейцарию, Италию, где можно сравнить сорта лучших сыров, посетить сырную ярмарку. Пивные туры по Германии, Австрии, Чехии, Бельгии запомнятся любителям пенного напитка не

только его разнообразием, но и посещением пивоварен, знаменитых пивных баров и фестивалей».[2]

Можно выделить еще одну разновидность гастрономических туров: с обучением и просто с возможностью продегустировать местные специалитеты. Гастротуры без обучения делятся, в свою очередь, на туры, посвященные какому-то одному продукту (винные, сырные), и так называемые экотуры. Гастрономический тур может быть и ресторанным, где предлагается посетить лучшие рестораны города или страны.

Наиболее популярное направление в гастрономическом монотуризме - винные туры. Самые востребованные регионы - это, конечно же, Франция и Италия. В меньшей степени с этой точки зрения известны Германия, Испания, Швейцария и США. Китай, ЮАР, Чили и Аргентина — это уже экзотика, но при желании поездку можно организовать и в эти страны.

Во время тура предлагается посетить знаменитые винодельческие хозяйства того или иного региона и попробовать лучшие вина на пике их вкуса в сопровождении блюд, которые выгодно подчеркивают и раскрывают вкус этого благородного напитка. Самые популярные винные регионы во Франции – Бордо и Эльзас, в Италии – Тоскана и Пьемонт. Цена тура зависит от количества людей в группе и выбранного маршрута. Турист может заказать индивидуальную программу, но стоить это будет гораздо дороже.[2]

Мода на винно-гастрономические туры, которая в других странах мира благополучно существует уже в течение нескольких лет, только начинает делать медленные и робкие шаги в России. Самыми большими любителями этого оригинального развлечения давно зарекомендовали себя немцы, англичане, американцы и японцы.

Что касается гастроэкотуров, то их цель прежде всего – это возможность испытать спокойствие и тишину сельского уклада жизни. Вдобавок к этому с утра на столе – крынка парного молока, хрустящий хлеб или стопка кружевных блинов, политых янтарным медом, рассыпчатый творог или яичница с домашней грудинкой. В зависимости от региона, к этому можно прибавить копченую рыбу, колбаски, бекон, ягоду и грибы, заботливо собранные руками местных жителей, свежие овощи и фрукты, сыры и много другой вкусной домашней еды. Как правило, туристы, выбравшие такой вид отдыха, селятся на ферме в деревенском доме, где владельцы сами ведут хозяйство. Если речь идет о Европе, к столу будут предложены лучшие продукты, произведенные в соответствии со строжайшими экологическими нормами. Безусловно, приятно знать, что продукты, оказавшиеся на столе, не прошли через технологические производства, а были выращены с любовью и заботой без применения химикатов и максимально сохранили витамины, а, главное, вкус.

Для этого вида отдыха наиболее характерны европейские направления: Финляндия, Швеция, Австрия, Германия, Франция, Италия. Популярен этот вид гастрономических туров в Карелии, на Алтае и в Белоруссии.

Чаще всего гастрономический тур совмещается с другими видами отдыха. В Австрии в зимний период можно поселиться вблизи горнолыжного курорта и активно сжигать полученные калории на склоне. В Финляндии и Швеции летом отличная рыбалка, любители сбора грибов и ягод тоже смогут получить удовольствие от прогулки по лесу.

В любом случае отдых в сельском стиле является размеренным и спокойным - то, что нужно городскому жителю, уставшему от бешеного ритма мегаполиса.

Есть среди туристов такая категория людей, для которых недостаточно просто вкусно есть и безмятежно отдыхать. Для них важно не только получить впечатления, но и приобрести практические навыки приготовления блюд. С этой целью в рамках гастрономического туризма предполагается посещение одной из гастрономических школ. «Большая часть школ предлагает двух-трехгодичные программы обучения, рассчитанные на профессионалов: поваров, сомелье. Однако есть и такие, которые могут предложить максимально насыщенную программу, уложенную в несколько недель. Конечно, если позволяют время и средства, период обучения может быть увеличен. Расценки зависят от числа участников и продолжительности занятий. В среднем неделя обучения обходится в 1500-5500 евро».[4]

Существуют самые разнообразные гастрономические маршруты, представляющие собой различные способы знакомства с национальной кухней и напитками. Среди них особой популярностью пользуются круизы на водных судах и поездах. Например, из Женевы, с побережья Женевского озера регулярно отправляется в увлекательное путешествие глиссер, который далее плывет по реке Роне до Марселя (территория Франции). Каюты класса «люкс» и суперсовременное оборудование делают мероприятие сверхкомфортным. Недельное путешествие предполагает, естественно, любование окрестностями, сочетающееся с наслаждением швейцарской кухней и винами от лучших швейцарских производителей (их загружают на борт при отплытии), а также местными ронскими, которые встречаются по пути. Такого рода туры, например, предлагаются туроператорами ООО «Туристическая компания «БЮРО-З-ВИЗА» (Москва) и «Туристическая компания «Турбинария»» (Москва).

Во Франции с марта по ноябрь «Туристическая компания «Турбинария» (Москва) и Туристическая компания «Континенталь АГ» два раза в месяц предлагают путешествие на отреставрированном поезде первой половины XX века, курсирующем между Бордо и Тулузой. «Путешествие занимает 4 дня, на ночлег клиентам предлагают перебраться в отели цепочки «Релэ и Шато». В двух вагонах состава располагаются просторный роскошный салон с кожаными креслами и столиками, бар, библиотека, оснащенная самой современной аудио- и видеоаппаратурой. Во время путешествия к столу сервируются знаменитые французские деликатесы и элитные вина Бордо. Комментарии гида-переводчика знакомят с особенностями региона, обычаями и правилами сочетания

напитков и блюд. В поезде всего 22 места, и при желании его можно арендовать полностью, например, для проведения оригинальной вечеринки, бизнес-семинара или свадебного путешествия».[6]

Аналогичные «гурманские» поезда есть в Калифорнии, Канаде, Новой Зеландии и Австралии. В Швейцарии курсируют даже отдельные «сырные» и «шоколадные» составы, делающие остановки в дорогих гостиницах и в местах, где можно посетить дегустации продуктов.

Следует отметить, что практически любая страна имеет потенциал для развития у себя гастротуризма, ведь в каждой стране есть своя неповторимая национальная кухня, свои традиции гостеприимства.

Так, в Японии туристам предлагается под руководством гастрогида купить продукты для суши, которые потом будут приготовлены на глазах путешественника лучшими поварами.

Паста – казалось бы, вполне обычная еда, которая распространена далеко за пределами Италии, однако в кулинарном путешествии турист, стараясь постичь тайну вкуса этого блюда, пробует множество ее видов, сравнивает пасту, приготовленную по одной и той же рецептуре, но разными поварами.

Современного путешественника становится все сложнее удивить белым песком, лазурными побережьями, памятниками архитектуры и горнолыжными курортами. Поэтому гастрономический туризм как возможность попробовать что-то новое и испытать яркие эмоции набирает все большую популярность. И это не случайно — ведь знакомство с местной кухней является неотъемлемой составляющей любого отдыха.

В России кулинарный туризм пока редкое явление: нет продуманных гастрономических маршрутов, число россиян, готовых платить деньги за подобное путешествие, очень мало. Однако и здесь все больше людей осознают перспективность этого направления турбизнеса. Думается, что в России главным образом будет развиваться «зеленый» гастротуризм.

Гастрономические туры обычно рассчитаны на шесть-восемь дней. Стоимость поездки зависит от ее продолжительности и от расстояния до выбранной страны. Так, «вкусное» недельное путешествие в Италию обойдется не дешевле двух тысяч евро.

Пятидневный гастрономический тур в Пекин с походом по знаменитым местным ресторанам, участием в чайной церемонии и обширной культурной программой стоит примерно столько же. Во Франции любителей вкусностей чаще всего ждет не только экскурсия по элитным предприятиям общепита, но и посещение кулинарных и винных курсов.

Во всем мире особой популярностью гастрономический туризм пользуется в таких странах, как – Франция, Китай, Таиланд, Япония, Испания и Италия.

В РФ спрос на гастрономический туризм невысок, как и интерес к дорогим гастрономическим турам. Это связано с высокими ценами на такие туры и низкой платежеспособностью большинства российских

граждан. Те туристы, которые могут себе позволить не слишком дорогой гастрономический туризм, чаще всего сочетают отдых со знакомством кулинарных изысков. К примеру, при путешествии на черноморское побережье многие туристы отправляются в тур на один день по ресторанам Одессы, а так же по винным погребам или знакомятся с «причудами» татарской кухни.

В России гастрономический туризм пока только начал зарождается, и таких туров в чистом виде пока нет, поэтому элементы гастрономических туров включают в основные экскурсионные программы. Ознакомление с русской кухней происходит во время посещения лучших национальных ресторанов страны, там, в строгом порядке соблюдаются российские традиции приготовления, употребления и сервировка стола.[4]

Однако предпосылки для развития этого вида туризма имеются, так как Россия обладает самобытной национальной кухней и традициями гостеприимства.

В некоторых регионах страны предлагаются программы типа “Обед в русской избе”, которые организуются в настоящем деревенском доме. Хозяева принимают гостей в соответствии с русскими хлебосольными традициями. Хозяйка сама выпекает в печи хлеб, варит чугунок картошки из своего огорода, достает из погреба разносолы, режет и запекает поросенка. Ценное достоинство такого гастрономического тура – экологическая чистота используемых продуктов.

Огромной популярностью у туристов пользуются посещения винодельческих заводов и водочных производств с их последующей дегустацией. Такие экскурсии на винзаводы особенно распространены в Краснодарском крае, где широко развито виноградарство как местных, так и европейских сортов.

В последнее время пользуются спросом загородные клубы/базы отдыха, которые предлагают широкий спектр услуг от размещения до организации спортивных мероприятий. Можно добавить к этому ряду услуг еще и гастрономическую, то есть комплекс мероприятий для дегустации традиционных в определенной местности блюд, а также отдельных ингредиентов, не встречающихся больше нигде в мире, имеющих особый вкус. Возможен также сбор ягод/грибов, меда и дальнейшее приготовление поварами базы отдыха или участие туристов в этом процессе. Можно, например, отправляться в такие путешествия на велосипедах или лодках/байдарках.

Гастрономический туризм в России необходимо развивать по двум основным направлениям:

1.Въездной гастрономический туризм.

2.Внутренний гастрономический туризм.

Если рассматривать развитие въездного гастрономического туризма, то его необходимо развивать параллельно с экскурсионно-познавательным, деловым, рекреационным. Хотя развитие въездного туризма испытывает массу сложностей, для гастрономического туризма

здесь явные перспективы: у России очень богатая и неповторимая кухня, которая может стать важным фактором в создании туристской привлекательности.

Использованые источники:
1. Бабкин, А.В. Специальные виды туризма: учеб. пособие / А.В. Бабкин - Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. - 252 с.
2.http://www.sunton-tours.ru/ar102.html
3.http://www.gastrotur.ru/
4.http://www.turdv.ru/articles/363
5.http://www.luxemag.ru/travel/7515.html
6. http://tyrrizm.ru/
7. http://top-fakti.ru/
8. http://www.gastronom tur .ru/
9. http:// www.wtmarket.org/

УДК 911.3

Смирнов І.Г., Карягін Ю.О.

ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА В АНТИЧНОМУ СВІТІ: ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Розкрито історичні взаємозв'язки в розвитку готельно-ресторанної справи та транспортно-логістичної діяльності (сучасною термінологією). Показано істотну роль геологістичного чинника в формуванні та функціонуванні стародавніх готельно-ресторанних закладів у Європі (за часів Давньоримської імперії) та в державах Азії, в т.ч. на території сучасної України.

Ключові слова: готельно-ресторанна справа, Давньоримська імперія.

Раскрыты исторические взаимосвязи в развитии гостинично-ресторанного дела и транспортно-логистической деятельности (современной терминологии). Показано существенную роль геологистичного фактора в формировании и функционировании древних гостинично-ресторанных заведений в Европе (во времена Древнеримской империи) и в государствах Азии, в т.ч. на территории современной Украины.

Ключевые слова: гостинично-ресторанное дело, Древнеримская империя.

Solved historical relationships in the development of hotel and restaurant business and transportation and logistics activities (modern terminology). Shown a significant role heolohistychnoho factor in the formation and functioning of the old hotel and restaurant establishments in Europe (during the Roman Empire) and in Asian countries, including the territory of modern Ukraine.

Key words: hotel and restaurant business, Roman Empire.

Постановка наукової проблеми. Логістика в готельно-ресторанному бізнесі – ще один прикладний напрямок логістичної теорії та практики, який ілюструє значний потенціал логістики для підвищення ефективності кожного окремого виду підприємництва незалежно від того, пов'язаний він з сферою матеріального виробництва (промисловості, агробізнес, будівництво) чи зі сферою послуг (торгівля, банківська справа, туризм, транспорт, готельно-ресторанний бізнес (ГРБ) тощо). Разом з логістикою туризму логістика в ГРБ утворюють ширший підрозділ в логістиці послуг,

а саме – логістику в сфері гостинності. Своєю чергою, структура логістики в ГРБ логічно поділяється на дві відносно самостійні, але в той же час тісно пов'язані між собою, частини – логістику готельних послуг та логістику ресторанних послуг. Об'єднує їх, зокрема, історичний аспект розвитку готельно-ресторанної справи, оскільки ще в стародавньому світі вже існували заклади гостинності, які органічно сполучили готельне та ресторанне (стосуючи сучасну термінологію) обслуговування клієнтів. З іншого боку – туристичного та логістичного, виникнення, розміщення та функціонування таких закладів у значній мірі спричинялося розвитком шляхів сполучення та подорожей і було тісно пов'язане з створенням розвинутої мережі доріг (як, приміром, у Давньоримській державі) чи функціонуванням караванних шляхів (як у країнах Азії). Цікавим та істотним є те, що як давньоєвропейська дорожня система (за часів Риму), так і давньоазійська система караванних шляхів, охоплювали територію сучасної України, однією із визначних рис якої було в давнині і залишається нині надзвичайно вигідне транспортно-географічне (або геологістичне) положення на перехресті євроазійських комунікацій. Зокрема, залишки давньоримського дорожнього будівництва на території сучасної України можна знайти нині в трьох місцях, а саме: 1) в Криму, де в 62 р. н.е. римляни збудували «Віа Мілітаріс» - військову дорогу, довжиною 100 км., що з'єднувала фортецю Гаракс (біля сучасної Ялти) з Херсонесом; 2) у Кам'янці-Подільському, де, за деякими даними, римляни в 100 р. н.е. збудували арковий міст, що є в основі сучасного Замкового мосту, який з'єднує замок з містом-фортецею; 3) в Закарпатті, яке за часів Давнього Риму було східною частиною провінції Паннонія, що охоплювала сучасні Австрію та Угорщину, та в цілющих джерелах якого (відомих і нині) відновлювали сили римські легіонери.

Літературні джерела та публікації з теми статті охоплюють як книги з історії готельно-ресторанної справи та туризму [3; 4; 5], так і літературу з логістики туризму та готельно-ресторанного бізнесу, історичних аспектів логістики, в т.ч. в Україні, включаючи доробок автора в цій царині [1; 2; 6; 7; 8].

Метою статті є розкрити історичні взаємозв'язки в розвитку готельно-ресторанної справи та транспортно-логістичної діяльності (стосуючи сучасну термінологію) та показати істотну роль геологістичного чинника в формуванні та функціонуванні стародавніх готельно-ресторанних закладів у Європі (за часів Давньоримської імперії) та в державах Азії, в т.ч. на території сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Виникнення закладів готельного призначення історично було спричинене бурхливим економічним та культурним розвитком людського суспільства, встановленням господарських зв'язків між різними країнами та регіонами світу. У людей з'явилась потреба в подорожах і поїздках. Подорожі були тривалими та небезпечними (так Марко Поло добирався з Італії до Китаю в XIII ст. 2,5 роки), отже, подорожуючим необхідно було шукати собі їжу та місце, де

переночувати в дорозі. Мандрівники йшли на це не заради власного задоволення: купці розрахували отримати прибуток, вигідно продавши заморські товари; прочан вабило в дорогу релігійне натхнення; учених-дослідників – пізнання світу, розширення свого світогляду; державних чиновників та гінців-накази зверхників тощо.

Готелі в сучасному розумінні виникли ще в часи Древньої Греції. Споруджувалися вони поблизу місць, де відбувалися громадські свята, поблизу численних храмів, як, наприклад, у Олімпії біля храму Афродити й інших культових і курортних визначних пам'яток. Мобільність населення в епоху античності була напрочуд високою. Такі події, як Олімпійські ігри, збирали атлетів, глядачів, а також торговців та ремісників (тобто споживачів і постачальників товарів та послуг) з усієї Древньої Еллади. На околицях Олімпії будувалися споруди, павільйони для проживання в них атлетів, а також для надання всіляких побутових послуг. Ці традиції були продовжені та значно розширені за часів Давнього Риму, що особливо було пов'язане з бурхливим розвитком мережі високоякісних транспортних шляхів, яка охоплювала не лише територію Італії, але й обширної Давньоримської держави, зокрема, усього Середземномор'я (рис. 1).

Рис. 1. Володіння Давньоримської імперії [6]

Ці шляхи призначалися в першу чергу для військових загонів (знаменитих давньоримських легіонів), а також для збирачів податків, купців, паломників, а також представників творчих фахів (художників, архітекторів, лікарів, музикантів, акторів тощо). Вздовж цих шляхів повсюдно виникали приватні постоялі двори та заїзди, а також була створена державна мережа «поштових станцій», де ті, хто подорожував у державних справах, могли змінювати коней, а також одержувати їжу та

ночліг. На цих станціях можна було замовити послуги гіда, визначити маршрут, отримати мапу з описом визначних пам'яток. Однак через низький рівень обслуговування і комфорту в притулках (готелях) для подорожуючих (вони називалися «hospitum») зупинялися лише в крайньому випадку, коли не було можливості зупинитися у знайомих або родичах. В «госпітумах» того часу протікали дахи у випадку дощу, небезпечним було й саме проживання.

У столиці – Римі послуга з проживання поєднувалась з послугою харчування (чи навпаки?), такі заклади називались тавернами. Їх визначальними ознаками, своєрідною («рекламою») були колони, оперезані ланцюгом фляг, та червоні ковбаси, що висіли уздовж стін назовні. Підлоги таверн були викладені яскравою мозаїкою, а стіни всередині приміщення прикрашали картини. Цікаво, що термінологія готельної галузі багато чим зобов'язана римлянам. Так, міжнародний термін «hospitality» (гостинність) походить від латинського «hospitum» (госпіції). Однокорінними словами є «host» (хазяїн), «hospice» (притулок), «hotel» (готель, отель).

Рис. 2. Дорожня система в Британії за часів Давнього Риму [7, 21]

З появою регулярного державного поштового сполучення (за часів імператора Октавіана Августа, на початку нашої ери) з'явилися і державні постоялі двори. Вони створювалися в містах і на головних шляхах, якими проїжджали кур'єри та державні службовці від Риму аж до Малої Азії (Via Ignatia – Ігнатійова дорога) або до Галлії і далі – до Британії (Аврелійова дорога), яка теж вже мала розвинуту мережу доріг (рис. 2). Такі державні

постоялі двори на давньоримських дорогах розміщувалися один від одного на відстані одного дня поїздки конем (~40-50 км). У міру завоювання нових територій і розширення володінь Давньоримської держави разом із системою високоякісних доріг на нові провінції та підкорені країни поширювалися римські звичаї, господарська й організаційна структури. Усі римські дороги були пронумеровані, мали свого опікуна (консула) і були нанесені на спеціальні дорожні мапи, на яких вказувалися відстані між важливими пунктами (містами), а самі міста позначалися певними умовними знаками, які відображали наявні придорожні станції та найбільш важливі об'єкти, у т.ч. готельно-ресторанного спрямування (рис. 3).

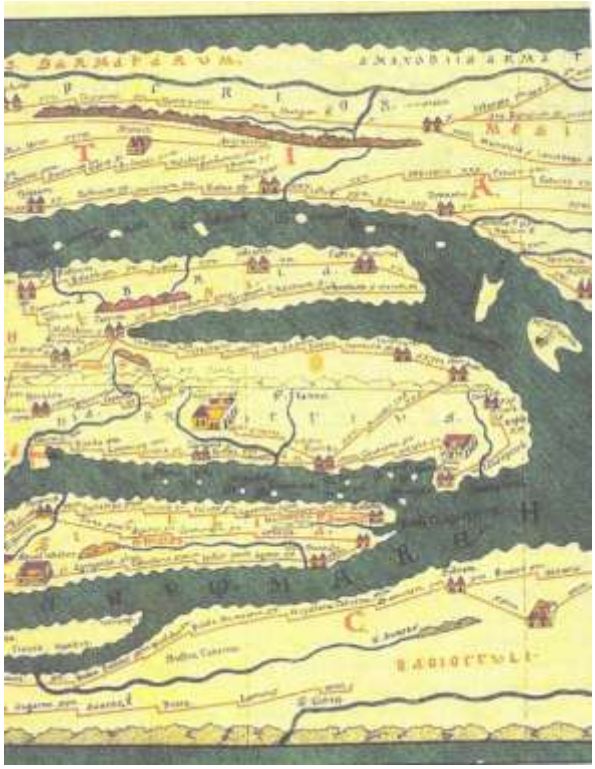

Рис. 3. Фрагмент давньоримської дорожньої мапи (тзв. «Пейтінгерова таблиця») [10, 204]

Щодо організації готельної справи в Римській імперії, то в її основу була покладена розроблена державною владою певна класифікація готелів. Так, існувало два типи готелів: лише для патриціїв («мансіонес») і для плебеїв («стабулярії»). Давньоримський готель являв собою певний комплекс приміщень досить широкого функціонального призначення: це були не лише кімнати для розміщення подорожуючих, але й складські приміщення, стайні крамниці, майстерні тощо. Готелі, як правило, будувалися з каменю і мали у своєму розпорядженні необхідний перелік послуг, у зимовий час вони обігрівалися. Деякі готелі призначалися лише для офіційних осіб зі спеціальними документами, що видавалися державною владою. До речі, ця традиція збереглася дотепер у формі

спеціальних приміщень для особливо важливих персон (VIP) у аеропортах, вокзалах.

З розвитком господарських відносин у Давньоримській державі зростали вимоги подорожуючих до умов проживання та їхнього обслуговування постоялими дворами. Відповідно виникли численні багато упоряджені та заможні постоялі двори. За свідченнями Цицерона, в них були наявні лазні, масажні, пральні, чищення взуття. За порядок, чистоту та дотримання законності при наданні послуг у давньоримських постоялих дворах відповідали спеціальні державні чиновники – еділи. Постоялі двори були зобов'язані вести список гостей та бухгалтерію.

Свою форму «готельно-ресторанних» придорожніх закладів мали країни Азії (починаючи ще з стародавніх Вавілону та Єгипту, а також Сирії, Палестини, на території сучасної Туреччини, Ірану, Афганістану, Північної Індії). Це були караван-сараї (або караванні будинки), що служили тимчасовим притулком учасникам караванів. Вони стали попередниками постоялого двору для поштових карет, а пізніше – мотелю і надавали готельно-ресторанні (сучасними термінами) послуги караванам та іншим мандрівникам. Розміщувалися вони на давніх караванних шляхах на відстані одного дня шляху один від одного. Типовий караван-сарай складався з внутрішнього дворика для тягових тварин (коні, верблюди, віслюки) і простих кімнат для мандрівників. Приміщення можна було зняти за певну плату. З огляду на наявність великої кількості в'ючних тварин і вантажу, що перевозився, караван-сараї будувалися у формі великих громадських будівель у містах, на дорогах, в інших населених пунктах. Караван-сарай був одночасно постоялим і торговельним двором та мав свою «інфраструктуру», що звичайно складалася з стайні, колодязю, складів для зберігання товарів, житлових приміщень для подорожуючих, закладів харчування (таверн), крамниць, різноманітних майстерень, голубиної пошти тощо. Особливо велике поширення караван-сараї набули в X-XVII ст. у зв'язку із зростанням міст і посиленням транзитної караванної торгівлі. Найбільш поширені були два типи караван-сараїв: зальні та внутрішнім двором. Перші були характерні для Вірменії та являли собою прямокутні будинки, поділені на нефи. Середній неф призначався для людей і товарів, у бічних нефах знаходилися тварини. У другому типі караван-сараїв для розміщення людей і зберігання товарів служили відкриті у внутрішній двір невеликі приміщення, розташовані в один або декількох поверхів, тварини знаходяться у дворі. Караван-сараї на дорогах зміцнювалися оборонними стінами або приєднувалися до передмість і культових будівель. На транзитних шляхах караван-сараї стали втрачати своє знання з розвитком залізниць та інших сучасних видів транспорту. Один з караван-сараїв, що зберігся до нашого часу, знаходиться в Іспанії, у Гренаді: навколо внутрішнього двору на трьох поверхах розташовані номери. Такі караван-сараї зустрічаються і в Стамбулі. Загалом у Туреччині збереглося понад 100 караван-сараїв, які нині функціонують як музеї і доступні екскурсантам. На території України

згадки про колишні караван-сараї можна знайти в Криму (від часів існування Кримського ханства) та в Кам'янці-Подільському (тут караван-сарай розміщувався на березі річки Смотрич у XVI-XVII ст. під стінами фортеці, нині про це нагадує назва цієї місцевості – Карвасари (спотворене «караван-сарай»). А в Криму залишки величезного караван-сараю під назвою Таш-Хан (в перекладі з кримсько-татарського «кам'яний двір»), що знаходяться недалеко від Симферополя, включені в екскурсійний маршрут «Ринок рабів» який визнаний кращим на І Республіканській виставці нових маршрутів Криму в 2012 р. Цей караван-сарай звели в центрі міста ще в XV ст., купці тут розміщувались в дерев'яних будівлях, тут же знаходився ринок невольників, звідки рабів відправляли в різні точки світу - до Туреччини, Єгипту, Генуї, Венеції тощо. Караван-сараї в Османській імперії (а до них належав і караван-сарай у Кам'янці-Подільському, створений за часів турецької окупації Поділля в 1677-1699 рр.) виконували певні соціальні функції. Так, кожний мандрівник не залежно від національності та віросповідання отримував нічліг на три доби із харчуванням, медичним оглядом, а бідняки – ще й нове взуття, і все це – за рахунок держави. Після закінчення цього терміну подорожуючий мав або платити за проживання і надане йому обслуговування, або вирушати далі. Караван-сараї були поширені на всій території, де панувало мусульманство: від Піренейського півострова до Індії, від Центральної Азії до Північної Африки.

Із стародавніх шляхів Азії, де концентрувалися караван-сараї, найвідомішим є Великий Шовковий шлях, який почав функціонувати на рубежі II-I ст. до н.е. Він починався від Східного Середземномор'я (південна гілка) та Причорноморського степу (північна гілка), далі простягався через Малу Азію та Сирію до Ірану, вів до Бухари та Самарканду, потім через Північний Памір – до Кашгару та Яркенду, тут знову роздвоювався, обходячи з півночі та півдня пустелю Такла-Макан і сходився біля озера Лобнор, а відтак йшов у степи, населені кочовими народами, а потім – в Китай. Користуючись цим маршрутом китайські купці проникали не тільки до Центральної Азії та Північної Індії, але й в країни Передньої Азії та Європи. Китайці підкорили племена, які жили вздовж Великого шовкового шляху від витоків ріки Хуанхе до міста Кашгар, забезпечили безперервні подорожі маршрутом, що проклав офіцер китайського імператора Чжан Цянь у 138-126 рр. до н.е. Арабські історики того часу вважали, що шлях від Червоного моря до Китаю триває 200 денних переходів. Реально ж ніхто не міг так швидко пройти цей шлях, оскільки каравани повинні були зупинятися в містах, вести торгівлю. Тому насправді мандрівник, щоб добратися, наприклад, із Генуї до Китаю, витрачав на це два –три роки (як, приміром, Марко Поло). Ще один відомий караванний маршрут вів від сучасного Стамбулу до столиці Агрії – міста Могхул у Північний Індії, де знаходиться палац Тадж-Махал (нині це одне з семи сучасних чудес світу).

Рис. 4. Забезпечення автошляху Київ-Одеса готельнно-рестораними закладами [9]

Висновки. Історичний розвиток готельно-ресторанної справи здійснювався в тісному взаємозв'язку з транспортно-логістичною діяльністю (використовуючи сучасну термінологію). Саме розвиток дорожніх шляхів у Давньоримській державі призвів до створення різноманітних закладів для розміщення та харчування подорожуючих – заїжджих дворів, а в містах – двох типів готелів – мансіонес та стабуляріїв. Давній Рим мав добре розвинуту систему брукованих доріг, що досягали найвіддаленіших куточків Імперії, наприклад, в Криму до нашого часу зберіглися залишки давньоримської дороги – Віа Мілітаріс. Найвідомішими дорогами Давньоримської держави були Апійова та Ігнатієва дороги, що з'єднували найкоротшим шляхом Рим та Константинополь. Придорожні готельно-ресторанні заклади на караванних шляхах Азії (Схід) так і називалися – караван-сараї. Це були потужні кількаповерхові споруди, де містилися люди, тяглові тварини, вантажі. Згадки про наявність караван-сараїв в Україні в минулому можна знайти і зараз, зокрема, в Криму та біля Кам'янця-Подільського. Отже, логістика в готельно-ресторанному бізнесі має чіткі історичні корені з своїми особливостями в країнах Європи та Азії, а також з їхнім відбиттям (залишками, згадками) на території сучасної України, що й дуже може бути перспективним напрямком для подальших розвідок та поглиблених досліджень логістики в готельно-ресторанному бізнесі. Ці знання стануть в нагоді майбутнім фахівцям сфери туризму та готельно-ресторанної справи не тільки в плані зміцнення їх фахової компетентності, але й в аспекті врахування впливу транспортного чинника на розвиток та розміщення закладів сфери гостинності в сучасній України. Як успішний приклад цього, можна навести створення мережі ресторанів української кухні «Батьківська хата» на автотрасі «Київ-Одеса», а це важлива ділянка міжнародного транспортного коридору ПЄК № 9 «Гельсінки-Санкт-Петербург-Київ-Одеса». Заклади ресторанно-готельної мережі Михайла Поплавського є найпопулярнішими у частині траси від Умані до Одеси. Вони знаходяться з обох боків дороги для того, щоб при бажанні їх

відвідати не потрібно було багато повертатися, зокрема, на 240-му км це: «Хата Карася», «Вареники», «Кропива», «Пан Чебурек», «Міх-Міх»; на 252-му км – «На Одесу», «Культурний олігарх», «Батьківська хата»; на 253-му – «Сало», «Вареники», «Столова СССР», «Батьківська хата», «Пан Чебурек». Надзвичайно привабливим для подорожуючим є те, що у ресторанах «Батьківська хата» нагодують навіть без грошей, хоча мінімально, зате безкоштовно. Отже, забезпечення ділянки Умань-Одеса, довжиною 244 км складається з 17-ти ресторанних та 10 готельних закладів (рис. 4).

Використані джерела:
1. Смирнов І.Г. Логістика туризму: навч. пос. / І.Г. Смирнов. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
2. Олійник Я.Б. Міжнародна логістика: навч. пос. / Я.Б. Олійник, І.Г. Смирнов. – К.: Обрії, 2001. – 540 с.
3. Федорченко В.К. Історія туризму в Україні: навч. пос. / В.К. Федорченко, Т.А. Дьорова. – К.: Вища школа, 2002. – 195 с.
4. Муніч Г.Б. Управління сучасним готельним комплексом: навч. пос. / Г.Б. Муніч, А.О. Змійов, Г.О. Зінов'єв, Є.В. Самарцев, О.О. Гаца, К.П. Максимець, Х.Й. Роглєв / За ред. проф. Дорогунцова С.І. – К.: Ліра – К, 2005. – 520 с.
5. Паньків Н.М. Історія розвитку туризму: тексти лекції / Н.М. Паньків, А.С. Ковальчук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 88 с.
6. Смирнов И.Г. Еврологистика по-древнеримски / И.Г. Смирнов // Logistics. - № 4 – 2008. – С. 42-47.
7. Yakovenko N.L. A Concise British History / N.L. Yakovenko. – K.: Bohdana, 1999. – 192 p.
8. Смирнов І.Г. Історико-архітектурний заповідник «Кам'янець» як туристичне диво України: логістичний вимір / І.Г. Смирнов // Наук. записки Тернопільського НПУ ім. Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – 2011. - № 2 (Вип. 30). – С. 8-16.
9. Гайдай С.В. Туристсько-рекреаційна інфраструктура траси Київ-Одеса / С.В. Гайдай, Ю.Г. Древінська, Р.І. Хоменко // Географія та туризм. – Вип. 19. – 2012. – С. 110-114.
10. Дудун Т.В. Топоніми на стародавніх картах / Т.В. Дудун// Часопис картографії: зб. наук. пр. – К.: КНУ ім. Т.Шевченка, 2012. – Вип. 5. – С. 201-208.

УДК 911.3

Малиновська О.Ю.

МІНІ-ГОТЕЛІ В УКРАЇНІ

Розглянуто особливості розвитку сектору міні-готелів в Україні. Висвітлено види та особливості діяльності таких закладів розміщення, їхні переваги для туристів та інвесторів.

Ключові слова: міні-готель, закладів розміщення, турист, інвестор.

Рассмотрены особенности развития сектора мини-отелей в Украине. Показаны виды и особенности деятельности таких средств размещения, их преимущества для туристов и инвесторов.

Ключевые слова: мини-отель, средства размещения, турист, инвестор.

There were looked out the peculiarities of development of mini-hotels market in Ukraine. There were reveal the varieties and peculiarities of their activity and preferences for tourists and investors.

Key words: mini-hotel, tourist, investor.

Актуальність даної теми полягає у досить динамічному розвитку малого бізнесу та посиленні конкуренції з боку малих закладів розміщення у готельному секторі України.

Метою статті є висвітлення особливостей розвитку міні-готелів в Україні, ознайомлення з видами та специфікою діяльності таких закладів розміщення, їхніми перевагами для туристів та інвесторів.

Виклад основного матеріалу. Міні-готелі не є типовим явищем для України, перші з них з'явилися приблизно в середині 90-х рр. минулого століття там, де виникали проблеми з місцями для відпочинку - в курортних зонах Криму та Карпат, на узбережжі Чорного і Азовського морів. В крупних містах вони маскувалися під апартаменти і мебльовані квартири. Вони займали невелику долю ринку і більша частина такого бізнесу перебувала «в тіні». Сектор міні-готелів є типовою європейською практикою розвитку сектору розміщення туристів, яка характерна для великих історичних міст – світових культурних та туристських центрів (Париж, Відень, Барселона, Рим, Венеція, Прага та ін.). Це зумовлено тяжінням туристів у цих містах до історичного та ділового центру та обмеженими можливостями для крупної нової готельної забудови в центрі таких міст, як охороними нормами збереження їхнього історичного обличчя, так і можливостями інженерних комунальних мереж.

Сьогодні міні-готелі користуються великою популярністю серед туристів оскільки мають ряд прекрасних особивостей і переваг:

- затишні номери і «домашня атмосфера» всього закладу;
- невелика кількість постояльців, що дозволяє з особливою увагою ставитися до індивідуальних побажань кожного з них;
- невисока ціна в порівнянні із звичайними готелями;
- різноманітність місць розташування (у центрі міста, на окраїнах, біля станцій метро або крупних транспортних розв'язок, в крупних торговельно-розважальних центрах, у приміській смузі, вздовж автомагістралей, на узбережжях морів, у гірській місцевості, у мальовничій сільській місцевості);
- сучасний ремонт;
- концептуальність (особливо це стосується іміджевих міні-готелей, назва і оформлення інтер'єру яких пов'язуються спільною ідеєю).

Можна виділити декілька видів міні-готелей:

- окремі квартири, квартири-студії, апартаменти;
- приватні будинки і агросадиби;
- заміські готельно-ресторанні комплекси;
- дешеві молодіжні готелі (хостели);
- міні-кемпінги, міні-бази відпочинку;
- приватні пансіонати, вілли, котеджі, гостьові будинки розраховані в основному на сімейних туристів;
- міні-готелі бізнес класу та преміум сегменту;
- іміджеві готелі, де основний акцент робиться на стильне оформлення і особливу атмосферу закладу та ін.

Зазвичай міні-готель має від 5 до 20 номерів, а малі готелі з більш розвиненою інфраструктурою – від 20 до 50 номерів. Постояльцям

пропонуються номери таких категорій: «Стандарт DBL», «Стандарт Twin», «Стандарт плюс», «Напівлюкс», «Люкс», «VIP» та ін. Площа номера «Стандарт» в міні-готелях, як правило 18-22 кв.м, «Стандарт плюс» - 32-36 кв.м., номери класу «Люкс» можуть мати дві кімнати. Номери переважно 2-місні, рідше 1- або 3-місні. Двокімнатні номери розраховані на 4-5 місць. Як правило, у вартість проживання включається сніданок та можливість користуватися деякими додатковими послугами готелю.

Обладнання номерів залежить від рівня готелю, але зазвичай вони обладнані санвузлом, ванною кімнатою або душовою кабіною, телевізором, сателітною антеною, телефоном, кондиціонером, міні-баром або холодильником, сейфом, Internet. Може пропонуватися проживання в окремих будиночках котеджного типу, обладнаних усім необхідним для комфорного відпочинку. Багато міні-готелів мають у своєму складі ресторани, кафе, бари, конференц-зали, СПА-центри, фітнес-центри, салони краси або масажні кабінети, сауни, хамами, басейни, майданчики з мангалом тощо. Крім домашнього харчування (або обладнаної кухні), прибирання номерів та заміни постільної білизни міні-готелі можуть пропонувати: зустріч/проводи в аеропорту, послуги водія, перекладача або екскурсовода, кінні прогулянки, туристські походи, катання на квадрациклах, участь в українських національних та календарних святах тощо. Гості можуть користуватися прилеглою територією, дитячим майданчиком та автостоянкою, які цілодобово охороняються.

Сьогодні міні-готелі мають популярність не тільки серед туристів. Вони можуть використовуватися як тимчасове житло бізнесменами під час відрядження, абітурієнтами під час вступних іспитів у ВУЗи та на період підготовки документів на поселення у гуртожиток, місцевими жителями на час проведення ремонту у власній квартирі, під час святкування весіль, корпоративів і т.п. Ринок міні-готелів сьогодні досить швидко розвивається – за оцінками спеціалістів, в Україні вже побудовано і діє понад 5 тис. міні-закладів розміщення [1]. З'являються і перші мережі таких закладів (наприклад, мережа міні-готелів «Рандеву» у Києві). Найбільша кількість міні-готелів розташована на території АР Крим, у Закарпатській, Запорізькій (узбережжя Азовського моря), Одеській та Львівській областях, у м.Києві.

Цей бізнес має багато привабливих характеристик для потенційних інвесторів:

- малий засіб розміщення майже у 100% випадків – це мале, індивідуальне підприємництво або сімейний бізнес;
- власники міні-готелів працюють по спрощеній системі оподаткування;
- високий рівень завантаженості та відносно низькі витрати на утримання об'єкту у порівнянні із звичайними готелями (завдяки невеликим розмірам та відносно низьким цінам на проживання середньорічна завантаженість міні-готелю може сягати 70-80%, а в низький сезон 30-60%);

- початкові капіталовкладення і строки окупності таких проектів досить незначні (за оцінками експертів стартовий капітал, необхідний для відкриття міні-готелю середнього класу на 20 номерів складає від 350 до 500 тис. дол. в залежності від місця розташування та виду нерухомості, який при цьому використовується; строки окупності проекту 4-5 років);
- можливість для власників нерухомості отримувати стабільний дохід, займаючись цікавою діяльністю;
- можливість додаткового доходу для девелоперів ринку нерухомості у випадку включення міні-готелів до складу проектів комерційних бізнес-центрів (наприклад, 5*-й міні-готель на 15 номерів «Feride» у торговельно-розважальному центрі «Feride-Plaza» у Вінниці).

На забезпечення повноцінного функціонування міні-готелю йде приблизно третина отриманих доходів від об'єкту. Основні витрати йдуть на утримання невеликого номерного фонду через часту зміну постояльців. Тому власники міні-готелів вирішують цю проблему шляхом об'єднання в асоціації або мережі (наприклад, «Асоціація малих готелів Санкт-Петербурга», яка діє з 2003 р. і об'єднує 25 закладів). Подібне об'єднання дозволяє не лише обмінюватися досвідом, а й здійснювати оптову закупівлю обладнання, побутової техніки, витратних матеріалів, економити на спільному навчанні та підвищенні кваліфікації персоналу[2].

У нормативно-правовому аспекті сектор міні-готелів з багатьох напрямків залишається неврегульованим:

- стосовно обліку і статистики (достеменно не відома точна кількість міні-готелів в Україні) – у правовій базі відсутнє сформоване юридичне поняття «малих засобів розміщення», а також відсутні нормативні документи в галузі таких об'єктів, що часто призводить до непорозумінь власників із контролюючими органами;
- стосовно категоризації - оскільки діючі стандарти розраховані на готелі з розвиненою інфраструктурою, малим готелям, не дивлячись на високий рівень комфорту і якість сервісу, які вони надають, важко отримати категорію від 3-х зірок;
- стосовно підготовки власників і управляючих - оскільки власниками міні-готелів є в основному фізичні особи, які часто не знають законодавства, не мають практичного досвіду управління такими об'єктами (багато помилок допускається ще на етапі проектування і будівництва готелю), намагаються приховувати свої доходи, таким чином ризикуючи втратити весь бізнес;
- стосовно підготовки персоналу – оскільки власник часто не має коштів на залучення кваліфікованих спеціалістів, або не розуміє необхідності формування кваліфікованої управляючої команди, що знижує ефективність роботи та прибутковість бізнесу.

Що стосується перспектив розвитку ринку міні-готелів, то малі готелі і апартаменти будуть і надалі популярними серед індивідуальних та бізнес-туристів (за оцінками близько 30% іноземних туристів надають перевагу

міні-готелям). Для прикладу, в Парижі сьогодні діють близько 600 міні-готелів, у Празі – 450, у Санкт-Петербурзі – близько 300, у Москві – понад 60, у Києві – близько 60 [3].

У грудні 2006 р. в Україні створена Асоціація малих готелів і апартаментів, цілями якої є захист прав та просування малих готелів і апартаментів, сприяння розвитку професіоналізму та процвітанню членів Асоціації, участь у державних програмах з розвитку туризму і міні-готельного бізнесу. Асоціація розробила класифікаційну систему «Золотий ключ» для визначення реального рейтинга малих готелів і апартаментів з метою підвищення стандартів обслуговування та рівня завантаженості малих готелів. Від діючої державної системи присвоєння «зірок» система «Золотий ключ» відрізняється своєю виразною направленістю саме на малі готелі і апартаменти, які мають свою специфіку діяльності у порівнянні з іншими готельними «форматами». Стандарти системи «Золотий ключ» ґрунтуються на практичному досвіді готельного бізнесу Швейцарії, Угорщини, Німеччини, Австрії, Великої Британії, Канади, США та Об'єднаних Арабських Еміратів. Система «Золотий ключ» пропонується для впровадження серед малих готелів і апартаментів з номерним фондом до 100 номерів і покликана об'єктивно інформувати потенційних гостей про безпеку, надійність, якість і рівень обслуговування в міні-готелях. Асоціація планує провести класифікацію понад 100 готелів у більшості областей України на відповідність системі «Золотий ключ» [4]. З огляду на те, що в Україні актуальним залишається відкриття готелів категорії 1-3*, розрахованих на масового туриста, Асоціація малих готелів і апартаментів також розробила концепцію впровадження «mixed-use development» на базі свого проекту Coach Hotel і активно займається залученням інвестицій у розвиток апарт-готелів у Києві, Криму і Карпатах.

Саме міні-готелі площею від 150 до 1000 кв.м із сучасним підходом до дизайну, якісним сервісом і бюджетним проживанням будуть найбільш популярні у найближчому майбутньому, що зможе дати додатковий імпульс до відкриття нових якісних готелів та підвищення конкуренції в готельному секторі.

Використані джерела:

1. *Мини-отели, мини-пансионаты, частный сектор на курортах Украины // [Електронний ресурс]. – Доступний з http://minihotels.com.ua/*
2. *Модный минимализм // [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.bn.ru/articles/2005/04/18/6583.html*
3. *Гергуль А.И. Рынок малых отелей и апартаментов l// [Електронний ресурс]. – Доступний з http://smallhotels.com.ua/links/gergul_article1/*
4. *Категоризация гостиниц «Золотой ключ» // [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.smallhotels.com.ua/goldenkey/*

УДК 640.4

Доценко В.Ф., Арпуль О.В., Бондар Н.П., Дудкіна О.О.

РОЗВИТОК ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА СТОЛИЧНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто питання сучасного стану та перспектив розвитку готельного господарства м. Києва.

В статье рассмотрены вопросы современного состояния и перспектив развития гостиничного хозяйства г. Киева.

The paper deals with the current state and prospects of development of the hotel industry in Kiev.

Готельно-ресторанна сфера як одна з високорентабельних галузей світової економіки, у XXI ст. стає провідним напрямом економічного та соціального розвитку України. Сьогодні туризм формує економіку багатьох держав, регіонів, стає важливим чинником стабільного розвитку світової індустрії гостинності.

Україна, зокрема, Київ та Київська область має великий туристичний потенціал завдяки унікальному географічному розташуванню (між Європою та Росією та іншими країнами СНД). Сприятливі кліматичні умови, наявність численних водних об’єктів, а також джерел мінеральних вод, багатство культурно-історичних пам’яток і визначають роль Київщини як важливого рекреаційного регіону. Столичний регіон України – це привабливий туристичний центр, туристична інфраструктура якого вносить вагому долю в економіку міста.

Нині можна означити такі можливі стратегії розвитку столиці України на майбутнє[1, 2, 3]:

а) короткострокові: запуск туристичного порталу; спрощення процедур

погодження туристичних маршрутів; встановлення інформаційних терміналів; запровадження карти гостя; категоризація готелів відповідно до міжнародних стандартів; залучення *low-cost* авіакомпаній.

б) середньострокові перспективи (до 2015 р.): створення та просування туристичного бренда міста; лістинг Києва у реєстрі провідних туроператорів та сайтів продажу турів; реконструкція історичних та архітектурних пам’яток; оновлення номерного фонду готелів; будівництво інфраструктури для культурних, спортивних та бізнес-заходів; проведення міжнародних заходів.

в) довгострокові перспективи (до 2025 р.): створення нових об’єктів туристичної сфери; перетворення району Дніпра у туристично-рекреаційну зону; будівництво нових закладів розміщення та сфери послуг.

Туристична галузь регіону впродовж останніх років характеризується позитивною та сталою динамікою. Неухильне зростання кількості туристів та обсягів наданих їм послуг, комплексний підхід до розвитку туризму, готельного господарства та курортів на місцевому рівні,

підтримка розвитку малого та середнього бізнесу у туристичній сфері створили новий імідж продукту, конкурентоспроможного в нашій державі та за кордоном. Детальну інформацію стосовно в'їзних, виїзних та внутрішніх туристичних потоків за останнє десятиліття наведено в табл.1.

Таблиця 1

Туристичні потоки [4]

Роки	*Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України, усього осіб*	*Із загальної кількості туристів, осіб:*			*Кількість екскурс-сантів, осіб*
		Іноземні туристи	*туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон*	*внутрішні туристи*	
2000	290899	97874	70731	122294	60907
2001	504347	128817	162890	212640	86654
2002	549644	142849	174786	232009	153678
2003	746899	193239	248415	305245	134119
2004	1009909	263120	421351	325438	189175
2005	935918	170865	539989	225064	131513
2006	1498794	207468	901269	390057	220068
2007	1814052	286901	1116582	410569	243463
2008	2088369	315984	1393126	379259	247251
2009	1589834	257893	1024464	307477	88670
2010	2047329	279141	1442252	325936	63627
2011	2031563	236723	1550985	243855	55329

Аналізуючи наведені дані можна зазначити, що показники в'їзного та виїзного туризму, незважаючи на деякі коливання, в цілому значно збільшились за останні 11 років і на сьогодні продовжують збільшуватись. Особливий позитивний вплив в цьому році на в'їзний туризм м. Києва створив вдало проведений Чемпіонат Європи з футболу. Отриманий досвід дозволить в майбутньому постійно збільшувати потоки іноземних туристів. В 2012 р. найбільше іноземних туристів приїхало до української столиці з метою відпочинку (169,422 тис. чол.), з діловою метою Київ відвідали 78,665 тис. іноземців, з метою оздоровлення – 23,478 тис. іноземців (рис. 1).

Київ є центром різних видів туризму, а саме [5]:

- *ділового туризму*, який включає в себе:

• ділові поїздки співробітників підприємств для проведення переговорів, участі у виробничих нарадах, презентаціях, збутової діяльності тощо;

• поїздки для участі в конгресах, біржах, конференціях, виставках, ярмарках;

• поїздки на спортивні змагання команд, гастролі;

• поїздки офіційних делегацій.

- *релігійного туризму*, за рахунок наявності великої кількості церков усіх конфесій, монастирів, стародавніх святих місць:

• паломництво, тобто відвідування святих місць, щоб вклонитись церковним реліквіям, святиням і взяти участь у проведенні релігійних

обрядів;

• пізнавальні поїздки з метою ознайомлення з релігійними пам'ятками, а також з релігійною культурою та історією;

• наукові поїздки – це поїздки науковців, які досліджують та вивчають різні релігії.

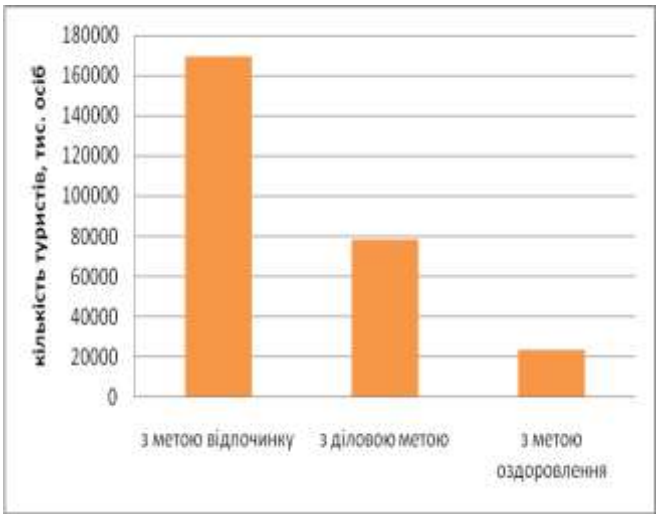

Рис 1 – Кількість відвідувань Києва іноземними туристами станом на вересень 2012 р.

- *культурно-пізнавального туризму*, який включає в себе: оглядові екскурсії містом з відвідуванням Києво-Печерської лаври, Софійського собору, Михайлівського Золотоверхого собору; ознайомлення з архітектурним літописом Києва; вулицями стародавнього Подолу; екскурсії Андріївським узвозом; теплохідна прогулянка Дніпром.

- *туризму з метою відпочинку*;

- *туризму з метою оздоровлення*.

Для більшості європейських столиць туристична галузь приносить 20-45% від загальних надходжень до бюджету країни. Київський бюджет у минулому році отримав лише 88,3 млн. грн., що складає менше 1%. Тому подальший розвиток туристичного напряму є надзвичайно перспективним та прибутковим. Із зростанням туристичних потоків в столиці паралельно зростає потреба у збільшенні кількості засобів розміщення. Розвиток готелів та інших об’єктів для тимчасового проживання туристів охарактеризований в таблиці 2 [4].

За наведеними даними спостерігається очевидне зростання за всіма показниками. Нині ці показники продовжують збільшуватись. У місті діє понад 150 закладів розміщення різної форми власності та підпорядкування більше ніж на 9,6 тис. номерів, з яких 90 – готелі, потужністю більше ніж 8 тис. номерів, решта – інші засоби тимчасового розміщення на 1,6 тис. номерів. У Києві за категорією комфортності функціонують такі готелі: «*****» – це лише 5 готелів на 931 номер (Прем'єр Палац, Фейрмонт, Опера, Хаятт Рідженсі Київ та ІнтерКонтиненталь Київ); «****» – 28

готелів на понад 1500 номерів (з них найвідоміші Редісон САС, Дніпро, Київ, Салют, Президент-готель, Національний, Рів'єра на Полоді, Поділ-Плаза, Вісак, Піросмані, Фараон та ін.); «***» – 19 готелів на 3186 номери; «**» – 20 готелів на 1133 номерів; «*» – 7 готелів на 176 номерів.

Таблиця 2

Готелі та інші об'єкти для тимчасового проживання у м. Києві

Рік	*Кількість готелів та інших місць для тимчасового проживання*	*Кількість номерів*	*Житлова площа всіх номерів, тис. кв.м*	*Одноразова місткість, місць*	*Обслуговано приїжджих, тис. осіб*
2000	95	7637	157,3	14478	810,2
2001	90	7815	163,0	14476	831,3
2002	94	7665	159,0	14098	867,1
2003	93	7529	160,2	13519	863,4
2004	96	8229	171,7	14801	961,4
2005	109	8246	192,5	14757	974,1
2006	117	8627	196,8	15589	1112,4
2007	123	9112	217,6	16377	1195,8
2008	125	9415	226,0	16907	1224,8
2009	141	10064	246,4	18980	958,2
2010	133	9807	239,7	18582	1144,7

Окрім готелів в м. Києві досить широко представлені санаторно-курортні та оздоровчі заклади, що зазначено у таблиці 3.

Таблиця 3

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади м. Києва [4]

Роки	*Санаторії та пансіонати з лікуванням*		*Санаторії-профілакторії*		*Будинки і пансіонати відпочинку*		*Бази та інші заклади відпочинку*		*Дитячі оздоровчі табори*	
	всього	*у них ліжок, тис.од.*	*всього*	*у них ліжок, тис.од.*	*всього*	*у них місць, тис.од.*	*всього*	*у них місць, тис.од.*	*всього*	*у них місць, тис.од.*
2000	12	2,6	12	1,2	3	0,7	21	3,9	237	3,9
2001	12	2,7	13	1,2	2	0,4	21	3,9	195	3,5
2002	12	2,7	11	1,2	3	0,5	21	4,1	205	3,6
2003	12	2,7	11	1,3	3	0,5	21	4,9	194	3,1
2004	13	2,8	11	1,1	3	0,5	21	4,1	197	3,0
2005	14	3,1	11	1,4	3	0,5	23	4,1	230	2,6
2006	14	3,1	10	1,9	3	0,5	25	4,1	238	2,6
2007	15	3,1	9	1,0	3	0,5	25	3,6	226	1,6
2008	15	3,1	9	1,0	2	0,5	20	2,5	226	1,7
2009	16	3,3	9	1,0	2	0,5	21	2,7	177	1,3
2010	16	3,3	9	0,9	2	0,5	20	2,4	131	1,3
2011	16	3,1	10	1,1	2	0,5	20	1,9	109	1,1

Останнім часом, на жаль, спостерігається тенденція до закриття та зменшення кількості таких закладів. Дане питання потребує уваги з боку держави та прийняття рішень стосовно їх утримання та відродження, адже потенційними споживачами послуг цих об’єктів можуть бути не лише жителі Київщини, а й населення інших регіонів України та іноземні відвідувачі.

Основними перешкодами розвитку вітчизняного готельного господарства є:

1. Недостатня кількість готелів та інших об’єктів розміщення внаслідок значних бар'єрів входження на ринок готельних послуг України, а саме:

- тривала процедура отримання земельних ділянок під будівництво (що призводить до більш активного розвитку торгово-комерційних установ, а не збільшення розвитку Державного бюджету);
- надмірна кількість дозволів та значні бюрократичні процедури (що збільшує термін лише відкриття готелю до 2–5 років і більше, високим податковим тиском на підприємства готельної сфери);
- наявність трансакційних видатків (які інколи складають до 50% капіталовкладень);
- економічна нестабільності в країні.

2. Невідповідність цін рівню якості готельних послуг (вартість проживання в українських готелях в 2-3 рази перевищує вартість проживання в готелях аналогічного рівня країн Європи).

3. Відсутність розвиненої та офіційно облікованої мережі альтернативних засобів розміщення економічного класу (хостелів, милих та міні-готелів, апартаментів) проте значна частка цього сегменту готельного господарства є «сірою», тобто офіційно не обліковується як засоби розміщення.

4. Непристосованість готелів та інших закладів розміщення до потреб людей з обмеженими фізичними можливостями (в умовах будівництва нових готелів обов'язково необхідно здійснювати контроль за дотриманням вимог пристосованості закладів розміщення для інвалідів).

Висновки. Отже, створення нових готелів, готельних комплексів та різноманітних баз відпочинку на сьогодні є необхідним і перспективним, адже місцевість столичного регіону України має всі умови для ведення вдалого готельного бізнесу, за рахунок: нормативно-правового забезпечення та державного регулювання шляхом створення державного органу обліку та контролю за сертифікацією готелів та інших закладів розміщення (хостелів, малих та міні-готелів, апартаментів), якості їх послуг; у в частині інвестиційної політики передбачити інвентаризацію садиб зеленого туризму як альтернативних засобів розміщення, внести їх до реєстру, виділити земельні ділянки під створення тимчасових кемпінгів; у в частині підготовки кадрів залучати іноземних спеціалістів для

підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів всіх ланок і спеціальностей.

Використані джерела:
1. Стратегія економічного та соціального розвитку м. Києва на період до 2015 року, схвалена розпорядженням Київської міської державної адміністрації від 29.11.2004 р. № 2168.
2. Стратегія розвитку м. Києва на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Київської міської державної адміністрації від 15.12.2011 р. № 824/7060.
3. Програма соціально-економічного розвитку м. Києва на 2012 рік..
4. Режим доступу: < http://www.gorstat.kiev.ua/p.php3?c=255&lang=1>.
5. Київ 2012: туристична карта Києва і все про відпочинок у Києві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: < http://kyiv.virtual.ua >.

УДК 379 85: 629

Кучеренко В.С.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РІЧКОВОГО ТРАНСПОРТУ НА ДНІПРІ ДЛЯ ПОТРЕБ РЕКРЕАЦІЇ І ТУРИЗМУ

Розглянуто різні види водного транспорту на Дніпрі, сучасний стан та перспективи розвитку. Визначено напрямки удосконалення водного транспорту, що сприятимуть зміцненню туристичного потенціалу України.

Ключові слова: водний транспорт, Дніпро, туристичний потенціал.

Рассмотрены различные виды водного транспорта на Днепре, современное состояние и перспективы развития. Определены направления совершенствования водного транспорта, способствовать укреплению туристического потенциала Украины.

Ключевые слова: водный транспорт, Днепро, туристический потенциал.

Different types of water transport on the Dnieper, the current state and development prospects. Directions improve waterway that will promote tourism potential of Ukraine.

Key words: water transport, Dnieper, tourism potential,

Постановка проблеми. Транспортні послуги – один з основних видів послуг в туризмі. На них припадає й основна частка в структурі ціни туру. У залежності від тривалості, дальності подорожі ця частка (у більшості випадків) коливається від 20 до 60% [1]. Важливою рисою будь-яких туристичних подорожей є переміщення туристів, що здійснюється за допомогою різних видів транспорту. Водний транспорт популярний у туристів і взагалі любителів активного відпочинку. Використовуються і великі туристичні судна, і найрізноманітніші катери, яхти і човни. Традиційні річкові судна, навіть сучасної споруди, відрізняються низькою за сучасними мірками швидкістю (рідко *понад* 25 км /год.), тому вони не можуть конкурувати на рівних з автомобільним та залізничним транспортом. Судна на підводних крилах і судна на повітряній подушці можуть розвивати швидкість до 80 км/год., однак вони відрізняються високою витратою палива, а, отже, і високою вартістю перевезень. Тому великі пасажирські судна в наші дні використовуються переважно для

перевезення туристів (річкові круїзи). На ринку цих транспортних послуг з'явилося багато круїзних компаній, зокрема в Україні – це «Червона рута».

Нині річковий транспорт в Україні розглядається як перспективний ринок надання транспортних послуг. У контексті змін у річкових туристичних перевезеннях актуальним видається аналіз особливостей взаємодії туристичних фірм та річкових портів України щодо обслуговування туристів. Найбільші річкові порти на Дніпрі в м. Київ, Черкаси, Кременчук, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Новокаховка, Нікополь, Херсон.

Метою статті є дослідження різних видів водного транспорту на Дніпрі з позицій визначення переваг та недоліків для оптимального й ефективного способу перевезення туристів.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика організації транспортного обслуговування в туризмі докладно вивчена російськими і вітчизняними вченими, зокрема Біржаковим М.Б., Нікіфоровим В.І., Яновським П.О., Любіцевою О.О., та ін. Біржаков М.Б., Нікіфоров В.І. досліджують види перевезень туристів та перевезення у складі туристичного продукту різних рівнів [1], Яновський П.О. розглядає питання у використанні транспортних засобів з метою туризму [8]. У працях О. Карась [5] досліджується стан пасажирських водних перевезень в туризмі. Окремі аспекти використання водного транспорту в рекреації і туризмі згадуються в роботі П. Борисенко [2]. Характеристику транспорту як складової туристичного потенціалу країни досліджували М.П. Бутко, Н.О. Алєшугіна. [3]. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що увага науковців до транспортних послуг в туризмі є визначальною. Разом з тим, питання, пов'язані з можливістю використання водного транспорту для рекреації і туризму на річці Дніпро в сучасних умовах залишаються недостатньо дослідженими.

Виклад основного матеріалу. Одним з найдавніших видів діяльності водного транспорту є обслуговування туристів. Здавна відомі прогулянки по воді з метою відпочинку, екскурсії, переміщення туристів з одного пункту в інший. До елітних видів туризму на воді належить круїзний туризм. Це досить тривалі подорожі по воді (річці, або морю) на борту спеціального пасажирського судна із заходом у порти з екскурсійною метою або за для відпочинку. Світовий ринок круїзного туризму розвивається достатньо динамічно, проте, в Україні навпаки в останні десятиліття цей вид подорожей звівся практично нанівець. Проте, можливості розвитку круїзів по Дніпру не існують й донині. Про це свідчить попит на круїзні подорожі в країні й наявність спеціалізованих туристичних фірм, що формують цей ринок. Окремі послуги надають українські пароплавства, створюючи у своїй структурі туристичні підрозділи, пропозиції яких рекламують на внутрішньому ринку.

У відповідності з існуючою класифікацією, водний транспорт поділяється на морський і річковий (внутрішній). Дніпровські круїзи є

внутрішніми. Вони забезпечуються компанією «Укррічфлот», в розпорядженні якої понад 200 вантажних і пасажирських суден різного типу [6]. До водних транспортних засобів, доступних для переміщення туристів, належать річкові судна на підводних крилах або на повітряній подушці, теплоходи, прогулянкові трамваї, так звані. Для обслуговування туристів також використовуються судна маломірного флоту (човни, катери, яхти). Забезпечення морських і річкових перевезень здійснюється в основному судноплавними та круїзними компаніями, які в більшості випадків виконують функції туроператорів [6]. Річкові подорожі відрізняються інформаційною насиченістю, значною кількістю зупинок і стоянок. Туристські перевезення організовуються за традиційними і спеціальними маршрутами тривалістю понад 24 години. Екскурсійно-прогулянкові маршрути являють собою перевезення екскурсантів тривалістю менше 24 годин. Зазвичай це внутрішньоміські і приміські річкові маршрути. Основну роль у перевезенні туристів відіграє Дніпровський басейн. По його найбільших притоках – Прип'яті й Десні – здійснюється понад 90% усіх перевезень річкового транспорту в країні. Серед туристських перевезень преважають прогулянки, екскурсії, круїзи та ін. Найвідомішим організатором круїзів в Україні є компанія «Червона Рута». У розпорядженні компанії 3 сучасних чотирипалубних теплоходи класу річка-море: «Принцеса Дніпра», «Зірка Дніпра» та «Генерал Ватутін», а також 2 трьохпалубних теплоходи, серед яких «Rosa Victoria» і «Фіделіо». Усі вони здійснюють круїзи по Дніпру і Чорному морю (див. табл.1).

Таблиця 1.

Круїзні тури на Дніпрі (ТОВ «Червона рута»)

Теплохід	*Маршрут*	*Тривалість*	*Вартість туру (грн.) відповідно до кают:*
«Зірка Дніпра» (280 пас.; 154 кают)	«Одеса – Севастополь– Херсон – Запоріжжя– Київ»	10 днів / 9 ночей	6400–9400
«Зірка Дніпра» (280 пас.; 154 кают)	«Київ – Запоріжжя – Херсон – Севастополь – Одеса»	9 днів / 8 ночей	5700–8400
«Принцеса Дніпра» (250 пас.; 150 кают)	«Одеса – Севастополь – Херсон –Запоріжжя – Кременчук – Канів – Київ»	12 днів / 11 ночей	7900–13900
«Принцеса Дніпра» (250 пас.; 150 кают)	«Київ - Канів –Кременчук – Запоріжжя –Херсон – Севастополь – Одеса»	12 днів / 11 ночей	7900–13900
«Генерал Ватутін» (280 пас. 164 кают)	Київ – Запоріжжя –Херсон – Севастополь – Одеса – Вилково – Тульча		–
«Генерал Ватутін» (280 пас. 164 кают)	«Одеса – Севастополь – Херсон –Запоріжжя – Кременчук – Канів – Київ»	12 днів / 11 ночей	–

«Фіделіо» (146 осіб. 74 кают)	«Київ - Канів –Кременчук – Запоріжжя –Херсон – Севастополь-– Одеса»	12 днів / 11 ночей	–
«Фіделіо» (146 пас. 74 кают)	«Одеса – Севастополь – Херсон – Запоріжжя – Кременчук – Канів – Київ»	12 днів / 11 ночей	–
«Rosa Victoria» 400 пас.	Теплохід розрахований на проведення заходів. Здійснює прогулянки на Дніпрі. Оренда.		

«Червона Рута» надає усі види послуг як для індивідуальних туристів так і груп, включаючи візову підтримку, бронювання готелів, організацію екскурсійної та культурної програми по Україні. Тому круїзи, організовані Червоною Рутою, це не тільки розваги, а й активний і пізнавальний відпочинок. На борту теплохода надаються різноманітні послуги. Це, зокрема лекції про традиції, звичаї та історію України, майстер класи української мови й української кухні. Високоякісні послуги, які надаються персоналом компанії «Червона рута», дозволяють зберігати лідируючу позицію на українському ринку круїзних подорожей. Понад 100 тис. туристів з 39 країн світу скористалися послугами компанії і здійснили подорожі на комфортабельних теплоходах «Генерал Ватутін», «Принцеса Дніпра», «Зірка Дніпра» [11].

Географія пасажирів компанії розширюється з кожним роком – якщо перші круїзи були організовані, в основному, для представників української діаспори зі США та Канади, то в останні роки шанувальниками круїзів стали і наші найближчі сусіди – Росія і Східна Європа

Слід зазначити, що частка українців, які скористалися послугами компанії «Червона рута» залишається незначною. Основною причиною є велика вартість турів, яка зависока для більшості громадян України. Про це, зокрема, свідчать дані, наведені в таблиці.

Компанія «Червона Рута» була створена в 1991 р. і стала одним із лідерів у розвитку в'їзного туризму в незалежній Україні. «Червона Рута» була першою ліцензованою компанією в країні. Іншою провідною компанією з надання туристичних послуг на Дніпрі є Пароплавна компанія «Гідропарк». Це одна з найстаріших судноплавних компаній в м. Києві. У власності компанії є теплоходи, катери, яхти, що значно знижує вартість послуг. Серед основних послуг компанії слід виділити організацію річкових екскурсій, подорожей, круїзів, прогулянок, конференцій, семінарів тощо (див. табл.2). Крім того, цілорічно пропонуються послуги стаціонарного відпочинку на пароплаві «Грін», який постійно пришвартований до берега у Гідропарку.

Для прогулянок на Дніпрі пропонується оренда теплоходів Ельбрус, Каштан -2, Каштан -5, Олеста, Місісіпі, Памір. Вартість оренди становить від 800-1500 гривень на годину, залежно від класу теплоходу. Довготривалі прогулянки Дніпром здійснюються до 1 вересня, а короткотривалі (тривалістю одну–дві години) – до 1 листопада. Вартість

прогулянок для дорослих становить близько 50 грн, для дітей – удвічі менше. Подорожі Дніпром здійснюються також на катерах або човнах.

Таблиця 2.

Туристичні послуги на Дніпрі від компанії «Гідропарк»

Теплохід	*Послуги*
«Ельбрус»	Розважальні (бенкет, фуршет, весілля, день народження, пікнік на острові, дискотека, корпоратив, розважальна програма на теплоході і на березі). Пізнавальні (конференція, презентація, оглядові екскурсії). Місткість 110 -180 осіб в залежності від виду обслуговування (бенкет –110, фуршет–180 осіб).
«Каштан-2»	Організація виїзної весільної церемонії, фуршет, корпоратив, ювілей, бізнес-презентація, бенкет, фуршет, конференція, випускний, презентація фірми або підприємства. Місткість 85–150 осіб.
«Каштан-5»	Проведення дискотеки, різних церемоній, оглядової екскурсії, весілля. Прогулянка на теплоході по Дніпру з пікніком на острові. Місткість 97 – 150 осіб.
«Олеста»	Спеціалізується на послугах сімейного туризму. Індивідуальний вибір маршруту на Дніпрі,терміни подорожі (кількість днів, тижнів). Характеризується розвинутою інфраструктурою. Каюти на 14 осіб. Також ексклюзивні індивідуальні круїзи по Дніпру, весільна подорож, колективний виїзд на рибалку. Місткість 30-35 осіб.
«Місісіпі»	Теплохід економкласу для невеликої бюджетної компанії. У вихідні та святкові дні здійснює годинні прогулянки на Дніпрі. Спеціалізується на послугах дитячого туризму. Місткість 30-60 осіб.
«Памір»	Бенкетний зал на головній палубі вражає своїм простором, великою кількістю світла і є самим містким серед теплоходів подібного класу.Оглядова екскурсія, організація бенкетів, розважальні послуги. Фуршет на теплоході – до 150 осіб.Місткість 120-150 осіб.

Маршрут «Панорамний» – є найбільш привабливим для рекреантів і туристів на воді. Теплоходи відправляються кожні 20–40 хв. по мірі заповнення. Під час подорожі можна побачити пам’ятник князю, хрестителю Київської Русі Володимиру, арку «Дружби народів», пам’ятник «Магдебурзького права», Пішохідний міст, міст Метро, Києво-Печерську Лавру, монумент «Батьківщина-Мати», міст Патона, Видубицький монастир, а також славнозвісні київські пагорби. Маршрут «Осокорки» частково співпадає з маршрутом «Панорамний», але має більшу протяжність слідування – до Південного мосту і масиву Осокорки. Понад 10 років працює в сфері організації рекреації і туризму «Річкове пасажирське екскурсійне агентство». Екскурсійне агентство пропонує різноманітні розважальні та пізнавальні

маршрути на комфортабельних теплоходах. Зокрема, маршрут «Київське море» – найдовший теплохідний маршрут, що завершується біля Київської ГЕС. Цей маршрут поєднує у собі не тільки природну привабливість, а містить й технічну зацікавленість – проходження через шлюзи. Екскукрсії за маршрутом «Оболонь» дають можливість побачити унікальні об'єкти туристського показу: Андріївську церкву, церкву на воді Св. Миколи, Поділ, Рибальський півострів, Московський міст, одну зі споруд так званого «Сталінського метро» (кесон північного тунелю), та масив Оболонь з привабливою набережною. Слід згадати і Київську судноплавну компанію «Дніпро», яка вже багато років спеціалізується в сфері прокату річкових суден та професійно надає послуги оренди теплоходів, катерів і яхт в Києві.

Перспективним напрямом водного туризму в Україні є яхтинг. Для яхцменів наша країна цікава тим, що дає можливість «пройти» Дніпром через кілька регіонів і, таким чином, познайомитися з різними об'єктами рекреації і туризму. Нині на Дніпрі створено яхт-клуби: Вітрильницька Академія (Вишгородський район); Оріяна (м. Вишгород); Рив'єра, Азимут, Арго-Сервіс; ТОВ Зелений порт (м. Київ); Клуб капітанів «Альбатрос» (м. Черкаси); Київський Крейсерський; Водно-річковий комплекс ВАТ «Мотор-Січ» (м. Запоріжжя). Проте, для подальшого розвитку даного виду туризму існує багато проблем, серед яких найбільшою є фінансування яхт-клубів. Для розвитку яхтингу на Дніпрі необхідно створити сприятливі умови для інвестування у цей сектор туризму, переглянути законодавстсво, що стосується вітрильного спорту в країні, та привести його у відповідність з європейськими стандартами.

Серед перспективних напрямків розвитку туристичних послуг на Дніпрі слід назвати створення 6 червня 2012 р. Річкової інформаційної служби (РІС). Це сучасна служба збору, обробки та аналізу інформації стосовно повного комплексу забезпечення річкового судноплавства, яка відповідає європейським стандартам та Директивам ЄЕК ООН. Наразі відповідне обладнання та програмне забезпечення вже встановлено та введено в дію на Дніпрі. Відтак, кожне судно, яке слідує Дніпром, забезпечено не лише якісною навігацією сучасного рівня, а також має можливість скористатися повним комплексом інформаційно-логістичних послуг, які надаються РІС. За допомогою РІС-Дніпро здійснюється і відслідковується рух усіх суден, що слідують річкою. При виявленні судна службою встановлюється та підтримується постійний зв'язок з ним. Так, задля безпечного управління судном судноводії зможуть отримати інформацію про умови плавання по водному шляху, рух та дислокацію транспортного та технічного флоту, стан гідротехнічних споруд, розклад відкриття камер шлюзів тощо. Крім того, судноводії, судновласники, портові оператори, експедитори зможуть скористатися і інформаційно-логістичними послугами РІС. Функціонування РІС на Дніпрі значно збільшить кількість туристів-новачків [12].

Висновки. Нинішній етап використання водного транспорту на Дніпрі для туристично-рекреаційних потреб має тенденцію до збільшення. Найбільшої популярності набувають короткі подорожі. Значним є попит на прогулянки та екскурсії по Дніпру на теплоходах, катерах, яхтах. Сегмент подорожей на яхтах є перспективним і потребує розбудови відповідної інфраструктури в портах Дніпра. Активне залучення різних видів водного транспорту до туристичного обслуговування дозволить ефективно розвивати різноманітні сфери та види туристичного бізнесу, диверсифікувати спектр туристичних послуг.

Використані джерела:
1. Биржаков, М.Б. Индустрия туризма: перевозки [Текст] / М.Б. Биржаков, В.И. Никифоров. – Изд. третье,переработанное и дополненное. – СПб.: Издательский дом „Герда”, 2007. – 528 с.],
2. Борисенко П. Сучасний стан та перспективи розвитку пасажирського річкового флоту України. Економіка. № 3 (117) травень-червень 2012.
3. Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (постанова президії ВАК України № 2-05/3 від 08.07.2009 р.).
4. Зорін І.В., Каверіна Т.П., Квартальнов В.А. Туризм як вид діяльності.
5. Карась О.. Порівняльні переваги транспортної інфраструктури туризму в Україні / О.Карась // Галицький економічний вісник. — 2011. — №4(33). — с.65-73 - (загальні проблеми економіки та суб’єктів господарювання).
6. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг: /Любіцева О.О. – К. : Альтерпрес, 2002. – 436 с.
7. Организация туризма / Под общ. ред. А.П.Дуровича. - М.: Новое знание, 2006. С. 256.
8. Яновський, П.О. Пасажирські перевезення: навч. посібник [Текст] / П.О. Яновський. – Київ.: НАУ, 2008. – 469 с.
9. http://www.mtu.gov.ua/uk/news/ – у режимі доступу
10. http://uk.wikipedia.org/wiki/ – у режимі доступу
11. http://kvpuvt.kiev.ua/12.html – у режимі доступу
12. http://www.chervonaruta.ru/page/28/ – у режимі доступу

УДК 338.48-6-2-57(477):338.486.41

Бордун О.Ю.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ТА ПАЛОМНИЦЬКИХ ПОТОКІВ УКРАЇНИ

В статті аналізуються поняттєво-термінологічні та методичні засади паломницького туризму. Автором розглядаються внутрішні паломницькі та релігійні потоки України та міжнародні, в яких виділяються в’їзні та виїзні потоки з релігійною та паломницькою метою. Аналізується внутрішній ринок релігійного туризму України, особливо областей, які володіють релігійними святинями православної та греко-католицької церкви всеукраїнського значення: Львівської, Тернопільської та міста Києва.

Ключові слова: паломницький туризм, релігійний туризм, паломницькі потоки, туристичні потоки з релігійною метою.

В статье анализируются понятийно-терминологические и методические основы паломнического туризма. Автором рассматриваются внутренние паломнические и религиозные потоки Украины и международные, в которых выделяются въездные и выездные потоки с религиозной и паломнической целью. Анализируется внутренний рынок религиозного туризма Украины, особенно областей, обладающих религиозными святынями православной и греко-католической церкви всеукраинского значения: Львовской, Тернопольской и города Киева.

Ключевые слова: паломнический туризм, религиозный туризм, паломнические потоки, туристические потоки с религиозной целью.

In the article analysed concept-terminology and methodical principles of palomnik tourism. Also examines the internal pilgrimage streams with religious and pilgrimage goals. The author analyses the domestic market of religiuos tourism of Ukraine, especially regions that have religious shrines Orthodox and Greek Catholic churches of national importance: Lviv, Ternopil and city Kyiv.

Key words: pilgrimage tourism, religiuos tourism, pilgrimage flows, tourist flows with religious purpose.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями Останнім часом у світі загострюються етнічні та релігійні конфлікти. Релігійний екстремізм, ісламський фундаменталізм загрожують не лише окремим країнам і народам, а й стали реальною загрозою світовому миру і міжнародній безпеці. Маловір'я породжує чисельні секти, які обіцяють «манну небесну» і добробут тільки «вибраним». Ці «Месії» несуть розкол в громади віруючих, то страхаючи «кінцями світу», то спекулюючи людськими болями й непевністю у нашому мінливому сьогоденні, то гіпнотезуючи чи просто купуючи якимись дрібними подачками. Тому в наш час паломницький туризм, який сприяє взаєморозумінню та миру у світі, набуває такої актуальності й популярності. Відвідуючи тисячолітні святині, людина може поглибити свої релігійні уявлення і укріпитись у вірі, очиститись від гріхів, переосмислити своє життя, свої прагнення і сам зміст власного перебування на землі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблем становлення та розвитку релігійного туризму, як окремого виду туризму, проводиться відомими туризмознавцями: О.О. Любіцевою, М.П. Мальською. Історія паломництва розглядається А.Ю. Александровою, М.Б. Біржаковим. Питанням класифікації і типології паломництва присвячені праці М. Мюллера, Т.Т. Хрістова, А. В. Бабкіна, О.О. Любіцевої, С.П. Романчик, П.Л. Яроцького. Проте не достатньо, на наш погляд, приділено уваги дослідженню паломницьких потоків та чинників їх формування в Україні.

Метою даної роботи є поглиблення існуючої системи понять, термінів та методів дослідження паломницьких потоків України у міжобласному та у міждержавному вимірі, який обмежується наявністю статистичних даних. Визначення чинників, які мають істотний вплив на розвиток паломницького туризму в міжобласному вимірі, та міждержавному, що впливають на формування найбільших в'їзних та виїзних паломницьких потоків України .

Завдання. Дослідження проблем та перспектив формування і розвитку паломницького туризму України потребує вирішення наступних завдань 1) аналіз теоретичних основ вивчення релігійного та паломницького туризму; 2) дослідження основних тенденцій формування внутрішніх та міжнародних паломницьких потоків України; 3) визначення

основних чинників, що істотно впливають на розвиток міждержавних паломницьких потоків; 4) характеристика паломницького потоку з допомогою математичних показників та структурного аналізу.

Виклад основного матеріалу: Релігійний туризм у країнах колишнього соціалістичного простору почав розвиватись порівняно недавно, оскільки майже півстоліття комуністичне правління викорінювало релігію. За таких умов релігійні святині в кращому випадку перетворювали на музеї, а в гіршому – на склади. Але після довгих років боротьби, атеїстичний режим прийшов до розуміння значної ролі церкви для побудови держави і відновив релігійне життя у всіх пострадянських країнах. Великі перспективи у розвитку релігійного та паломницького туризму відкриваються і перед Україною, яка знаходиться на перехресті православного Сходу і католицького Заходу. Також на українській землі прижилися іудаїзм та іслам. Наша країна є духовним центром для багатьох світових релігій і їх відгалужень. Це дає змогу й українцям на батьківщині і за її межами шукати шляхів очищення душі і сприйняття світу у вищому духовному сенсі. Розвитку паломницького туризму в нашій країні сприяє наявність безлічі християнських святинь, невисока вартість таких програм і, зрозуміло, потреба сучасної людини в духовній підтримці. Окрім прочан – представників основних релігій, зростає кількість українців, так само як і вихідців із західних країн, що є послідовниками духовних учителів, різних шкіл і напрямків, відвідувачами семінарів і тренінгів, спрямованих на духовний розвиток і самопізнання людини. Розвиток паломницького туризму в цілому відкриває перед людством нову еру, нові духовні можливості, гармонію й мир в світі.

Релігійний туризм – це особливий вид туризму, який сприяє поглибленню розуміння та терпимості між різними релігіями. Незалежно від віросповідання, кожна людина хоч раз у житті повинна відвідати святі місця. Україна – країна, в якій релігійний туризм має глибокі корені та тисячолітні традиції, тут поважають релігійні традиції і регулярно здійснюють паломництва. Перш за все, релігійний туризм пов’язаний з відвідуванням «святих місць» і релігійних центрів. Це ознайомлення як з визначними культовими об’єктами своєї релігії так і з іншими релігійно-культовими традиціями різних регіонів планети. А по-друге, поєднання відвідувань релігійних об’єктів з цікавими та пізнавальними екскурсійними програмами розширює кругозір і сприяє більш глибшому сприйняттю духовної та історичної спадщини народів різних країн світу та розуміння суті їхньої релігії. Релігійні тури – це пізнавальні поїздки з ціллю знайомства з релігійними пам’ятками, історією релігії і релігійною культурою. Релігійний туризм як окремий вид туризму має свої підвиди: екскурсійно-релігійний, паломницький та науковий туризм з релігієзнавчими цілями.

Екскурсійний туризм релігійної тематики має широкі можливості на майбутнє. Включаючи огляд релігійних святинь в екскурсійні маршрути, туристичні підприємства формують туристичні потоки екскурсійного

туризму релігійної тематики. Звичайно такі поїздки є менш тривалими, ніж паломництва віруючих, вони розраховані на дітей і дорослих, організовуються в будь-яку пору року і не прив'язані до культових свят. Якщо для віруючого важливим є духовний момент, то туристи вирушають до Святих місць переважно з культурно-пізнавальною метою, спеціально духовно і фізично не готуючись до поїздки. Інколи в деяких турах одночасно можуть брати участь як паломники, так і туристи. Згідно з маршрутом, вони відвідують культові святині та архітектурні пам'ятники минулого. Організація таких турів вимагає детальної підготовки. Досить скрупульозно слід добирати групу, щоб в неї не потрапили люди, яким абсолютно чужі віра та повага до Святих місць.

Науковий туризм з релігієзнавчими цілями притаманний для наукової сфери, що досліджує особливості різних релігій. Науковці прямують до центрів не тільки монотеїстичних релігій, а й у місця з багатим політеїстичним минулим. Це насамперед Єгипет, а також Італія і Греція. Особливий науковий релігієзнавчий інтерес становить Схід: Індія, Китай, Японія. Поїздки фахівців, хоч і не є численними, але розширюють географію релігійного туризм [3].

Паломницький туризм – це підвид релігійного туризму, який притаманний людям глибоко віруючим, а не просто зацікавленим у спогляданнях храмів та монастирів. Відвідини храмів і богослужінь заспокоюють душу, збагачують внутрішній світ і відроджують сили людини. У турах люди мають можливість побачити і вшанувати головні українські святині, відвідати богослужіння, взяти участь у хресній ході та ін. Вони зустрічаються з одновірцями, що надихає їх. Це відмінний спосіб лікування душевних ран за допомогою цілющої сили молитви в храмах і чудотворних ікон. Такі враження залишають екскурсії в християнські святині України: Почаїв і Зарваницю, Києво-Печерську та Унівську лаври та інші святі місця .

Паломництво бере свій початок з часів перших християн, що здійснювали поїздки на Святу Землю в Середньовіччя і привозили звідти пальмову гілку. Паломництво ми можемо розуміти як подорож людей, яку вони здійснюють для поклоніння святим місцям. До здійснення паломництва людей спонукає багато різних мотивів. Це бажання зцілитися від фізичних або духовних недуг, помолитися за рідних і близьких, знайти благодать, набратися сил, зробити яку-небудь роботу (будівництво, прибирання території монастиря, храму, ашрама (духовного центру) і т.д.). Паломництво може бути обумовлено також прагненням виказати подяку вищим силам за блага, послані ними, проявити відданість вірі, випробувати власні наміри і здібність до подвижництва, знайти сенс життя [2].

Релігійна традиція українського народу та наявні сакральні ресурси сприяють формуванню стійкого попиту на паломницькі тури та формуванню в нашій країні ринку релігійного туризму. Так з загального туристичного потоку туристів, що прямують до України 64 756 осіб мають

за мету відвідання релігійних святинь [5]. Іноземними споживачами вітчизняного турпродукту в релігійному туризмі є росіяни, білоруси, болгари, словаки, чехи, євреї, представники кримсько-татарської діаспори.

Найбільший паломницький потік до України формують іудеї, що прямують до синагог та цвинтарів Києва, Львова, Жовкви, Белза та представники однієї з гілок іудейства (хасидів), які відвідують Меджибіж, де працював і був похований засновник хасидизму Бел Шем Тов, могили Рабі Нахмана в Умані, Леві Іцхака в Бердичеві, Мордехая Тверського в Житомирі, Ієхіля Міхеля у Новоград-Волинському та ін.

Другим за кількістю прочан є паломницький потік з Росії до православної Києво-Печерської, Почаївської, Святогірської лавр та православних монастирів України: Троїцького, Єлецького Успенського, Данівського Георгіївського, Святотроїцького у Корці, Межиріцького, Святобогоявленського у Кременці, Святогірського Свято-Успенського у Зимному, Святотроїцького у Густині, Спасо-Преображенського Мгарського, Топловського у Сімферополі.

Третім за величиною є потік прочан з Польщі до католицьких та греко-католицьких святинь. Об’єктами паломництва переважно виступають храми Львова, Жовкви, Белза, Білої Церкви, Бердичева, Полонного, та інших міст переважно Західної України. Етнічними українцями, що емігрували до Польщі під час комуністичних репресій особливо часто відвідуються релігійний комплекс у Зарваниці, який є одним із 15 духовних світових Богородичних центрів, визнаних Вселенською Католицькою Церквою, Крехівський Василіанський монастир, Унівський монастир та інші святині Західної України.

Паломницькі потоки зі сусідніх країн: Білорусії, Словаччини, Румунії, Молдови формуються в переважній більшості етнічними українцями, які в силу свого прикордонного положення стали мешканцями інших країн і тепер є паломниками різних конфесій України (див рис.1.).

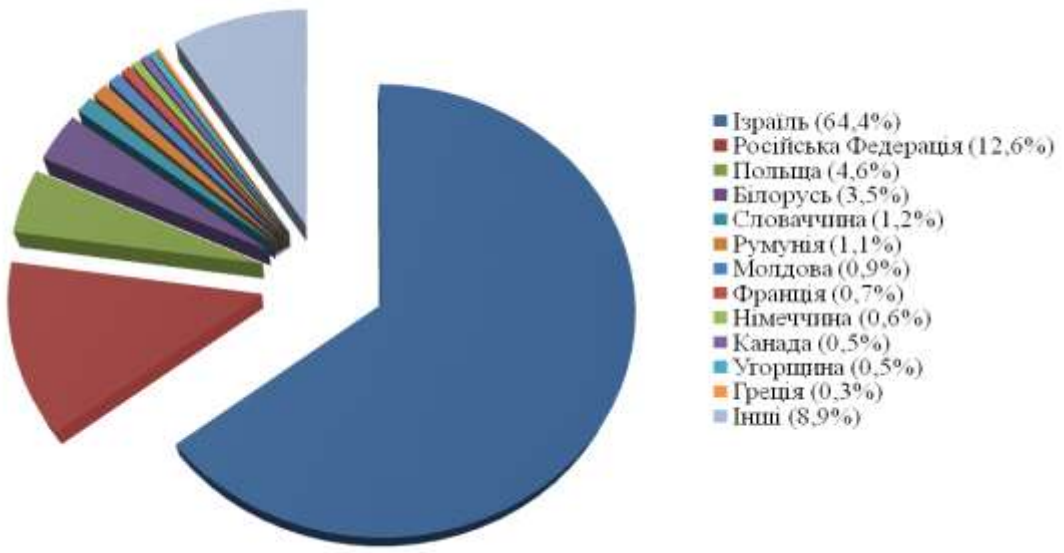

Рис.1. Поїздка іноземців в Україну з релігійною метою [5]

На формування внутрішніх паломницьких потоків має вплив фактор транспортної доступності. Переважно віруючі відвідують святині, що знаходяться на невеликій відстані від їхнього місця проживання, хоча кожен повинен хоча б раз у житті побувати у таких величних паломницьких центрах України як Києво-Печерська та Почаївська лаври.

Серед релігійних центрів України Київ має славу другого слов'янського Єрусалиму. В містобудівній символіці стародавнього Києва є дуже багато зіставлень з Єрусалимом, відомі постаті князів Київської Русі – Володимир Хреститель та його син Ярослав Мудрий часто співставляються по значущості для слов'ян з царем Давидом та Соломоном.

Тур в Почаївську лавру переважно цікавий для православних, під час якого організовується огляд святинь Свято-Успенської Почаївської Лаври (другий після Києво-Печерської Лаври відомий православний храм Московського Патріархату). Віруючі можуть доторкнутися до Чудотворної ікони Божої Матері, також відвідати склеп, де зберігаються мощі Іова та Амфілохія, і відвідати розташований поруч Свято-Духівський Почаївський Скит. По дорозі можна набрати води з джерела Святої Анни і піднятися на Божу гору. Популярними серед українського населення є тури до Зарваниці – найбільшого духовного центру Української греко-католицької церкви.

Спостерігається процес становлення туристичних фірм по організації релігійних і паломницьких турів, а також деяких паломницьких служб, організованих при монастирях, церквах, а також інших релігійних організаціях. Тільки за останні три-чотири роки в Україні значно збільшилася кількість туристів, що здійснюють паломництво до святинь України, а також прямуючих за кордон з релігійно-пізнавальною метою. Основні маршрути таких поїздок пролягли до Ізраїлю, Італії, Греції, Кіпру, Туреччини, Єгипту, Саудівської Аравії, Індії, Китаю, на Тибет. Багато туристів з культурно-пізнавальною метою їдуть в Ізраїль з його ранньохристиянськими і мусульманськими пам'ятниками. Туристи проявляють значний інтерес і до Йорданії. Ця земля згадується в Старому і Новому Заповітах, тут протікає ріка Йордан, у водах якої хрестився Христос. Традиційно значними є туристичні потоки в Грецію – спадкоємицю великої Візантії, колиску православ'я з її гірськими монастирями, чернечою республікою Афон, у Ватикан – центр католицької церкви, у Францію.

Вагоме значення на формування паломницьких та релігійних потоків по Україні мають релігійні організації, а зокрема церковні центри, монастирі, громади. Найбільш поширена мережа релігійних організацій у Львівській області, що безумовно виділяється серед інших областей своєю кількістю (див.табл.1).

Греко-католицький центр Львівської архиєпархії вирізняється кількістю проведених прощ серед всіх центрів України та здійснює загальне керівництво паломництвом Західної України.

Таблиця 1

Релігійні організації по областях України [1]

№	Області	*Кількість організацій*	*Центри*	*Управління*	*Громади*	*Монастирі*	*в них ченців*	*Місії*
1.	Автономна Республіка Крим	1368	2	7	1333		40	6
2.	Вінницька	1766	1	14	1712	7	206	7
3.	Волинська	1494	3	7	1452	6	196	7
4.	Дніпропетровська	1187	3	11	1142	22	165	11
5.	Донецька	1608	7	13	1542	16	457	23
6.	Житомирська	1357	1	12	1296	10	303	12
7.	Закарпатська	1678	4	13	1586	11	467	7
8.	Запорізька	914	1	9	885	24	150	9
9.	Івано-Франківська	1350	1	9	1276	53	258	16
10.	Київська	1639	1	6	1594	7	132	15
11.	Кіровоградська	593		6	581	32	28	3
12.	Луганська	768		9	742	13	64	6
13.	Львівська	2942	5	21	2821	3	874	23
14.	Миколаївська	711	2	7	692	6	25	6
15.	Одеська	1242	3	14	1178	52	378	17
16.	Полтавська	1021		10	999	4	65	4
17.	Рівненська	1472		7	1422	17	476	16
18.	Сумська	751		5	735	4	78	4
19.	Тернопільська	1728		11	1663	20	406	3
20.	Харківська	722	1	9	688	5	87	7
21.	Херсонська	869		9	851	38	12	5
22.	Хмельницька	1800	1	11	1737	8	224	18
23.	Черкаська	1213		10	1187	2	227	8
24.	Чернівецька	1116	2	9	1076	24	411	5
25.	Чернігівська	881	1	6	854	6	186	3
26.	м. Київ	1040	46	20	780	16	802	105
27.	м. Севастополь	121			116	13	25	1
	33351	*1833*	*265*	*31940*	*1833*	*23*	*6742*	*347*

Християнські православні паломницькі тури пропонують організації Києва, Івано-Франківська, Одеси та інших туристичних центрів України. Зокрема, в Одесі під егідою Московського патріархату формуються паломницькі тури на теплоході «Дмитрий Шостакович», що з цією метою переобладнаний для задоволення релігійних потреб віруючих. Він може взяти на борт 500 пасажирів, що за маршрутом Одеса-Стамбул-Салоніки-Хайфа прямують до Святої Землі, перебування в якій розраховане на 3 дні. Під егідою Київського патріархату Української православної церкви київська турфірма «Вояжер-2000» пропонує 7-денний тур, що включає як відвідування основних християнських святинь та відправлення культів, так і екскурсійне обслуговування в Єрусалимі (з виїздом на Мертве море). Тур спланований як кільцевий, з поселенням в Єрусалимі, Тіверії та Натанії й численними радіальними виїздами.

Паломницький відділ Києво-Печерської Лаври, створений в 1997 р. організовує поїздки на Святу Землю і г. Синай, з 2000 р. проводяться поїздки до святинь України, Росії і Білорусі. З 2003 р. до них додались відвідини святинь православної Греції і Єгипту. З 2005 р. відділ дає можливість православним паломникам відвідати святині Туреччини

(Константинополь), Грузії, Румунії, з 2006 р. – святині і монастирі Сербії і Чорногорії, а з 2007 р. – Німеччини, Франції та Італії.

Паломницька служба Свято-Воскресенського храму в с. Зазим'я (Київська обл.) «Путник» організовує багато паломницьких турів по святинях Криму і Одеської області. Наприклад, 10-денний тур, що є поєднанням відпочинку на морі і відвіданням Кримських святинь.

Туроператор Континент-Лайн (м. Суми) здійснює регулярні паломницькі тури до Святоуспенської Святогорської Лаври і Почаївської Лаври з відвіданням богослужінь.

Тернопільська турфірма «Окраїна» пропонує паломницькі тури святинями Волині. Прикладом такого туру є дводенний тур «Православні святині Волині», екскурсії в Почаїв, Онишківці (купальня Св. Анни), Кременець, Межиріч, Зарваницю, які також несуть екскурсійну і пізнавальну інформацію. Маршрути релігійно спрямованих турів доповнюються відвідуванням різноманітних релігійних об'єктів: монастирі, церкви, замки [7].

Російська турфірма «Русь-Тревел» (офіс в м. Симферополь) організовує мандрівки до святих міст мусульман Мекки і Медини для здійснення хаджу.

Патріарший паломницький центр УГКЦ в Києві організовує як релігійні так і паломницькі тури по Україні і по світу. Весь асортимент програм відображений на сайті Підприємства релігійної організації, засновником та власником є керівний центр «Патріаршої курії». Основні тури по Україні спрямовані на відвідання греко-католицьких святинь Києва, Тернополя, Львова та їх околиць [6].

Висновки. Стрімкому розвитку релігійного, та зокрема паломницького туризму України, сприяють релігійні організації та туристичні підприємства, які співпрацюють з релігійними центрами. На жаль, паломництво не завжди доступне для тих, хто б хотів відвідати ті чи інші святі місця. Часто власне малозабезпечені верстви вірян щиро прагнуть відвідати й помолитись в тих чи інших святинях. Сильні світу цього рідко згадують про душу і невеликий відсоток вважає за потрібне пожертвувати гроші й сили на перебування в непростих і виснажливих паломницьких турах. Тому варто розвивати прочанський туризм в такому руслі, щоб щораз більше людей, незалежно від їхніх статків, відчували потребу й необхідність, бодай би раз в рік здійснити ту чи іншу прощу. Адже паломницька подорож — це прагнення до трансформації, до виходу за межі власне людського, до розширення свого масштабу і горизонтів, це спосіб відсунути межі, радикально їх подолати.

Використані джерела:

1.Звіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2010 – [Електронний ресурс] - Режим доступу: http://www.irs.in.ua

2.Історія релігії в Україні. Навч.посіб./Відп.ред. А.М. Колодний, П.Л.Яроцький.– К.: Знання, 1999.– 735 с.

3.Любіцева О.О. Напрямки розвитку релігійного туризму в Україні / Любіцева О.О.,Романчук С.П. // Матеріали ІІ міжнародної науково-практичної конференції (10-11жовтня 2001 р.

КУТЕП). Туризм у XXI столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості.–К.: Вид-во«КУТЕП»,2002.-235с.
4.Мальська М.П. Антонюк Н.В. Ганич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг. – К.: Знання, 2008.- 661 с.
5.Туристична діяльність в Україні у 2011 році. [Статистичний бюлетень] – Київ: Головне управління статистики у Києві,– 2012. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/
6. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://pilgrimage.org.ua
[Електронний ресурс]. - Режим доступу http://www.okraina.com.ua/tours/religious

УДК 911.3

Гайдай С.В., Гавриленко К.О.

ІСТОРИЧНІ ФЕСТИВАЛІ ТА ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНІ РЕКОНСТРУКЦІЇ НА ОСНОВІ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ УКРАЇНИ

Розглянуто місце історико-культурних заповідників у проведенні історичних фестивалів. Проаналізовано значення та суть феномену історичної реконструкції, як виду діяльності, що має на меті збереження та популяризацію історії, культури та давніх традиції.

Ключові слова: історико-культурний заповідник, історична реконструкція, військово-історична реконструкція, історичний фестиваль.

Рассмотрено место историко-культурных заповедников в проведении исторических фестивалей. Проанализировано значение и суть феномена исторической реконструкции, как вида деятельности, имеющей целью сохранение и популяризацию истории, культуры и древних традиции.

The paper considers the place of historical and cultural reserves in the conduct of activities such as historic festival. Analyzed the meaning and essence of the phenomenon of historical reconstruction, as an activity that aims at preserving and promoting the history, culture and ancient traditions.

Постановка проблеми. Державні та національні заклади культури відіграють визначну роль у духовному житті суспільства. Сьогодні 70 % об’єктів культурної спадщини України перебуває в незадовільному стані (кожен десятий об’єкт – в аварійному), та потребує проведення робіт з реставрації або реконструкції, облаштування інфраструктури для туристичних відвідувань, і, відповідно, капіталовкладень.

А для того, щоб заповідники давали прибутки, необхідно запропонувати туристам комплексну інфраструктуру, починаючи від реконструкції пам’яток і закінчуючи готелями та дорогами. Спеціальний акцент потрібно зробити на внутрішній туризм. Завданням для історико-культурних заповідників має стати отримання основної частини фінансів від недержавних джерел. Таким джерелом може стати проведення історичних фестивалів, етно-культурних заходів.

Мета даної публікації – дослідити особливості діяльності, на основі історико-культурних заповідників, як форми охорони і популяризації історичної та культурної спадщини, а також визначити перспективи для

створення нових історичних фестивалів з проведенням військово-історичних реконструкцій.

Аналіз публікацій та інформації показав, що проблемам історико-культурних заповідників та охорони культурної спадщини займається Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень. В рамках співпраці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень та Державної служби з питань національної культурної спадщини Міністерства культури і туризму України з історико-культурними заповідниками України було створено та видано в 2007 р. довідкове видання «Історико-культурні заповідники України», що спрямоване на поширення знань не тільки про історико-культурні заповідники, а й в цілому про національну культурну спадщину держави. Тематика історичних фестивалів та історичних реконструкцій в Україні є ще малодослідженою. Питаннями пов'язаними з реконструкторством займаються Степанчук В., Вечерський В., Петренко О.

Виклад основного матеріалу. В Україні на державному обліку перебуває понад 130 тис. пам'яток, з них 57206 – пам'ятки археології (у тому числі 418 – національного значення), 51364 – історії (142 – національного значення), 16797 – архітектури та містобудування (3541 – національного значення). Найбільш визначні з них включені до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Історико-культурні заповідники являють собою особливу форму охорони культурної спадщини українського народу. Саме це дозволяє зберігати і охороняти не лише об'єкти матеріальної культури, що збереглись до наших днів, а й вивчати особливості нематеріальної культури різних епох.

Історико-культурні заповідники (далі ІКЗ) – ансамблі і комплекси пам'яток історії та культури, які мають особливу історичну, наукову, художню чи іншу культурну цінність, і охорона яких здійснюється на підставі окремих положень.

Нині в Україні організовано 62 історико-культурних, історико-архітектурних, історико-археологічних, історико-меморіальних заповідники, які мають статус юридичної особи.

Історико-культурні заповідні території (місця) створюються як зони спеціального режиму охорони і використання територій міст, що історично склалися, інших населених пунктів та ландшафтів. На заповідних територіях (місцях) забороняються земляні, будівельні та інші роботи, господарська діяльність без дозволу державних органів з питань охорони пам'яток.

Більшість ІКЗ створено для збереження пам'ятних місць та об'єктів, що пов'язані з конкретними подіями з історії країни (переважно це місця битв), з життям та творчістю видатних особистостей та унікальних історико-архітектурних та історико-археологічних об'єктів.

Таким чином, в Україні є високий потенціал база для поширення фестивалів історичного спрямування. Основою таких фестивалів є

історична реконструкція. В своїй суті реконструкції дозволяють вивчати історію шляхом пізнавальної гри.

Термін «історична реконструкція» може вживатися у двох значеннях:

1) Відновлення зовнішнього вигляду й конструкції об'єкта, теоретичне або практичне, засноване на його збережених фрагментах, залишках, і наявної історичної інформації про нього, за допомогою сучасних методів історичної науки (у тому числі, такого методу, як археологічний експеримент). Діяльність, спрямована на відновлення різних аспектів історичних подій, об'єктів і т.д.
2) Сучасний вид молодіжного дозвілля, який одержав поширення в колі людей, що захоплюються історією, романтичним духом середньовіччя й мистецтвом.

Військово-історична реконструкція (ВІР) є однією з найбільш дієвих форм вивчення військової історії, що дозволяє доповнити знання, отримані з документів, книг, фільмів, власними враженнями. Особливі відчуття, які відчувають учасники військово-історичної гри по яскравості і гостроті незрівнянні ні з якими іншими емоціями, знайомими «звичайній людині».

Більшість історичних та військово-історичних фестивалів було започатковано на початку 2000 років. Деякі з перших припинили своє існування, інші змінились під тиском сучасних світових тенденцій у сфері туризму в більш масові заходи, в плані тематики та участі в них.

Щороку в Україні проводиться чимало різноманітних фестивалів, вагоме місце серед них посідають й історичні фестивалі. Історичний фестиваль нерозривно пов’язаний з військово-історичними реконструкціями, тобто з відтворенням історії. Загалом організовується простір таким чином, що створюється атмосфера певної історичної епохи, це своєрідна «машина часу». Програми фестивалів зазвичай є дуже насиченими: проводяться квести, конкурси, розважальні програми (танці, майстер-класи з різних) для різних вікових груп, музична програма також продумується так, щоб підсилити враження в гостей фестивалю (етно-гурти, фольклорні колективи).

Участь в історичних фестивалях беруть члени українських та міжнародних клубів історичної реконструкції. Тобто, якщо тематика фестивалю не є суто національною, а скоріше охоплює період (як от військово-історичні реконструкції середньовіччя) чи спільну для декількох держав подію (військово-історичні реконструкції Другої світової війни), то він стає міжнародним, завдяки співпраці різних історичних клубів.

Найбільш яскравими та відомими історичними фестивалями, що проводились та проводяться в Україні є такі:

- Волинська область – «Відлуння великої війни», «Сталева троянда»;
- Запорізька область – Міжнародний фестиваль козацьких бойових та традиційних мистецтв «Спас на Хортиці»;

- Київська область – «Велика перемога», «Гості Стародавнього Києва XV ст.», «Фестиваль україно-кримсько-татарської традиційної культури «Козацький розгардіяш на «Мамаєвій Слободі»;
- Крим – «Генуезький шолом», «Альмінська справа 2012» в Криму;
- Львівська область – «Ту Стань!», «Гей, соколи!», «Львів стародавній»;
- Одеська область – «Сталева ліга»;
- Рівненська область – «Покровський вітер»;
- Тернопільська область – «Стара Фортеця», «Зборівська битва»;
- Хмельницька область – «Стародавній Меджибіж», «Кам'янець» – земля героїв» (наступник – «Терра Героїка»), «Portatemporis», «Остання столиця»;
- Чернівецька область – «Хотинська твердь», «Битва націй»;
- Чернігівська область – «Мстислав Fest», Міжнародний фестиваль історичного фехтування слов'яно-варязької культури «Коровель-2012».

Найбільш популярними в Україні є такі фестивалі: «Стародавній Меджибіж», «Кам'янець» – земля героїв, «Велика перемога», «Ту Стань!», Стара Фортеця», «Битва націй» та «Генуезький шолом». Вони проводяться кожного року. Крім цих фестивалів, проходять й інші, менші за масштабами проведення, заходи.

Історичні фестивалі та історичні реконструкції, що проводяться, в Україні присвячені основним історичним періодам розвитку української держави та Європи загалом. Це часи Київської Русі, Середньовіччя, доба Козаччини, Перша та Друга світові війни. Але найпопулярнішою для реконструювання є епоха Середньовіччя. Це і не дивно, оскільки це час романтики, звитяги і доблесті – це час лицарів.

Не всі з наведених проводяться на основі історичних локацій, а тим паче на території історико-культурних заповідників. Серед таких можна виокремити фестивалі «Остання столиця», «Відлуння великої війни», «Мстислав Fest», «Зборівська битва», «Покровський вітер» та інші. Вони власне «використовують» оточення, місто чи місцевість саме стає сценою для військово-історичних реконструкцій та інших дійств.

Історичні фестивалі, що присвячені подіям XX ст. (переважно Другій світовій війні), мають чітку прив'язку до географічного простору. Щоб найбільш достовірно реконструювати подію, необхідною умовою є відповідність природних умов (ліс чи поле, річка, характер підстилаючої поверхні тощо). Тому реконструкції найчастіше проводять на місцях відповідних історичних подій.

Історичні фестивалі, що спрямовані на реконструювання історичної епохи Середньовіччя, найчастіше проходять на базі споруджень відповідного історичного відрізку, які передають дух того часу. До таких можна віднести «Сталева троянда», «Генуезький шолом», «Ту Стань!», «Кам'янець» – земля героїв» та інші. Найчастіше успіх проведення історичного фестивалю залежить саме від локації, яка і є головною

«декорацією». Підтвердженням такого припущення є створення спеціалізованих парків – об'єктів, на яких цілеспрямовано відтворюється архітектура та впорядковується ландшафт відповідно до певного історичного періоду. Тобто спеціально створюються умови для проведення історико-культурних заходів. Такими об'єктами є парк «Київська Русь», де регулярно проводяться різноманітні дійства (в тому числі й історичний фестиваль «Гості Стародавнього Києва XV ст.»), а також центр народознавства «Мамаєва Слобода», на території якої відтворюються народні традиції (однією з форм живої історії є фестиваль україно-кримсько-татарської традиційної культури «Козацький розгардіяш»). Піком створення та проведення фестивалів стали 2007-2008 рр. А 2010 вже відзначається спадом. Такі тенденції можна пояснити загальними змінами в культурному житті держави, популярності національних ідей.

Більшість фестивалів в Україні проводяться в період із середини серпня до початку жовтня. Та по суті, активізація реконструкторства в Україні стала результатом підвищення цікавості до історії України, як незалежної держави з власним минулим, традиціями. Саме початок 2000-х можна вважати початком зацікавленості держави у підтримці історичного просвітництва. Деякі історичні фестивалі («Ту Стань!», «Генуезький шолом») збирають по 7-10 тис. відвідувачів, що становить близько 5-10% від загальної річної кількості відвідувачів в історико-культурних заповідниках, в яких проводяться ці фестивалі.

Більшість фестивалів проводиться в місцях, що тісно пов'язані з військовими діями в минулому. Такими місцями є території із спорудами військової архітектури (замки, фортеці, залишки оборонних споруд), які будувались для захисту від загарбників. Деяким з тих, що зберегли до наших днів було надано статус історико-культурних заповідників. Вони в перспективі могли б бути залучені до проведення масових культурних заходів. Аналізуючи ІКЗ України, з огляду залучення їх до проведення історичних фестивалів та військово-історичних реконструкцій, визначальними критеріями для відбору були розміри (площа), розвиток навколишньої інфраструктури (транспортна доступність, розташування) та збереженість історичних пам'яток. Таким чином, перспективними для проведення військово-історичних реконструкцій в ході історичних фестивалів є: Державний історико-архітектурний заповідник у м. Жовкві, Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви», Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви», Державний історико-архітектурний заповідник у м. Збаражі, Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», Державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця», Державний історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім».

Зважаючи на вище зазначені критерії, менш перспективними для проведення великих історичних фестивалів, на нашу думку, є Державний музей-заповідник «Олеський замок», Державний історико-культурний заповідник у м. Дубно, Державний історико-культурний заповідник у м.

Глухові та Державний історико-культурний заповідник у м. Корсуні-Шевченківському. В перспективі за підтримки європейських та українських клубів історичної реконструкції та громадських організацій, які займаються відродженням культурної спадщини, дана галузь повинна зайняти одне з провідних місць в актуальному прогресуючому напрямі креативного ігрового туризму.

Висновки. Відбудова фортифікацій, розміщення в них експозиції, яка відтворюватиме картини минулого й оголошення цих фортифікацій скансенами — музеями під відкритим небом – пріоритетний шлях туристичного відродження більшої частини українських замків і фортець. Пожвавленню туристичного інтересу до них має сприяти якісне інформаційно-рекламне просування та проведення різнобічних історико-театралізованих фестивалів, змагань і анімаційних шоу. Саме поєднання реконструкції історичних подій, що вплинули на хід історії України та відтворення культурних традицій, розваг та ремесел і дає можливість залучати до цього дійства не лише фахівців з історії, а й просто відвідувачів, різної статі, віку та рівня знань історії.

Використані джерела:

1.Гевель К. Проблеми державного управління історико-культурними заповідниками в Україні. – Режим доступу:www.nbuv.gov.ua – Національна бібліотека ім. В.І.Вернадського.

2.Кирей В. Заповідники – від слова "заповідати" // Уряд. кур'єр. – 2005. – 15 жовт. – С. 7.

3.Любіцева О. О., Панкова Є. В., Стафійчук В. І. Туристичні ресурси України. Навч. посібник. – К.: Альтерпрес, 2007. – 369 с.

4.Степанчук В. В. Проблеми та перспективи історичної реконструкції у туризмі світської культури Закарпаття. – Режим доступу:www.nbuv.gov.ua – Національна бібліотека ім. В.І.Вернадського.

5.www.heritage.com.ua – офіційний інформаційний ресурс Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень.

УДК 379.851

Чертовська Д.В.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДИТЯЧОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

В рамках статті були обґрунтовані сутність дитячого туризму в Україні та сучасний стан. Розвиток молодіжного та дитячого туризму в Україні сьогодні особливо актуальний, оскільки саме цей вид туризму має патріотично - виховне значення, дає змогу в юному віці не тільки пізнати свою країну і весь світ, але й реалізувати конституційне право кожної дитини на відпочинок.

Ключові слова: дитячий туризм, історія, проблеми, відпочинок , перешкоди, діти, молодіжний туризм,, переміщення, виховання, розвиток, дитячі табори.

В рамках статьи были обоснованы сущность детского туризма в Украине и современное состояние. Развитие молодежного и детского туризма в Украине сегодня особенно актуален, поскольку именно этот вид туризма имеет патриотически - воспитательное значение, позволяет в юном возрасте не только узнать свою страну и весь мир, но и реализовать конституционное право каждого ребенка на отдых.

Ключевые слова: детский туризм, история, проблемы, отдых, препятствия, дети, молодежный туризм,, перемещения, воспитание, развитие, детские лагеря.

Under article were substantiated child essence of tourism in Ukraine and the current state. The development of children's tourism in Ukraine today is especially important because it is this type of tourism has educational value, at a young age can not only know their country and the world, but also to implement the constitutional right of every child to rest.

Keywords: children's tourism, history, problems, rest, obstacles, children, youth tourism, travel, education, development, children's camps.

Постановка проблеми. Існують деякі проблеми, які перешкоджають розвитку сучасного дитячого туризму. Необхідність вирішення проблеми щодо розвитку в дитячому спортивно-оздоровчому туризмі, нові економічні відносини зажадали змін у процесі діяльності основної матеріальної та організаційної бази масового туризму, науково-методичної бази для формування і розробки практичних рекомендацій з розвитку дитячого туризму в регіоні та в країні в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитку українського дитячого туризму присвячені наукові праці В.К. Федорченка, Т.А. Дворової, В.В. Худо, В.І. Цибуха, М.П. Мальської та ін. Саме ці автори вперше в Україні узагальнили та систематизували матеріал з окремих розділів історії дитячого туризму. Але проблеми розвитку розглядаються фрагментарно, у зв’язку з цим потребує систематичний підхід до розробки науково-методичних основ розвитку даного виду туризму.

Мета статті. Дослідження проблем розвитку дитячого туризму.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Розвиток молодіжного та дитячого туризму в Україні сьогодні особливо актуальний, оскільки саме цей вид туризму має патріотично – виховне значення, дає змогу в юному віці не тільки пізнати свою країну і весь світ, але й реалізувати конституційне право кожної дитини на відпочинок.

Історія туризму в Україні вивчена недостатньо[3,с.75]. Предметом спеціального наукового дослідження вона стала нещодавно. За часів існування СРСР окремі відомості про туристську діяльність в Україні містилися у дослідженнях загальносоюзного значення. Вітчизняне «туризмознавство» почало формуватися після 1991 р. За роки незалежності з'явилися перші наукові публікації з цієї проблематики, в яких дослідники прагнуть з'ясувати, коли в Україні з'явилось таке суспільне явище, як туризм, висвітлити актуальні проблеми історії розвитку туризму.

Детальний аналіз стану, проблем та перспектив розвитку молодіжного та дитячого туризму в нашій державі не проводився, тому інформація про цей вид туризму дається фрагментарно і тільки в загальному аспекті розвитку туризму в цілому. За останні роки не було прийнято жодного законодавчого документа, який би чітко визначив завдання і нові ідеї розвитку молодіжного та дитячого туризму в Україні.

Конвенцією ООН про права дитини, ратифікованою Верховною Радою України, проголошено, що діти мають не тільки особливі потреби, а й громадські, політичні, соціальні, культурні та економічні права. Одним із

найважливіших стратегічних завдань нашої держави в забезпеченні соціального захисту дитинства є реалізація їх права на оздоровлення та відпочинок [2,с.87].

Виходячи з цього, постає потреба вироблення системного підходу до проведення молодіжної політики сприяння духовному й фізичному розвитку підростаючого покоління, виховання у нього почуття громадської свідомості та патріотизму. Державна туристична адміністрація України, інші міністерства та відомства реалізують державну молодіжну політику в контексті виконання загальнодержавної програми «Молодь України». 20 березня 1998 р. були затверджені комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні, які передбачали: сприяти розвитку інфраструктури молодіжного туризму, створенню умов для широкого залучення молоді до опанування надбаннями національно-культурної спадщини України; забезпечити підтримку краєзнавчого туризму; організовувати та проводити туристсько-спортивні заходи (зльоти, олімпіади першості, чемпіонати, інші види змагань) на національному і регіональному рівнях для молоді та студентів; забезпечувати організацію туристських поїздів для молоді, активізувати туристичні обміни молодіжними групами з метою навчання, стажування та ознайомлення з народними традиціями і культурою, обміном молодіжними спортивними командами [4, с 125]

Згідно з законом України «Про туризм» держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки та культури і створює умови для туристичної діяльності. Серед основних цілей державного регулювання в галузі туризму є забезпечення доступності туризму та екскурсійних відвідувань для дітей, молоді, людей похилого віку, інвалідів та малозабезпечених громадян шляхом запровадження пільг стосовно цих категорій [7,с 78].

Державою приділяється постійна і значна увага оздоровленню та відпочинку дітей та молоді. Так, упродовж 2012 р. в різних типах оздоровчих закладів усіх форм власності відпочивали понад 3 млн. дітей і підлітків, близько 50 тис. школярів і студентів здійснювали туристські подорожі за кордон. Крім того, екскурсійні послуги надано 3,5 млн. дітей та підлітків.

12 травня 2004 р. Кабінетом Міністрів України були затверджені Заходи щодо державної підтримки розвитку молодіжного та дитячого туризму, в яких зазначена необхідність: утворення Міжвідомчої координаційної ради з питань сприяння молодіжному та дитячому туризму; проведення інвентаризації об'єктів туристичної інфраструктури, які можуть бути використані для потреб молодіжного та дитячого туризму; розроблення та впровадження механізмів підтримки кращих інноваційних проектів громадських та інших організацій із створення та просування на ринку туристичного продукту для дітей та молоді; здійснення заходів щодо створення мережі молодіжних готелів; розроблення пілотного проекту молодіжного готелю; підготовка пропозицій щодо виділення

приміщень для молодіжного готелю або земельної ділянки для його спорудження в кожному обласному центрі; розроблення та затвердження символіки молодіжного туризму; підтримка проведення благодійної акції «Подаруй дитині літо»; проведення молодіжних туристичних фестивалів; розроблення та проведення маркетингової кампанії молодіжних готелів, дитячих оздоровчих закладів на міжнародному туристичному ринку; визначення та затвердження орієнтовної тематики екскурсійно-краєзнавчої діяльності в межах свого регіону відповідно до вимог навчальних програм для різних вікових груп дітей та молоді і рівня їх знань; включення туристських та екскурсійних поїздок по Україні до навчальних планів середніх загальноосвітніх шкіл; проведення Всеукраїнського ярмарку послуг, пов'язаних з організацією дитячого та оздоровчого туризму; створення Інтернет-порталу, сайту дитячого та молодіжного відпочинку; видання сучасних карт, схем, довідників з молодіжних туристських маршрутів, путівника із зазначенням основних туристичних центрів для шкільної та студентської молоді; сприяння розвитку міжнародного молодіжного туризму у прикордонних областях; проведення міжнародної конференції «Молодіжний та дитячий туризм та відпочинок», наукових досліджень у сфері молодіжного туризму; дослідження ціноутворення туристичного продукту для дітей та молоді, підготовка відповідних пропозицій та рекомендацій та ін. [4,с 39].

16 січня 2003 р. Кабінетом Міністрів України прийнята Постанова «Про затвердження Державної програми відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2014 року». З метою удосконалення організації повноцінного відпочинку, оздоровлення дітей, а також стимулювання діяльності дитячих оздоровчих закладів Кабінет Міністрів України визначає, що турбота про здоров'я дітей є одним з основних показників ставлення держави до проблем підростаючого покоління.

Виконання Програми дасть змогу збільшити кількість дітей, охоплених організованими формами відпочинку та оздоровлення; зміцнити матеріально-технічну базу діючих оздоровчих закладів та збільшити їх кількість, зокрема спеціалізованих і профільних оздоровчих закладів для дітей; урізноманітнити та підвищити якість оздоровчих послуг; забезпечити високий рівень фахової підготовки працівників оздоровчих закладів для дітей [5,с 125].

Серед туристських підприємств, які сьогодні в Україні спеціалізуються на молодіжному туризмі, найбільшим в нашій країні залишається АТ «Супутник – Україна», який веде свою історію з 1958 р.

Незважаючи на те що система ринкових відносин зруйнувала монополію «Супутника» на цей вид туризму, він є одним з провідних у цій сфері. У системі «Супутника» близько 40 підрозділів, які працюють в усіх регіонах країни, укомплектовані професійними кадрами і мають власну матеріальну базу: у Києві - готель «Мир», у Луганську – «Дружба», в Одесі – «Юність», туристичні комплекси в Запорізькій та Черкаській областях, молодіжний центр «Верховина» в Закарпатській області, власний

автобусний парк. АТ «Супутник – Україна» має всі можливості для якісного обслуговування дітей та молоді на туристичних маршрутах України і відпочинку та оздоровлення молоді за кордоном. З цією метою підготовлено кілька спеціалізованих програм, наприклад «Президентський клас», «Т.Г.Шевченко – великий син українського народу», пізнавальні екскурсійні програми в Києві та в усіх обласних центрах України [2,с.98].

Цілком зрозуміло, що сьогодні організовувати дитячі й молодіжні тури набагато складніше. Сучасне підростаюче покоління набагато вимогливіше, у його свідомості вже з'явилися певні стандарти – що таке рівень обслуговування середнього класу, три або чотиризірковий рівень. Далеко не всі українські туристичні фірми мають серед своїх пропозицій послуги для дітей і молоді. Підготовка таких послуг – досить копітка справа, а щоб мати економічний ефект від неї, потрібно вкласти набагато більше, ніж в організацію туру для дорослих. До того ж специфіка роботи з дітьми в екскурсійних і туристичних поїздках накладає, крім усього іншого, величезну моральну відповідальність на організатора.

Останнім часом державна підтримка дитячого та молодіжного туризму стала більш відчутніша. Так, «Укрзалізниця» надає дітям під час канікул можливість безплатного проїзду до місць відпочинку й оздоровлення. Слід відмітити і тенденцію до залучення низки культурно значущих, оздоровчих, видовищних організацій і установ у систему ISIC. Міжнародне студентське посвідчення ISIC дає його власнику право на знижки й пільги під час оплати проїзду в міжнародному, внутрішньому та міському транспорті, на розміщення в готелях, харчування, відвідування музеїв, театрів і кінотеатрів, клубів, дискотек, спортивних заходів більш як у 100 країнах [7,с 56]. Адже сьогодні в Україні значно підвищився попит на закордонний відпочинок молоді – не слабшає інтерес до поїздок до Туреччини, Болгарії, вже кілька років поспіль українські діти відпочивають в іспанських родинах. Стають досить актуальними і загальноосвітні закордонні тури, коли дитина індивідуально або у складі групи вирушає до Англії, Іспанії, Мальти, де поруч із відпочинком має можливість поглиблено вивчати іноземну мову. На жаль, державній політиці у цій сфері властива певна непослідовність. З одного боку, дітям надають безплатний проїзд, а, з другого, виставляють неймовірну ціну за проживання в готелі. Як наслідок, ознайомлюючись із величними пам'ятками світової та української культури, діти мусять жити в умовах, досить далеких від поняття «цивілізовані». Водночас матеріальна база, що перебуває під юрисдикцією різних міністерств і відомств, не використовується в повному обсязі, а цільові кошти зі спеціалізованих джерел фінансування, які виділяються з державного бюджету для відпочинку та оздоровлення дітей і молоді, не завжди використовують за призначенням. Важливим заходом, спрямованим на розвиток внутрішнього та в'їзного молодіжного та дитячого туризму в Україні, є створення мережі засобів розміщення, які б за невисоку ціну надали можливість проживання для дітей, школярів та студентів під час мандрівок

історичними і рекреаційними центрами країни. Виникає об'єктивна необхідність скористатися досвідом зарубіжних країн у сфері функціонування популярних і відносно дешевих закладів для подорожуючих - хостелів (молодіжних готелів). Адже сьогодні більш ніж у 60 країнах світу діє понад 4,5 млн. хостелів, якими користується близько 35 млн. мандрівників, причому їх кількість постійно збільшується [6, с 235]. Подібно до готелів, які за рівнем комфортності різняться кількістю «зірок», хостели класифікують за кількістю «ялинок». Найкращими та найдорожчими є «чотирьох ялинкові», в яких є власна їдальня, душ на поверсі, камери зберігання, кімната побуту, послуги Інтернету. У номерах такого хостелу звичайно розміщуються не більше шести осіб. Із зменшенням «ялинковості» хостели надають менше послуг, тут можливе розміщення до 40 мандрівників у кімнаті, наявність їдальні не обов' язкова і вартість одного спального місця зазвичай трохи більше долара. Незалежна Україна має достатню базу для створення мережі таких хостелів в містах, де є вищі навчальні заклади та існує велика кількість гуртожитків.

В Україні вже розпочато роботу зі створення та розвитку їх мережі. У грудні 2003 р. була зареєстрована Всеукраїнська молодіжна хостел-асоціація [1,с.67], яка є єдиним офіційним представником в Україні, об'єднує 8 тис. молодіжних готелів (хостелів) у 96 країнах світу і налічує більш, ніж 4,5 млн. членів.

Перший український хостел «Авіатор» був відкритий у 2004 р. в Києві на базі Національного авіаційного університету, а сьогодні в Україні вже працюють більше десяти хостелів у Львові, Ужгороді, Балаклаві, Києві, Черкасах.

Потягом останніх років в Україні зберігається тенденція до погіршення стану здоров'я дітей та молоді. Вплив постійно діючих факторів ризику, незадовільна екологічна ситуація, ускладнена наслідками Чорнобильської катастрофи, перевантаження, насамперед у шкільному віці, призводять до істотного зниження імунітету та розвитку у дітей хронічних захворювань. Поки що не вдається забезпечити організоване оздоровлення та відпочинок усіх бажаючих. Основними причинами такої ситуації є дефіцит коштів та слабка матеріально-технічна база дитячих оздоровчих закладів незалежної України. У зв'язку з цим потрібні координація діяльності всіх міністерств і відомств, проведення протекціоністської (передусім фінансової) політики з боку держави. Це насамперед упровадження спеціалізованих навчальних туристських програм залежно від вікових та освітніх особливостей дітей і молоді, виконання програми оздоровлення та фізичного загартування підростаючого покоління.

Сьогодні досить популярним залишається відпочинок дітей та молоді у Херсонській, Миколаївській, Одеській областях, у Закарпатті, на Полтавщині. Але ж найпопулярнішим залишається Крим. Сонячне світло й тепло, мінерально-сольовий склад і температурний режим морської води,

чудові пляжі створюють сприятливі умови для відпочинку та оздоровлення дітей та молоді. Загальновідомими санаторно-курортними дитячими центрами є Ялта, Алушта, Алупка, Феодосія, Євпаторія, Судак, Саки і, звичайно ж, «Артек».

17 березня 2005 р. Верховною Радою України була прийнята Постанова № 2493 - IV «Про заходи Кабінету Міністрів України щодо організації оздоровлення дітей влітку та розвитку Міжнародного дитячого центру «Артек», в якій зазначалося, що діяльність Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування щодо організації оздоровлення дітей не відповідає рекомендаціям Верховної ради України з цих питань та рекомендувалось збільшити обсяги фінансування заходів щодо організації відпочинку та оздоровлення дітей влітку, у тому числі шляхом надання субвенцій органам місцевого самоврядування для необхідного фінансування організації відпочинку та оздоровлення дітей, компенсації втрат місцевих бюджетів від надання пільг щодо здійснення податкових та інших платежів дитячим оздоровчим закладам [8].

Незважаючи на свій солідний вік, «Артек» увірвався в нове тисячоліття і знову підтвердив свою сучасність і лідерство в галузі дитячого відпочинку. У 2004 р. МДЦ «Артек» офіційно визнаний центром для реалізації міжнародних проектів ЮНЕСКО. Заснований у 1925 р. як лікувально-оздоровча установа, «Артек» успішно реалізовує одну із своїх головних цілей – оздоровлення дітей, використовуючи для цього унікальний природно-кліматичний потенціал і можливості матеріально-технічної бази, яка сьогодні розвивається і вдосконалюється [4,с 89].

На перший погляд, увага до проблематики туризму в незалежній Україні досить пильна. Тут і укази Президента України, і парламентські слухання про стан і заходи для розвитку туризму, і увага до нашої країни з боку Всесвітньої туристської організації, зокрема приїзд до України генерального секретаря ВТО. Але що стосується дитячого та молодіжного туризму, то тут за останні роки не було прийнято жодного законодавчого документа. Потреба, щонайменше, постанови Кабміну, Верховної Ради чи спільного документу цих органів вищої влади давно назріла. У ньому мають бути чітко визначені завдання туристичних фірм і державних органів у цій сфері, необхідні нові ідеї і рішення стосовно розвитку молодіжного та дитячого туризму в незалежній Україні.

Висновки. В ході дослідження визначено проблеми розвитку дитячого туризму, які необхідно ліквідувати у нашій державі. Недоліки розвитку розглядаються фрагментарно, у зв’язку з цим потребує систематичний підхід до розробки науково-методичних основ розвитку даного виду туризму.

Використані джерела:

1. Богданова С. Подаруємо дітям канікули / / Туризм: практика, проблеми, перспективи, -2003, № 4.-С. 44-45

2.Квартальнов В.А. Орбиты "Спутника"/ Квартальнов В.А - К.: Молодь, 1987. -152с.-

3.Колотуха О.В. Дитячо-юнацький туризм як об'єкт суспільно-географічних досліджень / Колотуха О.В.- К.: Зб. тезів доповідей, 2003. -171-175с.
4. Сысоева О.Е.: Организация летнего отдыха детей /Сысоева О.Е – М.: Владос., 1999. – 176с.
5. Чудновський А.В. Туризм та туристичне господарство: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / А.В. Чудновьский – Львів, 2000. – 400 с.
6.Костерев Н.А. Безпека туристсько-краєзнавчих походів, екскурсій, експедицій : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] Н.А.Костерев ,Т.А. Самохина –Київ, 1981.-321с.
7. Щур Ю.В. Спортивно-оздоровчий туризм: навч. посіб /Ю.В. Щур, О. Ю Дмитрук.-Київ, Альтерпрес, 2003. – 232 с.
8. Степанов В.А. Пути развития и совершенствования детско-юношеского, молодежного и спортивно оздоровительного туризма/ В.А.Степанов [електронний ресурс].-Режим доступу.: http://nkosterev.narod.ru/met/zak_dut.html

УДК 911.3

Бережна Ю.М.

НЕМАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЮНЕСКО: ПОНЯТТЯ, ТЕНДЕНЦІЇ, УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

Розкрито значення поняття «нематеріальна культурна спадщина». Здійснено опис проектів із реалізації охорони нематеріальної культурної спадщини. Визначено тенденції входження до Списку нематеріальної культурної спадщини в регіональному та покраїнному розрізі. Проаналізовано можливість включення українських об'єктів до списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО.

Ключові слова: нематеріальна культурна спадщина, ЮНЕСКО, культурна самобутність.

Раскрыто значение понятия «нематериальное культурное наследие». Осуществлено описание проектов по реализации охраны нематериального культурного наследия. Определены тенденции вхождения в Список нематериального культурного наследия в региональном и постраново разрезе. Проанализирована возможность включения украинских объектов в список нематериального культурного наследия ЮНЕСКО.

Ключевые слова: нематериальное культурное наследие, ЮНЕСКО, культурная самобытность.

The concept of «intangible cultural heritage» is revealed. Projects of protection of intangible cultural heritage are described. The trends of joining the list of intangible cultural heritage in the regional and country context are identified. The possibility of inclusion of Ukrainian objects to the list of intangible cultural heritage is analyzed.

Key words: intangible cultural heritage, UNESCO, cultural identity.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку суспільства у світовому культурному просторі відбуваються значні й важливі зміни, пов'язані зі всеохоплюючим процесом глобалізації. Під її тиском зникають мови, забуваються і втрачаються традиції, послаблені локальні культури знаходяться на межі зникнення, а то й зовсім зникають. Загроза істотного зменшення культурної різноманітності є дуже серйозною. Тому охорона, збереження нематеріальної спадщини, розвиток традиційної культури набувають особливо важливого значення у зв'язку з реалізацією народами духовно-творчого потенціалу їх традиційної культури, яка є головним чинником збереження та розвитку мови,

відродження національної свідомості. Нематеріальна культурна спадщина наразі виступає також важливою складовою міжнародного іміджу країни, виразом регіональної та локальної культурної ідентичності, що сприяє розвитку туризму та міжнародному визнанню країни. Розуміння важливості даних засад, зокрема, для української духовної культури зумовлює зацікавленість даною темою.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання нематеріальної культурної спадщини недостатньо повно досліджується у вітчизняній літературі. Зокрема, даній темі присвячені публікації Мельничук О.І., Василенко В.О., Андреса Г.О., Троєльнікової Л.О., які вивчають дане питання з юридичного боку, з точки зору діяльності країн СНД у даному напрямку та зв'язок нематеріальної культурної спадщини з музейною справою.

Формулювання цілей статті. Дана стаття має на меті дослідити сутність поняття «нематеріальна культурна спадщина», проаналізувати світовий досвід реалізації проектів з охорони об’єктів нематеріальної культурної спадщини, виявити тенденції включення об’єктів до списку нематеріальної культурної спадщини та можливості України в цьому питанні.

Протягом останніх двох десятиліть усе частіше на міжнародному рівні піднімається питання про суть поняття «культурна спадщина». Конвенція про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини, прийнята ЮНЕСКО в 1972 р., стосувалася природних або створених людиною об’єктів, які становили культурну, історичну чи екологічну цінність. Проте сутність терміну «культурна спадщина» не вичерпується об’єктами матеріальної культури. Зважаючи на цей факт, у 1990-х рр. була висунута концепція «Нематеріальна культурна спадщина», яка виступала як аналог Списку Всесвітньої спадщини, який приділяє основну увагу матеріальній культурі. У 2003 році була прийнята Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. Згідно зі ст. 1 Конвенції, цілями цієї Конвенції є: охорона нематеріальної культурної спадщини; забезпечення поваги до нематеріальної культурної спадщини відповідних спільнот, груп та окремих осіб; підвищення рівня знань на місцевому, національному та міжнародному рівнях про важливість нематеріальної культурної спадщини та забезпечення її взаємного визнання; здійснення міжнародного співробітництва та надання допомоги.

Згідно зі ст. 2 Конвенції термін ««нематеріальна культурна спадщина» означає ті звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини. Ця нематеріальна культурна спадщина, що передається від покоління до покоління, постійно відтворюється спільнотами та групами під впливом їхнього оточення, взаємодії з природою та їхньої історії і формує в них почуття самобутності й наступності, сприяючи таким чином повазі до

культурного різноманіття й творчості людини. Для цілей цієї Конвенції до уваги береться лише та нематеріальна культурна спадщина, яка є сумісною з існуючими міжнародними договорами з прав людини, з вимогами взаємної поваги між спільнотами, групами й окремими особами, а також сталого розвитку» [5].

У статті також наводяться конкретні прояви нематеріальної культурної спадщини в таких галузях: усні традиції та форми вираження, зокрема, мова як носій нематеріальної культурної спадщини; виконавське мистецтво; звичаї, обряди, святкування; знання та звичаї, що стосуються природи та Всесвіту; традиційні ремесла.

Охорона нематеріальної культурної спадщини на міжнародному рівні здійснюється шляхом укладання Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства, який забезпечує більшу наочність нематеріальної культурної спадщини та сприяння поглибленню усвідомлення її значення; для вжиття відповідних заходів з охорони складається, оновлюється та публікується Список нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони; здійснюється періодичний відбір і сприяння здійсненню національних, субрегіональних або регіональних програм, проектів і заходів з охорони спадщини, які найліпше відображають принципи та цілі цієї Конвенції, з урахуванням особливих потреб країн, що розвиваються [5].

Сукупний список об’єктів нематеріальної спадщини ЮНЕСКО містить 298 елементів, занесених починаючи від 2008 р. – першого року реалізації Конвенції на міжнародному рівні – і включаючи 2012 р., до списків, зазначених вище. Із них 90 є раніше (з 2001 року) оголошеними шедеврами усної та нематеріальної спадщини людства, які були включені в репрезентативний список у 2008 р., як це передбачено ст. 31 Конвенції. 257 об’єктів включені до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства, 31 – до Списку нематеріальної культурної спадщини, що потребує термінової охорони, та 10 є програмами, проектами та заходами з охорони спадщини [6]. Правом номінування до Списку нематеріальної культурної спадщини користуються тільки ті країни, які ратифікували Конвенцію про збереження нематеріальної культурної спадщини, прийняту Генеральною конференцією ЮНЕСКО в 2003 р. На сьогоднішній день до них відносяться 146 держав, у тому числі Україна.

Міжурядовий комітет з охорони нематеріальної культурної спадщини складається з представників 24 країн-учасниць Конвенції. Його члени обираються терміном на 4 роки. Половина його складу переобирається кожні два роки [6]. Згідно зі ст. 6 Конвенції, вибори держав – членів Комітету здійснюються відповідно до принципів справедливого географічного розподілу і справедливої ротації. У відповідності з рішенням Генеральної конференції на 34-й сесії, склад виборчих груп для проведення виборів Міжурядового комітету та розподіл місць у ньому серед груп виглядає наступним чином:

Група 1 (27 країн): Андорра, Австрія, Бельгія, Данія, Греція, Ізраїль, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Італія, Канада, Кіпр, Люксембург, Мальта, Монако, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Об'єднане Королівство Великобританії та Північної Ірландії, Португалія, Сан-Марино, Сполучені Штати Америки, Фінляндія, Туреччина, Франція, Швеція, Швейцарія.

Група 2 (25 країн): Албанія, Азербайджан, Білорусь, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Вірменія, Грузія, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Польща, Республіка Молдова, Російська Федерація, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Таджикистан, Угорщина, Узбекистан, Україна, Хорватія, Чеська Республіка, Чорногорія.

Група 3 (33 країни): Антигуа і Барбуда, Аргентина, Багами, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гаїті, Гайана, Гватемала, Гондурас, Гренада, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Колумбія, Коста Рика, Куба, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сальвадор, Сент Вінсент і Гренадини, Сент Кіттс і Невіс, Сент Люсія, Суринам, Трінідад і Тобаго, Уругвай, Чилі, Ямайка.

Група 4 (44 країни): Афганістан, Австралія, Бангладеш, Бруней Даруссалам, Бутан, Вануату, В'єтнам, Індія, Індонезія, Іран, Казахстан, Камбоджа, Киргизстан, Кирибаті, Китай, КНДР, Лаос, Малайзія, Мальдіви, Маршаллові острови, Монголія, М'янма, Науру, Непал, Ніуе, Нова Зеландія, Острови Кука, Пакистан, Палау, Папуа Нова Гвінея, Республіка Корея, Самоа, Сінгапур, Соломонові острови, Таїланд, Тімор-Лешті, Тонга, Тувалу, Туркменистан, Федеративні Штати Мікронезії, Фіджі, Філіппіни, Шрі-Ланка, Японія.

Група 5 (64 країни, складається з двох підгруп: Африка та Південно-Західна Азія): Алжир, Ангола, Бахрейн, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Джибуті, ДРК, Екваторіальна Гвінея, Ерітрея, Ефіопія, Єгипет, Ємен, Замбія, Зімбабве, Йорданія, Камерун, Кабо-Верде, Катар, Кенія, Комори, Конго, Кот д'Івуар, Кувейт, Лесото, Ліберія, Ліван, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малі, Маврикій, Мавританія, Мозамбік, Марокко, Намібія, Нігер, Нігерія, ОАЕ, Оман, ПАР, Руанда, Сан Томе і Прінсіпі, Саудівська Аравія, Свазіленд, Сейшели, Сенегал, Сирія, Сомалі, Судан, Сьєрра-Леоне, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, ЦАР, Чад [1, с.64-66].

Кожна держава-член має право висувати одну кандидатуру на два роки. Багатонаціональні кандидатури, які об'єднують спільноти з декількох держав-членів, можуть бути представлені додатково до квоти кожної держави. Ініціатива висування кандидатур може виходити від: або урядів держав-членів та асоційованих членів; або міжурядових організацій за погодженням з Національною комісією у справах ЮНЕСКО даної країни; або недержавними організаціями (НДО), які мають офіційні відносини з ЮНЕСКО, за погодженням з Національною комісією у справах ЮНЕСКО даної країни.

Подання кандидатур до ЮНЕСКО має супроводжуватися документом у письмовій формі, відео або аудіозаписом або іншим

незаперечним доказом, що свідчить про узгодження висунення з даним співтовариством або носіями даної спадщини.

Пакети матеріалів щодо кандидатур мають бути оформлені за стандартною формою, що додається до даного керівництва. При цьому кожен пакет повинен містити: план дій, доцільних для даного культурного явища або форми вираження культурної спадщини, що містить перелік законодавчих та практичних заходів, які необхідно вжити в наступному десятилітті в цілях збереження, охорони, підтримки та популяризації усної і нематеріальної спадщини. У плані дій дається докладна характеристика пропонованих заходів та їх реалізації з урахуванням необхідності збереження глибинних механізмів спадкоємності традицій; детальні дані про відповідність плану дій заходам, запланованим у Рекомендації про збереження традиційної культури та фольклору, а також ідеалам ЮНЕСКО; докладна характеристика заходів для залучення відповідних спільнот у збереження та популяризацію їх власного усної і нематеріальної спадщини; найменування компетентних органів всередині цієї спільноти та / або уряду, відповідальних за забезпечення збереження усної і нематеріальної спадщини відповідно до характеристики, що міститься в поданні, в тому ж стані без будь-яких змін.

Кожне подання на кандидатуру повинно містити документацію, необхідну для проведення експертизи, в тому числі плани, фотографії, слайди, аудіо- й аудіовідеозаписи, будь-які інші допоміжні матеріали, а також обгрунтований аналіз довідкових матеріалів, забезпечений повною бібліографією.

Будь-який об'єкт повинен мати видатну цінність, представляючи: або високу ступінь концентрації нематеріальної культурної спадщини, що має визначне значення, або втілення народної або традиційної культури, що представляє собою виняткову цінність з історичного, художнього, етнологічного, соціологічного, антропологічного, лінгвістичного або літературного погляду.

Культурні явища або форми вираження повинні, крім того, відповідати наступним п'яти критеріям:

- переконливо свідчити про те, що вони йдуть корінням у культурну традицію чи історію культури відповідного співтовариства;
- проявляти себе як засіб утвердження культурної самобутності відповідних народів і культурних спільнот, розкривати своє значення як джерела натхнення і стимулу для міжкультурного обміну, а також свою роль у зближенні народів і суспільств, в сучасному культурному і суспільному житті спільнот, яким вони належать;
- демонструвати високу майстерність і техніку виконання;
- стверджувати свою цінність як унікального свідоцтва живої культурної традиції;
- явно свідчити, що вони знаходяться під загрозою знищення або у зв'язку з відсутністю коштів на їх охорону і збереження або у зв'язку з процесами стрімких змін, урбанізації або впливу нової культури [7].

Слід відмітити, що за кількістю об'єктів нематеріальної спадщини впевнене лідерство тримається за країнами Східної Азії – у Китаї їх нараховується 37, у Японії – 21, у Південній Кореї – 15. П'ятірку замикають, поділяючи 4-е місце, Іспанія та Хорватія, які дали світу по 13 шедеврів нематеріальної спадщини (Рис.1) [3]. Цікавим також є той факт, що країни Азії й Латинської Америки дуже добре представлені в даному Списку, на відміну від Англо-Америки й Австралії й Океанії, які в ньому майже відсутні, та Європи, де особливо помітна «біла пляма» її північної частини. На нашу думку, подібна ситуація зі згаданими країнами-лідерами пояснюється рядом наступних чинників:

1) Природна та штучна ізоляція, особливості світогляду, які сприяли розвитку та збереженню оригінальних зразків нематеріальної культури.

2) Вплив глобалізації, що ставить під загрозу самобутню культуру націй та народностей.

3) Неспроможність здійснення заходів щодо збереження і розвитку нематеріальної спадщини, чому може зарадити залучення міжнародної спільноти.

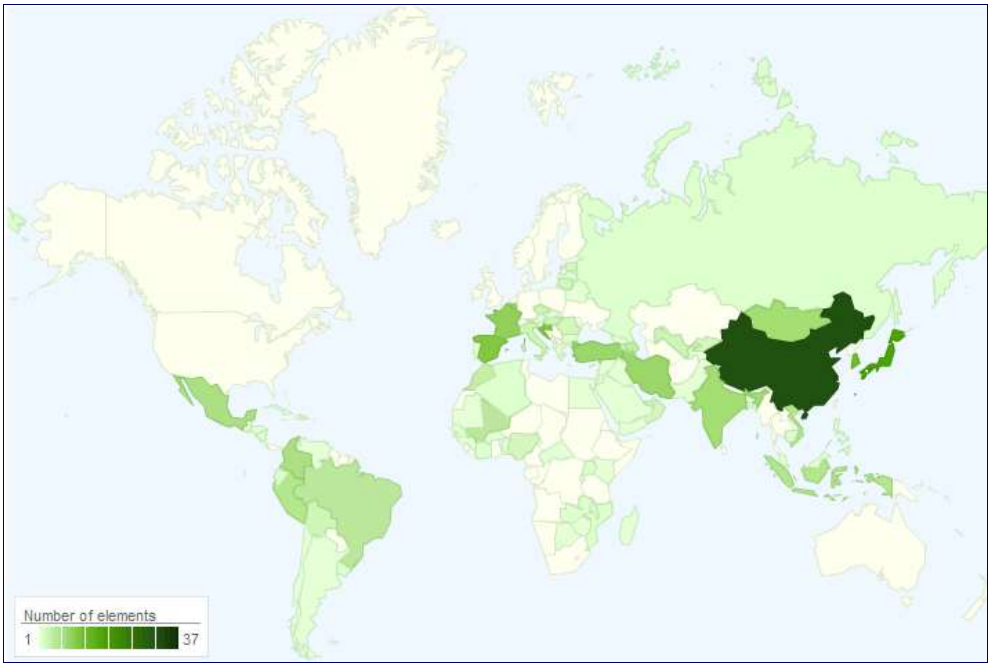

Рис. 1. Розподіл об'єктів нематеріальної спадщини ЮНЕСКО по країнах світу [за 3]

4) Цілеспрямована політика в галузі туризму, пов'язана з популяризацією країни через об'єкти нематеріальної спадщини на міжнародному рівні.

З іншого боку, відсутність у Списку таких країн, як Великобританія, Німеччина, США, які входять у першу десятку лідерів за числом об'єктів Світової спадщини, та інших подібних країн можна пояснити відсутністю потреби в міжнародному сприянні щодо захисту традиційної культури цих країн. З огляду на загальний високий рівень їх цивілізаційного розвитку,

вони здатні самостійно реалізувати відповідні заходи із захисту нематеріальної спадщини, або вже тривалий час реалізують їх на національному чи місцевому рівнях. Ці заходи мають за мету як збереження об'єктів нематеріальної спадщини, так і розвиток туризму. Тому, на нашу думку, ці країни доки не вбачають сенсу в ратифікуванні Конвенції та подальшому провадженні діяльності в цьому напрямку.

Для України приведені вище чинники є цілком актуальними, що дозволяє зробити висновок про необхідність активних дій у напрямку включення елементів традиційної української культури до Списку нематеріальної культурної спадщини людства. У 2008 р. Україна приєдналася до Конвенції – було підписано відповідний Закон України «Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини» від 06.03.2008 №132. У березні 2012 р. Україна подала на розгляд ЮНЕСКО номінаційне досьє для подальшого включення в Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини людства елементу «Петриківський розпис – український декоративно-прикладний живопис XIX-XX ст.» [2]. Проте цим потенціал нашої країни не обмежується. Традиції гончарства, писанкарства та розпису, гопак, мистецтво гри на трембіті – це та багато іншого є символами та візитівками України, формами представлення її культури, про які має знати світ. Тому треба докласти зусиль до того, щоб об'єкти України посіли гідне місце серед шедеврів світової спадщини нематеріальної культури.

Висновки. Нематеріальна культурна спадщина є світовим зібранням духовних витворів людського генія за весь час його існування. Її цінність полягає в тому, що вона поєднує в собі унікальні зразки духовної культури різних націй, народностей, які були створені за виняткового сплетіння умов існування і розвитку. Нематеріальна культурна спадщина дає змогу осягнути все багатство і розмаїття духовної культури людства і водночас – унікальність та цінність кожної локальної культури, яка є виразником «душі» народу, його світогляду, багатовікового досвіду, знань і вмінь. Й існуватиме народ доти, доки в його середовищі буде зберігатися й розвиватися його культурне надбання. Тому популяризація пам'яток духовної культури свого народу в рамках списку об'єктів нематеріальної культурної спадщини сприятиме не лише збереженню їх за підтримки світової спільноти, а й визнанню їх шедеврами світової культурної спадщини, що підвищить позитивний імідж країни походження та її популярність у туристичному плані.

Використані джерела:

1. Basic Texts adopted by the General Conference at its 34th session. - Paris, 2007.
2. LB.избранное для всех [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://society.lb.ua/culture/2012/09/11/169771 _petrikovskaya_rospis_voyti.html
3. UNESCO [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/Leaflet-2011_inscriptions-EN.pdf

4. UNESCO [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00011& multinational=3&display1=inscriptionID&display=maps#tabs
5. Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_d69.
6. Организация Объединенных Наций по вопросам образования науки и культуры [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unesco.org/new/ru/media-services/single-view/news/ intergovernmental_committee_for_the safeguarding_of_the_intangible_cultural_heritage_opens_its_session_in_paris/
7. Фонд сохранения Всемирного наследия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nasledie.org.ru/prisvoen.html

УДК 911.3:796.5 (477)

Пацюк В.С.

ПОТЕНЦІАЛ ІНДУСТРІАЛЬНИХ РЕГІОНІВ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЇХ ТУРИСТИЧНОГО ІМІДЖУ

На основі методологічних принципів формування туристичного іміджу регіону розкрито специфіку туристичного іміджу промислових територій. Виявлено основні туристичні напрями, спроможні активізувати розвиток туризму в індустріальних регіонах та посприяти формуванню їх туристичного іміджу.

Ключові слова: туристичний імідж, індустріальний регіон, індустріальний, екстремальний, діловий, екологічний вид туризму.

На основании методологических принципов формирования туристического имиджа региона раскрыта специфика туристического имиджа промышленных территорий. Выявлены основные туристические направления, способные активизировать развитие туризма в индустриальных регионах и поспособствовать формированию их туристического имиджа.

Ключевые слова: туристический имидж, индустриальный регион, индустриальный, экстремальный, деловой, экологический вид туризма.

On the basis of the methodological principles of formation of the tourist image of the region revealed specific tourist image of industrial areas. Identified the main tourist destinations, can activate the development of tourism in the industrialized regions and contribute to the formation of tourism image.

Key words: tourist image, industrial area, industrial, extreme, business, ecological type of tourism.

Постановка проблеми. Проблема розвитку туризму в нашій країні набуває повсюдної актуальності, що підкріплюється поглибленням наукових розробок та декларуванням численних організаційно-правових документів, покликаних сприяти становленню та розвитку даної галузі.

Проте незважаючи на проголошену в нашій країні політику регіонального розвитку туризму кожен регіон має різний «стартовий капітал». Адже є загальновизнані туристичні регіони-бренди, а є регіони, які крізь туристичну призму взагалі не розглядаються, так як не мають широкого спектру загальновідомих туристичних ресурсів, до таких регіонів належать індустріальні території. Однак досвід багатьох країн світу, особливо нових індустріальних, довів, що задля ефективного

розвитку туризму не має особливого значення наявність природних ресурсів чи визначних історико-культурних пам'яток, нині найбільше значення має ефективність просування туристичного продукту, однією з складових такого механізму є туристичний імідж. Саме імідж стає невід'ємною складовою успішного розвитку та функціонування певної галузі як в цілому в країні, так і на окремих її територіях. В туристичній діяльності він взагалі має ключове значення, так як формує позитивний чи негативний образ певної території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним засадам розробки іміджу країни присвячено чимало робіт як українських, так і іноземних учених. Власне питання формування туристичного іміджу України є досить яскраво висвітленим у науковій літературі, вагомий внесок у дослідження даної проблематики зробили такі науковці, як Н.Алєшугіна, А.Михалюк, І.Стукан, І.Сопіга, О.Перелигіна, В.Королько, Г. Почепцов, Ю.Палеха, А. Парфіненко, О. Бабанчикова, О. Виханський, Т. Дробишевська, С. Уліганець, В. Кіптенко та ін. Щодо формування туристичного іміджу промислових регіонів, то його специфіку розглядала у своїх дослідженнях В.Г. Кулєш.

Мета та завдання дослідження. У даному дослідженні здійснено теоретико-методичний аналіз принципів формування туристичного іміджу основних індустріальних регіонів України крізь призму туристичних напрямів, які мають найкращу ресурсну базу для становлення на промислових територіях.

Виклад основного матеріалу. Кардинальні зміни туристичних вподобань населення диктують необхідність залучення на туристичний ринок нових просторів. Значним потенціалом для формування позитивного туристичного іміджу володіють потужні індустріальні регіони України, антропогенні ландшафти та фінансовий ресурс яких сприяють розвитку цілої низки туристичних напрямів: індустріального, екстремального, ділового та навіть екологічного. Наявність сформованого позитивного туристичного іміджу території є необхідною і важливою складовою задля успішного розвитку туризму. Вдалий та ефективний розвиток туризму потребує акцентування уваги відвідувачів на специфічності та унікальності природних, історико-культурних чи антропогенних об'єктів певної території. За визначенням С.І. Уліганець, туристський імідж регіону – це набір ознак і характеристик, які на емоційно-психологічному рівні асоціюються у широкої громадськості з конкретною територією, на якій можливий або й визначальним є розвиток туристської діяльності [6].

Важливою об'єктивною складовою іміджу регіону є сукупність конкурентних переваг або суттєвих слабких сторін. Вони, зазвичай, зумовлюються особливостями галузевої спеціалізації, наявністю експортного потенціалу, територіальною віддаленістю або, навпаки, наближеністю до центра, інтелектуальним та інноваційним потенціалом, наявністю ресурсів, рівнем розвитку соціальної сфери, рівнем ділової та інвестиційної активності та ін. [2]. Методологічні принципи формування

туристичного іміджу регіону було сформульовано А.Ю. Парфіненком [4]. Виокремивши найважливіші з них щодо формування туристичного іміджу індустріальних регіонів, їх було відповідно інтерпретовано.

1. Імідж регіону в значній мірі залежить від його сприйняття власними мешканцями, саме тому першочергово необхідно сприяти формуванню у мешканців промислових територій гордості за свою малу батьківщину та розуміння того, що і в індустріальних центрах можливий розвиток туризму.

2. Туристичний імідж регіону в значній мірі залежить від того, які матеріальні та духовні цінності він експортує. Оскільки основною продукцією промислових регіонів є власне певні матеріальні блага, відповідно формування туристичного іміджу повинне орієнтуватися на ознайомлення туристів з особливостями створення промислової продукції та ментальністю представників робітничих професій.

3. При всьому різноманітті характеристик регіону, що суттєво ускладнює процес іміджування, кожен регіон має свій стрижневий (ядерний) або базовий образ. Він є основою, яка забезпечує іміджеву репрезентацію регіону. В індустріальних регіонах такими репрезентантами є потужні промислові підприємства та характерні антропогенні форми ландшафту, які й повинні бути покладені в основу туристичної діяльності та формування відповідного іміджу.

4. Процес створення іміджу повинен бути активним і цілеспрямованим. Це допускає актуалізацію бажаних і важливих для сприйняття цільовою аудиторією відмінностей регіону і «затушовування» таких його характеристик, які мають негативне забарвлення. З огляду на це в промислових регіонах повинен робитися акцент на їх промисловій потужності та значимості для країни та глобалізованого світу і нівелюватися негативні аспекти пов’язані з екологічним станом довкілля.

5. Центральне місце в туристичному іміджі регіону в умовах глобалізації повинні займати символи, які відповідають за його індивідуалізацію, унікальність. Такими символами в індустріальних регіонах є потужні індустріальні підприємства, які є брендовими і широко відомими як в межах нашої країни, так і за кордоном.

6. Важливим методологічним імперативом туристичного іміджу регіону повинні стати романтичні і героїчні інтенції його минулого і сучасності. Регіон повинен пишатися своїми досягненнями в різних сферах життєдіяльності. Джерелом гордості для промислових територій є період їх промислового освоєння, активної індустріалізації, гіпершвидкої розбудови промислових об’єктів, формування робітничого духу тощо, а також люди, які зробили значний вклад в освоєння, розвиток та процвітання промислових територій.

Туризм може впливати на формування позитивного іміджу окремо взятого регіону, так само, як і вже сформований імідж території впливає на туристичну галузь. З огляду на це, основні промислові регіони України сформували імідж територій інтенсивного індустріального розвитку, що

активно працюють на розвиток економіки України та просування її продукції на міжнародний ринок. Однак виходить, що в туристичному контексті сформований імідж лише шкодить, так як в потенційних туристів закарбувалися в уяві численні заводи та фабрики з надмірною кількістю вихлопних газів, пилом та різноманітними промисловими відходами, кар'єри та відвали, які цілковито трансформували природу даної території. В той же час саме наявний ресурсний потенціал є плацдармом для розвитку низки туристичних видів – індустріального, екстремального, ділового, екологічного туризму. Розглянемо їх докладніше.

Найбільший потенціал для розвитку на промислових територіях має індустріальний туризм. Розвиток даного туристичного напряму дозволить сформувати стійкий туристичний імідж промислових регіонів, а провідні підприємства можуть бути представлені як основні туристичні бренди даних територій. Суспільне визнання та популярність як в межах нашої країни, так і закордоном отримали ціла низка промислових підприємств, де можна розвивати індустріальний туризм, і які на перспективу можуть стати туристичними брендами промислових регіонів. Зокрема, для Дніпропетровщини такими брендами є: Національний центр аерокосмічної освіти молоді України, при якому функціонує навчально-виставочний комплекс зі зразками космічних апаратів у натуральну величину. Електросталеплавильний комплекс Інтерпайп Сталь, що є першим потужним промисловим підприємством, побудованим «з нуля» за роки незалежності України і це перший металургійний завод, побудований на території України за останні 40 років. Проект «Інтерпайп сталь» став найбільшим інвестиційним проектом в історії України, загальна вартість якого складає понад 700 млн доларів. Цей знаковий для українського суспільства проект об'єднує в собі новітні технології та п'ять масштабних арт-інсталяцій Олафура Еліассона, що стали частиною цього підприємства [1]. ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг» - найбільше підприємство гірничо-металургійного комплексу України з повним металургійним циклом, де нині працюють майже 40 тис. робітників, на підприємстві діє доменна піч №9, що у свій час була найбільшою в світі. Шахта «Батьківщина» - найглибша залізорудна шахта Європи, ствол якої пройдено до глибини 1580 м, вона вважається однією з найкращих шахт в Кривому Розі за запасами товарної руди і процентним вмістом заліза в руді. Центральний та Північний ГЗК – одні з найбільших в Європі підприємства гірничодобувної промисловості. Ганнівський кар'єр ПівнГЗК є одним з найбільших у Європі, Першотравневий кар'єр ПівнГЗК та кар'єр ПівдГЗК – одними з найглибшим.

Промисловими брендами Харківщини є: ВАТ «Харківський тракторний завод ім. С.Орджонікідзе» – найбільше спеціалізоване підприємство СНД; ЗАТ «Харківський ювелірний завод» – лідер галузі за обсягом ювелірних виробів зі срібла; «Харківський приладобудівний завод ім.Т.Г.Шевченка» – сучасне багатопрофільне структуроване підприємство, яке володіє усім спектром сучасних технологічних процесів, властивих

приладобудівному підприємству; ДП «Харківський завод шампанських вин» – одне з найбільших підприємств виноробної промисловості в Україні.

У Харкові традиційними стали екскурсії на лікеро-горілчаний завод «Prime», де відбувається знайомство з виробничим циклом та єдиним в Україні Музеєм водки, а також розроблена екскурсія «Літній день чи Харків – місто авіабудівників», під час якої відбувається відвідування підприємства по збірці та продажу легкомоторних літаків типу «Бекас». Під час екскурсії відбувається знайомство з виробничим процесом та технічними характеристиками легкомоторних двомісних літаків. Також відбувається відвідування Міні-музею під відкритим небом, де представлені п'ять військових винищувачі та два гелікоптери [5].

На Донеччині перспективність розвитку індустріального туризму для покращення туристичного іміджу регіону усвідомили ще при підготовці до ЄВРО-2012. Найатрактивнішими для туристів об'єктами є Артемівський завод шампанських вин – найбільше підприємство в Східній Європі з виробництва шампанського традиційним пляшковим способом, що має більш ніж півстолітню історію та соляна шахта в Соледарі, що стала піонером розвитку індустріального туризму в нашій країні. Однак і в Донецьку є підприємства, які можна було б облаштувати для відвідувачів, зокрема, ВАТ Донецьккокс (Донецький коксохімічний завод), ЗАТ «Кондитерська фабрика «АВК» Донецьк», Донецький металургійний завод.

Запорізька область славиться такими промисловими підприємствами: ВАТ «Мотор Січ» – одне з провідних підприємств у світі з розробки та виробництва авіаційних газотурбінних двигунів для літаків і вертольотів; Запорізький автозавод «ЗАЗ» – єдине в Україні підприємство, що володіє повним циклом виробництва легкових автомобілів; Дніпрогес – одна з найбільших ГЕС Європи; Лікеро-горілчаний завод «Хортиця».

На Луганщині найвідомішими є ПАТ «Луганськтепловоз» – найбільше підприємство України та колишнього СРСР, що спеціалізується на випуску магістральних вантажних тепловозів, електропотягів постійного й змінного току, дизель-потягів з локомотивною тягою; Лисичанський НПЗ – єдиний в Україні комплекс по виробництву пропілену; Деркульський кінний завод, що є одним із найстаріших у нашій країні. Заснований за Указом Катерини II у 1765 році як імператорський племінний завод. Зараз Деркульський кінний завод спеціалізується на вирощуванні та розведенні коней чистокровної скакової породи та української верхової породної групи. Комплекс споруд заводу є пам'яткою архітектури національного значення [7].

Індустріальний туризм стимулює розвиток промислових регіонів. Він дозволяє використовувати існуючі промислові об'єкти в повному обсязі та не потребує створення додаткової інфраструктури в промисловому регіоні. Завдяки використанню вже наявних промислових об'єктів промисловий туризм потребує менше часу для розвитку, ніж інші

види туризму й, відповідно, менших інвестицій. Таким чином, цей вид туризму підходить для формування туристичного бренду промислової території, тому що він окупається набагато швидше інших туристичних проектів, що позитивно позначається на показниках розвитку регіональної економіки [3].

Значні перспективи для розвитку в індустріальних регіонах має *екстремальний туризм* — різновид туризму, до якого зазвичай відносять подорожі та екскурсії, що здійснюються в складних умовах (часто на межі фізичних можливостей людини) і потребують спеціальної підготовки та спорядження. Цей вид туризму відкриває найпрекрасніші куточки світу, пропонує неймовірні можливості, але завжди пов'язаний з небезпекою, тому вимагає значної фізичної та психологічної підготовки. Кількість видів та напрямів екстремального туризму постійно розширюється.

Індустріальні регіони мають величезні шанси щодо організації екстремального туризму, адже значна площа тут зайнята шахтами, кар'єрами, відвалами, проваллями. Основними напрямами екстремального туризму, що можуть розвиватися на індустріальних територіях є спелестологія, маунтінбайкінг та підземне орієнтування.

Спелестологія — це дослідження штучних печер та підземних архітектурних споруд, що не використовуються за прямим призначенням (старовинні каменоломні, рудники, підземні ходи, жилі підземні споруди тощо). Територія закинутих шахт та рудників Криворіжжя, Донеччини та Луганщини цілком придатна для такого виду індустріального туризму.

Маунтінбайкінг – підвид екстремального туризму, що оснований на використанні гірського велосипеду. Різновидами маунтінбайкінгу є даунхіл, фрірайд, слоупстайл. У промислових регіонах нашої країни, особливо в Кривбасі та Донбасі, де здійснюється відкритий видобуток корисних копалин, висота відвалів подекуди становить понад 100 м, тому тут наявні всі передумови для розвитку даного виду туризму.

Підземне орієнтування – різновид екстремального туризму, суть якого полягає в орієнтуванні в підземеллі за допомогою карти та компаса та найшвидшого знаходження заданих контрольних пунктів. В Україні існує практика проведення змагань з підземного орієнтування, що мають місце в одеських катакомбах та Акмонайських каменоломнях в с. Кам'янське Ленінського району Автономної Республіки Крим, подібні змагання можна проводити і в законсервованих шахтах Кривбасу та Донбасу. Однак основною вимогою повинна бути безпечність даних антропогенних утворень.

Діловий туризм – це поїздки співробітників різноманітних організацій з діловими цілями або організація корпоративних заходів. До основних цілей здійснення ділових поїздок відноситься: проведення зустрічей та переговорів з партнерами; проведення нарад з керівництвом та колегами, представниками філій та дочірніх структур; встановлення та налагодження ділових контактів; відвідування професійних заходів; навчання співробітників тощо. В Україні цей вид туризму перебуває в

зародковому стані. І саме потужні промислові центри є основними його осередками, так як саме тут розміщені наймогутніші фінансові компанії та промислові підприємства.

Як не дивно, однак в індустріальних областях можна розвивати також *екологічний туризм*. Щоправда, якщо його сприймати не у звуженому трактуванні, що передбачає відвідування екологічно чистих територій, а в більш розширеному, який орієнтується на контрастне сприйняття природного довкілля та негативної діяльності людини по відношенню до природи. Даний напрям передбачає екологічне виховання туристів шляхом наочної презентації негативного впливу людини на довкілля при почерговому показі природоохоронних об'єктів (як має бути в ідеалі) та антропогеннотрансформованих об'єктів (що ми маємо після втручання людини). Наприклад, відвідування Дніпровсько-Орільського природного заповідника та індустріальних ландшафтів міста Дніпропетровська, національного парку «Гомільшанські ліси» та міста Харкова, філій Луганського природного заповідника та міста Луганська, національного природного парку «Святі гори» та міста Донецька.

Також при відвідуванні індустріальних об'єктів може розкриватися можливість та необхідність проведення рекультиваційних робіт на антропогеннотрансформованих та антропогенномодифікованих територіях з метою їх опаркування та створення зон відпочинку в умовах індустріальних ландшафтів.

Висновки. Важливість формування власного туристичного іміджу кожного регіону нашої держави очевидна, адже це сприяє посиленню впізнаваності українських територій громадянами інших країн, диверсифікації туристичного продукту нашої країни та відповідно більш широкому його представленню на міжнародному туристичному ринку, що, в свою чергу, стимулюватиме додаткові туристичні потоки. Позиціонування на туристичному ринку промислових територій загалом докорінно змінить їх імідж у свідомості громадськості. В цілому для створення та просування туристичного іміджу індустріальних регіонів України необхідно розробити конкретні програми формування туристичного іміджу та заручитися підтримкою представників місцевих органів влади, городян, інвесторів. Перспективи подальших досліджень з даної проблематики полягають у тому, що, ґрунтуючись на вивченні досвіду формування туристичного іміджу індустріальних регіонів різних країн світу, необхідно активно розробляти та застосовувати в Україні брендинг індустріальних регіонів у практичній діяльності шляхом розвитку перспективних для даних регіонів видів туризму.

Використані джерела:

1.Интерпайп сталь – проект высокотехнологичного производства [Електронний ресурс]. - http://www.interpipe.biz/ru/company/steel/

2.Кіптенко В.К., Малиновська О.Ю. Концепція програми формування і просування туристичного іміджу на цільових сегментах // Географія та туризм: Наук. зб. / Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін.. – К.: ЛГТ, 2009. – Вип. 2. С. 30 - 40.

3.Кулєш В.Г. Промисловий туризм як основа формування туристичного бренду індустріального регіону / В.Г. Кулєш //Вісник ДІТБ. – 2.12. - №16. – С.109-114.
4.Парфіненко А.Ю. Туристичне країнознавство: Навч. посібник / Парфіненко А. Ю. – Х.: Бурун-книга, 2009. – 288 с.
5.Промышленный туризм! Экскурсии на заводы Харькова. Необычные места и объекты Харькова! [Електронний ресурс]. - http://fanat.kh.ua/component/content/article/%20132.html
6.Уліганець С.І. Туристський імідж регіону // Географія та туризм: Наук. зб. / Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін.. – К.: ЛГТ, 2009. – Вип. 2. С. 78 - 88.
uk.wikipedia.org/

УДК 333.48(292.451/.454)

Данилюк В.О.

ХАРАКТЕРИСТИКА ТУРИСТИЧНО - РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Рекреаційно-туристичний потенціал будь-якої території характеризується наявністю рекреаційних ресурсів, їх кількістю та різноманітністю. За видами ці ресурси можна поділити на кліматичні, ландшафтні, водні, фауністичні, мінералогічні та культурно-історичні, а функціонально вони забезпечують лікування, відпочинок, пізнання природи і культурно-історичних явищ в конкретному регіоні.

Рекреационно-туристический потенциал любой территории характеризуется наличием рекреационных ресурсов, их количеством и разнообразием. По видам эти ресурсы можно разделить на климатические, ландшафтные, водные, фаунистические, минералогические и культурно – исторические а функционально они обеспечивают лечение, отдых, познания природы и культурно-исторических явлений в конкретном регионе.

The tourist- recreation potential of any territory is characterized by recreational resources. All these resources can be devided into climatic, land, water, faunal, mineralogic and historic- cultural. Functionally they provide treatment, rest, knowledge of nature and historic- cultural events in the definite region.

Карпатський регіон в межах України – унікальна природна гірсько-лісова екосистема, яка займає 37,0 тис. км2, або 6,1% від усієї території країни. Це своєрідні «легені», де формуються три чверті стоків Дністра, Прута, Тиси та інших великих європейських рік. Найціннішим природним ресурсом регіону є ліс, який займає особливе місце. Це найдосконаліший природний комплекс, який продукує понад 20 тисяч видів продукції. Він є регулятором клімату, має незамінне водо- і ґрунтозахисне значення, є місцем рекреації, туризму, оздоровлення людей та ін[4, 102].

Рекреаційно-туристичний потенціал будь-якої території характеризується наявністю рекреаційних ресурсів, їх кількістю та різноманітністю. За видами ці ресурси можна поділити на кліматичні, ландшафтні, водні, фауністичні, мінералогічні та культурно-історичні, а функціонально вони забезпечують лікування, відпочинок, пізнання природи і культурно-історичних явищ в конкретному регіоні.

Регіон розташований в центрі Європи, через нього проходять різноманітні зв'язки, а щільна мережа транспортних шляхів є сприятливим

фактором залучення контингенту відпочиваючих із багатьох країн світу[6, 12].

Карпатський регіон завдяки географічному положенню має значні рекреаційні ресурси, до яких належать географічні об'єкти, що використовуються або можуть бути використані з метою відпочинку, туризму, лікування та оздоровлення населення. Рекреаційні ресурси також визначають як об'єкти і явища природного й антропогенного походження, що мають сприятливі для рекреаційної діяльності якісні та кількісні параметри та є матеріальною основою для територіальної організації оздоровлення і лікування людей, формування та спеціалізації рекреаційних центрів і забезпечують їх економічну ефективність.

Ліси Українських Карпат характеризуються високою продуктивністю. Середньорічне нагромадження біомаси лише стовбурової деревини і гілок, без врахування органічної маси кореневих систем, підросту, підліска і трав'яного покриву, становить для окремих деревних порід 5,8-8,2 $м^3$/га. Лісові насадження Карпат щороку поглинають 12,8 млн. т вуглекислого газу і виділяють 9,8 млн. т кисню. В середньому 1 га лісу поглинає за рік 8 т вуглекислого газу і виділяє 6,1 т кисню. Для порівняння можна відмітити, що в Свердловській області 1 га лісу через значно менше нагромадження органічної маси виділяє за рік близько 2 т кисню, або втричі менше[12, 90].

Проте не тільки фізіологічний комфорт важливий для людини. Не менше значення має емоційний і психологічний вплив лісу. При сучасному розвитку науки і техніки деякі санітарно-гігієнічні функції лісу можуть замінити технічні засоби, наприклад, кондиціонер повітря, озонатор (створення штучного мікроклімату тощо). Але нічим не можна замінити позитивного емоційного та психологічного впливу, який одержує людина від спілкування з живою природою[10, 142].

З розвитком індустріалізації та урбанізації естетична роль лісових насаджень істотно зростає. Емоційний та психологічний вплив лісу зумовлюється його естетичними якостями. Проявляються вони через сприйняття людиною краси і динамічності лісових пейзажів, різноманітності характеристик лісових насаджень. З якою б метою не прийшла людина до лісу, свій перший погляд вона завжди зупиняє на його загальному вигляді, на оточуючих деревах і кущах, на багатстві трав'яного покриву. Карпатські ліси багаті на різноманітну фауну. Тільки хребетних нараховується 435 видів. Широко представлені тут всі основні класи тварин: ссавці, птахи, плазуни, земноводні. Проте окрасою лісів є ссавці і птахи. Ссавців у Карпатах 74 види, що становить майже 77% складу ссавців України. Серед них є парнокопитні, комахоїдні, гризуни, рукокрилі і, безперечно, хижаки.

В Карпатах зустрічаються чисті і мішані ліси: дубові, букові, ялицеві, ялинові, дубово-буково-ялицеві, буково-ялицево-ялинові, а також грабові, березові, осикові, вільхові та інші. І кожний ліс по-своєму привабливий. Багата і різноманітна зелена скарбниця Карпат. Тільки флора

вищих спорових і квіткових рослин налічує понад дві тисячі видів. Найбільшу цінність мають судинні квіткові рослини - дерева, чагарники, трав'яні рослини, яких налічується близько півтори тисячі видів. Все це - природні ресурси харчових продуктів, лікарської і технічної сировини. Майже 350 видів дикоростучих рослин мають лікувальне значення і широко застосовуються в народній медицині (дещо більше 200 видів офіційно визнані медициною). Близько 20 видів рослин містять дубильні речовини і 18 видів – барвники [2,132]. Карпати мають потужний потенціал для розвитку різних видів туризму. Мальовничі ландшафти, рельєф створюють сприятливий фон для короткотривалого відпочинку. Природно-ресурсний та історико-культурний потенціал регіону в поєднанні з вигідним географічним положенням в центрі Європи є достатньо вагомою передумовою розвитку системи санаторно-курортного лікування, туризму і відпочинку. Одним з основних рекреаційних ресурсів є клімат, оскільки його особливості сприяють організації санаторно-курортного лікування та інших видів рекреаційної діяльності. Кліматичні умови для рекреації вивчаються з погляду комфортності погоди та клімату для організму здорової людини, яка відпочиває. Тепловий стан людини — відповідна реакція на комплексну дію погоди. Щодобово організм людини реагує не лише на зміни температури повітря, коливання атмосферного тиску, а й на постійні зміни кількості кисню в атмосфері. За кліматичними умовами розрізняють два періоди рекреаційної діяльності: холодний (листопад – березень) і теплий (квітень – жовтень)[1, 23].

Кліматичні умови Карпатського регіону різноманітні. Клімат рівнинної частини регіону і низькогір'я (до висоти 1000м над рівнем моря) помірно континентальний. В середньогір'ї за показниками річної амплітуди середньомісячних температур повітря (22°С) він близький до морського. Температурний режим в регіоні типовий для територій з різноманітним рельєфом. Із збільшенням абсолютних висот місцевості, як правило, температура повітря знижується. Середньомісячні температури повітря найтеплішого місяця (липня) змінюються від +21,1 °С (Берегове) до +12,4°С (полонина Пожижевська), а найхолоднішого місяця (січня) – відповідно від -3,0°С до -7,6°С. Середня річна температура повітря в Берегове 9,9°С, на Пожижевській - 3,0°С, на Чорній Горі (2023м над рівнем моря) - 0°С. Кількість опадів по вертикалі, зі сходу на захід, збільшується від надлишкової, досягаючи в деяких пунктах 1400-1600мм на рік.

Сприятливий для літнього відпочинку і туризму період триває на Закарпатті і Передкарпатті понад 5 місяців, з травня до другої половини жовтня, в низькогір'ї - до 4 місяців (червень-вересень), а в середньогір'ї – 3 місяці і менше. Близько 80% днів у цей період характеризуються сприятливими, а понад 90% – комфортними типами погоди. За кількістю днів із сприятливими для туризму і відпочинку погодними умовами Прикарпаття належить до найсприятливіших для рекреації регіонів країни. На Закарпатті річна кількість днів із сприятливими для туризму і

відпочинку погодними умовами ще більша (на 8-10%), ніж на Передкарпатті, в Карпатах вона знижується на 20-50%.

Зимовому відпочинку і туризму понад усе сприяють кліматичні умови гірської частини регіону. Сніговий покрив у низькогір'ї з'являється в першій половині листопада і сходить до середини квітня. В середньогірській частині він зберігається ще довше - до початку травня. Сніговий покрив у горах стає стійким у грудні. Руйнування стійкого снігового покриву відбувається в березні. Сприятливість умов для зимових видів рекреаційної діяльності визначається не тільки наявністю снігового покриву, але і фізіолого-кліматичним показником температурного комфорту – середньою температурою [4, 234].

Таким чином, на території Карпатського регіону виділяють три кліматичні рекреаційні зони:

- Закарпаття і Передкарпаття, де клімат найбільш сприятливий для літніх видів туризму і відпочинку;
- Нижня зона Карпат (абсолютні висоти місцевості до 1000м над рівнем моря) із сприятливими кліматичними умовами як для літніх, так і для зимових видів туризму і відпочинку;
- Середньогірська зона Карпат, де клімат найсприятливіший для зимових видів туризму і відпочинку.

Для стаціонарного оздоровлення людей у Карпатах функціонують близько 30 санаторіїв-профілакторіїв, понад 50 баз і будинків відпочинку, 75 дитячих таборів та інші заклади, які розташовані в лісах або поблизу них. Вони дають можливість щорічно оздоровлювати більше 100 тис. чоловік. Проте найбільш масовим є нестаціонарний, або самодіяльний відпочинок у лісі. Влітку десятки тисяч людей у вихідні виїжджають у приміські ліси, з якими є добре транспортне сполучення. Як правило, оздоровча рекреація до деякої міри поєднується з утилітарною та пізнавальною. Використання лісів для масового відпочинку населення невпинно зростає. Удосконалення руху громадського транспорту, збільшення кількості транспортних засобів в індивідуальному користуванні, будівництво нових доріг – все це значно розширює можливості нестаціонарної оздоровчої рекреації.

Провідне місце в Карпатах займає спортивно-туристична рекреація, яка поєднує заняття спортом, туризмом, мисливством і рибальством. До послуг спортсменів і туристів 14 спортивних баз і таборів, 36 туристичних баз, їх філій та притулків. Щороку в Карпати приїздить близько двох мільйонів туристів з різних кінців країни. Крупною спортивною базою державного значення є «Україна» у Ворохті. Провідні туристичні бази - «Прикарпаття», «Гуцульщина», «Сріблясті водоспади», «Карпатські зорі» на Івано-Франківщині; «Світанок», «Латориця», «Нарцис», «Трембіта», «Тиса», «Говерла» – на Закарпатті. Туристичні маршрути державного значення проходять через мальовничі гірські ліси до найвищої гори Говерла [4, 287]. Сприятливі умови в Карпатському регіоні для занять мисливством і рибальством, але ці види рекреаційної діяльності до деякої

міри обмежені відповідними строками і певними місцями. Найбільш масовою і неорганізованою є утилітарна рекреація, яка поєднує аматорський збір грибів, дикоростучих ягід, горіхів, лікарських рослин і квітів з відпочинком у лісі. Цим видом рекреації охоплені практично всі ліси - від передгірних до високогірних районів. У періоди дозрівання ягід, горіхів, появи грибів десятки тисяч мешканців міст і сіл виїжджають в ліси, нерідко на досить велику відстань від населених пунктів.

Досить поширена в Карпатах пізнавальна рекреація, головна мета якої – духовний розвиток людини, збагачення її знань щодо живої і неживої природи, рослинного і тваринного світу. Вона здійснюється переважно шляхом організованих екскурсій у дендрарії, дендропарки, меморіальні лісопарки, до пам'яток природи, на особливо цінні природні об'єкти і комплекси. Великий інтерес виявляють відпочиваючі до краєзнавства, історичних та архітектурних пам'яток, на які багаті Карпати. Для пізнавальної рекреації в окремих лісових масивах створюються пізнавальні або навчальні стежки. Перші такі стежки створені в Трускавецькому та Івано-Франківському лісництвах Дрогобицького лісгоспзагу[4, 235].

У Карпатах найбільші бальнеологічні санаторно-курортні комплекси Трускавець і Моршин на Львівщині та санаторні комплекси «Поляна», «Сонячне Закарпаття» і «Квітка полонини» на Закарпатті, навколо яких виділені значні площі курортних лісів. Сьогодні в Карпатах налічується 39 державних заказників, 29 місцевого значення загальною площею понад 44 тис. га, 99 заповідних урочищ (8,8 тис. га), 22 пам'ятки природи державного (0,8 тис. га) і 142 пам'ятки природи місцевого значення (1,2 тис. га). Багато дендраріїв, дендропарків і арборетумів, де зібрані цінні колекції не тільки представників місцевої дендрофлори, але й з інших регіонів нашої країни і зарубіжних країн [4, 289]. Серед природних рекреаційних угідь чільне місце посідають водні ресурси. В області - 76 річок довжиною понад 10 км кожна. Вони належать до басейнів Дунаю та Дністра, що тече вздовж північної межі області на відрізку в 272 км. Разом з Прутом, Сіретом і Черемошем, Дністер є основою річкової системи краю. Глибокі долини, звивистість русел, швидка течія, нестійкий водний режим, наявність бистрин і перекатів придають особливу своєрідність річкам Буковини, і хоча, в основному, вони малосприятливі для масового відпочинку, існують широкі невикористані можливості для організації індивідуальних туристичних маршрутів та нетрадиційного екстремального туризму. У Закарпатській області на базі використання гідрокарбонатно-натрієвих, натрієво-кальцієвих та хлоридно-натрієвих вод функціонують бальнеологічні санаторії «Синяк», «Сонячне Закарпаття», «Поляна», «Квітка полонини», «Шаян», «Гірська Тиса», «Верховина» та кліматична здравниця «Карпати». У передгірній частині Львівської області широкою популярністю користуються бальнеологічні санаторно-курортні комплекси державного значення Трускавець і Моршин, мінеральні води яких з успіхом застосовуються для лікування і профілактики захворювань органів

травлення, печінки і нирок. В Івано-Франківській області найбільше значення мають кліматичні санаторно-курортні комплекси Яремче, Ворохта, Косів та бальнеологічно-грязевий курорт Черче. Кліматичні санаторії є також у Чернівецькій області. Санаторії і санаторно-курортні комплекси Карпат дають можливість щорічно лікувати понад 700 тис. чоловік. Лікувальна рекреація здійснюється, як правило, в стаціонарній, довгостроковій і організованій формах[9, 43].

Виняткове значення для розвитку лікувально-оздоровчого туризму мають численні родовища мінеральних вод різного складу. Найбільш відомими з них є Моршинські, Трускавецькі, Східницькі джерела Львівської області, Ужоцьке, Міжгірське, Полянське, Новополянське, Квасівське, Шаянське – Закарпатської, Шешорське – Івано-Франківської та багато інших. Розвитку даного виду туристичної діяльності сприяє також наявність родовищ лікувальних грязей та озокериту.

Бориславське родовище озокериту – найбільше на Україні. Більша ефективність озокериту в порівнянні з лікувальними грязями пояснюється тим, що при термічній обробці озокерит не втрачає лікувальних властивостей і його можна застосовувати для повторного лікування. Щорічно в Бориславському родовищі (Львівська область) добувається близько 700 т медичного озокериту. Запаси родовища, при існуючих обсягах видобутку, забезпечать потреби лікування протягом 100 років.

Ресурсами грязелікування в регіоні є торф'яні грязі Немирівського, Великолюбінського, Моршинського родовищ, родовище Шкло у Львівській області, родовище Черче в Івано-Франківській області.

Карпатський регіон належить до найбагатших на Україні територій на пам'ятки історії та культури, найстаріші з яких розташовані в районі Дністра та Закарпаття. На території чотирьох областей взято під охорону понад 6 тисяч пам'яток архітектури IX-XX ст., серед яких особливе місце займають споруди Львова, Жовкви, Підгірців, Галича, Ужгорода, Мукачева, Хотина, Чернівців та інші. Світову славу здобула дерев'яна архітектура Карпат XIV-XIX ст. В регіоні знаходиться ряд археологічних пам'яток міжнародного значення – трипільські поселення на Дністрі, старослов'янські городища в Стільському, Пліснеську, Звенигороді, Василеві, Непоротові, Рухотині; залишки стародавнього Галича в Крилосі, руїни скельних фортець у Спасі, Уричі, Розгірче, Бубнищі[6, 14].

Отже, оцінка рекреаційного потенціалу території показує, що його якісні і кількісні параметри в поєднанні з географічними і економічними факторами є важливими об'єктивними передумовами розвитку рекреаційного комплексу Карпатського регіону. Рекреаційно-туристичний потенціал будь-якої території характеризується наявністю рекреаційних ресурсів, їх кількістю та різноманітністю. За видами ці ресурси можна поділити на кліматичні, ландшафтні, водні, фауністичні, мінералогічні та культурно-історичні, а функціонально вони забезпечують лікування, відпочинок, пізнання природи і культурно-історичних явищ в конкретному регіоні

Використані джерела:
1. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. — К.: ВПЦ "Київ, ун-т", 2001. — 395с.
2. Дідик, Я. М. Рекреаційні ресурси та рекреаційна система / Я.М. Дідик // Актуальні проблеми економіки. - 2008. - № 7. - С. 150-153.
3. Дідик, Я. М. Економічна оцінка корисності рекреаційних ресурсів / Я.М. Дідик // Актуальні проблеми економіки. - 2008. - № 10. - С. 247-251.
4. Кравців В.С., Євдокименко В.К., Габрель М.М., Копач М.В. Рекреаційна політика в Карпатському регіоні: принципи формування, шляхи реалізації. Чернівці, "Прут", 1995. - 72с.
5. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. – Львів, 1999.
6. Мазур Ф.Ф.Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону): Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2005.- 96с.
7. Регіонологія туризму: Наук.-метод. вид./ Ред. Д.М. Стеченко. - К.: КУТЕП, 2004. - 218 с.
8. РуденкоВ.П. Природно-ресурсний потенціал України. — К.: Либідь, 1994. – 284с.
9. Ткаченко, О. Право користуватися природними ресурсами рекреаційних зон / О. Ткаченко // Право України. – 1999. – № 5. – С. 62–65
10. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. К.: Центр навчальної літератури, 2007. - 312 с.
11. Хорлов П.И. Туристическо-рекреационные ресурсы: Учебное пособие. – М.: Новости, 1998. – 479 с.
12. Черчик, Л. Інституційні зміни в умовах становлення ринку рекреаційних ресурсів / Л. Черчик. // Економіка України. - 2006. - № 4. - С. 59-65.
13. Шаптала О. Курортно-рекреаційна система України: шляхи формування, проблеми й перспективи розвитку // Вісник Української Академії державного управління. – 2004. – №6.

УДК 911.3: 33: 338.48

Габчак Н.Ф.

ФУНКЦІОНУВАННЯ САНАТОРНО - КУРОРТНОЇ ТА ОЗДОРОВЧОЇ СФЕРИ В МЕЖАХ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ГОЛОВНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведено аналіз санаторно-курортних та оздоровчих закладів Закарпатської області. Охарактеризовано особливості їх територіального розміщення. Проаналізовано динаміку кількості оздоровлених осіб в межах адміністративно-територіальних одиниць досліджуваної території.

Ключові слова: санаторно-курортні та оздоровчі заклади, рекреанти, рекреаційні послуги.

Проведен анализ санаторно-курортных и оздоровительных учреждений Закарпатской области. Охарактеризованы особенности их территориального размещения. Проанализирована динамика количества оздоровленных лиц в пределах административно-территориальных единиц изучаемой территории.

Ключевые слова: санаторно-курортные и оздоровительные учреждения, рекреанты, рекреационные услуги.

Health resorts and recreational facilities of Transcarpathian region were analyzed. The features of their spatial location were characterized. The dynamics of the number of sanitated people within the administrative units of the studied area was analyzed.

Key words: health resorts and recreational facilities, recreants, recreational services.

Постановка проблеми. Закарпатська область, незважаючи на невелику територіальну площу (12,8 тис. км^2), володіє значним рекреаційним потенціалом, де розвиток санаторно-курортної сфери розглядається як ключовий чинник зростання економіки краю.

Транскордонне розташування області є гарантом зростання щорічного попиту на відпочинок, лікування та оздоровлення людей. Розвиток туризму та курортно-рекреаційної сфери є однією із п'яти стратегічних цілей, які визначені Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 року та Регіональною стратегією розвитку Закарпатської області до 2015 року [14]. Проте санаторно-курортний комплекс досліджуваної території переживає складний період розвитку, оскільки із руйнацією централізованих (період СРСР) методів управління, недостатністю ринкових механізмів організаційно-управлінських засад регіонального масштабу відбулися негативні зміни в його функціонуванні. Потенційний «клієнт-рекреант» із ближнього зарубіжжя вимагає підвищення комфортності в сфері санаторно-курортного лікування, загалом воно зорієнтоване на платоспроможне населення з високим рівнем доходів.

Тому розробка нових методологічних та інноваційних підходів до управління та забезпечення якісного функціонування санаторно-курортної та оздоровчої сфер, які забезпечують і проводять ефективну оздоровчу діяльність в умовах ринкових відносин є вкрай актуальною. Аналіз змін, які відбуваються в даній сфері характеризують наступне: низький рівень інфраструктури, фінансову нестабільність, низьку рекламну діяльність, спад наповнюваності санаторіїв з врахуванням сезонності. Для Закарпатської області, яка володіє значними запасами природно-лікувальних ресурсів, виникає потреба у постійному дослідженні тенденцій успішної діяльності у сфері економічного піднесення курортної справи і підвищення рівня зайнятості населення. З вищенаведеного, бачимо очевидну актуальність і значимість дослідження проблем функціонування санаторно-курортної сфери досліджуваної території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Санаторно-курортна діяльність є предметом досліджень як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Широкий спектр ресурсної бази туристично-рекреаційного потенціалу Закарпатської області відображено в працях В.І. Мацоли [10], В.І. Гетьмана [2], Н.М. Влащенко [1], Ф.Ф. Мазура [9] та інших. Питання перспектив розвитку та конкурентоспроможності підприємств санаторно-курортного типу в умовах ринкових відносин вивчали Г.В. Копець [7], В.С. Кравців [8], П.В. Жук [8]. Розробленням стратегії маркетингових досліджень підприємств даного типу займались Ф.Г. Кифяк [6] та П.А. Петриченко [13]. Різним аспектам розвитку санаторно-курортної сфери присвятили свої праці О.А. Нікітіна [11], В.І. Гетьман [3]. Однак, незважаючи на вище наведені праці вчених щодо питань розвитку санаторно-курортної сфери на рекреаційних територіях Закарпатської області, багато аспектів проблем, які пов'язані з основними напрямами реформування рекреаційного середовища досліджуваної території потребують додаткової уваги, зокрема: розроблення стратегії розвитку підприємств санаторно-оздоровчих та курортних закладів на інноваційній основі.

Постановка завдання. Метою наших досліджень було виокремлення основних тенденцій розвитку мережі санаторно-курортних територій Закарпатської області. Для досягнення мети вирішувались завдання, що полягають в: 1) аналізі стану санаторно-курортних та оздоровчих закладів досліджуваної території; 2) вивчення динаміки заповнюваності рекреантами оздоровчих закладів та виокремлення головних об'єктивних причин її змін; 3) аналізі стану розвитку рекреаційної сфери в структурі економіки Карпатського регіону; 4) покращенні системи рекреаційної діяльності шляхом визначення основних ознак рекреаційних послуг; 5) визначенні ролі інноваційних технологій в управлінні закладами санаторно-курортного профілю.

Виклад основного матеріалу. Наявність на території Закарпатської області великої кількості санаторно-курортних та оздоровчих закладів дає підстави стверджувати, що туризм і оздоровлення є важливими об'єктами регіонального управління. Сьогодні рекреація й туризм розглядаються як важливий сектор національної економіки, невід'ємна складова соціально-економічної політики Карпатського регіону. Поняття здоров'я, за визначенням ВООЗ трактується не тільки як відсутність захворювань або обмежень працездатності, а ще й як стан повного фізичного, психологічного та соціального благополуччя. Дослідження фахівців США, Франції, Японії доводять, що здоров'я людини залежить впершу чергу від якості життя. Вагому роль у покращенні якості життя відіграють рекреація й туризм, оскільки вони є основою для активного повноцінного життя людини. Наявність лікувальних природних ресурсів є важливою умовою розвитку санаторно-курортного лікування. Так, на базі використання мінеральних і термальних вод та інших бальнеологічних ресурсів на території Закарпатської області станом на 1жовтня 2010 р. функціонує 19 санаторіїв, 7 санаторіїв-профілакторіїв, 29 баз відпочинку, 2 курортні поліклініки та 3 дитячі оздоровчо-санаторні позаміські заклади цілорічної дії. Шоста частина зосереджених об'єктів знаходиться у Свалявському районі, 15% – у Мукачівському та по 11,7% у Виноградівському та Хустському районах [5]. Аналіз статистичних даних наявності кількості санаторно-курортних закладів показав наступне *(таблиця 1)*: у період 2000/2010рр. кількість даних закладів скоротилась із 65 (2000р.) до 62 (2010 р.). Найбільше скорочення з 69 до 60 закладів припадає на 2007 рік, але за цей період на 50% зменшилась кількість санаторіїв-профілакторіїв та на 20% баз відпочинку, у той час як кількість санаторіїв зросла більше як на 30%. Незважаючи на скорочення кількості санаторно-курортних та оздоровчих закладів та їх ліжкового фонду, кількість оздоровлених осіб зросла з 55,9 тис. осіб у 2000 р. до 82,2 тис. осіб у 2010 році. Найменша кількість оздоровлених зафіксована у 2001, 2002, 2004, 2007, 2008 роках так як це були пікові періоди економічної кризи, яка різко зменшила купівельну спроможність населення. Впродовж 2010р. діючими закладами оздоровлено 82,2 тис. осіб, що на 7,7% більше, ніж торік.

Таблиця 1

Динаміка кількості санаторно-курортних та оздоровчих закладів та оздоровлених ними осіб [5]

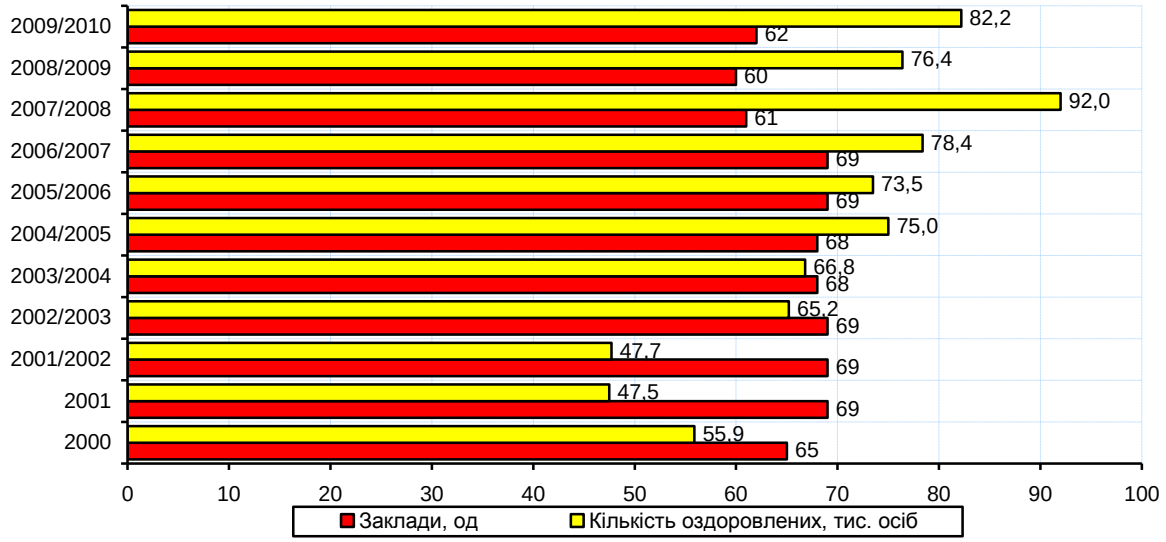

Щодо структури оздоровлених осіб по основних типах закладів, то у 2009/2010рр. найбільша кількість рекреантів перебувала в санаторіях – 55,9%, 22,2% - в санаторіях-профілакторіях, 13,4% - на базах відпочинку (*діаграма 1*)

Діаграма 1

Структура кількості оздоровлених осіб по видах закладів у 2009/2010 році [5,] (відсотків)

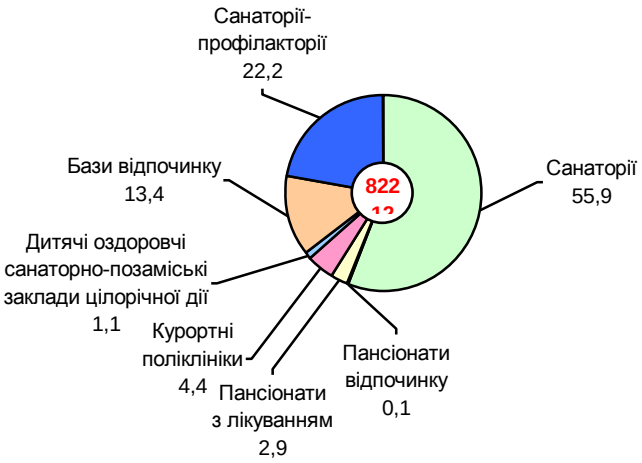

Як що проаналізувати кількість оздоровлених по Західному регіону, то найбільший показник оздоровлених зафіксовано у Львівській (918 осіб) та Закарпатській (662 особи) областях, а найнижчий у Чернівецькій (29 осіб) у розрахунку на 10 тисяч населення *(таблиця 2)*

Таблиця 2

Кількість оздоровлених у санаторно-курортних закладах по Західному регіону у 2010 році [5], (на 10 тис. населення; осіб)

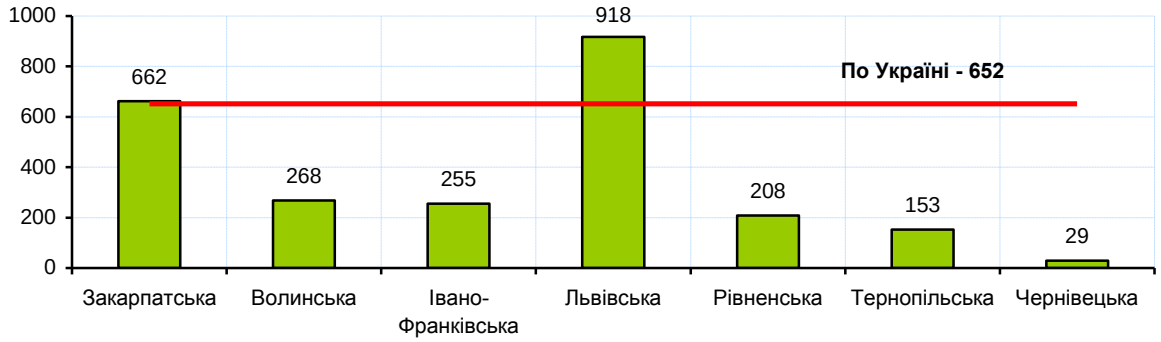

Відповідно до вікової структури оздоровлено 75,9 тис. дорослих осіб, 5,2 тис. дітей та 1,1 тис. підлітків. Із загальної кількості оздоровлених – 0,7 тис. осіб, які постраждали від аварії на Чорнобильській АЕС.

Якщо проаналізувати наявність санаторно-курортних та оздоровчих закладів в межах адміністративно-територіальних одиниць, то їх найбільша кількість зосереджена в Свалявському (10) та Мукачівському (9) районах, а найменша кількість відповідно у Воловецькому (0) та Великоберезнянському (2) районах. Цікавим є той факт, що впродовж 2009/2010рр. в Закарпатській області не працював 21 заклад місткістю 491 ліжко-місце, з них: 3 санаторії, 4 санаторії-профілакторії, 13 баз відпочинку та 1 дитячий оздоровчо-санаторний позаміський заклад. Причини призупинення діяльності цих лікувально-оздоровчих закладів наступні *(діаграма 2)*: 1) перебування частини закладів на капітальному ремонті; 2) відсутність коштів на експлуатацію; 3) відсутність дозволу СЕС на експлуатацію об'єктів.

Діаграма 2

Структура санаторно-курортних та оздоровчих закладів за причинами, з яких вони не працювали протягом 2009/2010 року [5], (відсотків)

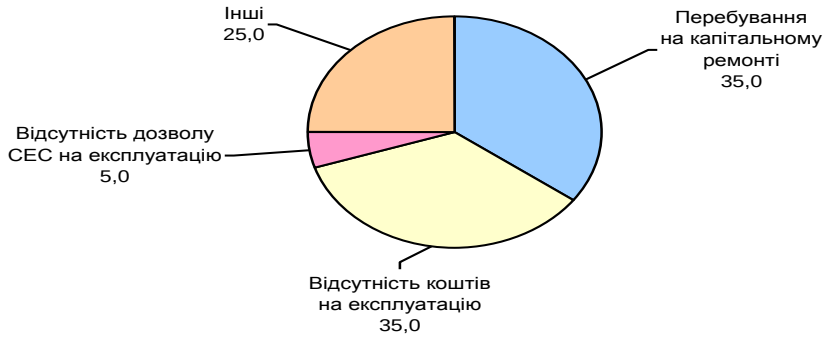

Серед оздоровлених іноземних громадян протягом 2009/2010рр. у даних закладах області найбільше було рекреантів із Російської Федерації (1665 осіб), з інших країн СНД (1959 осіб), Молдови (121 особа) та з

Німеччини (112 осіб). Ці цифри доводять необхідність розвивати напрями оздоровчо-курортної сфери на ближнє зарубіжжя як західне так і східне.

В минулому санаторно-курортні та оздоровчі заклади працювали більш динамічно і були зорієнтовані на розвиток масового оздоровлення населення. В даний час вектори різко змінились в умовах ринкового господарювання і кожен заклад отримавши самостійність сам створює свій бізнес-план щодо своєї ніші перебування в конкурентному середовищі. Якість оздоровчого процесу виходить на перші позиції і вона передбачає впровадження інноваційних методів профілактичного лікування й оздоровлення, вивчення та застосування нетрадиційних методів медицини. Важливою на даному етапі є оцінка санаторно-курортної послуги, яка повинна носити комплексний характер і включати в себе як основні так і додаткові послуги. До основних належать – оздоровчі, місця проживання, харчування, а до додаткових – екскурсійні, анімаційні та інші.

Очевидно, що санаторно-курортна сфера – це особлива відкрита цілісна територіальна соціально-економічна система, її відтворювальний процес залежить від регіональних природних і туристично-рекреаційних ресурсів, їхньої наповнюваності. Тобто всі санаторно-курортні й обслуговуючі організації та установи оздоровчого спрямування у регіоні повинні бути взаємопов'язані єдиною функцією і єдиною метою розвитку [12]. В межах Закарпатської області вона повинна стати високорозвинутою курортно-рекреаційною сферою з сучасною інфраструктурою санаторно-курортного господарства, яке в даний час представлене такими відомими санаторіями як: «Карпати», «Синяк», «Поляна», «Квітка полонини», «Сонячне Закарпаття» та сучасною мережею нових оздоровчих закладів, які є значними інвестиційними проектами досліджуваної території. Загалом в межах Закарпатської області реалізується 6 інвестиційних проектів загальною кошторисною вартістю 5,5 млн. доларів США. Найбільші з них надходять у туристично-рекреаційний комплекс. Завдяки залученим інвестиціям вдалось реанімувати на перший погляд безперспективні об'єкти, здійснити їх реконструкцію та розбудову, підвищити рівень привабливості для потенційних рекреантів. Так, у санаторно-курортний комплекс «Термал-Стар» (с. Нижнє Солотвино, Ужгородський район) вкладено 2,8 млн. доларів інвестицій. Не менш цікавим є «Деренівська купіль» (с. Нижнє Солотвино, Ужгородський район), яка вважається одним із найстаріших санаторіїв Закарпаття. Ще у 1901р. тут оздоровлювались представники найвідоміших австрійських та угорських родин. Чеські інвестори повернули оздоровниці історичну назву, а загальні інвестиції вкладені у її відбудову оцінюються в 120 млн. гривнів. На жаль, ці заклади зорієнтовані на «заможного рекреанта» [4].

Результати діяльності санаторно-курортних закладів відображаються через такі показники як: сума продажної вартості путівок та фактичні витрати на один ліжко-день у середньому за рік. За аналітикою Ковач М.Й. у 2008/2009рр. сума продажної вартості всіх путівок санаторно-курортних та оздоровчих закладів становила 193288,5 тис. гривнів, а

фактичні витрати на один ліжко-день у середньому за рік – 197 гривнів. Прогнозні значення суми продажної вартості всіх путівок на досліджуваній території є досить високими при низькій платоспроможності рекреантів. Аналіз статистичних даних показує, що загальна кількість рекреантів за метою відвідування в період з 2000 по 2010рр. скоротилась (*таблиця 3*).

Таблиця 3

Розподіл загальної кількості туристів за метою відвідування, (осіб) [5]

	2000р.	*2005р.*	*2006р.*	*2007р.*	*2008р.*	*2009р.*	*2010р.*
Усього туристів	*144775*	*63796*	*69942*	*72970*	*76965*	*56320*	*52080*
у тому числі:							
службова, ділова поїздка, бізнес, навчання	55768	20307	19219	14097	20534	14703	11393
дозвілля, відпочинок	53996	35022	42777	53002	48273	34539	36887
лікування	1003	575	156	367	414	244	92
спортивно-оздоровчий туризм	4901	3082	7763	5496	7729	2962	1034
спеціалізований туризм	1223	4681	–	–	12	27	4
інші цілі	27884	129	27	8	3	3845	2670
Із загальної кількості діти віком до 14 років	12919	5359	6323	6418	7043	5591	3128
підлітки (15–17 років)	7430	4095	4848	6319	7258	3688	2631
молодь (18–28 років)	14967	7857	10063	12165	10777	5928	6726
Кількість екскурсантів	58916	45669	50226	44098	54640	28394	22053
з них діти віком до 14 років включно	17710	7053	9432	4771	3233	3147	1258

Це скорочення значною мірою обумовлено неконкурентноспроможністю підприємств рекреаційної сфери на міжнародному та вітчизняному ринку рекреаційних послуг. Сучасний стан її матеріально-технічної бази залишається на рівні, далекому від світових стандартів. Тому ключовим питанням органів державного управління та місцевого самоврядування сьогодення та найближчої перспективи можна вважати поряд із збільшенням об’єктів і їх потужностей налагодження конкурентоспроможного ринку рекреаційних послуг шляхом модернізації існуючої матеріально-технічної бази, підвищення якості життя населення, що забезпечить зростання їхньої купівельної спроможності. Також слід покращити рівень сервісу, розширити мережу курортної анімації, удосконалити і більш публічно використовувати рекламу, підвищити рівень культури обслуговування тощо.

Висновки. Таким чином, виходячи з аналізу природних ресурсів, матеріально-технічної бази та рекреаційної інфраструктури Закарпатської області, зроблено висновок про очевидну наявність факторів для перспективності та економічної доцільності розвитку рекреаційної сфери,

перетворення досліджуваної території в туристично-оздоровчу зону загальноєвропейського значення. Санаторно-курортна та оздоровча сфера має ефективно і надійно функціонувати й забезпечувати свій постійний розвиток, бути конкурентоспроможною серед аналогічних рекреаційних формувань країни та ближнього зарубіжжя.

Використані джерела:
1. Влащенко Н. М. Потенціал санаторно-курортного комплексу: завдання дослідження і розвитку/Н. М. Ващенко [Електрон. ресурс]–Режим доступу www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/En_re/2008_5_1/zbirnuk_RE_1_169.pdf
2. Гетьман В.І. Курортно-рекреаційні системи Українських Карпат //Український географічний журнал. – 1999. – № 3. – С. 34–37.
3. Гетьман В.І. Сучасний стан і перспективи розвитку курортної справи в Карпатському регіоні // Гори і люди (у контексті сталого розвитку. Матеріали міжнар.наук. конф. (м.Рахів, 14-18 жовтня, 2002. – С. 39–41.
4. Гавран В.Я. Управління інвестиційною діяльністю в рекреаційно-туристичній сфері [Електрон. ресурс]: автореф. дис. … канд. екон .наук: 08.02.03. / В.Я. Гавран. – Львів, 2002 – 15 с. – Режим доступу: http: // www. tourlib.net/aref.../gavran.html.
5.Закарпаття – санаторії та туризм [Текст]: Статистичний збірник / Держ. ком. статистики України, Головне упр. Статистики у Закарпатській обл. / О. А. Рябцева (відп. за вип.). – Ужгород, 2011. – 99 с.
6. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. Навч.посібник. Чернівці: Книги – XXI, 2003. – 300с.
7. Копець Г. Р. Розвиток логістики туризму у сучасних умовах господарювання України [Текст] / Г. Р. Копець //Матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. [„Маркетинг та логістика в системі менеджменту”], (9–1 0 листопада 2006 р., Львів) / Нац. ун–т „Львівська політехніка”, 2006. – С. 149–150.
8. Кравців В.С., Жук П.В. Концептуальні основи перспективного розвитку рекреаційної індустрії в Карпатах//Економіка України. – 1993. -№12. – С.57-62.
9. Мазур Ф.Ф. Соціально-економічні умови розвитку рекреаційної індустрії (на прикладі Карпатського регіону): Рекомендовано МОНУ як навч. посібник для студентів ВНЗ. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 96 с.
10. Мацола В.І. Формування і розвиток рекреаційно-туристичного комплексу Закарпатської області: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.10.02 /НАН України Інститут регіональних досліджень. – Львів, 1996. – 29 с.
11.Никитина О.А. Управление формированием интегрированных санаторно-курортных комплексо в регионе. [Електрон. ресурс]: автореф. дис. … д-ра.экон .наук: 08.00.05. / О.А. Никитина. – Санкт-Петербург, 2009 – 37 с. -[Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http: // www.vak.ed.gov.ru.
12. Никитина О. А. Приоритеты экономического развития регионального санаторно-курортного рынка / О. А. Никитина [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : www.rae.ru/fs/pdf/2004/6/12.pdf
13. Петриченко П. А. Формування стратегії підприємств санаторно-курортного комплексу на підставі життєвого циклу клієнтів / П. А. Петриченко [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tiru/ 2010_29/Petrich.pdf
14. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області до 2015 року [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: www.carpathia.gov.ua/ua/139.html.

УДК 504:615.838(477.42)

Козловський О.Ю., Дунаєвська О.Ф.

ОГЛЯД ОСНОВНИХ РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ЖИТОМИРЩИНИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ПЕРСПЕКТИВНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ

Розглянуто культурно-історичні та природно-туристичні ресурси Житомирської області, які мають значний рекреаційний потенціал. Перспективними видами рекреаційної діяльності слід вважати напрями культурно-пізнавального

туризму (геологічний, орнітологічний, історичний, флористичний тощо), активного (пішохідного і водного), екологічного та агротуризму.

Ключові слова: рекреаційні ресурси, туризм, Житомирська область, потенціал.

Рассмотрены культурно-исторические и природные туристические ресурсы Житомирской области, которые имеют значительный рекреационный потенциал. Перспективными видами рекреационной деятельности следует считать направления культурно-познавательного туризма (геологический, орнитологический, исторический, флористический и т.п.), активного (пешеходного и водного), экологического и агротуризма.

Ключевые слова: рекреационные ресурсы, туризм, Житомирская область, потенциал.

The cultural, historical, natural tourist resources of the Zhitomyr region, which have considerable recreational potential, are considered. It follows to consider directions the perspective types of recreation activity in a civilized manner cognitive tourism (geological, ornithological, historical, floristic and others kinds), active (pedestrian and water), ecological and agroturism.

Keywords: recreational resources, tourism, Zhitomyr region, potential.

Постановка проблеми. Житомирська область є однією з найбільших в Україні (поступається лише Одеській, Дніпропетровській, Чернігівській та Харківській). Її площа (29,9 тис. кв. км) складає 4,9% території України і майже дорівнює території Бельгії (30,5 тис. кв. км). У 25 районах області 1680 населених пунктів: 9 міст, 46 с. м. т. та 1625 сільських. Житомирщина має певний туристичний потенціал, який проте використовується недостатньо [1, с. 41].

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання. Оцінюючи сучасний стан та перспективи розвитку рекреаційного природокористування в Україні Л.М. Черчик (2008) наводить такі дані із забезпеченості природно-рекреаційним потенціалом (ПРП) для Житомирської області (у тисячах гектарів): потреба у рекреаційних територіях – 77,4; природно-рекреаційний потенціал – 316,0; землі рекреаційного призначення – 80,3. Забезпеченість мінеральними водами (у $м^3$/особу) та лікувальними грязями автор оцінює у 0,059 та 0,008 $м^3$/особу відповідно, а частку природно-рекреаційного потенціалу Житомирщини в ПРП регіону вона визначає у 9,01% [2, с. 181]. За оцінкою д. е. н., проф. Куценко (2010) рівень концентрації природно-рекреаційного потенціалу нашої області складає: 10,569 (на 1000 кв. км), 0,235 (на 1 тис. жителів) і 12,339 (на 1 тис. рекреантів). Відповідні показники концентрації земельних рекреаційних ресурсів (тобто земель рекреаційного призначення): 2,686; 0,060 та 3,135 [3, с. 5]. На наш погляд, Житомирська область має перспективи для формування власного турпродукту в різних видах туризму, в тому числі: активному, пізнавальному, екологічному, подієвому (фестивальному), агротуризмі (сільському зеленому), етнологічному тощо [4, 12 с.].

Мета статті – проведення аналізу рекреаційних ресурсів та визначення на його основі перспективних видів туризму в Житомирській області.

Результати дослідження. Житомирщина розташована на півночі країни, в центральній частині Українського Полісся. Перші згадки про неї у літописах відносять до часів Київської Русі. Саме тоді Древлянська земля однією з перших увійшла до її складу. Древляни відігравали важливу роль у політичному житті слов'ян у XI-XIII ст. нашої ери. На перехрестях доріг між Північчю та Півднем (наприклад, шлях «із варяг до греків») або між Заходом і Сходом (фактично між Європою та Азією) виникли перші міста на території сучасної Житомирської області: Іскоростень (сучасний Коростень) – перша згадка у літописі 946 рік та Вручій (зараз – Овруч) – 977; трохи пізніше – Неятин – 1071, Котельнич – 1143, Мичеськ (пізніша назва – Радомисль, зараз – Радомишль), Колодяжин – 1240, Городськ, Звягель (тепер – Новоград-Волинський) – 1257, Малин та інші [5, с. 13; 6, с.5].

Деякі з цих міст слугували резиденціями для київських князів. У будь-якому підручнику з історії можна прочитати про боротьбу княгині Ольги з древлянами та спалення нею міста Іскоростень (художній фільм «Легенда про княгиню Ольгу» вже багато років не сходить з екранів). До наших днів збереглася (щоправда, у відреставрованому вигляді) Василівська церква, збудована князем Рюриком Ростиславовичем у Вручії. Тепер це найдавніша в області пам'ятка кам'яної архітектури кінця XII – поч. XIII ст. (у м. Овруч). З інших пам'яток архітектури туристів зацікавлять: залишки Новоград-Волинського замку XVI – XVI ст., Миколаївська церква, м. Олевськ, XVI ст., монастир босих кармелітів, м. Бердичів, XVII – XVIII ст., палац і парк у с. Верхівня XVIII ст., палаци родини Терещенків XIX ст. та ін.

Територія Житомирської області неодноразово потрапляла до рук завойовників: після 1240 р. потрапила в залежність від Золотої Орди (ми звикли називати цей період історії монголо-татарською навалою); з XIV ст. увійшла до складу Литовської держави; після Люблінської унії 1569 р. – до складу Речи Посполитої; у 1793 р. Правобережна Україна возз'єдналася з Лівобережною, а територія області увійшла до складу Російської імперії, а з 1922 – до складу СРСР. Житомирська область, як окрема адміністративно-територіальна одиниця була створена 22.09.1937 р. (у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік та УРСР). У тих самих межах вона існує й досі, хоч наразі вже у складі України [5, с. 15–21]. Сьогодні до складу Житомирської області входять 23 райони. Крім обласного центру, є 9 міст, з них найбільшими вважають: Коростень, Новоград-Волинський, Бердичів і Коростишів (обласного підпорядкування) [1, с. 41]. Сам Житомир, згідно із легендою, яка пов'язує назву міста з ім'ям руського дружинника Житомира, було засновано у 884 році на скелях при впадінні в річку Тетерів притоки Кам'янки. Проте документальних підтверджень цьому факту немає. Вперше місто згадується в літопису в 1305 році [5, с. 86], хоч у путівниках часто зазначають лише 1392 рік (захоплення житомирського замку князем Вітовтом) [7, с. 4].

У 1320 р. Житомирський замок вперше захопили литовці, а потім він неодноразово переходив до литовських князів: Володимира Ольгердовича (1362), Вітовта (1392), Свидригайло, а також потрапляв до рук ханів Едигея (1399), Менглі-Гірея (1482) та інших (1606) [5, с. 86-87]. Взагалі Житомирський замок – спочатку дерев'яний, а пізніше кам'яний – проіснував з XI по XVIII століття. Його кілька разів спалювали та руйнували загарбники, але місцеві мешканці щоразу його відбудовували. Вже після приєднання Житомира до Російської імперії (1793) він втратив оборонне значення і був розібраний. Про нього нагадує лише історична назва центра міста – Замкова гора, на якій установлено пам'ятний камінь на честь заснування Житомира (рис. 1).

Рис. 1. Пам'ятний камінь на честь заснування м. Житомира

У 1444 р. місто одержало Магдебургське право. З 1471 р. Житомир – повітовий центр Київського воєводства, з 1569 р. – у складі Речи Посполитої, з 1668 – головне місто Київського воєводства, з 1804 – центр Волинської губернії [5, с. 87-89]. Обласним центром він став 1937 р. (див. вище). Територія області поділяється на дві природні зони – мішаних лісів та лісостепову. Недарма Центральне Полісся називають Житомирським: ліси вкривають трохи менше третини території області (31,8%). Південна межа між природними зонами простяглась приблизно в напрямку Бердичів – Житомир – Коростишів – Київ. На північному сході області розташована Поліська низовина, на півдні – Придніпровська височина. Справжньою окрасою півночі області є Словечансько-Овруцький кряж (висотою до 316 м над р. м.). На території Овруцького та Олевського районів, у межиріччі річки Уборть та її притоки – Болотниці, розташований Поліський природний заповідник площею 20104 га (площа його охоронної зони становить 14146 га). Крім того, наявні 95 заказників загальнодержавного і місцевого значення. Вони мають різноманітне спрямування, наприклад: Городницький – ботанічний заказник, а Часниківський – орнітологічний; Забарський та Дідове озеро – гідрологічні, Кутне та Козява – загально зоологічні, Плотниця та Поясківський – лісові тощо. Досить багато й інших природних об'єктів, що охороняються законом. З 27-ми парків-

пам'яток садово-паркового мистецтва 5 мають загальнодержавне значення: Івницький, Верхівнянський, Трощанський, Городницький та Верхівнянський. Пам'яток природи відповідно – 2 загальнодержавного та 18 місцевого значення. Це може слугувати досить потужною базою для розвитку екологічного туризму. Річки Тетерів, Случ, Уборть та деякі їх притоки дають можливість розвивати водний туризм – переважно сплав на байдарках, катамаранах, надувних човнах (рафтинг). Ще у радянські часи користувались популярністю категорійні маршрути «По Случі від Мирополя до Сарн» (ІІ категорії складності) та «По Случі, Горині і Прип'яті» (І к.с.) [8, с. 20-22]. Сплавлялись туристи й по Уборті в Прип'ять. Тетерів був не таким популярним через велику кількість гребель, отже і обносів, а крім того, через дуже велику заселеність берегів. Проте після аварії на ЧАЕС маршрути, як пішохідні, так і водні, було скасовано. Частково це пов'язано із перебільшенням реальної загрози для туристів, обумовленої радіоактивним забрудненням. Адже нетривале перебування на територіях, які мають статус таких, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, розташованих за межами зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення, суттєвої загрози для здоров'я звичайно не становить. При тривалому вживанні грибів, ягід, а в деяких селах і молока, дійсно може спостерігатись шкідливий вплив на здоров'я, викликаний радіоактивним забрудненням місцевості. Тож треба дотримуватись рекомендацій фахівців, щоб звести ризик до мінімуму. Береги багатьох річок скелясті – це дає змогу проводити тренування і змагання скелелазам. Досить популярним і не тільки на Україні є скеледром поблизу села Дениші на березі р. Тетерів. На Житомирщині зростає 147 видів рідкісних рослин, з яких 74 занесені до Червоної Книги України, 13 видів підлягають особливій охороні за Бернською Конвенцією, 4 види занесені до Європейського Червоного списку видів, які зникають у всесвітньому масштабі, та 64 регіонально рідкісні види [9, с. 34]. Житомирська область – справжня геологічна скарбниця. Тут видобувають різні корисні копалини: титанові й залізні руди, буре вугілля, торф, граніти, гнейси, кварцити, мармур, пірофіліт, кварцові піски, каолін, вогнетривкі глини та ін. - всього понад двісті родовищ корисних копалин. Недарма академік Ферсман називав Житомирщину «Уралом у мініатюрі». Ознайомитись із мінеральними багатствами краю можна у Володарськ-Волинському музеї коштовного і декоративного каміння (рис. 2), в геологічному музеї Житомирського обласного центру туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді, житомирському музеї природи [10, 16 с. ; 11, 12 с.]. Велика кількість корисних копалин в області дає можливість проводити екотури та екскурсії з відвідуванням підприємств та музеїв. Наприклад, каньонами вздовж річок або до музеїв фарфорових заводів у Баранівці чи Городниці. Взагалі ж геологічні багатства області роблять перспективним розвиток геологічного туризму: екскурсій, експедицій та турпоходів з «геологічним наповненням», відвідувань музеїв тощо [12, с. 4-8].

Рис. 2. Відвідування музею коштовного і декоративного каміння у Володарськ-Волинському

Ми не випадково згадали про музеї: адже президент України оголосив 2012 р. Роком культури і відродження музеїв в Україні.

Мабуть, найвідомішим вважають Житомирский музей космонавтики ім. С.П. Корольова. Його експонати розповідають про те, як зароджувались ракетобудування та космонавтика у Радянському Союзі та який внесок у створення космічних кораблів і скорення космосу вносили українські науковці (експозиції «Людина і космос» та «Україна і космонавтика» відповідно). Виставлені модулі космічних апаратів: «Восток», «Союз-27», «Венера-7» та «Венера-15»; виставочні макети в натуральну величину штучних супутників Землі, зразки місячного ґрунту, матеріали про життя і творчість Корольова [13, с. 17-18].

Житомирський обласний краєзнавчий музей налічує 12 відділів (у обласному та районних центрах, проте окреме приміщення мають лише половина з них. Наприклад, історичний та етнографічний відділи, як і картинна галерея, розміщуються у одному приміщенні (м. Житомир, майдан Замковий, 1). [14, 16 с.].

Музей партизанської слави (с. Словечно) вперше відкрили для відвідувачів ще у 1962 р. Реекспозиції проведено у 1971 та 1985 рр. На Житомирщині тривалий час дислокувалися великі партизанські з'єднання: Сабурова, Федорова, Ковпака, Наумова, Малікова та ін. – 15 з'єднань і 112 окремих партизанських загонів загальною чисельністю понад 14 тисяч осіб [15, 12с.]. Фотографії й документи засвідчують криваві злочини нацистів та героїчну боротьбу проти них народних месників. Особисті речі, зброя, нагороди і документи представлені на стендах доповнюють відеолекторії. Проводяться тематичні масові заходи до Дня перемоги та Дня партизанської слави.

На Житомирщині жили і працювали багато видатних людей: Леся Українка, С.П. Корольов, Оноре де Бальзак, Джозеф Конрад, родина Терещенків, В.Г. Короленко, Олександр Купрін, Зоя Гайдай, Святослав Ріхтер, Олександр Довженко, Максим Рильський, Борис Тен та інші. Тому в області функціонують і меморіальні музеї: дім-музей С.П. Корольова (м.

Житомир); літературно-меморіальний музей Лесі Українки та музей родини Косачів у місті Новоград-Волинському; музей-садиба родини Рильських у селі Романівка Попільнянського району; літературно-меморіальний музей В.Г. Короленка и літературний музей ім. Бориса Тена (місто Житомир); літературно-меморіальний музей Оноре де Бальзака (с. Верхівня) та інші. Крім названих, слід згадати музей пожежної охорони, музей МВС та музей Житомирського військового інституту радіоелектроніки (м. Житомир), музей села Копище (яке було спалене фашистами – «Українську Хатинь»), Коростишівський народний історичний музей, Музей образотворчого мистецтва ім. Й.Д. Буханчука (с. Кмитів), музей хліба (с. Велика Цвіля) та інші [1. с. 48; 7, с. 221; 13, с. 8,16, 20; 14, с. 16; 16, 12с.]. У 2011 р. було відкрито замок Радомисль, а в ньому – музей української ікони «Душа України» на історичному «Шляху королів» (Via Regia) [17, с. 18]. Поціновувачів сільського та етнотуризму зацікавить інший відносно новий об'єкт – «Поліська хата» у с. Городецьке (Коростишівский район), а також і Чудодієво з його «Бджоландією» (Черняївський район). Розроблено різні туристські маршрути різних спрямувань: літературні («На батьківщину Джозефа Конрада», «Родина Терещенків на Житомирщині», «Житомирщина літературна», «Бальзаківськими місцями», «Бердичівщина поетична»); історичні («Шляхами історії (Райковецьке городище)», «До давньоруського міста Городецьк», «Укріпрайон «Скеля»; «Копищанська трагедія»); природні: («Мальовнича Уборть», «Зелений дивосвіт Звягельщини», екологічна стежка «Красилівське – Суховоля»; та інші (майже у кожному районі області; є серед них і такі, що проходять територіями кількох районів) (рис. 3).

Рис. 3. Сплав річкою

На Житомирщині регулярно відбуваються різні пісенні, літературно-поетичні, мистецькі, етнографічні та інші фестивалі, наприклад:

- «Лесині джерела» – міжнародне літературно-мистецьке свято, присвячене пам'яті Лесі Українки в місті Новоград-Волинський, де народилась майбутня поетеса [18, 16с.];

• «Зорі над Уборттю» (м. Олевськ) – фестиваль сучасної української естрадної пісні, на якому вітчизняні та зарубіжні виконавці співають не лише твори сучасних українських композиторів, але й обробки українських народних пісень та власні – українською мовою;

• 10 років поспіль біля с. Денеші на березі річки Тетерів проходив фестиваль бардівської пісні біля багаття «Мі-Сі-Соль», на який щороку приїздили автори та виконавці з усіх куточків України, а також барди з Росії, Білорусі, Молдови, Грузії, Польщі, Германії [19, с. 97]. У 2012 р. фестиваль вперше проходив у м. Новоград-Волинський (планується, що він буде відбуватись щороку в іншому місті чи районі області, принаймні кілька наступних років). Але у звичайний час – останні вихідні липня – Денеші знову слухали голоси та струни досить великої кількості авторів та виконавців, в тому числі й тих, які за кілька тижнів до того виступали у Новограді, й тих, які були лауреатами минулих років, і тих, які щороку брали участь у організації свята авторської пісні;

• Міжнародний фестиваль дерунів у місті Коростень щороку приваблює все більше туристів. Справа тут не тільки у тому, щоб поласувати дерунами: можна записати нові оригінальні рецепти їх приготування, сфотографуватись біля поки що єдиного пам’ятника деруну, чи навіть опинитись у книзі рекордів, потрапивши випадково на фото біля найбільшого в світі деруна. Крім того, приваблюють у міському парку культури і відпочинку пам’ятники князю Малу, княгині Ользі, Малуші та князю Ярославу; об’єкт «Скеля», «Ольжині купальні»; фонтани і водограї; святковий концерт, атракціони, конкурси, сувеніри, різноманітні вироби декоративно-ужиткового мистецтва;

• «Романівська весна» – всеукраїнське літературно-мистецьке свято у селі Романівка Попельнянського району, присвячене пам’яті М.Т. Рильського, під час якого проходять літературні читання, зустрічі з відомими українськими поетами та письменниками;

• «Верхівнянський розмай» – всеукраїнське літературно-мистецьке свято, яке проходить у селі Верхівня, Ружинського району, де у маєтку Е. Ганської проживав з 1847 по 1850 рр. Оноре де Бальзак.

Більше етнологічними, ніж мистецькими, і вже аж ніяк не літературними, є наступні фестивалі: «Поліське перевесло» у райцентрі Ємільчино, «Мистецький червень» та «Поліське весілля» у місті Житомир, «Купальські роси» у селі Немиринці, Ружинського району). А ще проводяться музичні та поетичні конкурси, концерти, виступи, історичні реконструкції (рис. 4), відновлення землеробських народних свят та звичаїв – всього не перелічити.

Крім сіл Копище та Словечно, військово-патріотичне виховання молоді можна проводити під час екскурсій на такі військові об’єкти, як військово-історичний комплекс «Скеля» у м. Коростень, підземна фортифікаційна споруда «Гульська міна» с. Гульск (Новоград-Волинський район), польова ставка Гімлера «Хегевальд» с. Гуйва (Житомирський район). Видовищними є історичні реконструкції подій ІІ Світової чи

громадянської війни, рицарські турніри тощо [1, с. 43-48; 4, 12 с.; 5, с. 536; 15, 12с.].

Рис. 4. Реконструкція військових подій Великої Вітчизняної війни

Висновки. Житомирська область має значний культурно-історичний та достатньо великий природно-туристичний потенціал, який ще недостатньо використовується в якості туристичних ресурсів, проте його можливо (і треба) використовувати для організації туристичної діяльності. Географічне розташування області, різноманітність рослинного і тваринного світу, клімат і рельєф, геологічне і гідрологічне багатство дозволяють розвивати різні види пізнавального та активного туризму. Цьому сприяє й досить розвинена мережа автомобільних доріг та залізничних шляхів. Наявність великої польської діаспори в області та кордону з Білоруссю на півночі дає можливість для міжнародного співробітництва. Розвинене сільське господарство та наявний у сільській місцевості житловий фонд разом із скороченням робочих місць у галузі дає можливість для додаткового заробітку селянам, що надаватимуть послуги у сфері агротуризму. Найбільше шкодить розвитку туристичної діяльності на Житомирщині негативний імідж радіаційно забрудненої території, що склався після аварії на ЧАЕС. На Житомирщині найбільш перспективними напрямками туристичної діяльності слід вважати розвиток пізнавального (геологічного,ботанічного, орнітологічного тощо), активного (пішохідного і водного), екологічного і агротуризму. Подієвий туризм доцільно пов’язувати із термінами проведення фестивалів, туристичних та інших зльотів, змагань, конкурсів. З напрямків міжнародного туризму логічно розвивати зв’язки із Білоруссю та Польщею.

Використані джерела:

1. Житомирщина –Поліський край // Позакласний час. – 2012. – №1-2. – С. 41-52.
2. Черчик Л. М. Оцінка сучасного стану та перспектив розвитку рекреаційного природокористування в Україні / Л. М. Черчик // Актуальні проблеми економіки. – 2008. - №6(8). – С.181-184.
3. Куценко В. І. Диверсифікація ринку туристичних послуг в Україні як передумова підвищення їх конкурентоспроможності / В. І. Куценко // Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі: матеріали. IV міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. І. В. Саух. – Житомир : ЖФ КІБІТ, 2010. – С. 5-9.

4. Туристичні родзинки Житомирщини [буклет]. – Житомир : Упр. культури і туризму Жит. ОДА, ЖОМГО «Центр розвитку туризму», 2012. – 12с. Активний туризм на Житомирщині : [буклет]. – Житомир : Упр. культури і туризму Жит. ОДА, 2010. – 6 с.
5. Історія міст і сіл України в 26т. Житомирська обл. / гол. ред. О. С. Чорнобривцева. – К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. – С. 9-30, 86-93.
6. Кострица М. Ю. Новоград-Волинський : історико-краєзнавчий нарис / М. Ю. Кострица. – Житомир : Косенко, 2007. – 92 с. Кострица М. Ю. Житомир: підручна книга з краєзнавства / М. Ю.Кострица, Р. Ю. Кондратюк. – Житомир, Косенко, 2006. – С. 195-197.
7. Мокрицький Г. П. Житомир: ілюстрований путівник-довідник / Г. П. Мокрицький. – Житомир: Волинь, 2007. – 224 с..
8. Плечко Л. А. Старинные водные пути / Л. А. Плечко. – М. : Физкультура и спорт, 1985. – С. 20-22.
9. Орлов О. О. Рідкісні та зникаючі види судинних рослин Житомирської області / О. О. Орлов. – Житомир : Волинь, ПП «Рута», 2005. – с.34.
10. Житомирський музей природи [буклет] / Авт. тексту Н. В. Кузьменкова. – Житомир : Упр. культури і туризму Жит. ОДА, 2005, СПД М. Г. Косенко. – 16 с.
11. Геологічному музею – 20 років: путівник по геологічному музею ЖОЦТКСЕУМ Житомирської обл. ради. – Житомир: Полісся, 2006.- 12 с.
12. Цвіра І. А. Туристськими шляхами Володарщини : путівник / І. А. Цвіра. – Новоград-Волинський : НОВОград, 2007. – 48 с.
13. Музеї Житомирської області // Культура. Історія. Традиції: Спецвипуск «Музеї України». – 2003. – №3. – 24 с.
14. Житомирський обласний краєзнавчий музей [буклет] / авт.-упорядник Н. І. Маслова. – Житомир : Упр. культури і туризму Жит. ОДА, 2008. – 16 с.
15. Словечанський музей партизанської слави Полісся [буклет] / упоряд.: Н. В. Ланчук, О. В. Родичева. – Житомир : Упр. культури і туризму Жит. ОДА, вид. М. Г. Косенко, 2012. – 12 с.
16. Літературно-меморіальний музей В. Г. Короленка в Житомирі / авт. тексту В. Д. Мороз. – Житомир,2003. 12 с.
17. ВІА РЕГІЯ – великий культурний шлях Ради Європи // Туризм сільський зелений. – 2011. - №2. – С. 18-21.
18. Міжнародне свято літератури і мистецтва «Лесині джерела» - 20 років: [буклет] / ред. Є. Ващук. - Новоград-Волинський : НОВОград, 2006. – 16 с
19. Козловский А. Ю. 10 лет празнику песенной поэзии / А. Ю. Козловский // Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі: мат. V міжнар. наук.-практ. конф. / за ред. І. В. Саух. – Житомир : ЖФ КІБІТ, 2011. – С. 97-106.

УДК 913.3:314.18:332.122

Логвин М.М., Гусаковскька Т.О.

КУЛЬТУРНО-ДУХОВНА СПАДЩИНА ПОЛТАВСКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ТУРИСТИЧНИЙ РЕСУРС

У статті розглядається історична та культурно-духовна спадщина як важлива складова туристичного бізнесу окремого регіону. Підкреслюється роль паломницького туризму. Аналізується відмінність паломника від туриста в сучасному глобалізованому суспільстві. Як підсумок, мовиться про співпрацю туристичного бізнесу і науковців.

В статье рассматривается историческая и культурно-духовное наследие как важная составляющая туристического бизнеса отдельного региона. Подчеркивается роль паломнического туризма. Анализируется отличие паломника от туриста в современном глобализированном обществе. Как итог, говорится о сотрудничестве туристического бизнеса и ученых.

In the article a historical, cultural and spiritual legacy is examined as a constituent of tourist business of separate region is important. The role of tourism of pilgrim is underlined. The difference of pilgrim is analysed from a tourist in modern globalizing society. As a result, talked about the collaboration of tourist business and research workers.

Вступ. Постановка проблеми. Туризм XXI ст. – один із видів економічної діяльності, що динамічно розвивається. Туризм сьогодні виконує не тільки економічну, медико-біологічну, соціально-культурну і екологічну, але і пізнавально-виховну функцію. Сучасний турист прагне використовувати вільний час раціонально, з найбільшою фізичною і інтелектуальною віддачею. Він прагне до оволодіння великими масивами інформації, поєднуючи відпочинок з пізнанням історії, культури та духовної спадщини території рекреації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-культурну спадщину досліджували в своїх працях Александрова А.Ю., Бейдик О.О, Гаврилишин І.П., Дмитрук О.Ю., Кифяк В.Ф., Любіцева О.О., Рутинський М.Й. і ін. В першу чергу, це стосувадося класифікації туризму за видами і аналіз груп туристичних ресурсів. Вони відзначають, що історико-культурний (екскурсійний, пізнавальний) туризм є найбільш популярним і масовим сьогодні як у світі, так і в Україні. Історико-культурну спадщину України можна вважати достатньою для успішного розвитку даного виду туризму. Проблеми дослідження збереження, відновлення і використання культурної спадщини Полтавської області знаходяться не в системному стані. Комплексна підготовка об’єктів для представлення туристам поки не активована.

Мета даної *роботи* – розкритття можливостей використання історичного та культурно-духовного спадку Полтавської області для становлення і розвитку як туристичної галузі в цілому, так і сфери гостинності та супутніх галузей.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою ресурсно-туристичного потенціалу є історичні та культурно-духовні об’єкти минулого різних регіонів України. Гуманітарне значення історико-культурного туризму полягає у використанні його можливостей у формуванні національної свідомості, вихованні патріотизму, подоланні провінціальності і комплексу неповноцінності, розширенні світогляду. Вважаємо, що одним із стратегічних пріоритетів розвитку туризму в Україні повинен стати екскурсійно-українознавчий дитячий і молодіжний туризм [6]. Одним з кроків до його реалізації може бути обов’язкове введення до шкільної навчальної програми відвідин місцевих музеїв і видатних місць, а також українознавчі туристичні подорожі по країні. Не можна применшувати освітній вплив пізнавального туризму і на старше покоління у напрямі відновлення історичної пам’яті народу, відродження і усвідомлення глибинного змісту культурних, етнічних і духовно-релігійних традицій народу. Тут важливо нагадати окремі тези А.С. Панаріна, який говорив що культура модерну може бути представлена

фігурою паломника, культура постмодерну – фігурою туриста. Свідомість паломника доцентрова: де б він не знаходився, його шлях до Мекки або до Єрусалиму означає, що місце його постійного перебування і священний центр світу суть точки єдиного організованого й ієрархізованого простору, що надає нашому життю вищого сенсу. Паломник йде не милуватися визначними пам'ятками, а підтвердити свою ангажованість єдиними цінностями, які просторова віддаленість не може ослабити.

Зовсім інакше поводиться турист як центральна фігура постмодерністської епохи. Він перетинає континенти, бажаючи спробувати культурної екзотики, яка не більше ніж цікава. Тут не передбачається ангажованість тими сутностями і цінностями, якими насичене інокультурне середовище. Навпаки, відчуття усунутості від нього – свідомість вільного спостерігача або ігрового стилізатора складає головну окрасу туризму. Турист не шукає єдиного сенсу; навпаки, він перетинає межі різних культур, кожного разу розраховуючи побачити щось принципово нове. Чим вища дискретність соціокультурного поля світу, тим гостріше задоволення туриста. Його б влаштувала повна мозаїчність світу, населеного різними людськими видами.

Справжнє значення має те, який антропологічний статус ми надаємо культурним відмінностям. Одна справа, якщо за цими відмінностями не втрачається принципова єдність людського роду і єдність історичної перспективи; інша справа, якщо ми непомітно для себе перетворюємося на «доброзичливих расистів» культурологічного спрямування, які заперечують єдність людства під приводом пошани соціокультурного плюралізму. Паломник свято вірив у єдність людського роду, в єдність світу, тому був готовий сперечатися про цінності. Насправді: якщо мова йде про єдиний простір, в якому всім належить жити, то різні проекти і цінності варто співставляти з метою відбору якнайкращих, призначених для всього людства. Турист відмовляється сперечатися, оскільки готовий повірити, що наша планета населена різними людськими видами, кожен з яких «по своєму цікавий» і хороший на своєму місці [4, с. 18-19].

Культурно-історичний туризм привертає останнім часом і іноземних туристів, що, у свою чергу, працює на створення позитивного іміджу України. Прикладом може служити проведення матчів Євро – 2012 в Україні, де гості спортивного свята не тільки відвідували футбольні матчі, але і культурно-історичні об'єкти. Більше всього архітектурно-історичних визначних пам'яток, які охороняються державою, у Львівській (3934), Київській (2886) і Чернігівській (2859) областях. Найцінніші культурно-історичні ресурси розміщені в Київській, Львівській, Тернопільській, Полтавській, Чернігівській областях, АР Крим. Значний історичний та культурно-духовний потенціал зосереджений на території Полтавської області. Тут знаходиться близько 7 тис. археологічних об'єктів, 2,5 тисяч об'єктів історії узяті під охорону держави. Найбільш цінними є такі пам'ятники історії і архітектури як ансамбль Круглої площі (1805-1841 рр.), музей І.П. Котляревського, комплекс садиби М.В. Гоголя в с.

Гоголеве Шишацького району, пам'ятник Слави (1805-1811 рр.), будинок губернського земства (1905-1909 рр.), інститут шляхетних дівчат (у 1832 р.), Хрестовоздвиженський монастир (XVII-XVIII ст.), дзвіниця Успенського собору (1774-1801 рр.), Спасо-Преображенський Мгарський монастир у Лубенськом районі (XVII-XIX ст.), Спасо-Преображенська церква в с. Великі Сорочинці Миргородського району (у 1734 р.), Миколаївська церква (1794 р.) і Троїцька церква (у 1780 р.) в смт. Диканька. У Полтавській області діють 22 державних музеї і 311 – на громадських засадах. Найстарішим є Полтавський краєзнавчий музей, заснований у 1891 р. при губернській земській управі. За межами України відома Полтавська художня галерея, основою музейних колекцій якої стали твори видатного художника-передвижника М.О. Ярошенко. Музейні зібрання сьогодні представлені полотнами німецької, австрійської, французької, італійської шкіл. У Полтаві діє музей авіації і космонавтики ім. Ю.В. Кондратюка, головним завданням якого є увічнення пам'яті і популяризація творчого спадку видатних учених, конструкторів, організаторів і фахівців у галузі ракетобудування, авіації і космонавтики, народженням або життєдіяльністю пов'язаних із Полтавою. Всього в області функціонує 10 літературно-меморіальних музеїв.

Центрами етнокультурного туризму є с. Великі Сорочинці, де наприкінці серпня відбувається ярмарок, сс. Диканька і Гоголеве, музей ткацтва, вишивки і килимарства в смт. Решетилівка, Національний музей-заповідник українського гончарства в смт. Опішня.

У всьому світі відомі такі комплекси як державний археологічний заповідник «Більське городище скіфського часу» в Зіньківському і Котелевському районах, державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви».

Наявність унікальних історико-культурних об'єктів у регіоні є необхідною умовою, але не гарантом розвитку цієї галузі туризму. Необхідне проведення власне маркетингових заходів і логістичних операцій щодо реалізації потенціалу пізнавального туризму: організація транспортного сполучення, розвиток інфраструктури послуг на маршрутах, підготовка відповідних кадрів, рекламні заходи. Важливе значення має як професійний догляд, підтримка об'єктів у належному стані, так і їх наукове дослідження. Адже багато визначних пам'яток знаходяться у незадовільному стані, а кожна десята – в аварійному.

Своєрідною складовою історичної пам'яті народу є сакральні місця і споруди. Паломницький туризм був з давніх часів поширений на території Полтавської області. Інтенсивніше паломницький туризм почав розвиватися з 1990 р., коли почалося відродження діяльності храмів. Центрами паломницького туризму стали Мгарський, Козельщинський і Хрестовоздвиженський монастирі, які відновили свою роботу після оголошення незалежності України. Всього на території області до 1917 р. було близько 800 церков, а на кінець 1960-х рр. їх залишилося близько 50. Навмисне підірвані або розібрані споруди були унікальними зразками

сакральної архітектури. Ситуація була схожою, на жаль, на всій території Полтавської області. Величезний потенціал був назавжди втрачений. Передумовою розвитку туристичної діяльності в області є розвиток музейної справи. Перші приватні музеї функціонували на Полтаві вже в першій половині XIX ст. Н. Беседіна відзначає, що музейні заклади, відкриті для широких верств населення, почали з'являтися в 80-90-х роках XIX ст. Одним з перших в 1891 р. відкрився музей Полтавського губернського земства (в даний час – Полтавський обласний краєзнавчий музей). У його організації важливу роль зіграв В.В. Докучаєв, який передав туди 4000 зразків грунтів, 500 зразків гірських порід, 800 листів гербарію [2, с. 159].

Важливим культурним осередком на Полтавщиніі став Миргородський науковий художньо-промисловий музей, заснований у квітні 1920 р. На кінець 1950-х рр. музейні заклади Полтавщині складали 10% від всієї загальної кількості музеїв УРСР. Причому, в порівнянні з іншими областями України, цей відсоток був достатньо високим. Тим самим, формування музейної мережі стало важливою передумовою розвитку екскурсійної діяльності, масового організованого туризму, просвітницької роботи з школярами і студентами.

Важливість наукового підходу щодо збереження історико-культурного туристичного ресурсу стає ще значимішою, якщо ми визнаємо наявність деструктивного впливу туристичного бізнесу на культуру. Він проявляється як на найнижчому рівні, коли йде мова про руйнування визначних пам'яток матеріальної культури туристами або про заміну справжнього багатошарового змісту культурних традицій інсценованою достовірністю, спрощеним, популяризованим туристичним продуктом, так і на глобальному рівні, – адже туризм є одним з чинників глобалізації, яка приводить до незворотних змін і руйнування культури і самоідентифікації різних етносів.

В Україні на сучасному етапі, коли на першому місті стоїть завдання перебудови туризму як галузі економіки, це ще не усвідомлюється як проблема. Тому науковці повинні ставити за мету діяльності збереження і вивчення колекцій і визначних пам'яток. Науково-дослідна діяльність включає розробку наукової проблематики, ознайомлення з результатами досліджень, шляхом створення нових і розширення старих музейних експозицій, організацію і проведення наукових конференцій, конгресів, симпозіумів, семінарів, видання збірок наукових праць, каталогів колекцій, популяризацію знань про об'єкти через видавничу, рекламну, лекційну діяльність. Це напрям діяльності включає збереження історико-культурної спадщини, проведення охоронних досліджень об'єктів, що руйнуються в результаті дії природних і господарських чинників, контроль за реставрацією і реконструкцією.

Отже, належне вивчення і збереження визначних пам'яток матеріальної і духовної культур, поряд з іншими заходами, забезпечує зростання ролі історико-культурної складової в індустрії туризму. Зокрема,

це можна побачити на прикладі державного історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви». З моменту відкриття в 1909 р. і в радянський період музей Полтавської битви мав пропагандистську мету. З 1991 р. науковці заповідника отримали вихід у світ і доступ до шведських джерел, розширили коло досліджень. Завдяки цьому були внесенні корективи до розгляду ходу подій Північної війни і самої Полтавської битви. Матеріали отримані зі Швеції дали можливість створити нову експозицію, особливо цікаву для науковців і туристів з Північної Європи, які стали частими відвідувачами Полтавщини. Сьогодні державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви» єдиний в Україні входить в ІАМАМ – Міжнародну організацію військово-історичних музеїв під егідою ЮНЕСКО і включений у всесвітній туристичний маршрут.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, тільки при тісній співпраці туристичного бізнесу і науковців необхідно, по-перше, зберегти історико-культурну спадщину в належному стані і, по-друге, на високому рівні реалізовувати пізнавально виховну функцію туризму. Історико-культурна складова туристичного комплексу за ефективного і раціонального використанння об’єктів культурної спадщини може стати істотним чинником структурних змін в туристичному комплексі як України в цілому, так і окремих її регіонів.

Використані джерела:
1. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – К.: Інститут туризму федерації профспілок України, 1998. – 363 с.
2. Беседіна Н. Формування мережі державних музеїв на Полтавщині в 1950-1980-х роках / Н. Беседіна // Краєзнавство: науковий журнал. – 2009. – №3-4. – С. 157-165.
3. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг / О.О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.
4. Панарин А.С. Искушение глобализмом / А.С. Панарин. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 418 с.
5. Полтавська область: Природа, населення, господарство: Географічний та історико-економічний нарис. – Вид. 2-е, доп. і перероб. / За ред. К.О.Маца. – Полтава: Полтавський літератор, 1998. – 456 с.
6. Працько І.Г. Історико-культурні туристичні ресурси Полтавщини: проблеми збереження і використання / І.Г. Працько // Мат-ли міжн. наук.-практ. конф. “Регіон – 2006: стратегія оптимального розвитку” (15-16 травня 2006 року, м.Харків). – Харків: РВВ Харківського національного університету ім..В.Н.Каразіна, Харків, 2006. – С.146-148.

Шендрик Л. Державний історико-культурний заповідник “Поле Полтавської битви”: Путівник / Л. Шендрик, О. Янович. – Полтава, 1999. – 45 с.

УДК 338.48: (477.61)

Залещик В.В.

ТУРИСТИЧНА ПОЛІТИКА І УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ В ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Проаналізована політика управління туризмом в Луганській області.
Ключові слова: *управління, туризм, Луганська область.*
Проанализировна политика управления туризмом в Луганской области.
Ключевые слова: управление, туризм, Луганская область.
Analyze policies for managing tourism in Lugansk region.
Key words: managing, tourism, Lugansk region.

Постановка проблеми. Туристична політика є системою, в межах якої сполучаються інтереси комерційних підприємств, некомерційних установ та держави, спрямовані на задоволення потреб населення в послугах туризму, на реалізацію економічних, політичних, соціо-культурних та екологічних, просвітницьких та інших функцій туризму [3, с. 307].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-практичні засади для дослідження визначеної проблематики закладені результатами «Програми розвитку туризму в Луганській області на 2002-2010 роки», «Регіональної цільової програми розвитку сільського туризму в Луганській області на 2010-2012 роки», напрямками «Програми розвитку туризму в Луганській області на 2010-2015 роки».

Метою статті є аналіз напрямків регіональної туристичної політики в Луганській області.

Виклад основного матеріалу. Державне регулювання туризму спрямоване на вирішення соціально та екологічно орієнтованих функцій туризму, спрямованих на забезпечення широкого доступу до послуг рекреації і туризму різних верств населення при реалізації засад стійкого його розвитку. При цьому держава має потужні, практично вирішальні, важелі проведення туристичної політики, корегуючи соціальні потреби в рекреації і туризмі через рівень життя і купівельну спроможність, наявність та обсяг вільного часу, соціальні гарантії, зайнятість, запроваджуючи правові механізми контролю за створенням, розподілом, споживанням туристичного продукту, його якістю, якістю середовища туристичної діяльності, рівнем розвитку туристичної інфраструктури, регулювання туристичного процесу. Регулювання туристичної діяльності на національному рівні є узгодженням інтересів приватного підприємництва в сфері туризму (частка державної власності в туристичному бізнесі становить близько 20%), яке реалізує комерційний інтерес і спрямоване на максимально можливе за даних ринкових умов отримання прибутків з соціально-екологічними пріоритетами державних та місцевих органів влади та діяльністю некомерційних організацій в сфері туризму. Регулювання це має бути узгодженим з тенденціями туристичного ринку вищого порядку: європейського чи світового, враховувати інтереси транснаціональних корпорацій готельного і туристичного бізнесу, які діють (чи планують діяти) на теренах держави, а також напрямки, визначені UNWTO пріоритетними (рис. 1).

Саме означені вектори визначають державну туристичну політику і особливості проведення регіональної політики в сфері туризму. Регіональна політика визначається тією роллю, яка надається розвиткові туризму в регіоні. В Україні 11 регіонів з 25 визначили розвиток туризму пріоритетним напрямком регіонального розвитку, що відображено у прийнятих в регіонах програмах розвитку туризму. Етапи розвитку державного регулювання туристичної діяльності в Україні представлено в табл.1.

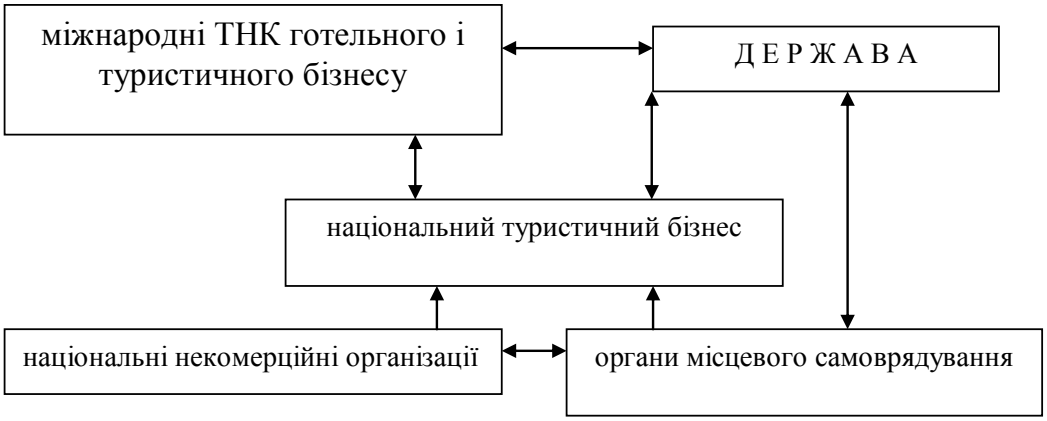

Рис. 1. Схема державного регулювання туризму

Таблиця 1

*Державне регулювання туристичної діяльності в Україні **

Роки	*Етапи розвитку*
1992	Створено Державний комітет України з туризму
1995	Прийняття Закону України «Про туризм»
1996	Створено Національну Раду з туризму, одне із завдань: виконання регіональних програм з питань туризму, розроблення пропозицій щодо розвитку туризму в регіонах
1997	Національна програма розвитку туризму в Україні до 2005 року, Указ Президента України «Про основні напрямки соціальної політики на 1997-2000 роки».
1999	Постанова Кабінету Міністрів «Про заходи подальшого розвитку туризму», Указ Президента України «Про основні напрямки розвитку туризму до 2010 року»
2000	Створено Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму → «Держкоммолодьспорттуризм» (один з департаментів – Держаний департамент туризму та курортів →1.Управління організації туризму. 2.Управління розвитку туристичної індустрії та інвестицій
2001	Створено державну туристичну адміністрацію України
2002	Державна програма розвитку туризму на 2002-2010 роки
2003	Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм»» - «…регулювання в галузі туризму здійснюється місцевими державними адміністраціями, а також іншими органами в межах їх компетенції».
2008	Державна служба туризму і курортів Міністерства культури і туризму України
2011	Державне агенство України з туризму та курортів (Міністерство інфраструктури України)

*складено за [1, с. 307-313]

На сьогодні управлінська структура в сфері туризму виглядає таким чином (рис.2). Державне агенство з туризму та курортів (Держтуризмкурорт України) – новостворена організація регулювання туристичної діяльності в Україні – забезпечує реалізацію державної політики у сфері туризму та курортів. Управління культури і туризму – регіональний центральний

орган керування розвитком туризму в Луганській області, а районні відділи культури і туризму відповідно здійснюють координацію та управління туризмом в межах адміністративних районів.

Рис. 2. Діюча система регіонального управління розвитком туризму

Однак, у зв'язку зі створенням Держтуризмукурорту України та виведенням туризму з управління Міністерства культури, ситуація з регіональною управлінською структурою залишається не вирішеною.

Управління культури і туризму Луганської обласної державної адміністрації – центральний орган керування розвитком туризму в Луганській області. Воно розробляє регіональні програми розвитку, які передбачають вирішення цілого комплексу питань, пов'язаних з методологією й технологією керування галуззю, створенням організаційних структур, розробкою певної системи мотивації і стимулювання розвитку туризму й соціально-економічних нормативів [7, с. 145]. Його головними завданнями є: аналіз інформації щодо суб'єктів туристичної діяльності (ліцензіатів); аналіз даних обсягів туристичних потоків; моніторинг стану та діяльності об'єктів туристичної інфраструктури; облік наявних та створення нових туристичних маршрутів; створення та реалізація Програми розвитку туризму області; координація діяльності районних управлінь культури і туризму.

Першим програмним документом розвитку туристичної галузі в області стала «Програма розвитку туризму в Луганській області на 2002-2010 роки» [4], яку було розроблено Управлінням зовнішньоекономічних зв'язків. Однак реально вона не виконувалась, а реальна діяльність здійснювалась виключно на консультаційних засадах. Протягом 2007 р. за сприяння Управління культури і туризму облдержадміністрації було створено Луганський обласний осередок Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні (turgreen.lg.ua) та його мережу в районах області [8, с. 149]. У 2010 р. затверджено «Регіональну цільову програму розвитку сільського туризму в Луганській області на 2010-2012 роки» [6], згідно з якою станом на 01.08.2009 р. послуги у цій сфері надають 8 садиб (м. Щастя, смт. Біловодськ, Старобільський район, Станично-Луганський район та Новоайдарський). На сьогодні головною

проблемою, що гальмує розвиток сільського туризму в області, є відсутність належних умов для розбудови рекреаційної та соціальної інфраструктури села і відпочинку міського населення [6]. Наступним кроком стала «Програма розвитку туризму в Луганській області на 2010-2015 роки». До проблем, що підлягають вирішенню для забезпечення сталого розвитку туризму в області належать: низькій рівень конкурентоспроможності туристичного продукту; недостатній рівень розвитку спеціалізованої інфраструктури туризму; недостатність за кількісними, якісними параметрами та за структурою рівня науково-методичного та кадрового забезпечення сфери туризму; відсутність цілісної системи державного управління туризмом у регіонах, підпорядкованість закладів розміщення туристів, санаторно-курортних, оздоровчих та рекреаційних закладів, які надають туристичні послуги, різним центральним органам виконавчої влади; невідповідність переважної більшості туристичних закладів міжнародним стандартам; недосконалість статистики з питань туризму; недосконалість бази даних стосовно об'єктів туристичної сфери [5]. Згідно цієї Програми передбачаються такі основні напрями діяльності: розвиток матеріальної бази туризму, використання рекреаційних ресурсів та культурної спадщини для розвитку туризму, кадрове та науково-методичне забезпечення туристичної галузі, рекламно-інформаційна діяльність. На виконання заходів програми передбачається виділення з обласного бюджету 1748,10 тис. грн, з міських і районних бюджетів – 158,00 тис. грн, 1437,00 тис. грн планується залучити з інших джерел, не заборонених чиним законодавством України (всього – 3343,10 тис. грн.). Строк виконання Програми – 6 років [5]. Позитивним моментом в розвитку туризму на Луганщині, зокрема в Станично-Луганському районі, стало проведення 5-6 жовтня II Міжнародного інвестиційного форуму. Одним із проектів - учасників, був проект «Здійснення комплексу заходів з розвитку місцевої інфраструктури туристичного бізнесу в Станично-Луганському районі Луганської області» загальною вартістю 2,829 млн.$ [1, с. 32]. В межах цього проекту планується побудова аутентичного історико-культурного комплексу «Козачий хутір», територія якого буде займати близько 50 га, а також розробка нових туристичних маршрутів, створення музею під відкритим небом «Козачий курінь» зі справжнім козачим базом, де будуть утримуватись різні домашні тварини, а також організація постійно діючих ремісничих майстерень, ярмарок-виставок сільськогосподарської та сувенірної продукції, екскурсійне обслуговування з відтворенням козачих обрядів, проведення фестиваля козачої культури «Любо». Особливий інтерес під час презентації проекта, був визваний такими нововведеннями як створення пересувного музею козачої кухні, організація стаціонарного кінного театру, а також будівництво двох причалів на річці Сіверський Донець та розвиток малого річного флоту [2]. Інвестиційний проект такого роду є першим на Луганщині, реалізація якого дасть можливість: упорядкувати територію,

сформувати екологічну культуру населення, зберегти звичаї, промисли, історико-культурну спадщину; створити нові робочі місця для місцевого населення; підвищити культурний та освітній рівень сільського населення при підготовці до обслуговування та прийняття відпочиваючих; зростанню надходжень до районного бюджету і як наслідок покращення соціально-економічного розвитку району; патріотичному вихованню молоді та збереженню історичних цінностей.

Висновок. Таким чином, на сьогодні регіональна туристична політика в Луганській області є досить невизначеною. Попередня "Програма розвитку туризму в Луганській області на 2002-2010 роки" не була реалізована, наявна регіональна "Програма розвитку туризму в Луганській області на 2010-2015 роки" вимагає доповнень із врахуванням аналізу стану регіонального ринку туристичних послуг, визначення комплексно-пропорційного характеру його діяльності і відповідних пріоритетів в розвитку окремих складових. Позитивним моментом в розвитку туризму на Луганщині стало проведення II Міжнародного інвестиційного форуму, реалізація якого дасть можливість розвитку туристичної інфраструктури Станично-Луганського району області.

Використані джерела:
1. Дроботенко В. "Инвестор должен самостоятельно выбирать, в какие проекты вкладывать средства" // Экспресс-клуб. – 2011. – №41. – С. 32.
2. Інформація щодо виконання Проекту "Здійснення комплексу заходів розвитку місцевої інфраструктури туристичного бізнесу в Станично-Луганському районі Луганської області" [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://stn.loga.gov.ua/activity/stn-social/stn-culture/turizm/
3. Любіцева О.О. Туризмознавство: вступ до фаху: підручник / О.О.Любіцева, В.К.Бабарицька. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2008. – 335 с.
4. "Програма розвитку туризму в Луганській області на 2002-2010 роки" // Луганська обласна державна адміністрація. Управління культури і туризму. – Луганськ, 2002.
5. "Програма розвитку туризму в Луганській області на 2010-2015 роки" // Луганська обласна державна адміністрація. Управління культури і туризму. – Луганськ, 2010.
6. "Регіональна цільова програма розвитку сільського туризму в Луганській області на 2010-2012 роки" від 03.03.2010 р. № 34/15 // Луганська обласна державна адміністрація. Управління культури і туризму. – Луганськ, 2010.
7. Свірідова Н.Д. Управління регіональним розвитком туризму: Підручник / Н.Д. Свірідова. – Луганськ: Вид-во "Ноулідж", 2010. – 214 с.
8. Україна туристична: Іміджево-презентаційне видання / Уклад.: У-45 Болгов В.В., Болгов І.В. – К.: Український видавничий консорціум, 2008. – 376 с.

УДК 528.94

Молочко М.А.

КАРТОГРАФІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПІДГОТОВКИ У ВНЗ УКРАЇНИ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ТУРИЗМУ

Розглянуто застосування геоінформаційного картографування при дослідженні окремої складової системи освіти, яка серед інших показників рівня життя населення є однією з найбільш важливих компонентів якості життя і при інтегральній оцінці узагальнює значення багатьох нематеріальних факторів: наявності вільного часу, доступності освіти та культурних цінностей, соціальної значимості кожної людини , захищеність її прав, політичних, релігійних та ін свобод. Слід брати до уваги надзвичайно широкі перспективи і можливості для економіки України пов'язані з підготовкою у вищих

навчальних закладах країни кадрів для сфери туризму, а так само одні з найбільш високих темпів розвитку в галузі освіти. На передкартографічному етапі обгрунтовано використання «концепції поля» в картографії стосовно до просторового аналізу підготовки у ВНЗ України фахівців сфери туризму різних освітньо-кваліфікаційних рівнів. Висвітлено особливості використання цього способу картографічного моделювання, проектування елементів змісту та формування тематичної складової геопросторової бази даних, на підставі чого використані сучасні можливості ГІС-картографування. Дослідження дозволило зробити власне картографічний аналіз евристичних можливостей методики, оцінку територіальних особливостей надання ВУЗами України освітніх послуг для сфери туризму, виділити деякі проблеми.

Ключові слова: Україна, вища освіта, картографічне моделювання, підготовка фахівців сфери туризму.

Рассмотрено применение геоинформационного картографирования к исследованию отдельной составляющей системы образования, которая среди других показателей уровня жизни населения является одной из наиболее важных компонентов качества жизни и при интегральной оценке обобщает значения многих нематериальных факторов: наличия свободного времени, доступности образования и культурных ценностей, социальной значимости каждого человека, защищенность его прав, политических, религиозных и др. свобод. Следует принимать во внимание чрезвычайно широкие перспективы и возможности для экономики Украины связанные с подготовкой в высших учебных заведениях страны кадров для сферы туризма, а так же одни из наиболее высоких темпов развития в отрасли образования. На предкартографическом этапе обосновано использование «концепции поля» в картографии применительно к пространственному анализу подготовки в ВУЗах Украины специалистов сферы туризма различных образовательно-квалификационных уровней. Освещены особенности использования этого способа картографического моделирования, проектирования элементов содержания и формирования тематической составляющей геопространственной базы данных, на основании чего использованы современные возможности ГИС-картографирования. Исследование позволило произвести собственно картографический анализ эвристических возможностей методики, оценку территориальных особенностей предоставления ВУЗами Украины образовательных услуг для сферы туризма, выделить некоторые проблемы.

Ключевые слова: Украина, высшее образование, картографическое моделирование, подготовка специалистов сферы туризма.

The article considers application of geoinformation mapping for studiyng a separate branch of an education system which among other indicators of a standard of living of the population is one of the most important components of quality of life and for integrated estimation generalises values of many non-material factors: presence of a free time, availability of education and cultural values, the social importance of each person, security of his/her rights, political, religious, etc. freedom. One has to consider wide opportunities for Ukraine's economy related with training of tourism professionals at higher educational institutions, and also one of the highest rate of education development in the country .

At a precartographical stage use of «the field concept» in cartography with reference to the spatial analysis of professional training in HIGH SCHOOLS of Ukraine of experts in the sphere of tourism of various educational-qualifying levels is proved. Features of use of this way of cartographical modelling, designing of elements of the maintenance and formation of thematic making of geospatial data base on the basis of what modern possibilities of GIS-MAPPING are used are shined. Research has allowed to make actually cartographical analysis of heuristic possibilities of a technique, an estimation of territorial features of granting by HIGH SCHOOLS of Ukraine of educational services for tourism sphere, to allocate some problems.

Key words: Ukraine, HIGH SCHOOLS, GIS-MAPPING, training in tourism.

Постановка проблеми. Освіта, серед інших показників рівня життя населення є однією з найбільш важливих компонентів якості життя

практично всіх його соціальних груп. При інтегрованій оцінці вона узагальнює значення багатьох нематеріальних чинників: наявності вільного часу, доступності будь-яких освітньо-кваліфікаційних рівнів освіти та культурних цінностей, соціальної значущості кожної людини та захищеність її прав, політичних, релігійних та ін. свобод тощо. [5] Особливості прояву різних умов життєдіяльності суспільства, пов'язаних з оцінкою якості життя визначають потребу проведення територіального аналізу кожного з перелічених компонентів, які самі по собі характеризуються складною ієрархічною структурою, спрощення якої може спотворювати результати аналізу. Система освіти, зокрема вищої, як найбільш значущої для індивіда не є винятком, а навпаки, має специфічну тематичну складову геопросторової бази даних, необхідної для проведення аналізу, без якої неможливе сучасне геоінформаційне її дослідження, прогнозування проблем розвитку та оперативне прийняття управлінських рішень і проведення реформ.

Аналіз досліджень і публікацій, пов'язаних із темою статті. Освітня діяльність, як соціально надзвичайно динамічна форма діяльності швидко реагує на реформи освіти в Україні. Перелік авторів лише деяких дисертаційних досліджень освіти за останні роки частково опублікований в нашій статті [4]. Частота проведення цих досліджень свідчить про суттєві і нерідко докорінні зміни, що відбуваються в галузі освіти. Наприклад у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна тривалий час проводяться дослідження інноваційних процесів у вітчизняній освіті засобами картографічного моделювання (Байназаров А.М. та ін. [1]) попередниками яких були дослідження Школи О. та Вірченка П. У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка захищені дисертації на тему освіти О.М. Трусій (2010 р.), Січкаренка К. (2011р.). Спираючись на великий обсяг звітної статистичної інформації ними досліджені, в т.ч. з розробкою картографічних матеріалів, широкий спектр проблем, що відповідають певному змісту, періоду та охопленню території дослідження (напрями та обсяг підготовки кадрів, якісні та кількісні характеристики викладацького складу, рівень забезпечення науково-дослідницьким персоналом тощо). Картографічні матеріали, покладені в основу територіального аналізу системи освіти різних рівнів у абсолютної більшості дослідників економіко-географів відображують переважно елементи тематичного змісту, не характеризуючи при цьому предметну (методологічну) суть та обґрунтування можливостей картографічних засобів пізнання. Територіальну диференціацію можна досліджувати широким спектром центроїдних методів, в той же час, заслуговує на увагу, зокрема у застосуванні до просторового аналізу, концепція «поля» в картографії (О.В. Черв'яков, 1979 р.) [6], що знайшла багато прихильників та послідовників серед науковців. Вона теоретично та методично обґрунтовує, що на підставі надання освітніх послуг в окремих «дискретно» визначених «освітніх центрах» можна охарактеризувати «континуальне» поширення цього явища в межах окремих регіонів.

Прикладом евристичних можливостей застосування цієї концепції є виділення меж і контурів територіальної системи розселення у Київському Придніпров'ї за матеріалами дослідження маятникових трудових міграцій (Молочко А.М., 1988 р.). [3] Ідея реалізувати можливості «концепції поля» у застосуванні до вивчення територіальних особливостей підготовки у ВНЗ України фахівців сфери туризму базувалася на цікавих результатах, одержаних у минулі роки різними дослідниками на якісно відмінних об'єктах дослідження. Черв'яков В.О. у своїй монографії, кількох збірниках та підручнику «Математичні методи в географії» висвітлив питання теорії та методики застосування цієї концепції. Класичними виявились його карти полів щільності поставок деревини у Сибірському регіоні, розвитку вівчарства в Середній Азії та ін. Докторська дисертація Єдського Б.Л. присвячена розробці карт концентрації полів рибного промислу на Каспії. Його карти характеризувались побудовою поля із зміною густоти регулярної сітки та розмірів вікна-оператора, що дозволяло більш детально будувати поле промислу у прибережній зоні та реалізації морепродуктів вглиб території картографування. Це нагадувало «зонування» та певним чином розкривало нові підходи до принципів генералізації в картографії. У дисертаційній роботі Молочка А.М. досліджувалась неоднорідність поля розміщення промислових підприємств м. Києва, що забруднювали довкілля викидами шкідливих речовин в атмосферу, на підставі чого, робились висновки стосовно формування кластерів протікання (коридорів виносу забруднюючих речовин) при різних напрямках вітру. Плідним виявилось і застосування ним концепції поля у формуванні меж осередків територіальної системи розселення у Київському Придніпров'ї, про що згадувалось нами раніше, та реалізовані в територіальних комплексних схемах охорони природи (ТерКСОП) Донецької та Вінницької областей і м. Запоріжжя, а також при оцінці можливого впливу діючих АЕС в Україні та сусідніх державах. Зокрема для Вінниччини, за багатолітніми спостереженнями облСЕС було розроблено карту поля ризику захворювання сибірською виразкою, що диференціювало територію за частотою зараження худоби та людей цією особливо небезпечною інфекцією. Раціональним зерном розробок Молочка А.М., що відзначено нами і використано в даній статті, є винесення у легенду карти параметрів вікна-оператора, що дає змогу будувати та робить придатною картографічну модель для проведення картометричних робіт. Оцінка показників картографування «поля» тематичного змісту до цього практично не виконувалась і знаходила застосування лише у дослідженнях реальних фізичних полів.

Мета і завдання дослідження. Картографічний аналіз та оцінка територіальних особливостей підготовки у ВНЗ України фахівців у сфері туризму різних освітньо-кваліфікаційних рівнів засобами картографічного моделювання. Виходячи з мети, завданням дослідження є обґрунтування на передкартографічному етапі певного теоретико-методологічного підходу до вибору прийомів та способів картографічного моделювання та

проектування елементів змісту, формування для цього тематичної складової геопросторової бази даних та використання сучасних можливостей геоінформаційного картографування, що забезпечить проведення власне картографічного аналізу та оцінку територіальних особливостей стану та розвитку, а також функціонування системи надання освітніх послуг в галузі туризму.

Виклад основного матеріалу. Реформа освіти, що набула широких масштабів після проголошення незалежності України призвела до бурхливого розвитку підготовки кадрів для багатьох галузей економіки, але чи не найбільше вона проявилася у сфері туризму. Його численні напрямки, від готельного господарства, що забезпечував потреби внутрішнього та міжнародного туризму до екологічного (зеленого) туризму, від розвинутої інфраструктури бюро подорожей та екскурсій, через які здійснювався дитячий пізнавальний, ідейно-патріотичний, спортивно-оздоровчий рух, навіть до паломницького та ін., через усвідомлення необхідності надання різнобічних послуг у сфері рекреації та туризму, які орієнтовані на матеріально-технічне забезпечення організації відпочинку, спорту та розваг для різних категорій громадян в різних регіонах, природно-кліматичних зонах у певні сезони призвели до багатовекторної змістовної та просторово-часової диференціації підготовки фахівців з широким за видами економічної діяльності спектром інтересів в індустрії туризму. Забезпечувати здійснення аналізу будь-якої діяльності в цій сфері стає можливим лише застосовуючи сучасні геоінформаційні технології та нерозривно з ними пов’язаний метод картографічного моделювання, який дозволяє робити висновки стосовно територіальної організації та взаємозв’язків між окремими центрами, зокрема освітньої діяльності в цій галузі, в межах конкретних регіонів, на рівнях органів державного управління або органів самоврядування чи громадських округів цих територій.

Зважаючи на надзвичайно широкі перспективи і можливості для економіки України, однією з найбільш швидких темпів розвитку в галузі освіти набуває підготовка кадрів у сфері туризму. Про це свідчать покладенні нами в основу картографічного моделювання дані Державної акредитаційної комісії України стосовно переліку вищих навчальних закладів, які отримали ліцензії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України на право здійснення освітньої діяльності з підготовки фахівців у цій сфері з терміном дії ліцензій до 01.07.2018 р. Крім того, підготовка бакалаврів, спеціалістів та магістрів на денній та заочній формах навчання супроводжується значним обсягом підготовки молодших спеціалістів. Саме актуальність розвитку цього освітнього напряму зумовила вибір у якості об’єкту дослідження підготовку у ВНЗ України фахівців сфери туризму. Серед наукових підходів до аналізу просторово-часового прояву діяльності ВНЗ за обраним напрямом професійного спрямування найбільш ефективним є картографічне моделювання та

проведення ГІС-аналізу, з виявленням локальних та регіональних особливостей такої їх діяльності.

Картографічний аналіз лише у напрямку визначення якісних та кількісних просторово-часових особливостей територіальної організації системи надання освітніх послуг повинен базуватися на обґрунтуванні теоретико-методологічних підходів до вибору прийомів та способів картографічного моделювання та проектування елементів змісту карт стосовно стану та розвитку, а також функціонування системи підготовки у ВНЗ України фахівців галузі туризму, які можливо не забезпеченні сьогодні наявними можливостями існуючих програмних засобів ГІС-аналізу. Застосування одного з методів кількісного аналізу, що виконується на підставі «концепції поля» в картографії обґрунтовується теоретично і методично на основі уявлення про континуальне поширення явища надання освітніх послуг місцевому населенню, що здійснюється в окремих, дискретно визначених «регіональних центрах». При цьому передбачається, що саме картографічна модель дасть змогу виявити сформованість таких ядер концентрації окремих центрів за обсягом підготовки фахівців (осіб/кв. км.), можливе їх злиття, напрямки поширення їх впливу та можливості подальшого розвитку в регіонах. Етап підготовки до проведення картографічного моделювання поля щільності можливого обсягу підготовки фахівців за ОКР «бакалав», «спеціаліст», «магістр» у ВНЗ України, ліцензованих для здійснення освітньої діяльності у сфері туризму передбачає вибір методики побудови поля, визначення показника картографування, обґрунтування густоти регулярної сітки, розмірів і форми вікна-оператора від яких залежить зручність для обчислень і побудов за обраним масштабом моделі. Якщо узагальнення потенціалу поля щільності буде здійснюватись зважуючим круговим оператором за регулярною сіткою, побудованою у формі квадратів, то розмір не менш ніж половини діагоналі квадрата повинен визначати радіус зважуючого кружка, щоб під час сканування по регулярній сітці не виникали проміжки не покриті розмірами вікна-оператора. Цей розмір потрібно узгоджувати із реальною відстанню, на якій обґрунтовується можлива тіснота зв’язку між регіональними центрами, що здійснюють освітню діяльність та периферією, звідки транспортна доступність дозволяє студенту доїжджати на заняття протягом реального часу впродовж дня і повертатись назад після занять.

Вибір форми та розмірів регулярної сітки (квадратна з кроком 2х2 см), а також обґрунтування параметрів зважуючого вікна-оператора (при R=39,9 км, S = 5 тис. кв. км.) наближено визначили масштаб картографічної моделі 1:25000000 і дозволили за таких умов провести оцінку потенціалу поля щільності за формулою:

$$P_{\frac{\text{осіб}}{\text{кв. км}}} = \frac{N_1k_1 + N_2k_2 + \cdots + N_n k_n}{S};$$

де N_1, N_2,… N_n – показники ліцензованих обсягів підготовки фахівців, зафіксованих в околі вікна-оператора при коефіцієнтах зважування k=0, 1, 2, 3. (рис. 1)

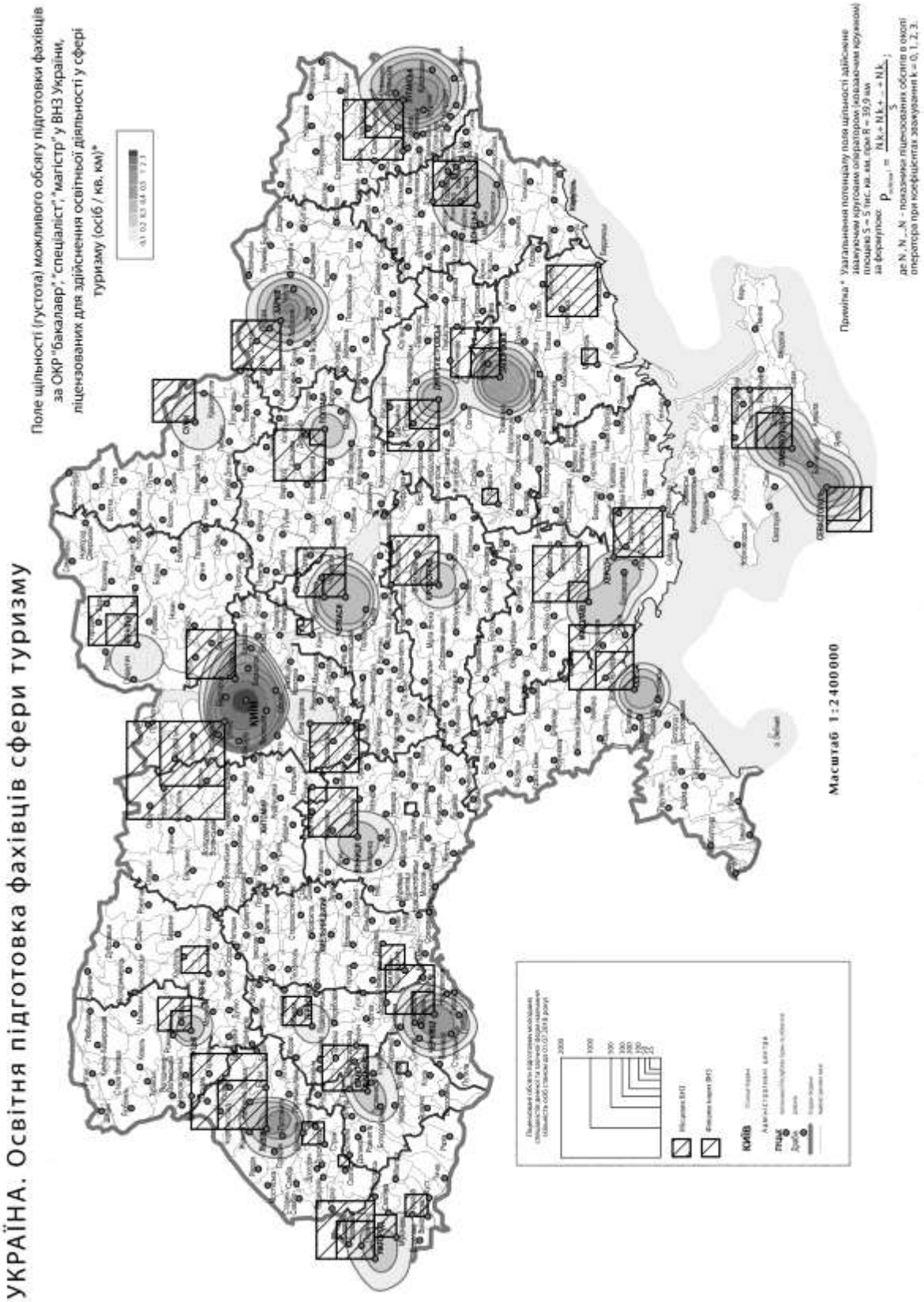

Рис. 1. Освітня підготовка фахівців сфери туризму

Висновки. Виділення ядер концентрації «поля» надання освітніх послуг супроводжувалось вибором прийомів та способів картографічного моделювання, а також можливостями сучасних ГІС та графічних редакторів, серед яких перевагу було надано Adobe Illustrator.

Специфіка створення результуючої моделі картографічного дослідження полягала також у відсутності автоматизованих алгоритмів отримання результатів та реалізованих у сучасних ГІС інструментів проведення аналізу полів концентрації обраних показників картографування.

Для реалізації завдань дослідження, була створена база даних, що є типовою процедурою проведення ГІС-аналізу, а їх обробка і графічне представлення результатів виконувалося в напівавтоматичному режимі. Побудова поля в такому режимі шляхом сканування, цифрування та укладання спрощених побудов «ізоденс», виконаних вручну дозволило одночасно проводити редакційно-технічну роботу та коректуру зображень, поліпшило їх якість у випадках накладання, або перекриття штрихових та фонових елементів, (що в традиційних технологіях укладання карт відповідало видавничому кресленню на етапі підготовки карт до видання) сприяло більш вдалій реалізації дизайнерських рішень. Застосована методика картографічного моделювання, незважаючи на свою трудомісткість, пов’язана із застосуванням декількох програмних продуктів (картографічна основа, розроблялась в геоінформаційній системі, а виділені ізолініями поля концентрації наносились в графічному редакторі за даними інтерполяції, як відзначалось, виконаної вручну) дозволила реалізувати поставлену мету відображення територіальних особливостей підготовки у ВНЗ України фахівців у сфері туризму різних освітньо-кваліфікаційних рівнів. Ще однією умовою відображення інтенсивності поля була розробка кольорової шкали для проведення ізоліній з пошаровим забарвленням.

Побудована поверхня поля концентрації показника картографування виявилась не суцільною, в ній чітко виділяються регіональні центри надання освітніх послуг і лише в деяких випадках їх ядра об’єднуються у спільні територіальні угруповування: Дніпропетровськ-Запорізьке, Миколаїв-Херсонське, Сімферополь-Севастопольське, потужність яких зростає з охопленням сусідніх периферійних територій.

В цей же час, звертає на себе увагу те, що для забезпечення такого ліцензованого обсягу підготовки фахівців для сфери туризму у ВНЗ практично всіх «регіональних центрів» за вимогами МОНмолодьспорту України починаючи з 2012 р. відзначається нестача викладацького складу – науково-педагогічних працівників з науковими ступенями та вченими званнями, які забезпечують викладання лекційних годин (у % від навчальних планів) за ОКР «бакалавр», де відсоток докторів наук, або професорів повинен складати 10% (в т.ч. двох кандидатів наук по відношенню до одного доктора наук/професора) які мають стаж безперервної науково-педагогічної роботи в даному навчальному закладі

не менше 10 років, а також є авторами (співавторами) підручників, навчальних посібників з грифом МОН молодьспорту України, або монографії повинен складати за блоками соціально-гуманітарних, фундаментальних та фахових дисциплін – 75%, при цьому 50% з них повинні працювати за основним місцем роботи. Відповідно на ОКР «спеціаліст» цих науково-педагогічних працівників для фундаментального циклу підготовки повинно бути 85%, з них докторів наук 20%, але не менше 1 докт. наук, проф. на 25 осіб ліцензованого обсягу, а на ОКР «магістр» - 95%, з них докторів наук 40%, з яких 50% працюючих за основним місцем роботи. У сумарних показниках регіональних центрів ці пропорції відобразити важко, але проблема до 2018 р. матиме стійку тенденцію збереження (Табл. 1).

Таблиця. 1.

Порівняльна таблиця необхідної для викладання дисциплін фундаментального циклу кількості докторів наук, професорів (50% яких повинні працювати за основним місцем роботи) при підготовці магістрів сфери туризму у ВНЗ України (осіб, від загального обсягу ліцензованої підготовки, за регіональними центрами)

Регіональний центр	Київський	Луганський	Харківський	Львівський	Запорізький	Черкаський	Сімферопольський	Чернівецький	Одеський	Миколаївський	Ужгородський	Чернігівський	Севастопольський	Дніпропетровський	Вінницький	Кіровоградський	Херсонський	Сумський	Луцький	Тернопільський
Ліцензований обсяг	8853	2495	2030	1940	1880	1595	1400	1340	1085	1080	915	840	840	770	740	720	720	720	499	370
Необхідна кількість докторів/професорів	354	100	81	78	75	64	56	54	43	43	37	34	34	31	30	29	29	29	20	15

Важливим, на наш погляд, було доповнити тематику дослідження підготовкою кадрів молодших спеціалістів, які орієнтуються на можливості регіональних центрів підготовки фахівців переважно з організації обслуговування в готелях та туристичних комплексах. Вибір шкали і розрахунок характеризуючи елементів діаграмних фігур, якими мав бути відображений цей показник картографування здійснювався на підставі аналізу статистичного ряду величин, які в центрах підготовки молодших спеціалістів теж можна було б порівнювати між собою за двома критеріями: ті, що готуються у місцевих ВНЗ та тих, що готуються у філіях інших центрів підготовки.

Гістограма розподілу статистичних величин, виявилася при цьому, рівномірно зростаючою. При виборі форми діаграмної фігури переваги

були надані квадрату, сторона якого у рівномірно зростаючій абсолютній шкалі при піднесенні до квадрату визначить площу цієї фігури. ЇЇ і було прийняту за величину показника картографування. Винесена у легенду шкала стає еталоном у випадку трансформації масштабу (збільшення/зменшення), що практикується у видавничих системах. Умова порівняння між собою показників підготовки молодших спеціалістів у місцевих ВНЗ та у філіях інших навчальних закладів, що супроводжувалась інтенсивністю штрихування відповідних квадратів виявила лише один центр, де обсяг підготовки молодших спеціалістів у місцевих ВНЗ перевищує підготовку у філіях – це характерно лише для Луцького центру. Визначення цього центру, на підставі зорового сприйняття, супроводжувалось складною процедурою комп'ютерного втілення варіантів штрихувань, які дали змогу усвідомити його специфіку.

Виконані розробки з картографічного моделювання за визначеною темою дозволили досягти поставленої мети дослідження та розв'язати ряд завдань, які визначались на початку експериментів, вказати на перспективи проведення подальших досліджень у цьому напрямку. Зокрема, узагальнено досвід попередніх досліджень і публікацій у галузі освіти взагалі, виділено частини загальної проблеми картографування освіти, які переважно присвячувались відображенню елементів тематичного змісту і, за рідким винятком, не характеризували предметну суть та методологічні особливості обґрунтування можливостей картографічних засобів пізнання. При цьому суттєва увага нами приділена застосуванню концепції поля для проведення просторового аналізу, наведено цікаві результати, одержані при використанні теорії і методики побудов карт полів різними дослідниками на якісно відмінних об'єктах дослідження. Зроблено висновок про придатність картографічної моделі поля концентрації об'єктів тематичного змісту для проведення картометричних робіт, що до цього практично не використовувалось і знаходило застосування лише у дослідженнях реальних фізичних полів.

Розроблена карта підготовки у ВНЗ України фахівців сфери туризму, в об'єктній сфері дослідження дозволить в подальшому, на підставі виявленої, завдяки застосуванню концепції поля диференціації особливостей проявів потенціалу поля (за обсягом підготовки фахівців, кадровим забезпеченням закладів освіти, можливостями злиття і утворення нових ядер їх концентрації, напрямками розвитку) робити висновки стосовно територіальної організації та взаємозв'язків між окремими центрами освітньої діяльності в цій галузі, в межах конкретних регіонів на рівнях державного, самоврядного та громадського управління. В предметній сфері картографічного моделювання варто очікувати вдосконалення програмного забезпечення засобів ГІС-аналізу для побудови карт полів.

Використані джерела:

1. Байназаров А.М. Структура та зміст атласу освітнього комплексу України [Текст] / А.М. Байназаров // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. – 2010 – Вип. 12. – С. 3-8.

2. Козаченко Т.І. та інш. Картографічне моделювання: Навчальний посібник / Т.І. Козаченко, Г.О. Пархоменко, А.М. Молочко; Під ред. А.П. Золовського. – Вінниця: Антекс – УЛТД, 1999. – 328 с.
3. Молочко А.Н. и др. Территориальные системы расселения. Маятниковые трудовые миграции [Карта рис. 25] // Конструктивно-географические основы рационального природопользования в Украинской ССР: Киевское Приднепровье. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 154.
4. Молочко М.А. Соціогеографічні аспекти ГІС-картографування освіти в Україні // Молоді науковці – географічній науці: Зб. наук. праць / За ред. Я.Б. Олійника. – К.: Обрії, 2008. – Вип. IV. – С. 114.
5. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник. / О.Г Топчієв – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
6. Червяков В.А. Концепция поля в современной картографии. – Новосибирск : Наука, 1978. – 149 с.

УДК 379.85

Дутчак С.В., Піньонжик Г.М.

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ KML ФАЙЛІВ ЗАСОБАМИ ГІС-ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ПОТРЕБ ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ОБ'ЄКТІВ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

*Викладено технологічні особливості створення та редагування файлів-міток *.kml для відображення картографованих в середовищі геоінфораційних систем точкових об'єктів. Одержані результати на прикладі об'єктів готельного господарства Тернопільської області можуть суттєво підвищити інформативність туристичних web-порталів та засобів навігації.*

*Ключові слова: файл *.kml, геоінфораційні системи, Тернопільська область.*

*Изложено технологические особенности создания и редактирования файлов-меток *.kml для отображения картографируемых в среде геоинформационных систем точечных объектов. Полученные результаты на примере объектов отельного хозяйства Тернопольской области могут повысить информативность туристических web-порталов и средств навигации.*

*Ключевые слова: файл *.kml, геоинформационные системы, Тернопольская область.*

*Technological features of creating and editing *.kml files for displaying mapped in geoinformation systems point objects. Results received on Ternopil's hotel economies can increase the information background of tourists web-portals and gps systems.*

*Key words: *.kml files, geoinformation systems, Ternopil region.*

Постановка проблеми. Сучасні пошукові засоби мережі Інтернет надають достатньо стислі та неповні відомості стосовно об'єктів туристичної інфраструктури. Проведена серія запитів в середовищі найбільш вживаних пошукових системах з використанням найпоширеніших ключових слів продемонструвала повну відсутність вузькоспеціалізованих картографічних творів призначених для потреб туризму. Окрім того, більшість інформації, традиційно надається в текстовому вигляді, і як правило супроводжується потужною рекламною підтримкою, що часто відволікає увагу від її довідково-інформаційних функцій. Пересічний користувач, і як наслідок можливий потенційний турист під час відвідування зазначених web-ресурсів не може отримати чітких відомостей і критеріїв для здійснення порівняльного аналізу, що

суттєво затрудняє та унеможливлює обґрунтований вибір. Ще одним проблемним аспектом в даній ситуації є відсутність повноти відомостей про самі об'єкти, які відвідують туристи. Поява та стрімкий розвиток численних пошуково-інформаційних картографічних сервісів в Україні здавалося б покликані реалізувати питання відображення об'єктів туристичної інфраструктури загалом, та закладів готельного господарства зокрема. Однак, реальна ситуація, відображена в таблиці 1 переконливо засвідчує про низькій рівень реалізації даної функції більшістю сервісів.

Таблиця 1.

Стан відображення об'єктів готельного господарства Тернопільської області в найпоширеніших картографічних сервісах (станом на 12.12.12)

№ п/п	Адміністративне утворення	Загальна кількість діючих готелів	Стан представлення в сервісах				
			OpenStreet Maps	Визиком. Карты	Яндекс Карты	Google Maps	Wikimapia
1	Бережанський район	2	0	0	0	0	1
2	Борщівський район	5	0	1	1	0	5
3	Бучацький район	4	0	2	0	1	4
4	Гусятинський район	3	0	0	0	0	1
5	Заліщицький район	4	1	1	1	0	2
6	Збаразький район	3	1	1	0	0	1
7	Зборівський район	1	0	1	0	0	0
8	Козівський район	2	0	0	0	0	0
9	Кременецький район	14	0	3	5	0	5
10	Лановецький район	2	0	0	0	0	0
11	Монастириський район	1	0	0	0	0	1
12	Підволочиський район	2	0	0	1	0	1
13	Підгаєцький район	* на території району готелів немає					
14	Теребовлянський район	2	0	0	1	0	2
15	Тернопільський район	4	0	0	2	1	0
16	Чортківський район	4	0	0	0	0	4
17	Шумський район	1	0	0	0	0	1
18	м. Тернопіль	18	1	9	18	5	17

Вихідні передумови. За різними оцінками до 85 % всіх баз даних містять географічну інформацію, яка може бути геопросторово прив'язаною [8]. Комп'ютерна картографія дозволяє не тільки оброблювати дані, а й швидко та наочно візуалізувати їх, використовуючи географічні компоненти даних та передавати їх у відповідних форматах на інші мобільні пристрої, що набувають широкого поширення останнім часом. Поява в 2005 р. загальнодоступної версії програмного засобу Google Планета Земля вразила користувачів своєю новизною та багатофункціональністю, і вже на початку вересня 2011 року загальна кількість завантажень становила понад 1 мільярд [2].

На відміну від інших геосервісів, що відображають супутникові знімки в звичайному браузері, даний сервіс використовує спеціально завантажувану на пристрій користувача клієнтську програму. Хоча, такий підхід з одного боку і потребує витрати інтернет-трафіку, необхідного для завантаження самої програми, однак в подальшому забезпечує додаткові можливості нечувані для звичайного web-інтерфейсу.

Окрім того, в наш час Google Планета Земля підтримується численними засобами навігації компаній Garmin і Magellan, а також Wintec WBT-201 [1]. На web-сайті GPSBabel міститься повний перелік рекомендованих пристроїв, котрі безперешкодно сприймають формат *.kml.

Ключовою ланкою між більшістю геоінформаційних продуктів і програмним середовищем Google Earth служить так званий KML (Keyhole Markup Language) формат файлу, котрий призначений для моделювання та зберігання географічних об’єктів представлених у вигляді точок, ліній, зображень, багатокутників та моделей [9]. За допомогою *.kml можливо:

- встановлювати різноманітні умовні знаки і робити підписи для відображення місць на поверхні Землі;
- створювати різноманітні ракурси для вибраних об’єктів, змінюючи положення карти;
- використовувати різноманітні зображення, що накладаються;
- визначати стилі для налаштування відображення об’єктів застосовуючи код HTML для створення гіперактивних посилань і вбудованих зображень;
- використовувати папки для ієрархічного групування елементів;
- динамічно отримувати і оновлювати файли *.kml із локальних вузлів мережі;
- відображати текстурні тривимірні об’єкти типу COLLADA.

Методами створення і редагування KML є:

- Пряме редагування даних;
- Створення внутрішніми засобами Google Планета Земля;
- Генерація засобами php, pyhon та іншими мовами програмування;
- Генерація засобами spreadsheets, pipes, xslt та іншими засобами трансформування даних;
- Експорт із ГІС як внутрішніми засобами, так і за допомогою спеціальних модулів та утиліт.

Огляд спеціалізованої літератури в контексті картографування туристичних ресурсів та створення електронних навігаційних карт різного функціонального використання виявився слабо представленим не тільки у практичному, але й у науково-методичному аспекті. Дослідження питань картографування для потреб туризму хоча й розглядається багатьма вітчизняними науковцями, зокрема воно представлене в працях Ю.І. Прасул [5], В.А. Пересадько [4], І.М. Яковенко [10] та ін., однак в аспекті особливостей здійснення експорту із ГІС залишається мало дослідженим.

Постановка завдання. Мета виконаного дослідження полягала у з’ясуванні механізмів отримання *.kml файлу засобами сучасних ГІС продуктів. Вирішуваними завданнями стали: збір первинної інформації щодо місцерозташування та додаткових характеристик об’єктів готельного господарства в межах Тернопільської області; пошук основи для картографування та приведення її до єдиної проекції і системи координат з тією, що функціонує в Google Планета Земля; створення та наповнення

шару векторних точкових примітив атрибутивною інформацією; експорт та графічне доповнення інформації в середовищі Google Планета Земля. Завершальним етапом дослідження стало формування цілісного алгоритму формування *.kml файлу.

Виклад основного матеріалу. Очевидним і беззаперечним фактом в процесі створення картографічних творів є пошук відповідної основи. В даному випадку, перш за все необхідно опиратися і враховувати вимоги щодо кінцевого формату отримуваного файлу. Оскільки, він буде призначеним для програмного засобу Google Планета Земля, то проекція і система координат під час здійснення операцій імпорту сприймуться з відповідністю, в якій він функціонує. В свою чергу, програма Google Планета Земля використовує для формування зображення циліндричну проекцію з системою координат WGS84. Зазвичай, дані, що імпортуються в програмне середовище Google Планета Земля створюються в Універсальній поперечній проекції Меркатора (Universal Transerve Mercator) та системі координат NAD27 (North American Datum 1927) [6].

Пошук та завантаження растрової основи доцільно здійснювати за допомогою програмного продукту SASPlanet [2]. Функціональні можливості означеного програмного засобу дозволяють виконувати пошук об’єктів засобами Google та Яндекс на картографічних або супутникових зображеннях. Різноманітні способи виділення та масштабування території на екрані дозволяють завантажити його у проекції та системі координат, яка аналогічна з програмним засобом Google Earth Планета Земля. Окрім того, саму растрову основу можна гібридно поєднати з дорожнім графом та підписами об’єктів. Варто зауважити, що програмний засіб SASPlanet містить окрему інструментальну панель «Мітки», котра безпосередньо дозволяє здійснювати створення форматів *.kml та *.kmz всередині продукту.

У випадку здійснення операцій картографування в середовищі MapInfo Professional (рис. 1), окрім файлу з растровим зображенням (*.ecw, *.jpeg) необхідно сформувати і файл геоприв’язки *.tab. Якщо ж виконання робіт передбачається в середовищі ArcMap растрове зображення коректно формувати виключно в форматі *.png [7]. Формалізацію просторових даних варто здійснювати за допомогою первинних графічних елементів – точок. Такий спосіб подання інформації цілком достатній для відображення просторового положення об’єктів з незначною площею. Точність визначення координат, навіть сучасних навігаційних gps-приймачів у кінематичному режимі доволі висока, і становить 10-15 м, що дозволяє цілком безперешкодно виявляти об’єкти на місцевості.

Створення хоча б одного об’єкту дозволяє активізувати збереження інформації в окремий шар та редагувати структуру таблиці та типи даних в ній. Користуючись відомостями Офіційного сайту Управління туризму Тернопільської обласної держадміністрації про заклади розміщення туристів було створено відповідний шар інформації – hotels.tab [3], детальну структуру котрого представлено в таблиці 2.

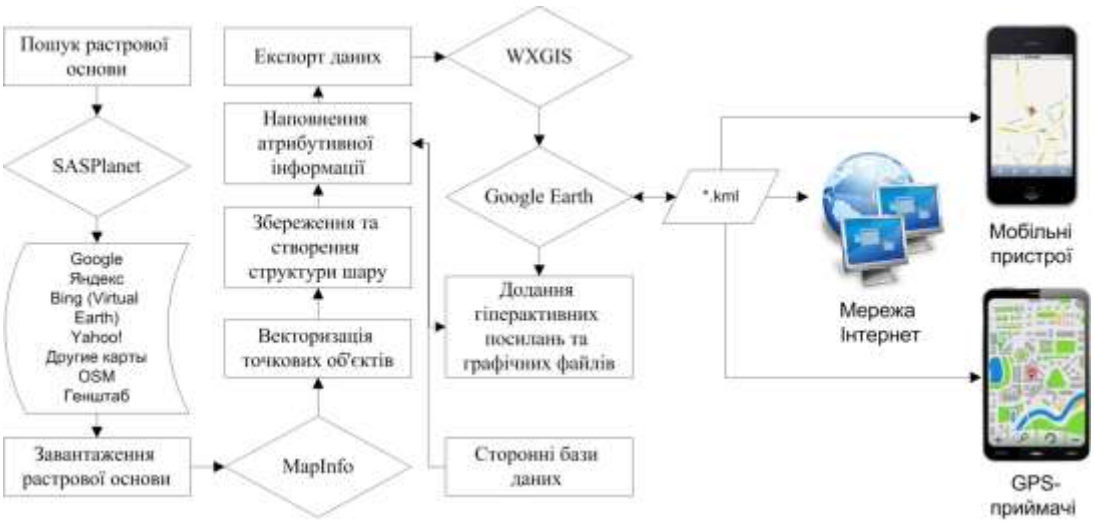

*Рис. 1. Можливий варіант створення *.kml з використанням засобів SASPlanet, MapInfo та WXGIS*

Додавання та заповнення поля ідентифікаторів у кожному з шарів дозволяє, окрім основної інформації, що стисло подана додавати вже існуючі бази даних та таблиці, а також здійснювати геокодування з уже існуючими електронними картами або окремими їх шарами. Зокрема, безпосередньо MapInfo Professional 9.5 підтримує формати – *.mdb, *.dbf, *.csv, *.xls котрі можуть створюватися в середовищі типових офісних продуктів.

Таблиця 2.

Структура даних створюваного шару hotels

Назва полів	Тип полів	Примітки	Наявність векторних примітив в шарі		
			Точки	Лінії	Полігони
Назва_обєкту	Символьне (50)		+	-	-
Розмір	Ціле	вмістимість (чол.)			
Адреса	Символьне (50)				
Телефон	Ціле				
Ідентифікатор	Ціле	унікальний номер об'єкту			

Використання компоненту для управління геопросторовими даними – WxCatalog, як невід'ємної складової програмного засобу WXGIS дозволяє здійснити подальший експорт даних в потрібний формат файлу міток - *.kml. Відкриття конвертованого файлу в середовищі Google Earth Планета Земля дозволяє побачити тільки просторове розміщення точок (рис. 2). Налаштування вигляду відображення об'єктів здійснюється автоматично для всіх об'єктів шару шляхом застосування опцій, а додання гіперактивних посилань – окремо для кожного випадку. Операції з конвертацією векторних форматів файлів в середовищі Global Mapper 9.0 засвідчили про відсутність підтримки кириличних шрифтів, котрими доповнювалися підписи об'єктів, і як наслідок відбулося некоректне їх відображення. Повторне проведення операцій з транслітерацію кириличних літер підтвердило даний факт. На заключному етапі до

існуючих точок додано посилання на їх графічні зображення та офіційні сайти (рис. 3).

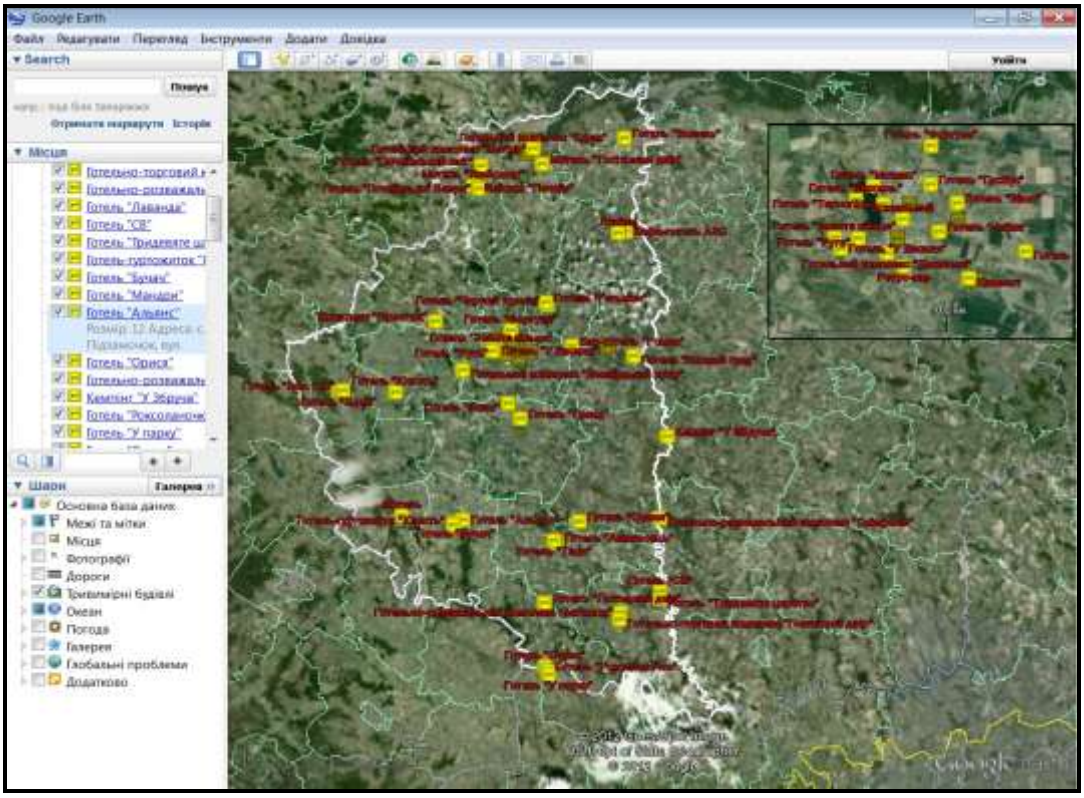

Рис. 2. Вигляд робочого вікна Google Планета Земля після відкриття сформованого файлу hotels.kml (в правому кутку у вигляді врізки – територія м. Тернопіль)

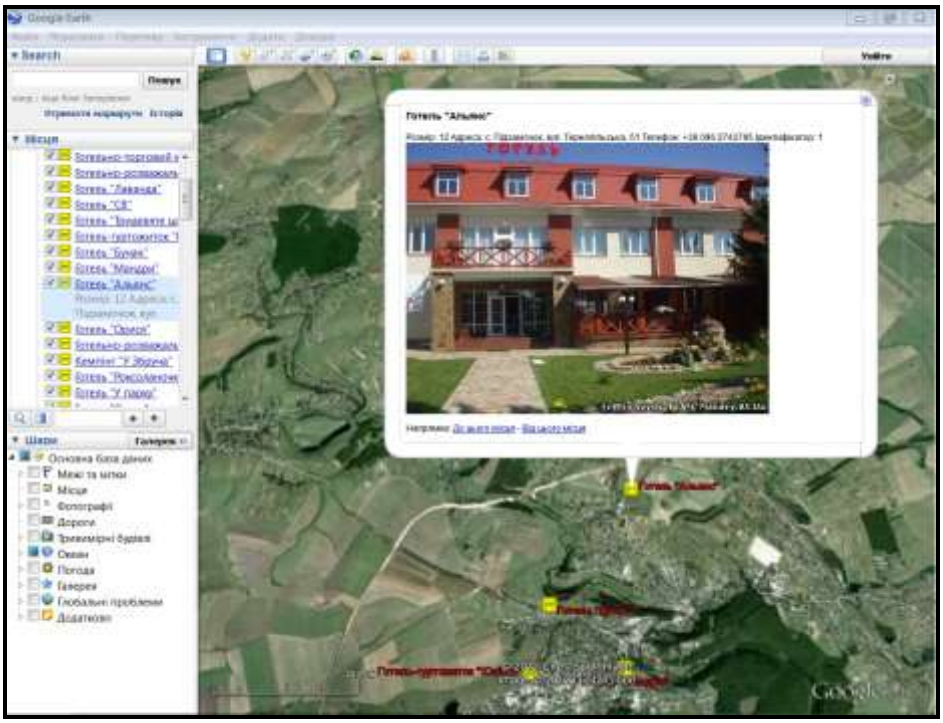

Рис. 3. Вигляд завершеного файлу hotels.kml у вікні Google Планета Земля під час активізації одного із об’єктів

Висновки. Своєрідність картографічних творів для потреб туризму значною мірою визначається видами та формами туризму, особливостями розміщення об'єктів туризму та туристичної інфраструктури. Взаємодія картографії та Інтернету відкриває нові можливості для оперативної передачі просторової інформації. Тенденції стрімкого розвитку, всеохоплюючого поширення геоінформаційних систем і технологій практично у всіх сферах життя роблять їх використання для потреб туризму цілком логічним та беззаперечним.

Сучасний Google Earth з його детальними супутниковими знімками може зробити кожного віртуальним мандрівником. Враховуючи зазначені навігаційні можливості в найпоширеніших gps-приймачах від віртуальності до реальності – один крок. Створення подібних файлів*.kml та завантаження їх в мережу Інтернет на портали офіційних управлінь туризму з нанесенням об'єктів туризму та інфраструктури суттєво розширить можливості пересічного користувача, а наявність в кожній точковій примітиві гіперпосилань на офіційні портали туристичних компаній та операторів дозволить залучати їх для надання відповідних послуг. Таким чином, формування означених файлів та їх взаємодія шляхом використання гіперпосилань забезпечить оперативне комплексно-аналітичне опрацювання значної кількості довідкової інформації та її доволі зручну візуалізацію.

Використані джерела:

1. Використання пристроїв GPS із програмою Google Планета Земля [Електронний ресурс]: навч. посіб. Google Планета Земля – за даними Google, 2012. – Режим доступу.
http://support.google.com/earth/bin/answer.py?hl=uk&hlrm=ru&answer=148095
2. Официальный сайт SASGIS Веб картография и навигация / Google Earth скачали 1 млрд. раз – за официальными данными OneWorldManyStories.
http://sasgis.ru/2011/10/06/google-earth-skachali-1-milliard-raz/
3. Офіційний сайт Управління з питань туризму Тернопільської обласної державної адміністрації / Готелі, мотелі та інші заклади розміщення і сервісного обслуговування туристів Тернопільської області [Електронний ресурс]. Режим доступу:
http://ternotour.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1581&Itemid=732
4. Пересадько В.А. Природоохранное картографирование: состоянии, тенденции, перспективы. автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. геогр. наук : спец. 05.24.03 «Картография» / В.А.Пересадько. – К.: 1988. – 16 с.
5. Прасул Ю.І. Наукові основи системного картографування регіонів для потреб туризму (на прикладі Харківської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.12 «Географічна картографія» / Ю.І.Прасул. – К.:, 2004. – 20 с.
6. Примітка про проекції та системи координат [Електронний ресурс] : навч. посіб. Google Планета Земля – за даними Google, 2012. – Режим доступу:
http://support.google.com/earth/bin/answer.py?hl=uk&hlrm=ru&answer=148110
7. Руководство пользователя ArcGIS 9 ArcMap / Environmental Systems Research Institute, Редландс, 2004 – 558 с.
8. Руководство пользователя MapInfo Professional 9.0 / MapInfo Corporation Troy, New York, 2007 – 620 с.
9. Справочное руководство KML [Электронный ресурс]: учеб. пособие Google Планета Земля – за данными Google, 2012. – Режим доступа:
https://developers.google.com/kml/documentation/kmlreference?hl=ru
10. Яковенко І.М. Теоретико-методологічні основи рекреаційного природокористування (суспільно-географічне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / І.М. Яковенко. – К.:, 2004. – 32 с.

УДК 913:911.3

Рутинський М.Й.

РЕКРЕАЦІЙНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПЕРЕВАГИ, ПЕРІОДИЗАЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РОЗЛУЦЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ У ВЕРХНЬОДНІСТРОВСЬКИХ БЕСКИДАХ

Охарактеризовано ресурсно-рекреаційний потенціал та історико-географічні особливості еволюції Розлуцької територіальної курортно-рекреаційної системи. На підставі аналізу процесів просторово-часової динаміки оцінено можливості та перспективи подальшого розвитку Розлуцької рекреаційної системи у Верхньодністровських Бескидах.

Ключові слова: курорт, Розлуч, територіальна рекреаційна система, періодизація розвитку, моделі і перспективи розвитку.

Охарактеризованы ресурсно-рекреационный потенциал и историко-географические особенности эволюции Розлуцкой территориальной курортно-рекреационной системы. На основании анализа процессов пространственно-временной динамики оценено возможности и перспективы дальнейшего развития Розлуцкой рекреационной системы в Верхнеднестровских Бескидах.

Ключевые слова: курорт, Розлуч, территориальная рекреационная система, периодизация развития, модели и перспективы развития.

Resource and recreational potential of the historical and geographical features of the evolution of the territorial Rozluch resort and recreation system are characterized. Based on analysis of the process of spatial-temporal dynamics assess the opportunities and prospects for further development of Rozluch recreation system in Verhnodnistrovski Beskidy.

Key words: resort, Rozluch, territorial recreation system, the life cycle, development periods, development models and perspectives.

Актуальність теми дослідження процесів просторово-часової динаміки курортних ТРС та можливостей і перспектив їх сталого розвитку набуває особливої ваги в сучасних умовах нігілістично-стихійної забудови українських курортних територій приватними помістями мажорів-чиновників усіх рівнів та елітними готельно-курортними комплексами закритого типу. Ба, навіть бізнес-проекти курортної розбудови, здебільшого, цілковито нехтують принципами функціонального зонування курортних ТРС та дедалі зухваліше забудовують охоронні санітарні зони в околі виходів мінеральних вод, чим завдають непоправної шкоди народному надбанню. Щодо об’єкта даного дослідження – карпатського курорту Розлуч – приклад будівництва елітного ГКК «Собінь» майже над самим джерелом Розлуцької мінеральної води, через що це джерело майже висякло, і показовий, і, на жаль, є типовою ілюстрацією сучасного етапу забудови курортів України. Розлуцька територіальна рекреаційна система з XIX ст. є чільним ареалом рекреаційного освоєння Верхньодністровських Бескидів. Від того, на яких принципах ґрунтуватиметься її розвиток у XXI ст., залежатиме, що очікує наших дітей та онуків під час відвідин

карпатських курортів, а також – чи взагалі існуватиме Розлуч як курорт у нових глобалізаційних умовах XXI ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що дослідженню питань еволюції ТРС присвячено значну кількість наукових праць. Серед українських дослідників це коло питань найґрунтовніше розроблене представниками сімферопольської, київської, львівської і чернівецької наукових шкіл рекреаційної географії. Теоретичним проблемам просторово-часової динаміки ТРС присвячені праці М.В. Багрова, О.О. Бейдика, Ю.О. Вєдєніна, Л.М. Донченко, А.Н. Ігнатенко, І. В. Зоріна, О.О. Любіцевої, П.О. Масляка, Д.В. Ніколаєнка, В. С. Преображенського, І.В. Смаля, Н.М. Сажнєвої, І.Т. Твєрдохлєбова, І.М. Яковенко та ін. Регіональні особливості розвитку ТРС Українських Карпат з позицій суспільної географії досліджували С.П. Кузик, Н.Ю. Недашківська, В.П. Руденко, М.Й. Рутинський, О.В. Стецюк та ін. Проте власне еволюційні аспекти розвитку локальних ТРС в межах окремих регіонів залишаються менш вивченими. А комплексного рекреаційно-географічного аналізу специфіки еволюції Розлуцької територіальної курортно-рекреаційної системи у Верхньодністровських Бескидах ще детально не проводилось.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Саме тому, об’єктом даного дослідження обрано один з найстаріших курортів Українських Карпат – Розлуч, а предметом – ретроспективно-рекреаційний аналіз стадійності його еволюції, можливості та перспективи подальшого розвитку.

Мета статті – конкретизувати наукові напрацювання у царині створення цілісної концепції загальної історичної географії та специфіки просторово-часової динаміки локальних карпатських курортних ТРС у різні періоди їх життєвого циклу. Завдання дослідження – ілюстрація на прикладі конкретно взятого курорту ресурсно- й історико-географічних передумов, сучасних можливостей і подальших перспектив розвитку рекреації у Верхньодністровських Бескидах.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі є різні підходи до визначення ТРС. Та загалом під ТРС прийнято розуміти територіально цілісну, взаємопов`язану і взаємозалежну сукупність компонентів, функціонування й еволюція яких залежать від ступеня рекреаційного попиту та спрямовані на задоволення рекреаційних потреб людини і суспільства загалом. Фундатор концепції ТРС В. Преображенський характеризує її передусім як функціональну систему, що має такі складові: рекреанти; природні та культурні комплекси; інфраструктурно-технічна підсистема; персонал, який обслуговує рекреантів; підсистема органів управління ТРС [13]. До основних функцій ТРС О. О. Бейдик залічив: економічну (просте і розширене відтворення трудових ресурсів); бюджетну (прибутково-видаткова стаття) та соціальну (задоволення індивідуальних і групових рекреаційних потреб) [1, с. 35]. Завдяки фундаментальним працям з методолого-теоретичних проблем, соціальної динаміки, ресурсного освоєння, функціональної та геопросторової

структури рекреаційних систем В. Преображенського, Л. Мухіної, М. Мироненка, І. Твєрдохлєбова, Е. Котлярова, П. Царфіс, І. Пірожніка, І. Зоріна, Н. Крачила, Н. Сажнєвої, О. Бейдика концепція ТРС є сьогодні одним з найґрунтовніше розроблених підходів у географічних дослідженнях туризму.

Розлуч – один з найгарніших курортів Бойківщини, село розкинулося в мальовничій долині річки Розлучанки, потоків Студеного та Старого біля витоку другої найбільшої річки України – Дністра. Межі курортної ТРС з південного сходу на північний захід окреслюють лісисті вершини Верхньодністровських Бескидів – гори Чонтеївка (912,8 м), Розлуч (933,4 м), Мохначка, Рашковець, Старий Верх (874,2 м) і Таркалівський Верх Розлуцького хребта. Північніше села паралельно до Розлуцького хребта північно-східну межу ТРС формує дещо нижчий хребет, в який входять гори Мленище, Блещівець, Дмитровий Верх (776 м) та Гостра Кичера. Між цими дугами пасм, виділяються їхні відроги – гори Кичера, Коханець, Скоки та Мохначка (див. рис. 1) [3]. Через східну частину села проходить шосе Львів–Ужгород, паралельно йому петляє навколо г. Кичерки залізнична колія цього ж напрямку. В селі є залізнична станція та автобусна зупинка. Населення – 1268 осіб, дворів – 324. В село входять хутори Границя, Кулямбіна, Підполянка, Сухий Потік. Умовно воно ділиться на Верхній і Нижній Кінець, Середину.

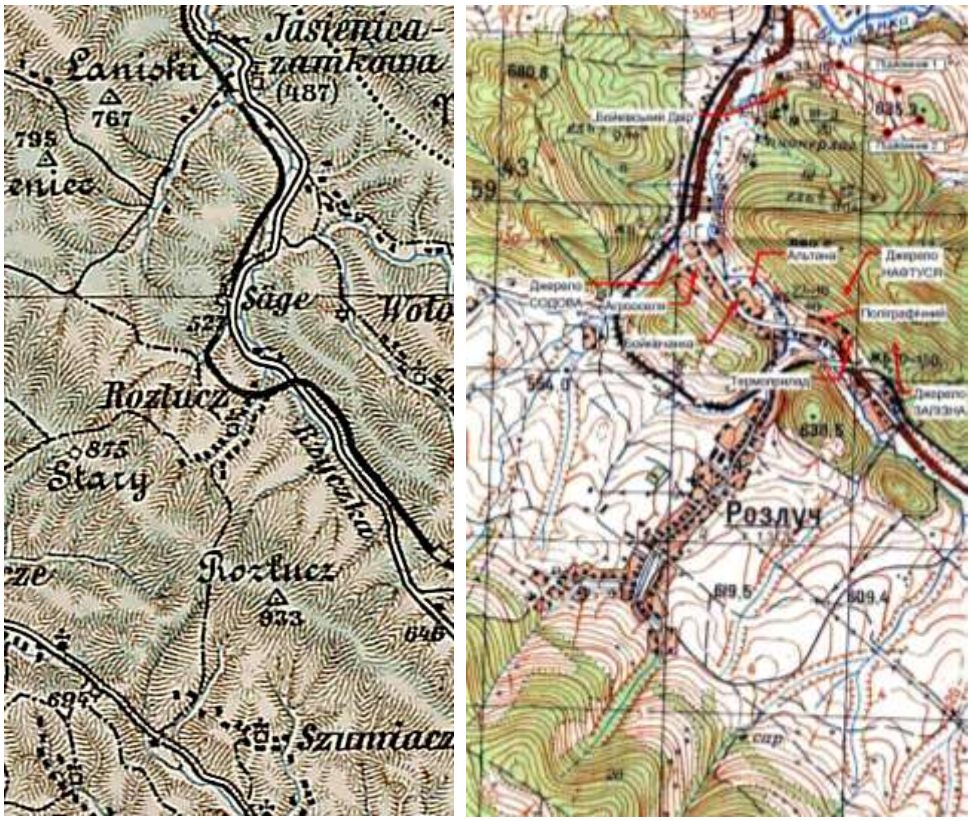

Рис. 1. Село Розлуч у підніжжі однойменного пасма на а) зліва – фрагменті Військової мапи земель Австро-Угорщини 1910 р. масштабу 1:200 000, б) справа – фрагменті сучасної карти масштабу 1:100 000

Атракції Розлуча:

- джерела лікувальних мінеральних вод;
- історичне джерело Довбушева Криниця поблизу урочища Бринівка;
- дерев'яна церква Різдва Богородиці 1876 р. та дерев'яна каркасна дзвіниця у бойківському стилі;
- неогитичний німецький костел св. Франциска Борджіа (1914 р.);
- давньоруське городище XII – XIII ст.;
- ландшафтний заказник «Розлуч»;
- памятка природи – скеля «Ступінчата»;
- витік р. Дністер поблизу села [3, 4, 14-17].

«Народження» Розлуча як рекреаційної дестинації відбулося останньої третини XIX – початку XX ст. Саме в цей період Розлуч відвідують перші мандрівники, а інформація про його природно-рекреаційні принади та лікувальні води епізодично з'являється в регіональній пресі. 1905 р. через Розлуч пролягла залізниця «Львів – Сянки», пройшли перші пасажирські поїзди і ними цільово прибули перші групки зацікавлених рекреантів із міст Галичини. Таким чином, 1905 р. – це відправна дата набуття Розлучем офіційного статусу рекреаційної місцевості в Бескидах і початок еволюції локальної ТРС.

Австрійський період функціонування курортної ТРС. Менше ніж за десятиліття (1905–1914 рр.) зусиллями місцевих підприємців та адміністрації Розлуч не лише обійняв нішу провідного літниськово-водооздоровчого центру у Верхньодністровських Бескидах, а й сформував свою рекреаційну спеціалізацію – незмінну до сьогодні. Усього за десятиліття у до того глухому карпатському сільці постали кілька спеціально збудованих гостьових вілл для літникарів, естетично упорядковано джерела мінеральних вод, обладнано річковий пляж, прокладено прогулянкові стежини в навколишні гори. Місцеве населення відкрило для себе нову статтю поповнення сімейного бюджету – оренду окремих кімнат у власних хатах для біднішої верстви літникарів з числа українських міщан Львова, Перемишля, Ярослава, Луцька, Тернополя, Самбора, Городка та інших містечок австрійської Галичини й російської Волині [4, 7, 10, 16]. За статистикою, влітку 1912 р. тут поправляло здоров'я 100 курортників, ще понад тисячу прибулих потягами гостей (здебільшого, туристично активної учнівської і студентської молоді) Розлуч приймав за час уїк-ендових виправ у довколишні гори.

Буремні події 1914–1920 рр. – кривава коловерть першої світової, польсько-української, польсько-чехословацької та польсько-російської воєн – це фаза воєнного лихоліття, упродовж якого нівелювалася більшість попередніх досягнень Розлуча як рекреаційно-туристичного центру. Однак не всі. Сформований у попереднє десятиріччя курортний імідж Розлуча закріпився у свідомості пересічного галичанина, краса карпатського ландшафту у поєднанні з цілющими властивостями двох типів мінеральних вод вабили сюди бувалих туристів, солідних потенційних інвесторів та спритних ділків, які кинулися у село скуповувати землю й

занедбану нерухомість, щойно згасло відлуння чергової війни. Тому не коректно вести мову про те, що післявоєнний Розлуч як курорт «стартував з нуля», на нашу думку, лихоліття 1914–1920 рр. слід розглядати як щабель різкого переходу від перед- до післявоєнної стадії розвитку локальної ТРС у докорінно нових геополітичних та соціально-економічних умовах.

Польський період функціонування курортної ТРС (1921–1939 рр.) – це період відродження курорту в умовах активної соціально-економічної відбудо-ви молодої польської держави та пожвавлення масового внутрішнього туризму. За Другої Речі Посполитої Розлуч розвився найдинамічніше, порівняно з попереднім і подальшими періодами. Стрімко зріс його престиж як клімато- й водооздоровче-санаторного центру, який тогочасні галицькі лікарі рекоменду-вали при захворюваннях шлунка, дихальних шляхів, кишківника. Ще стрімкіше зростала популярність Розлуча як гірськолижного, активно-туристичного й попросту недорогого відпочинкового осередку у Карпатах [15, 17].

При сільській гміні працювала спеціальна відпочинкова комісія, яка займалася проблемами приїжджих та реалізувала стратегію комплексної розбудови курортної інфраструктури. Залучалися зовнішні інвестори, на курорті відкривалися оздоровчі пансіонати нового типу та гостьові вілли поліпшеного комфорту. Розроблено й започатковано реалізацію генерального плану розвитку курорту Розлуч. У ході його реалізації оптимізовано транспортне сполучення з основними центрами генерування туристичних потоків, проведено рекламну кампанію на шпальтах регіональної періодики, здійснено комплекс заходів з рекреаційного благоустрою території, відновлено низку малих архітектурних форм для зручності відпочивальників (лавочки, альтанки, дерев’яні сходини з поручнями і т. і.). Для забезпечення належного зв’язку та порядку відкрито поштове відділення і пост поліції.

Чисельність зареєстрованих курортників у Розлуцькій ТРС стабільно з року в рік зростала, сягаючи наприкінці 20-х рр. понад 1,0–1,5 тис. осіб. Окремі автори польських туристичних путівників згадують про на порядок вищі стихійні напливи в окремі роки самодіяльних туристів, а середньобагаторічний тренд їхнього зростання відповідає майже правильній арифметичній прогресії.

13 липня 1933 р. через станцію Розлуч відновлено рух спеціальних пасажирських поїздів «Львів–Сянки» для забезпечення належного доїзду в рекреаційні місцевості Бескидів відпочивальників зі Львова, Луцька, Ярослава, Перемишля та Варшави.

Подальша інтенсивна розбудова й урізноманітнення курортної інфраструктури призвела до появи упорядкованих лижних і санних трас та трампліну, трьох тенісних кортів, гімнастичного й футбольного полів.

15 січня 1933 р. поряд із Розлучем відкрито природний 50-ти метровий трамплін на горі Кичерка, який на той час вважався другим за величиною в Європі. Ця подія прикула увагу громадськості й породила «бум» популярності гірськолижного туризму у Бескидах як серед галичан,

подолян і волинян, так і, головним чином, серед «просунутої» молоді великих індустріальних міст Польської Республіки (Варшави, Познаня, Лодзя, Вільно й ін.).

У середині 30-х рр. у Розлучі відкрито модерний плавальний басейн з мінеральною водою – другий за величиною в Галичині після Трускавецького басейну. З метою поліпшення анімаційно-дозвіллєвої складової перебування на курорті стараннями Розлуцької відпочинкової комісії 1937 р. відкрито модернові дансинги – майданчики для танців на «Лісничівці» та «Малярманівці», а також запроваджено оркестрові виступи просто неба для потіхи курортної публіки. З цією ж метою відкрито бібліотеку та читальню свіжої періодики.

Для респектабельної верстви відпочивальників Розлуцька ТРС на піку своєї популярності у 30-ті рр. XX ст. пропонувала: організоване полювання на диких звірів, екскурсії на оглядові майданчики на вершинах Розлуцького хребта, до витоку р. Дрістер, екотури карпатськими вузькоколійками, автобусні тури найекзотичнішими для польської публіки етнографічними селами Бойківщини, сходження на гори Пікуй та Галич, трансфери на трампліни і лижні траси Сянок і Славського, транскордонні тури у Чехословацьку Республіку до закарпатських замків, мальовничих гірських екосистем і колоритних поселень закарпатських українців тощо.

Станом на 1937 р. у Розлучі функціонувало 14 пансіонатів на 400 осіб, 25 вілл і 20 селянських будинків з гостьовими покоями, гірська лещатарська база на 200 місць та літній табір для юнацтва на 100 місць. У розпал зимового сезону курорт одноразово приймав до 2,5 тис. рекреантів, а сумарно за рік – до 30 тис. осіб. Ще до 1,5 тис. туристів одноразово могли розмістити лещатарські притулки, пансіонати й приватний сектор сусіднього села Сянки.На літні сезони 1938 і 1939 рр. припав «бум» популярності новомодного кемпінгового туризму у спеціальних відчепних вагонах-кемпінгах. Тисячі аматорів туризму прагнули провести літо у кемпінгах на колесах, які пересувалися від однієї рекреаційної місцевості до іншої та передбачали тривалі (на 3–10 діб) зупинки в Ясениці Замковій, Розлучі, Соколіках, Сянках, під час яких організовувалися радіальні виправи в гори, екскурсії до бойківських старожитностей і мальовничих природних атракцій, були передбачені умови для відпочинку на облаштованих річкових пляжах та оздоровлення розлуцькими мінеральними водами. Встановлення радянської влади восени 1939 р. започаткувало докорінні зміни. НКВДистська диктатура й вояцьке свавілля, спроби силоміць організувати колгосп, репресії проти заможнішого прошарку селян-активістів українського кооперативного руху та духовенства, виселення родин давніх німецьких колоністів до Німеччини – це лише перші кроки новоприбулої влади. З села утекли всі власники санаторно-курортних і відпочинкових закладів, а самі заклади було спершу розграбовано та поплюндровано під час постою частин радянської армії, відтак націоналізовано та передано для користування військової й цивільної радянської бюрократії.

Фаза фізичного знищення інфраструктури та повного занепаду курорту продовжилася і після того, як 25 червня 1941 р. терен окуповано гітлерівцями, і після того, як у село повернулася радянська влада, а всі кращі приміщення колишніх санаторіїв і пансіонатів зайняли спецпідрозділи армії і НКВД, що до 1950-их рр. проводили бойові й каральні операції проти підрозділів УПА та селян.

По суті, варварським нищенням усієї рекреаційної інфраструктури завершився перший повний життєвий цикл існування Розлуцької ТРС.

Радянський період функціонування курортної ТРС (1964–1990 рр.), на нашу думку, коректно почати відраховувати з 1964 р. Саме цього року в знелюднілому селі з дотаційним відділенням радгоспу «Комсомолець» відкрито першу базу відпочинку. (За десятиліття до цього, у 1954 р. врешті-решт завершено роботи з відбудови залізничного полотна та відновлено залізничне сполучення села із Туркою і Львовом).

У 1965 р. відбудовано трамплін, але використовується він мало через спорадичність приїздів у Розлуч груп рекреантів. Лише з 1974 р. паспорти почали видавати українським колгоспникам, і мешканці переважно аграрних областей заходу України формально отримали право на організований відпочинок та оздоровчі поїздки “на води”.

У 1975–1990 рр. Розлуч опинився у т. зв. рекреаційному “затінку” планово розбудованих у радянський період сусідніх курортних ареалів Сколівщини, Свалявщини та Яремчанщини. Причини відмови від повноцінного відродження Розлуча як профільного бальнеологічного курорту в соціалістичну епоху, імовірно, криються у тому, що радянське рекреаційно-туристичне освоєння Українських Карпат відбувалося, як і наприкінці XIX ст., уздовж основних транспортних артерій.

Упродовж 80-их рр. за кошти зацікавлених промислових підприємств Львова і області у селі відбувалося порівняно незначне будівництво й організація будинків відпочинку. До 1990 р. курортну інфраструктуру Розлуча репрезентували два лижні підйомники, ресторан і їдальня для туристів, 11 низькокатегорійних баз відпочинку із сумарною рекреаційною місткістю до 1,5 тис. осіб. Найбільші з них: ЛОК «Джерела Карпат», бази «Полярон», «Термоприлад», «Іскра», «Колос» та «Карпати». Майже всі вони збанкротували й закрилися невдовзі після розвалу промислових підприємств та різкого зниження обсягу туристів.

Державний період функціонування курортної ТРС. 1 фаза – ринкова трансформація (1991 – 1999 рр). Після проголошення незалежності України в умовах запровадження нової системи економічних відносин Розлуцька ТРС опинилася в ще більш контрастному рекреаційному «затінку» й інформаційно-туристичному «забутті» – і так нечисленні потоки рекреантів зі Львова, міст Львівщини, Києва й індустріальних центрів сходу країни у 90-і рр., здебільшого, попросту оминали її, прямуючи у Карпати на відпочинок у Яремче, Ворохту, Славське, Косів чи Сваляву. Таким чином, можемо констатувати, що період 1991–1996 рр. став для курортної інфраструктури Розлуча фазою чергової (третьої) руїни.

2 фаза сучасного етапу функціонування ТРС розпочалася наприкінці 90-их рр. минулого століття і триває до сьогодні. Її початок ми пов'язуємо із відродженням окремими селянами садиб сільського зеленого туризму та започаткуванням реалізації зовнішніми інвесторами бізнес-проектів із будівництва сучасних готельно-курортних комплексів [6, 12].

Констатуємо: Розлуцька ТРС поступово стає модною, інформація про неї поширюється серед пересічної маси споживачів, із зими 1999/2000 р. має місце тенденція стабільного зростання сумарного обсягу рекреантів. Буквально за останні роки ТРС модернізується відповідно до запитів відвідувачів. Контроль за функціонуванням і розвитком готельно-курортних комплексів Розлуцької ТРС перейшов із рук місцевих підприємців до зовнішніх інвесторів, які диктують нову цінову політику і в такий спосіб регулюють баланс попиту і пропозиції комфортного оздоровлення й відпочинку на курорті.

Таблиця 1.

Рекреаційно-відпочинкові заклади карпатського курорту Розлуч (складено автором)

№ за/п	*Назва закладу*	*Кількість місць*
1	Пансіонат з лікуванням «Джерела Карпат»	112
2	Готельно-курортний комплекс «Собінь»	48
3	Готельно-курортний комплекс «Альтана»	56
4	Туристична база «Бойківський двір»	62
5	База відпочинку «Бойківчанка»	42
6	База відпочинку «Іскра»	56
7	База відпочинку «Локомотив»	65
8	Пансіонат «Ялинка»	44
9	База відпочинку «Ремонтник»	48

За останні роки в межах Розлуцької територіальної курортно-рекреаційної системи побудовано кілька нових приватних баз відпочинку. Окремі з них ще в стадії будівництва чи реорганізації. Нині тут є різнокатегорійні рекреаційно-відпочинкові заклади (див. табл.): пансіонати «Джерела Карпат» і «Ялинка», комфортабельні приватні готельно-курортні комплекси «Альтана», «Собінь», «Бойківський двір» та некатегорійні бази відпочинку радянської епохи «Бойківчанка», «Карпати», «Іскра», Львівського поліграфічного інституту. Зі старих турбаз на даний час працює лише база відпочинку «Джерела Карпат», яка є власністю ВАТ «Львівтурист». База має 44 номери з 112 місцями. Надаються послуги з харчування та ряд інших. Працює база цілий рік.

Територіальне «ядро» сучасної Розлуцької курортно-рекреаційної системи формується на північ від населеного пункту у підніжжі залісненого хребта (див. рис. 1). Розлуч починає дедалі виразніше позиціонувати себе на ринку як дестинація для тихого ековідпочинку в

Карпатах. Рекреантам пропонується займатися екотуризмом (лижна рекреація, рибальство, піші походи у лісисті Верхньодністровські Бескиди, збирання грибів, ягід (малина, ожина, суниця, чорниця) і лікарських трав і т. і.) з користю для здоров'я – в умовах активної кліматофітотерапії та профілактичного вживання необхідного для організму типу мінеральних вод.

Рис. 2. «ГКК 2Собінь» та турбаза «Бойківський двір»

Бальнеологічний ресурс Розлуцької курортно-рекреаційної системи представлений мінеральними водами різних типів. У 1978-1979 рр. науковці Одеського НДІ курортології на підставі комплексу гідрогеологічних та фізико-хімічних досліджень виділили в межах Розлуцького родовища дві бальнеологічні групи мінеральних вод: слабо мінералізовані гідрокарбонатні натрієво-кальцієві води типу «Нафтуся» (джерело № 1) і гідрокарбонатні натрієві води середньої мінералізації (12,0-12,9 г/л) без вмісту специфічних компонентів (джерело № 2).

Лікувальна дія джерела №2 («Розлуцька» або «Содова», експлуатаційні запаси 1 м^3/добу) аналогічна відомим водам "Боржомі" та «Поляна Квасова». Медичними показами для її використання є: хронічні гастрити, переважно зі збереженою та підвищеною секреторною функцією шлунка, виразкова хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки, хронічні коліти, хронічні захворювання печінки, жовчовивідних і сечовивідних шляхів, хвороби обміну речовин (цукровий діабет, сечокислий діатез, оксалурія), хронічні панкреатити. Натомість, води джерела №1 типу «Нафтуся» (експлуатаційні запаси 5,2 м^3/добу) прирівнюються до джерел №1 і №10 курорту Східниця і показані при захворюваннях органів шлунково-кишкового тракту, печінки, жовчного міхура, підшлункової залози, з порушенням обміну речовин, нирок, сечовивідних шляхів, простати, сечового міхура. Оздоровчими властивостями володіє також джерело слабомінералізованої залізистої води (Залізне джерело). Сумарний спектр лікувальних властивостей мінеральних вод курорту – надзвичайно

широкий. У цьому полягає вагома перевага Розлуча перед іншими бальнеологічними курортами Українських Карпат.

У Розлучі починаються кілька автобусних, комбінованих і пішохідних туристичних шляхів: «До витоку річки Дністер», «Еколого-історичні стежки», «У столицю Бойківщини – м. Турка», «Духовні святині Прикарпаття», «Дерев'яні церкви та сільські етнографічні музеї Бойківщини», «На історичний перевал Руський путь», «На г. Пікуй» та ін.

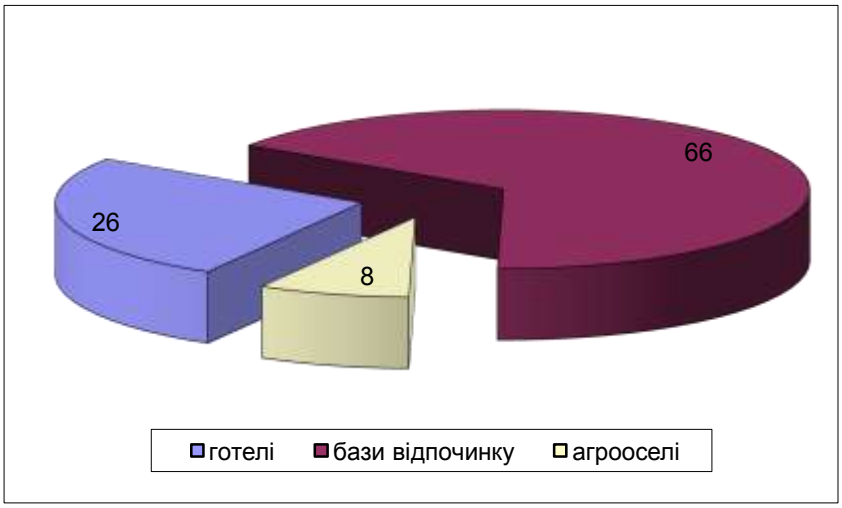

Рис. 4. Співвідношення (%) закладів розміщення у Розлучі за місткістю (ліжко-місць)

Охоплено також сегмент ділового туризму, у ГКК «Собінь» передбачені необхідні умови для корпоративного відпочинку, проведення семінарів, ділових зустрічей. Пропонуються ексклюзивні відпочинкові програми в горах з пікніками разом із учасниками бойківських вечорниць та вечірки в народному стилі разом з українськими троїстими музиками. У Розлучі відроджується (мляво) відпочинок у сільських садибах. Тут туристи зупиняються у кімнатах господарів економічного стандарту. Розширюється спектр послуг, які надають туристам власники осель – екскурсійні та розважальні програми. Розвиток рекреаційного обслуговування у Розлуцькій ТРС упродовж останніх років характеризується позитивною динамікою. Пріоритетним видом туристичної діяльності у 2012 р., як і у попередні роки, залишається курортний туризм. Всього протягом 2011 р. рекреаційними підприємствами Розлуча обслужені 3970 туристів (на 24 % більше, ніж у 2010 році) в т. ч.:

- готелями – 344 особи (на 18 % більше, ніж у 2010 році);
- базами відпочинку – 3426 осіб (на 29 % більше, ніж у 2010 році);
- садибами зеленого туризму – 200 осіб (на 9 % більше, ніж у 2010 році).

Отже, у 2011 р. в діяльності рекреаційних закладів карпатського екокурорту Розлуч продовжувалися позитивні тенденції розвитку приїзного туризму. Темп приросту потоків становив 24 %.

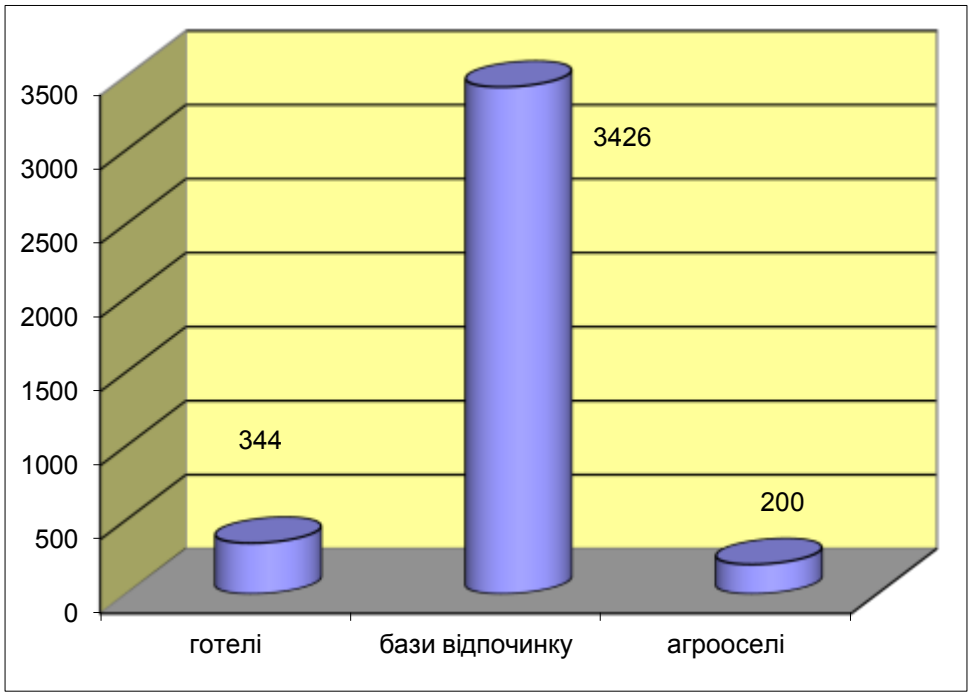

Рис. 5. Співвідношення популярності закладів розміщення Розлуча за обсягами обслужених туристів у 2011 р.

Висновки. У процесі свого еволюційного поступу локальна Розлуцька ТРС за останні 108 років двічі пройшла через повний цикл розвитку, знаходячись то на піку популярності, то на стадії стагнації і занепаду. Проаналізована циклічність просторово-часової динаміки територіальної рекреаційної системи цього типового курорту Українських Карпат формує коректне наукове підґрунтя, визначає тренди та інструментарій для прогнозно-географічного моделювання потенціалу й векторів її подальшої розбудови на засадах екозорієнтованого сталого розвитку.

Використані джерела:

1.Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та ме-тодика аналізу, термінологія, районування. – К.: ВПЦ “Київ. ун-т”, 2001. – 395 с.
2.Веденин Ю. А. Динамика территориальных рекреационных систем. – М.: Наука, 1982. – 190 с.
3.Гайда Ю, Москаль Б. Розлуч – туристичні ворота Турківщини. – Ужгород: Патент, 2005. – 144 с.
4.Гайда Ю., Шуптар В. Турківщина: історія населених пунктів. – Ужгород: Патент, 2002. – 604 с.
5.Гетьман В. І. Стан і перспективи розвитку бальнеологічних курортів Українських Карпат // Регіональна економіка. – 2001. – № 3. – С. 152-160.
6.Зінько Ю., Рутинський М., Кудла Н. та ін. Збереження і сталий розвиток Карпат: Навчальний посібник зі сталого туризму / за ред. М. Катсакіорі, М. Алемпакі, П. Джеракіс. – К., 2008. – 60 с.
7.Мальська М. П., Рутинський М. Й., Паньків Н. М. Туризм у міжнародному і національному вимірах. Історія і сучасність: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 268 с.
8.Мироненко Н. С., Твердохлебов И. Т. Рекреационная география: Учеб. пособие. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 207 с.
9.Нудельман М. С., Жук П. В., Кузык С. П. Формирование и развитие территориального рекреационного комплекса // Украинские Карпаты. Экономика / За ред. М. Долишнього. – К.: Наукова думка, 1988. – С.155-163

10. Путеводитель по Галиціи и ея курортам. – Киев, 1913. – 88 с.
11. Рутинський М. Й. Сучасні підходи до типології гірських курортно-рекреаційних систем // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 361: Географія. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 161-174.
12. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: Монографія. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 440 с.
13. Теория рекреалогии и рекреационной географии / Под ред. В. С. Преображенского, И. В. Зорина. – М., 1992. – 280 с.
14. Торохтин М., Денисюк В. Здравницы Карпат: Путеводитель-справочник. – Ужгород: Карпати, 1975. – 96 с.
15. Kajentanowicz Z. Zarys monograficzny powiatu Turczańskiego. – Lwów, 1938. –153 s.
16. Orłowicz M., Praschil K. Przewodnik po zdrojowiskach, letniskach i stacyach turystycznych Galicyi. – Lwów: Grafil, 1916. – 310 s.
Pulnarowich W. U żrodeł Sanu, Stryja i Dniestru. – Turka, 1929.– 84 s.

УДК 911.3

Горун М.В.

КЛАСТЕР – ОСНОВНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ГУСЯТИНСЬКО-САТАНІВСЬКОГО РЕКРЕАЦІЙНОГО РАЙОНУ

У статті розглядаються природні та історико-культурні рекреаційні ресурси Гусятинсько-Сатанівського рекреаційного району і їх використання для відпочинку, оздоровлення людей; розкривається значення туристичних кластерів, як інноваційного методу реорганізації та удосконалення туристичної індустрії.

Ключові слова: туризм; кластери; туристичні кластери; структура туристичного кластера.

В статье рассматриваются природные и историко-культурные рекреационные ресурсы Гусятинско-Сатановского рекреационного района и их использование для отдыха, оздоровления людей; а также, туристические кластеры, как инновационный метод реорганизации и совершенствования туристической индустрии.

Ключевые слова: туризм; кластеры; туристические кластеры; структура туристического кластера.

This article is about the natural and historiko-cultural reaction resources of the Husyatyn-Sataniv recreation region and their using for rest, making healthy of people. And tourism clusters, as an innovative way to reorganize and improve the tourism industry.

Key words: tourism clusters; tourist clusters, the structure of tourism cluster.

Актуальність. Інноваційна діяльність у туризмі спрямована на практичне використання наукового результату й інтелектуального потенціалу, з метою одержання нового турпродукту або покращення чи удосконалення існуючого, задоволення потреб суспільства у певному виді відпочинку та відповідному обслуговуванні. Різноманітний за своїми різновидами туризм поступово стає невід'ємною складовою сучасного життя. В усьому світі він визнаний як вагомий чинник економічного розвитку. Кластерний розвиток як фактор збільшення національної і регіональної конкурентоспроможності є характерною ознакою сучасної

інноваційної економіки. Світова практика показала, що кластеризація економіки обумовлює і справляє вирішальний вплив на процеси посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності. В сучасних умовах розвитку світового господарства кластери виникають в традиційних галузях економіки і у високотехнологічних, у сфері виробництва і у сфері послуг. Актуальним є впровадження кластерного підходу і в туристичній галузі

Попередній досвід. Питання підвищення регіональної конкурентоспроможності на основі впровадження кластерних моделей зумовлює великий інтерес серед науковців. Серед вітчизняних вчених-економістів особливої уваги заслуговують роботи С. Соколенка, у яких він узагальнив досвід використання кластерних моделей у багатьох країнах, а також запропонував власні рекомендації щодо кластеризації економіки у регіонах України. Актуальні також дослідження економіста М. Войнаренка [3], у яких проаналізовано умови інвестування на засадах кластерних технологій, а також запропоновано складові успішної роботи кластерних об'єднань. Наукову цінність становлять роботи вчених В. Бороненко, О. Дейнеки, В. Демченка, Л. Ганущак-Єфіменко, О. Крайника та ін., у яких автори обґрунтовують доцільність створення кластерів, шукають інноваційні підходи їх організації та забезпечення функціонування.

Мета дослідження: розкрити роль та значення туристичного кластера при реалізації конкурентоспроможних переваг рекреаційного району.

Виклад основного матеріалу. Туризм — поліфункціональне явище, що поєднує економічні, соціальні, культурні та екологічні аспекти, має практично невичерпний потенціал для постійного розвитку, тісно поєднується з багатьма галузями економіки, що зумовлює його провідне місце у соціально-економічному житті країн [6]. Сьогодні сфера туризму є вагомою складовою соціальної стратегії держави, спрямованої на формування освітнього та культурного рівня життя населення, а також забезпечення відновлення життєвих сил людини та раціонального використання вільного часу. У XX столітті туризм поширився на нові, раніше недосяжні райони. Його вплив на життя окремих територій, а іноді й цілих країн став надзвичайно великим. Сьогодні туристська індустрія світу активно розвивається та формує нові напрямки. Паралельно з традиційними видами туризму набувають поширення різні нетрадиційні форми відпочинку та подорожей.

Велике значення для збільшення притоку туристів має просування туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному ринках. У цьому значну роль відіграють реклама та маркетинг туристичних продуктів, а також використання організаційно-управлінської структури туризму (створення туристичних кластерів).

Для цього необхідно здійснити оцінку рекреаційно-туристичного потенціалу території, виявити головні напрямки сучасної і перспективної туристичної діяльності.

Одним із важливих туристичних регіонів, де можливе утворення туристичного кластеру, є Гусятинсько-Сатанівський рекреаційний район. Туристичний потенціал цього рекреаційного району має такі головні складові:

- мальовнича природа – р. Збруч, Товтри, ліси, печери та карстові озера;
- мінеральні води – типу Нафтуся, Друскінінкай, ропа;
- пам‘ятки історії та архітектури – смт. Гусятин (Церква Св. Онуфрія (XVI ст.); Бернардинський монастир (1610 р.); Костел (1610 р.); Монастирські келії (1610 р.)), смт. Сатанів (Синагога (Базарна площа) — XV ст.; Замки, XIV - XVI ст.; В'їзна брама, XV - XVI ст.; Свято-Троїцький монастир, XVI - XVIII ст.);
- мережа санаторіїв, де можна оздоровитись та полікуватись.

Основними напрямками роботи, у сфері розвитку туризму у Гусятинсько-Сатанівському рекреаційному районі є:

- Освітній туризм – організація тематичних шкільних екскурсій до музеїв та музейних кімнат;
- Оздоровчий туризм – відвідування курортних місць для лікування та відпочинку; щорічно тисячі відпочиваючих покращують стан здоров’я на базі бальнеологічних санаторіїв Сатанова та Гусятина, та реабілітаційного відділення Гусятинської районної комунальної лікарні;
- Екологічний туризм – різновид науково-пізнавального туризму, що здійснюється на екологічно чистій території заповідника «Медобори». Тут функціонує три екологічних стежки «До пущі Відлюдника», «На гору Бохіт», «На гору Гостра». На цих маршрутах потрібно дотримуватись певних правил поведінки, зокрема їх відвідування можливе у супроводі працівників заповідника;
- Фестивальний туризм – відвідування фестивалів, конкурсів, виставок, зокрема щорічного фестивалю дитячої та юнацької творчості «Пісенні Медобори», у якому щорічно беруть участь близько 300учасників з різних областей України;
- Сільський зелений туризм – один із видів екологічного туризму, що має і відпочивальник, і пізнавальний характер і пов'язаний з використанням сільських садиб. Центри такого туризму створено Личківцях, Самолусківцях, Чабарівці, Гримайлові, Гусятині;
- Релігійний – паломництво до святих місць: до храмів, до пущі Відлюдника, до гір Богит, Звенигора, Гольда;
- Пішохідний – пішохідні подорожі до природних. Історичних , культурних пам»яток, по території заповідника «Медобори». Тут розроблено вісім туристичних маршрутів: «До Збруцького ідола та пущі Відлюдника», «До Збруцького ідола і до Романівки», «До Романівки», «До пущі Відлюдника», «До села Вікно», «До пущі

Відлюдника та Іванківських штолень», «До Збруцького ідола і до пущі Відлюдника» та ін.;

- Водний – подорожі по річці Збруч на байдарках та катамаранах;

Велосипедний – подорожі на велосипедах за маршрутом – Гусятин – Сидорів – Жабинці – Колиндяни – Дача Галілея – Чортків;

Спортивний – участь у спортивних змаганнях, відвідування цих заходів уболівальниками;

Екстремальний (спелеологічний) – участь в експедиціях до карстових печер «Перлина» та «Христинка». На цих маршрутах потрібно мати спеціальне спорядження та відповідну підготовку. Відвідування печер можливе лише у супроводі працівників заповідника «Медобори»;

Автомобільний – подорожі на автомобілях за маршрутом Київ – Сатанів – Гусятин – Київ (тривалість три дні, протяжність – 860км) [1].

Для подальшого розвитку туризму у районі необхідно: створення нових ніш та об’єктів туризму для залучення нових відвідувачів у регіон; розвиток туристичних продуктів з точки зору якості, екологічності та отримання максимального економічного ефекту; забезпечення того, щоб продукт відповідав очікуванням клієнтів або навіть перевершував їх (у сфері риболовлі, велосипедного, кінного та пішого туризму, лижного спорту, відпочинку та оздоровлення, культурного спадку та традицій тощо); вивчення існуючих туристичних продуктів регіону та поліпшення їхнього асортименту для задоволення інтересів відвідувачів та забезпечення повторних візитів; включення туристичних об‘єктів рекреаційного району у міжрегіональні та міжнародні туристичні маршрути [8]. Особливу увагу доцільно звернути на створення туристичних кластерів, які є специфічними організаційними формами об’єднання державних, наукових, освітніх, громадських та приватних структур, що здійснюють свою діяльність у туристичній сфері та розташовані на суміжних територіях. Туристичні кластери як управлінські структури сприяють переходу від прямого втручання органів державної влади до опосередкованого.

Що стосується України, то процес впровадження кластерної моделі організації господарської діяльності в Україні знаходиться у стадії становлення. Не дивлячись на здійснення ряду заходів, спрямованих на підвищення конкурентоздатності окремих секторів економіки держави та її регіонів на базі кластерної моделі, кількість діючих кластерів в Україні залишається незначною. Перший крок до запровадження цієї концепції в нашій державі — це Програма «Поділля Перший», яка розпочала свою діяльність у 1998 р. у Хмельницьку з ініціативи відомого американського економіста Вольфганга Прайса. Програма — це спроба зупинити падіння обсягів виробництва і підвищити продуктивність праці регіону Поділля власними силами, використовуючи переваги від кооперації та об’єднання зусиль самих підприємств без залучення державних коштів [4].

У туристичній галузі, що є перспективною в цьому відношенні

кластери тільки починають формуватися. У Тернопільській області є приклади успішних туристично-рекреаційних кластерів. Зокрема тривалий час на Бережанщині функціонує туристичний кластер сільського туризму «Мальовнича Бережанщина». З ініціативи Фундації сприяння інноваційних проектів «Бізнес-інкубатор Тернопільщини» в рамках міжнародного форуму «Регіони знань: Україна в європейському просторі освіти-науки-інновацій для ревіталізації (оздоровлення) та процвітання територій» було заявлено про створення кластеру «Здорового життя», який об'єднуватиме ІНФОТУРЦЕНТР, Фундацію сприяння інноваційних проектів «Бізнес-інкубатор Тернопільщини», оздоровчі та лікувально-реабілітаційні центри, туристичні фірми, інші зацікавлені установи та організації.

Прикладом дієвого кластеру є Туристично-рекреаційний кластер «Дністровський каньйон», який було сформовано в рамках проекту Тернопільської обласної ради за підтримки Державного фонду сприяння розвитку місцевого самоврядування в Україні.[5].

Туристичні кластери Подільського регіону орієнтуються на використання місцевих багатих природних ресурсів та ініціативу серед ділових кіл. В успішному розвитку цієї галузі особливе значення має орієнтація на унікальну культурну спадщину регіону, порівняно розвинуту інфраструктуру, тощо [7].

Основними перевагами створення туристичного кластера (рис. 1) в Гусятинсько-Сатанівському рекреаційному районі є:

- об'єднання зусиль для залучення більшої кількості відпочиваючих із регіонів України та у боротьбі з іноземними конкурентами, що мають подібні рекреаційні ресурси;
- підвищення якості послуг, що надаються;
- підвищення конкурентоспроможності;
- взаємопідтримка при заключенні контрактів;
- можливість закупки обладнання та матеріалів за нижчими цінами;
- менші витрати на рекламу;
- сприяння розвиткові перспективних форм туризму (зелений туризм, активні види відпочинку) з урахуванням необхідності забезпечення ефективного природокористування та охорони навколишнього середовища;
- модернізація існуючої матеріально-технічної бази санаторно-курортної сфери, створення нових рекреаційно-туристичних об'єктів міжнародного стандарту;
- забезпечення раціонального й ефективного використання природних рекреаційних, історико-культурних ресурсів, відновлення архітектурних та етнічних пам'яток;
- підвищення якості та розширення асортименту туристично-рекреаційних послуг;
- створення цікавих конкурентоспроможних туристичних продуктів.

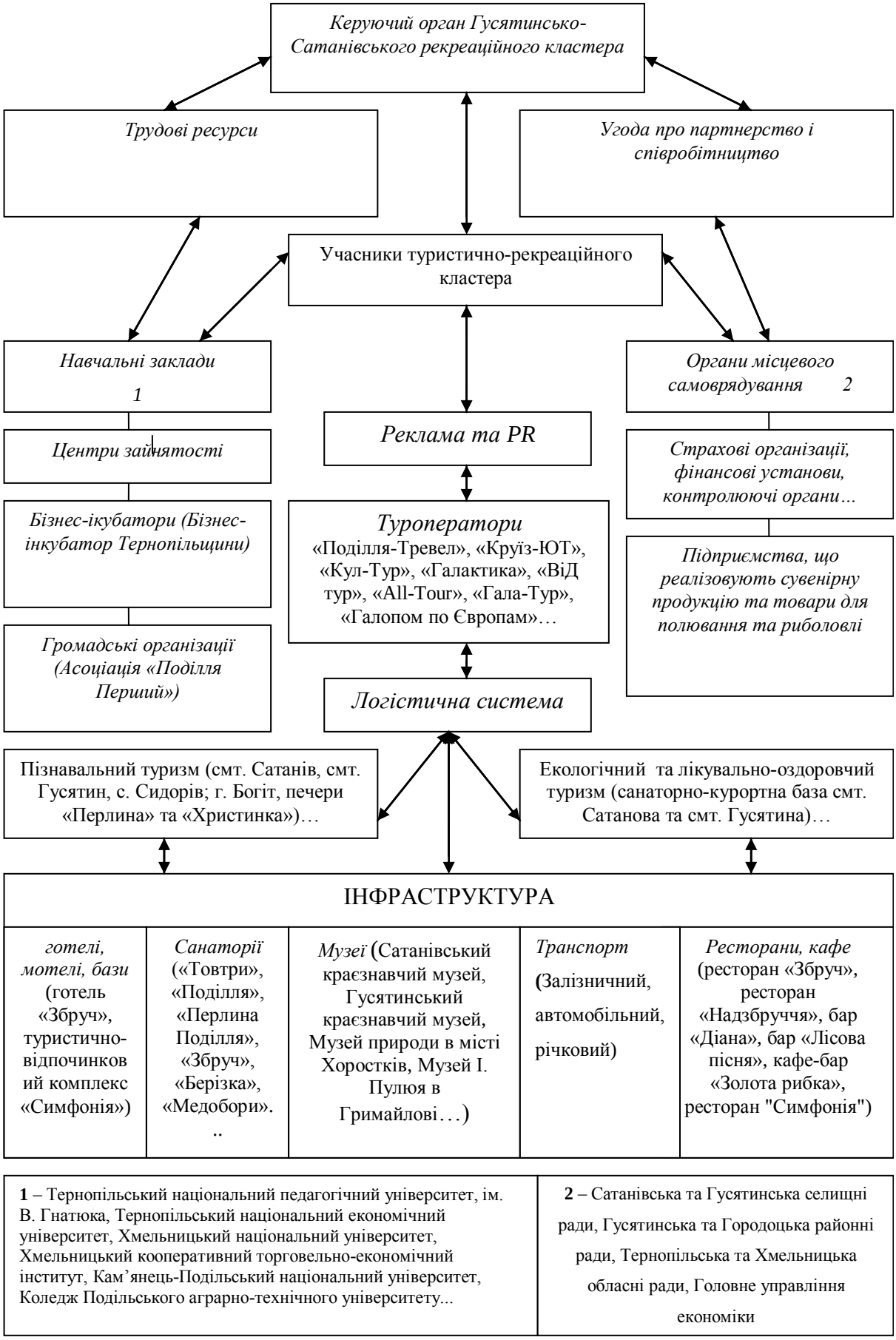

Рис. 1. Орієнтовна модель формування Гусятинсько-Сатанівського рекреаційно-туристичного кластера (складено автором на основі [12])

Створення туристичного кластера активізує наявні та забезпечить розвиток нових конкурентних переваг у Гусятинсько-Сатанівському рекреаційному районі через реалізацію таких пріоритетних завдань:

1) організація підготовки та перепідготовки кадрів з організації та ведення туристичного, готельного, ресторанного бізнесу та організації «зеленого» туризму в районі;

2) створення позитивного іміджу туристичного регіону;

3) організація рекламної кампанії в засобах масової інформації;

4) моніторинг об'єктів туристичної інфраструктури та оформлення ресурсно-рекреаційного паспорту району;

5) покращення стану об'єктів туристичної інфраструктури району;

6) вжиття заходів щодо реконструкції та збереження пам'яток культури;

7) створення інформаційної бази регіону з визначенням можливих туристичних маршрутів, місць відпочинку, транспортної системи тощо шляхом формування Інтернет-сторінки, інформаційних туристичних офісів, бюро.

Кластерний підхід в туристичній галузі активізує підприємництво через концентрацію діловою активності, тому сприяє створенню робочих міст, доходів, поліпшенню якості туристичних послуг, життя населення на території його запровадження. Досягається це завдяки зростанню конкурентоспроможності, можливості інтеграції інтелектуальних, природно-рекреаційних, трудових, фінансових і матеріальних ресурсів у забезпеченні якості туристичних послуг, що надаються. Об’єднання в кластери посилює роль дрібного і середнього підприємництва, дозволяє використовувати його виробничий потенціал. Діяльність туристичних кластерів також сприяє максимальному використанню інноваційних і комунікаційних технологій, підвищенню рівня кваліфікації та інтелектуального потенціалу працівників.

Висновок. Кластер є ефективною формою управління економічними і соціальними процесами. Підприємства туристичного бізнесу, об’єднавшись в туристичний кластер, як правило, ефективно взаємодіють з науковими закладами та органами місцевої влади для підвищення конкурентоздатності своїх туристичних послуг. Вони отримують можливість ефективніше відстоювати свої інтереси на рівні органів місцевої влади, а також брати участь у великих інвестиційних програмах. Але, незважаючи на зростання інтересу до кластерів і ефективний досвід їх впровадження в зарубіжних країнах, кількість кластерів взагалі і туристичних зокрема, в Україні збільшується досить повільно. Передумовами, які сприяють створенню Гусятинсько-Сатанівського рекреаційно-туристичного кластера, є значна кількість об‘єктів архітектурної, історико-культурної спадщини, низьке екологічне навантаження, наявність великих природоохоронних територій, наявність розвиненої транспортної інфраструктури та невелика відстань від сусідніх

обласних центрів, великі запаси мінеральних вод, значна кількість підприємців, які швидко адаптуються в нових економічних умовах.

Використані джерела:
1. Види туризму на Гусятинщині / [Електронний ресурс]. – Доступний з http://tour.husyatyn.te.ua
2. Вовк Ю.Я., Стойко І.І., Вовк І.П. Кластерна модель розвитку як інноваційний ресурс розвитку туристичної галузі регіону / Туристичні ресурси як чинник розвитку території. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції-семінару. – Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 300 с., С. 8 – 14.
3. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів /М. Войнаренко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 27-30
4. Колесник О.О. Кластерна модель розвитку туризму в Україні / О.О. Колесник. [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ eui/2009_1/09kootvu. pdf
5. Римар Л.І. Перспективи розвитку туристично-рекреаційних кластерів у Тернопільській області // Туристичні ресурси як чинник розвитку території. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції-семінару.—Тернопіль: Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – С. 8
6. Сировець С.Ю. Стафійчук В. І.Туризм як напрям співробітництва України з Європейським Союзом: матеріали наукової конференції [«Молоді науковці – географічній науці»] (Київ, 27-28 жовтня 2006 року).-К.-ВГЛ «Обрії», 2006.- с.240
7. Соколенко С. Проблеми і перспективи посилення конкурентоспроможності економіки України на основі кластерів / С. Соколенко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 31-35.
8. Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області на 2011 – 2020 р.р. / [Електронний ресурс]. – Доступний з http:// www.ssrd.org.ua

УДК 911.3

Бейдик О.О., Сировець С.Ю.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТУРИСТСЬКИХ МЕЗОРАЙОНІВ НІМЕЧЧИНА ТА КРАЇНИ БЕНІЛЮКС І АЛЬПІЙСЬКОГО

Проведено порівняльну характеристику туристських мезорайонів Німеччина та країни Бенілюкс і Альпійського, запропоновано геополітично акцентовану країнознавчу характеристику території та принципові моніторингові структурно-логічні моделі оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристських комплексів.

Ключові слова: об'єкти Всесвітнього надбання, специфіка ресурсно-туристського простору, геополітичні перспективи, структурно-логічна модель, чинники розвитку рекреації.

Проведена сравнительная характеристика туристских мезорайонов Германия и страны Бенилюкс и Альпийского, предложено геополитически акцентированную страноведческую характеристику территории и принципиальные мониторинговые структурно-логические модели оценки факторов развития рекреационно-туристских комплексов.

Ключевые слова: объекты Всемирного наследия, специфика ресурсно-туристского пространства, геополитические перспективы, структурно-логическая модель, факторы развития рекреации.

The comparative characteristics of tourist mezoregion Germany and county Benelux and Alpine, *offered geopolitics, economic and regional geographic characteristics of the territory and the fundamental monitoring structural and logical model for evaluating factors of recreational and tourist complexes.*

Key words: World Heritage sites, specific resource and tourism space, geopolitical perspective, structural and logical model, factors of recreation.

Постановка та актуальність проблеми. Країнознавчий аналіз території, який проводиться в контексті світосистемного підходу, передбачає висвітлення суспільно-політичних, геополітичних економіко-географічних питань життєдіяльності країни або інтеграції країн. Публікація продовжує фрагментарну характеристику таксонів (мезорайонів), які складають сітку туристського районування світу за П.М. Зачиняєвим – М.С. Фальковичем (1972) [1-5]. Німеччина, країни Бенілюкс і Альпійського регіону на світовій туристській арені виступають, перш за все, як держави «високої рекреації», з ідеальним розвитком інфраструктури, бездоганним сервісом, які володіють золотим фондом світової архітектури і мистецтва, акумулюють найкращий досвід організації рекреаційно-туристської діяльності. І зараз, коли кризові процеси охопили майже третину Європи, країни цих мезорайонів забезпечують достатньо високі показники у розвитку рекреаційно-туристської індустрії.

Відомі різні схеми країнознавчої характеристики території, різні підходи до визначення структури характеристики країни або угруповання країн (фундаментальні країнознавчі дослідження французького вченого Елізе Реклю, схеми країнознавчої характеристики П.М. Зачиняєва – М.С. Фальковича, Миколи Баранського, Володимира Максаковського, Віктора Юрківського, Івана Дахна, дорожні враження чеських та словацьких дослідників Зікмунда і Ганзелки, Рібара і Гейми, країнознавчі репортажі з конфліктних, кризових і «гарячих» точок планети Володимира Дунаєва, Валентина Зоріна, Олександра Кавєрзнєва, Андрія Цаплієнка). Втім, і вони з плином часу трансформуються та модифікуються. Один із варіантів такої модифікації розглядається в даній статті, *мета якої* полягає у розвитку уявлень про країнознавчу характеристику території (країна, мезорайон, вузол, комплекс) на прикладі високорозвинених країн Західної Європи.

Виклад основного матеріалу. Європа була і залишається найрозвинутішим туристським регіоном світу, чому сприяє високий рівень життя основної частини її населення, досвід організації туризму, значна частка міського населення, розмаїтість, обсяги та якість рекреаційних ресурсів, розвинутість туристської інфраструктури. Переважає внутрішньорегіональний туризм (обмін турпотоками між європейськими країнами вищий, ніж між Європейським та іншими макрорайонами світу), що пояснюється географічною близькістю країн, високим рівнем розвитку транспорту, сприятливим візовим режимом та ін. У структурі європейського туризму значну частку займає культурно-розважальний і спортивно-оздоровчий туризм. Визначне місце посідає діловий, зокрема бізнес-туризм. Курортно-лікувальний туризм в Європі має давні традиції та значні ресурси, користується високим попитом. Святі місця – основний чинник розвитку релігійного туризму. Поширений дайвінг, яхтинг, гірськолижний туризм, розвиваються повітроплавальний, екстремальний, спелеотуризм. Нижче наведено стислу характеристику двох мезорайонів Європейського макрорайону, посилену структурно-логічними моделями

мезорайонів (рис.1-2) та рекреаційно-туристських вузлів Відень (Австрія) [6] та Цюрих (Швейцарія) (рис. 3).

Туристський мезорайон Німеччина і країни Бенілюкс. Склад території: Німеччина (36 об'єктів ЮНЕСКО), Бельгія (10 об'єктів ЮНЕСКО), Нідерланди (9 об'єктів ЮНЕСКО), Люксембург (1 об'єкт ЮНЕСКО). Розташування приморсько-внутрішньоматерикове. Регіон-донор (генеруючий, формуючий туристський попит): переважає імпорт вражень і послуг, негативне сальдо туристського балансу. В'їзд: потоки з країн Східної Європи. Виїзд: турпотоки до Іспанії, Швейцарії, Австрії, Японії, Сінгапуру, Китаю (Гонконг), Таїланду, Мальдівських островів, Кенії. Антиподність напрямів турпотоків.

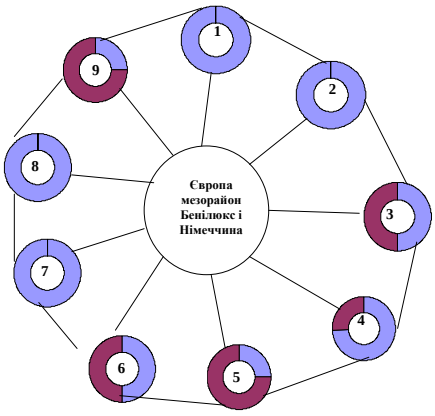

Рис. 1 Принципова моніторингова структурно-логічна модель оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристського комплексу мезорайону Німеччина і країни Бенілюкс

Чинники розвитку рекреації:

❶ – використання ГПП (геополітичне положення)
❷ – безпека
❸ – клімат
❹ – акваторія
❺ – рельєф
❻ – ҐРТ (ґрунти–рослини–тварини)
❼– АІК (архітектурно-історичні комплекси)
❽ – ТПЗ (транспорт–послуги–зручності)
❾ – деструкції

Рівні реалій та можливостей розвитку рекреаційно-туристських чинників

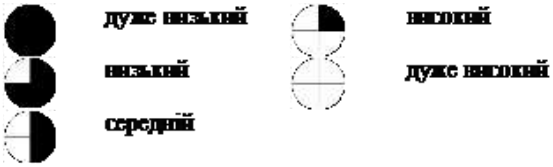

1. Геополітичне положення: *дуже високий рівень*

Країни мезорайнону – Німеччина, Бельгія («перехрестя Європи»), Нідерланди, Люксембург – розташовані в Західній Європі, входять до

складу Євросоюзу та країн Шенгенської угоди, омиваються на півночі та північному заході Північним та Балтійським морями; на південному заході межують з Францією, на півдні із Швейцарією та Австрією, на південному сході з Чехією і на сході із Польщею.

2. Безпека: *дуже високий рівень*

Мезорайон відноситься до одних з найбільш безпечних в світі з політичної, економічної, військової точки зору. В країнах мезорайону останніми десятиліттями не відбувалось значних заворушень, повстань і т.д. Так само небезпеки на становлять будь-які природні катастрофічні явища – торнадо, вулкани, цунамі та ін.

3. Клімат: *середній рівень комфортністі*

В країнах Бенілюксу завдяки близькості Атлантичного океану та близькому проходженню теплої течії Гольфстрім спостерігається м'який морський клімат – вологе прохолодне (16º–17º) літо, багатосніжна зима без значних морозів – середня температура січня +2ºС. Що стосується ФРН, то вона також розташована в помірному кліматичному поясі, проте тут яскравіше відзначаються риси континентального клімату, і тут погода часто може бути мінливою.

4. Акваторія: *високий рівень*

Країни омиваються Північним та Балтійським морями. Тут розташовано багато портів, в тому числі найбільший порт Європи Роттердам.

5. Рельєф: *низький рівень*

Абсолютні висоти Нідерландах не перевищують 500 м (найвища точка – 322 м), найвища точка Бельгії – Ботранж (694 м) – знаходиться в Арденнах, найвища точка на території Німеччини – гора Цугшпітце, 2 968 м.). Велика частина території Нідерландів та Бельгії знаходиться нижче рівня моря і представляє собою пласку рівнину, таким чином створюється досить одноманітний рельєф. Північна частина Німеччини представляє собою низовинну рівнину – Північнонімецьку низовину (найнижча точка – Ноєндорф-Саксенбанде, 3,54 м нижче рівня моря). В центральній частині країни до низовини примикають покриті лісом передгір'я, а південніше починаються Альпи.

6. ГРТ (ґрунти–рослини–тварини): *середній рівень*

В основному в країнах мезорегіону ґрунти бідні на родючі елементи – це піщані субстрати, кислі підзолисті ґрунти, де-не-де трапляються чорноземоподібні ґрунти. Оригінальний тваринний та рослинний світ зберігся мало, лише в природних парках – Національному парку Баварський ліс, заповіднику Люнебургська пустош, Національному парку Мейсен, заповіднику Нордфризишес-Ваттенмеер та ін. В Нідерландах внаслідок активної діяльності з відновлення природних умов створено кілька районів зі штучно відновленими оригінальними елементами флори і фауни.

7. Архітектурно-історичні комплекси: *дуже високий рівень*

Архітектурно-історичні комплекси Амстердама, Гааги, Брюсселя, Берліна, Кельна щорічно приваблюють тисячі туристів. Тут розташовано багато об'єктів ЮНЕСКО, всесвітньо відомих пам’яток архітектури та містобудування.

8. ТПЗ (транспорт-послуги-зв’язок): *дуже високий рівень*

Всі країни відносяться до високорозвинутих та можуть похвалитися найвищою якістю послуг транспорту, зв’язку та сфери обслуговування. Німецькі дороги вважають найкращими в світі.

9. Деструкції: *низький рівень*

Країни стабільні, безпечні, високорозвинені, мають в розпорядженні весь набір послуг для туристів. Єдиною потенційною небезпекою є затоплення низьких ділянок узбережжя Нідерландів та Бельгії, які розташовані нижче рівня моря та захищені дамбами.

Альпійський туристський мезорайон. Склад території: Швейцарія («країна-банкір», «країна-готель», «країна найнадійнішого сейфу», »«затишний куточок Західної Європи») (10 об’єктів ЮНЕСКО), Австрія (8 об’єктів ЮНЕСКО), Ліхтенштейн. Розташування внутрішньоматерикове. Гірський характер місцевості. Висока технічна оснащеність туризму, туристської інфраструктури (тунелі, підйомники, транспорт), унікальні інженерні споруди. Регіон ділового туризму (Давос, Женева – Швейцарія). Мережа бальнеологічних і кліматичних курортів. Найбільші історичні центри та туристські вузли: Берн, Базель, Цюрих, Лазана, Веве, Невшатель, Зальцбург, Відень, Інсбрук, Грац (рис.3). Регіон-реціпієнт (задовольняючий туристський попит): переважає експорт вражень і послуг, позитивне сальдо туристського балансу. Переважна більшість туристів прибуває наземним і повітряним транспортом із Німеччини, Нідерландів, Великої Британії, Франції, Бельгії, Італії, США, Японії, Іспанії.

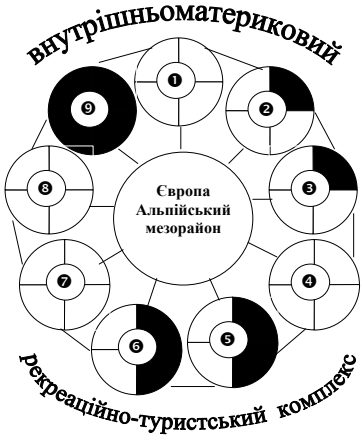

Рис. 2. Принципова моніторингова структурно-логічна модель оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристського комплексу Альпійського мезорайону Європи

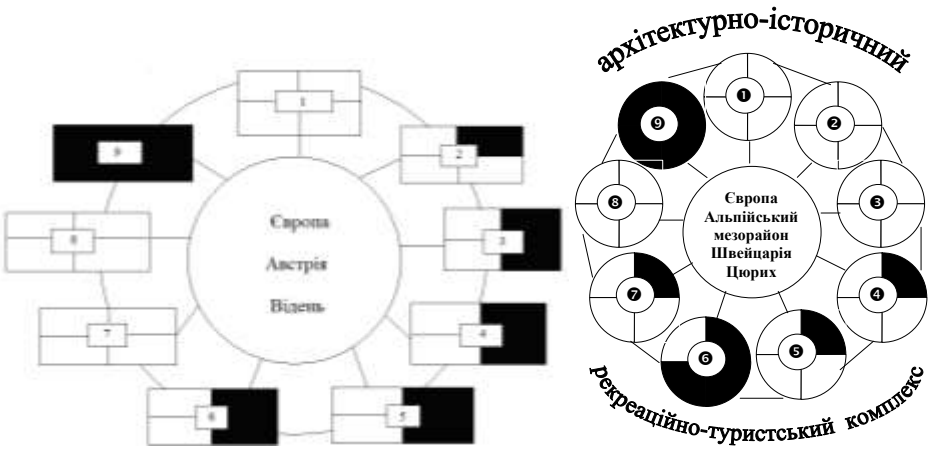

Рис. 3. Принципові моніторингові структурно-логічні моделі оцінки чинників розвитку рекреаційно-туристського комплексу Альпійського мезорайону Європи

Рівні реалій та можливостей розвитку рекреаційно-туристських чинників

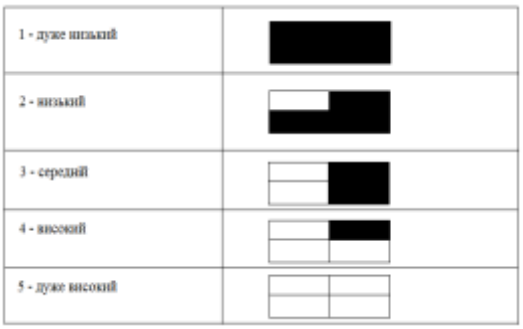

Число 9, яке віддзеркалює кількість позицій за якими характеризується мезорайон та вузол (комплекс), зайвий раз підкреслює категорію оптимальності, виступає символом вічної матерії. з якою воно (число 9) пов'язується (кількість планет сонячної системи, кількість сфер (небес) рая, кількість муз, кількість життів у кішки, кількість гостей, яких запрошують до оселі тощо).

Висновки та пропозиції:

- мезорайони Німеччина та країни Бенілюкс і Альпійський, володіючи значним економічним та природо-ресурсним потенціалом, складають потужне західноєвропейське ресурсно-рекреаційне поле (56 об'єктів Всесвітньої спадщини та наявність численних природних та суспільних унікумів), яке здатне конкурувати з провідними туристськими державами та лідерами світової туріндустрії; геополітичне значення та суспільно-політична стабільність цих мезорайонів позитивно впливає на розвиток світового та європейського туризму;
- запропоновані моніторингові структурно-логічні моделі систематизують та поглиблюють методологію та методику аналізу

рекреаційно-туристських вузлів (комплексів) та розширюють уявлення про їх структуру;

- Україна (6 об'єктів Всесвітнього надбання) може використати значний досвід Німеччини (36 об'єктів Всесвітнього надбання) та мезорайону в цілому (56 об'єктів Всесвітнього надбання) в просуванні об'єктів культурної та природної спадщини до рівня Всесвітнього надбання, а при отриманні цього статусу – в реалізації заходів щодо його збереження;
- Україна може використати значний досвід країн мезорайону в організації діяльності центрів зимового туризму (в Німеччині – Оберстдорф,Гарміш-Партенкірхен, Фельдберг, Австрії – Капрун, Целль-ам-Зеє, Ішгль, Кітцбюель, Швейцарії – Давос, Санкт-Моріц, Церматт), адже на її території (Карпатський регіон) діють анологічні (але менш просунуті) гірськолижні комплекси (Буковель, Драгобрат, Тисмениця, Сколе, Верховина, Славське, Тисовець); зазначимо, що гірськолижна рекреація, сноубордінг – це один із трендів, який визначатиме розвиток ринку туристських послуг в оперативному та довгостроковому періоді;
- плідним може бути співробітництво України з Німеччиною у розвитку рекреаційної та екологічної функцій островів, моніторингу острівних геосистем (в Україні: о. Брезань, о.Хортиця – рекреаційна, природоохоронна, історико-археологічна функції; о. Труханів – культурно-розважальна, рекреаційна функції; о. Венеціанський, о. Муромець, о. Козачий – природоохоронна, рекреаційна функції; у Німеччині: о. Рюген (о. Буян), о. Пюлен – природоохоронна, рекреаційна функції).

Використані джерела:

1. Бейдик О.О. Навчально-методичний комплекс дисципліни «Туристсько-рекреаційні комплекси» для студентів спеціальності «Туризм» спеціалізації «Міжнародний туризм». – К.: ВГЛ «Обрії», 2008. – 171 с.
2. Бейдик О.О. Навчально-методичний комплекс дисципліни «Географія туризму» для студентів спеціальності «Туризм» спеціалізації «Міжнародний туризм». – К.: ВГЛ «Обрії», 2008. – 153 с.
3. *Бейдик О.О.* Перлина в центрі Європи (екскурсія до зимового Відня) // Краєзнавство. Географія. Туризм. – №16 (693), 2011.–с. 7 – 9.
4. *Бейдик О.О., Сировець С.Ю.* Порівняльна характеристика Причорноморського та Апенніно-Мальтійського рекреаційно-туристських мезорайонів / Географія та туризм: Наук. зб. /Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтерпрес, 2012. – Вип. 20. – с. 79-84.
5. Бейдик О.О., Сировець С.Ю. Порівняльна характеристика Адріатичного туристського мезорайону та Греції / Географія та туризм: Наук. зб. /Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтерпрес, 2012. – Вип. 21. – с.37-42.
6. *Бейдик О.О., Сировець С.Ю.* Порівняльна характеристика туристських мезорайонів Росія і Білорусь та центральноєвропейського / Географія та туризм: Наук. зб. /Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альтерпрес, 2012. – Вип. 22. – с.

УДК 911.3

Поліщук Л.С.

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТУРИЗМУ: ДОСВІД ПОЛЬЩІ

В даній статті розглянута структура управління туристичною сферою Польщі. Сформовано модель управління туризмом в зазначеній країні. Проаналізовані стратегічні документи, які стосуються розвитку туризму в Польщі. Визначено основні напрямки розвитку туризму.

Ключові слова: туризм, органи управління туризмом, регіональний розвиток, туристичне законодавство, стратегія розвитку туризму.

В данной статье рассмотрена структура управления туристической сферой Польши. Сформирована модель управления туризмом в указанной стране. Проанализированы стратегические документы, касающиеся развития туризма в Польше. Определены основные направления развития туризма.

Ключевые слова: туризм, органы управлення туризмом, региональное развитие, туристическое законодательство, стратегия развития туризма.

The structure of management tourism sector in Poland is presented in this paper.The model of tourism in that country is formed. Strategic documents relating to the development of tourism in Poland are analyzed. The main directions of development of tourism are defined.

Key words: tourism, tourism authorities, regional development, travel legislation, tourism development strategy.

Постановка наукової проблеми. Польща на сьогоднішній день являється досить цікавим туристичним напрямком серед країн Європи. Вміле використання природних та культурно-історичних туристичних ресурсів у поєднанні з раціональним управлінням туристичною сферою в Польщі поставило туризм на чільне місце в економіці країни. Досвід Польщі в деяких інституційних та законодавчих аспектах в галузі туризму можна використати і в Україні.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Для написання даної статті основний обсяг інформації було взято з державних сайтів Республіки Польща, які пов'язані зі сферою туризму [5-13]. Серед українських науковців дане питання розглядають О. П. Біланюк, О.В. Гутник [1], Ю. В. Мігущенко [2], І.Г. Смирнов [4], Д. І., Соловйов.

Метою статті **є** ознайомлення зі структурою управління туризмом в Польщі, визначення основних функцій різнопланових туристичних організацій країни, аналіз туристичного законодавства Польщі.

Виклад основного матеріалу. Ринковий етап розвитку туристичної індустрії в Польщі розпочався у 1989 р. Він позначився створенням перших туристичних організацій.

У 1990 р. засновано Польську Туристичну Палату (Polska Izba Turystyczna – PIT) – неурядову громадську організацію, яка об'єднує органи місцевого самоврядування із суб'єктами туристичної діяльності. Членами PIT є найвідоміші туристичні, страхові, транспортні підприємства, торгівельні, готельні корпорації, інші представники закладів розміщення, навчальні заклади туристичного профілю, культурні та

туристичні об'єкти. Членство великих та відомих туристичних підприємств у PIT сприяє лобіюванню інтересів розвитку туристичної сфери та забезпечує захист прав підприємців. Ця організація орієнтована на розвиток туризму в країні і за кордоном та підвищення рівня послуг у сфері туризму [9].

У 1993 р. створено Польське Агентство з Розвитку Туризму – агентство, яке функціонує на польському ринку туристичних інвестицій. Польське Агентство з Розвитку Туризму надає фінансові і консультаційні послуги в сфері туризму. Основною метою організації є участь у створенні та реалізації проектів і програм підтримки розвитку індустрії туризму та супутньої інфраструктури, а також підтримка розвитку існуючих підприємств на польському ринку [8].

Науковий супровід розвитку туризму в Польщі забезпечує Інститут туризму, який був заснований ще в 1972 р. Основні напрямами роботи: дослідження туристичних ринків, розробка заходів стимулювання в'їзного туризму, формування стратегії розвитку туризму, визначення маркетингу національного туризму та перспективних ринків збуту туристичного продукту, оцінка економічного ефекту від туристичної діяльності для країни та окремих регіонів [6].

За свою багаторічну діяльність Інститут виконав масштабні науково-дослідні проекти, замовниками яких були польський уряд, національні, регіональні організації та представники туристичного бізнесу. Інститут щорічно проводить більше 100 досліджень в галузі вітчизняного та зарубіжного туризму, регіональних програм розвитку туризму та інвестиційних інтересів. Завдяки роботі даної установи Польща забезпечена досить змістовною статистичною інформацією, яка стосується туризму.

На сьогоднішній день основним органом управління в туристичній сфері є департамент туризму, який діяв при Міністерстві економіки Польщі, а у 2007 р. змінив підпорядкованість і згідно розпорядження Ради міністрів департамент туризму став складовою нового Міністерства спорту та туризму. Необхідність цієї реорганізації обумовлена проведенням в Польщі фінальної частини чемпіонату Європи 2012 р. з футболу, що зумовлювала важливість скоординованого розвитку сфери туризму та спорту. Департамент туризму відіграє вирішальну роль при формуванні політики в галузі туризму, розвитку туризму і механізмів регулювання туристичного ринку [5]. Слід відмітити, що окрім центральних органів управління в Польщі функціонують урядові та громадські організації, діяльність яких пов'язана із забезпеченням наукового супроводу розвитку туризму, просуванням туристичного продукту в межах країни і за кордоном, розвитком туристичної інфраструктури, захистом прав туристичних підприємств. На регіональному рівні туристичними питаннями займаються Регіональні Туристичні Організації (ROT), а на місцевому рівні – Місцеві Туристичні Організації (LOT). Ці організації існують у формі асоціацій. Їхніми членами можуть бути місцеві органи

влади, бізнес – організації, що працюють у сфері туризму. Нагляд за ROT і LOT здійснює міністр, відповідальний за туризм. Надзвичайно важливим є той факт, що обидві структури ROT і LOT мають право займатися бізнесом у масштабах, які дозволені їхніми статусними цілями [1].

Основними завданнями ROT (всього їх 16, по 1 в кожному воєводстві) є:

- координація рекламної діяльності в регіоні,
- створення регіональної системи туристичної інформації,
- просування туристського регіону в країні і за кордоном,
- сприяння створенню і розвитку інноваційних туристичних продуктів в регіоні,
- підвищення кваліфікації персоналу для туристичної сфери,
- проведення маркетингових досліджень у галузі туризму.

Основними завданнями LOT є:

- збір та оновлення даних про місцеві туристичні ресурси,
- створення і просування туристичної пропозиції локального значення.

Функції просування та розвитку туризму на внутрішньому й закордонних ринках в Польщі виконує Польська Туристична Організація (ПТО). ПТО, створена в 1999 р., є однією зі 100 світових національних туристичних організацій. Її основною місією є створення та посилення образу Польщі як туристичної країни з конкурентоспроможними продуктами та послугами, привабливої для вітчизняних та іноземних туристів. Пріоритетними завданнями є стимулювання розвитку туристичної сфери та створення нових туристичних продуктів для збільшення тривалості подорожей. ПТО завжди бере активну участь у міжнародних туристичних виставках, успішно співпрацює з 20 іншими національними туристичними організаціями світу. Спільно відстежує тенденції світового ринку, аналізує тренди, що допомагає визначати пріоритети у розвитку польського туризму. ПТО займається підготовкою та друком рекламно-інформаційних матеріалів про Польщу. Такі матеріали видаються 12 мовами і забезпечують потенційних туристів необхідною інформацією. ПТО успішно реалізує власні цілі за кордоном через функціонування 14 іноземних представництв (у тому числі в Києві), які називаються Польськими осередками інформації туристичної. Дана організація активно співпрацює з органами самоврядування, науковими та навчальними закладами, представниками туристичної індустрії, а також реґіональними та локальними туристичними організаціями [10].

Отже, організація управління у галузі туризму Польщі має досить раціональну структуру (див. рис.1). Слід відмітити, що визначальною подією для подальшого розвитку Польщі та її туристичної галузі став її вступ до ЄС (2004 р.). Він зробив Польщу доступнішою для іноземних туристів, усунувши митні та прикордонні бар'єри, а також пожвавив співпрацю між відповідними структурами ЄС та Республіки Польща, що безперечно сприяє пришвидшенню процесів розвитку туристичної інфраструктури та індустрії загалом [2]. Аналізуючи стан управління

туризмом на регіональному рівні, слід зазначити, що в Польщі існує Міністерство Регіонального Розвитку, яке займається питаннями розвитку окремих адміністративних одиниць, в тому числі питаннями туристичної сфери.

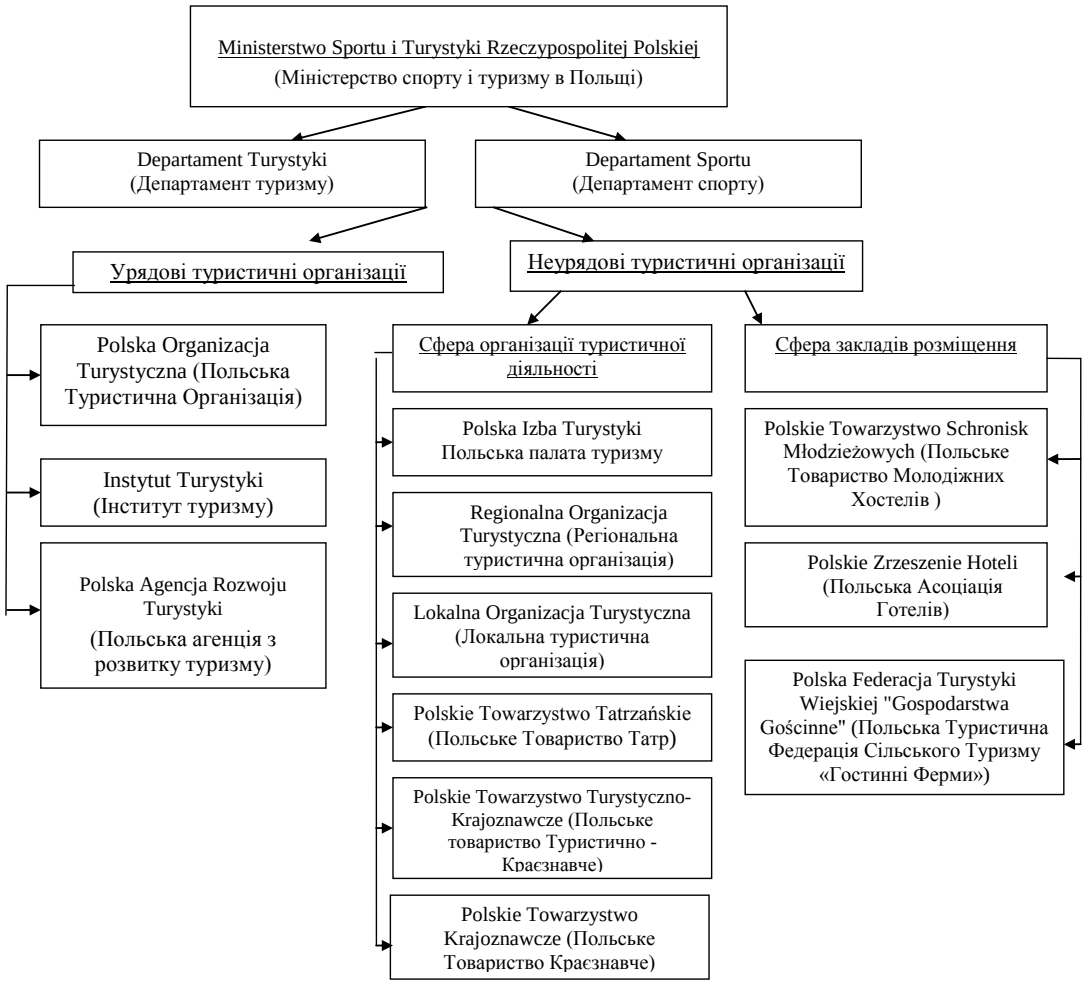

Рис. 1. Структура управління туризмом в Польщі, авторська розробка (представлені основні різнопрофільні туристичні організації Польщі)

Міністерство Регіонального Розвитку, було створено 31 жовтня 2005 року (відділене від Міністерства економіки та праці). Основні напрямки роботи:

- Співпраця з організаціями місцевого самоврядування.
- Складання національної стратегії регіонального розвитку.
- Розробка національного плану розвитку в якості основи для укладення угод між польським урядом і Європейською комісією [11].

Для отримання економічного ефекту від туризму формується стратегія розвитку туризму та відбувається активна співпраця органів місцевого самоврядування з місцевими громадами.

Відмітимо, що багато завдань, вирішення яких має безпосередній вплив на стан туристичної індустрії, належить до компетенції органів місцевого самоврядування різних рівнів: воєводств, повітів та гмін.

До компетенції воєводств у сфері індустрії туризму належить:

- реєстрація туристичних підприємств і контроль за їх діяльністю; видача дозвільної документації на надання послуг гідів та екскурсоводів;
- сертифікація та категоризація закладів розміщення і контроль за їх діяльністю;
- координація діяльності та фінансування осередків спорту і туризму на рівні воєводства;
- розширення і розвиток туристичної інформаційної мережі у воєводстві;
- планування розбудови туристичної інфраструктури на місцевому рівні [12].

Компетенції повітів:

- створення на своїй території і забезпечення функціонування інституцій у сфері фізичної культури, туризму та відпочинку;
- створення шкільних турбаз і таборів;
- облік, нагляд за діяльністю і часткове фінансування спортивних і туристичних об'єднань на території повіту;
- фінансова підтримка спортивних, рекреаційних і туристичних заходів у межах повіту;
- реалізація спеціальних програм з туризму та спорту в рамках шкільного навчання [7].

Основні завдання, вирішення яких покладається на виконавчі органи гмін:

- облік і контроль закладів розміщення;
- збереження, модернізація і розбудова туристичних і спортивних об'єктів на території гміни;
- реалізація спеціальних програм з туризму та спорту в рамках шкільного навчання;
- охорона навколишнього середовища, пам'яток культури та архітектури [13].

Слід відмітити, що в Польщі застосовується типова європейська модель управління туризмом [4].Стосовно законодавства та стратегічних документів у галузі туризму зазначимо, що основним законом, який регулює туристичну діяльність в Польщі є Закон «Про туристичниі послуги» від 29 серпня 1997 р. Даний закон в повній мірі відповідає нормам європейського права.

Також чинною є «Національна Стратегія розвитку туризму в 2007-2013 рр.» (пріоритет – збереження і використання культурної і природної спадщини, розвиток туризму визначений для всіх без винятку воєводств). Основні цілі: створення нових туристичних продуктів, поліпшення якості та підвищення конкурентоспроможності вже існуючих туристичних продуктів та послуг на ринку. Важливим документом є також «Керівні принципи для розвитку туризму до 2015 року» [7]. Його основна мета: створення правових, організаційних, фінансових і кадрових ресурсів для розвитку туризму, сприяння соціально-економічному розвитку і

підвищенню конкурентоспроможності польських регіонів і країни в цілому, а також збереження культурних і природних цінностей.

Аналізуючи вищезазначені документи можна визначити пріоритетні напрямки в розвитку туризму в Польщі:

- Створення привабливих туристичних продуктів на місцевому, регіональному та міжрегіональному рівнях є лише одним з етапів розвитку конкурентоспроможного туристичного продукту. Також будуть підтримуватись заходи щодо його модернізації та покращення якості.
- Проектування і розробка туристичних продуктів будуть засновані на послідовному аналізі інтересів та цінностей туристів, перспективних форм туризму і організації сервісного забезпечення пропонованих послуг.
- Активізація транскордонного співробітництва, зокрема з Україною та Білорусією [3].
- Покращення та удосконалення освітніх програм для підготовки фахівців туристичної сфери.

Значна увага приділяється сталому розвиту туризму:

- підтримка ініціатив з розвитку агротуризму,
- розвиток екологічного туризму,
- популяризація сільського туризму серед жителів великих промислових агломерацій,
- розвиток гірського туризму,
- сприяння розвитку велоспорту,
- популяризація сплавів на каное,
- подальший розвиток кінного туризму,
- розвиток риболовлі та інших видів активного туризму [7].

Висновки. Польща займає досить сильні позиції на ринку туристичних послуг серед європейських країн. Цьому сприяє раціональна організація структури управління туризмом, активна співпраця держави та громадськості з метою розвитку туризму, значна увага до туристичної сфери на регіональному та місцевому рівнях, збереження та дбайливе використання туристичних ресурсів країни. Значну роль відіграє дотримання прописаних в туристичному законодавстві пунктів та сприяння формуванню конкурентоспроможного туристичного продукту на всіх рівнях влади.

Використані джерела:

1. Гутник О. В. Особливості реалізації державної політики Польщі у сфері туризму / О. В. Гутник // Публічне адміністрування: теорія та практика: Наук. зб. - 2010. - Випуск 1(3).
2. Мігущенко Ю.В. Компаративний аналіз інституціонального забезпечення туристичної діяльності України та Польщі/ Ю. В. Мігущенко // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго- Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сторудническава и ГУАМ.- 2011. – С. 486 – 494.
3. Олійник Я. Б. Міжнародна логістика: Навч. пос. / Олійник Я. Б., Смирнов І. Г. К.: Обрії, 2011. – С. 357 – 359.
4. Смирнов І.Г. Логістика туризму: Навч. пос. / І.Г. Смирнов. – К.: Знання, 2009. – С. 169-174.
5. Departament Turystyki [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bip.msit.gov.pl/portal/bip/36/12/Departament_Turystyki.html

6. Działalność Instytutu Turystyki [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intur.com.pl/instytut.php?nr=5
7. Kierunki rozwoju turystyki do 2015 roku [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.msport.gov.pl/strategie-turystyka/524-Kierunki-rozwoju-turystyki-do-2-15-roku
8. Polska Agencja Rozwoju Turystyki [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.part.com.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=323&Itemid=6
9. Polska Izba Turystyki [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pit.org.pl/index.php?navi=001,002
10. Polska Organizacja Turystyczna [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pot.gov.pl/o-pot/
11. Rozwój Regionalny [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mrr.gov.pl/szukaj/Strony/Results.aspx?k=turystyka&s=www.mrr.gov.pl
12. Strategia rozwoju turystyki [Електронний ресурс]. – Режим доступу: msport.gov.pl/strategie-turystyka
13. Strategia rozwoju turystyki w Polsce na lata 2007-2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mg.gov.pl.

УДК 911.3

Матвієнко Н.М., Денисюк Ю.М.

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ХОРВАТІЇ

Проаналізовано сучасний стан та перспективи розвитку туризму Хорватії, зокрема розглянуті особливості туристичної інфраструктури, охарактеризовано динаміку туристичних потоків.

Ключові слова: туристична інфраструктура, туристичний ринок, Хорватія.

Проанализировано современное состояние и перспективы развития туризма Хорватии, в частности рассмотренные особенности туристической инфраструктуры, охарактеризована динамика туристических потоков.

Ключевые слова: туристическая инфраструктура, туристический рынок, Хорватия.

The modern state and prospects of development of tourism of Croatia, features of tourist infrastructure considered in particular are analysed, the dynamics of tourist streams is described.

Key words: tourist infrastructure, tourist market, Croatia.

Актуальність дослідження. Останнім часом стрімко зросла популярність Хорватії на міжнародному туристичному ринку. За результатами 2012 р. країна здобула нагороду Британської асоціації туристичних агентів (ABTA) як провідна туристична дестинація, а читачі британського журналу «Sunday Times Travel» визнали хорватські пляжі одними з найкращих в Європі, надавши їм третє місце після іспанських та грецьких. За рішенням німецького автоклубу ADAC у 2012 р. Хорватія, випередивши Австрію та Францію, посіла третю сходинку в списку кращих місць для туристів, що подорожують автомобілем. У цьому ж році хорватські кемпінги посіли восьме місце в Європі за кількістю ночівель, третє за потужністю та п’яте за ціною. За рішенням британської газети «The Guardian» Спліт було включено до 12 кращих міст світу для різдвяних покупок, відпочинку та розваг. І нарешті, престижний журнал «National Geographic Traveler» включив Істрію до двадцятки найбільш привабливих місць 2012 р.

Постановка проблеми. Туризм є дуже важливою складовою економіки Хорватії. Сьогодні Міністерство туризму Хорватії вживає активних заходів щодо просування країни на світовий туристичний ринок. Зважаючи на позитивний результат туристської політики, яку здійснює уряд Хорватії, її досвід може стати корисним для України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Туристсько-країнознавчому аналізу Хорватії присвячені праці Б. Шварца, А. Сабо, Л. Городнянської, М. Сартакової, П. Летчера, В. Стафійчука, І. Дубович, І. Дахна.

Мета статті полягає в оцінці сучасного стану та перспектив розвитку туризму Хорватії.

Виклад основного матеріалу. Історичний центр Дубровника, Амфітеатр Пули, палац Діоклетіана в Спліті, Плітвіцькі озера, численні острови, лікувальний нафталан, мереживо з Лепоглави, вино острова Хвар, трюфелі, оливки, крем-шніти – все це туристичні «символи» Хорватії — перлини Адріатики – країни з багатою історією і неповторною природою. Тут створені всі умови для розвитку різних видів туризму. Багато туристів вирушають до Хорватії з метою пляжного відпочинку, оскільки Хорватія славиться чистими і акуратними пляжами, а море вважається одним з найчистіших у світі: вже кілька років поспіль ЮНЕСКО присвоює Хорватії «Блакитний прапор» за найчистішу акваторію Середземноморського узбережжя. Крім пляжного відпочинку популярністю у туристів користуються гірськолижний, лікувально-оздоровчий, морський, річковий, культурний, екологічний, сільський та навіть новий «відірваний» («unplugged») туризм. Хорватія є світовою столицею натуризму та нудизму. Розвиток всіх вище названих видів туризму забезпечується досить потужною матеріально-технічною базою.

Хорватія пропонує широкий вибір закладів розміщення. У 2011 р., за даними Національного бюро статистики, було зареєстровано 60,4 млн. ночівель у закладах розміщення країни, що на 7% більше, ніж у 2010 р.. При цьому найбільша концентрація спостерігалась в Істрії – 32% від загального числа ночівель [5, с.2].

У Хорватії прийнята європейська класифікація готелів, і більшість з них відповідає заявленій категорії. 90% готелів відреставровано і упорядковано, а якість сервісу в них не гірша, ніж в інших європейських країнах. Для прикладу, All inclusive-готелі у місті Пореч «Valamar Club Tamaris» та «Valamar Tamaris Residence» стали лауреатами престижної нагороди TUI Holly 2010 (за першість сперичалися 905 готелів з усього світу). Готелі, що входять до готельних ланцюгів Sol Melia, Iberostar, Plava, Laguna, Brela, Adria Resorts, Adriatic Luxury Hotels, Riviera вважаються кращими в Хорватії [2, с.24]. Щодо територіальної концентрації готелів, то найбільше їх у приморських жупаніях (адміністративно-територіальна одиниця Хорватії) країни, зокрема Істрії та Дубровнику. Проте готелі становлять лише частину загальної бази розміщення туристів в країні. Значно популярнішими серед туристів є кемпінги та приватні апартаменти.

Останні є у всіх курортних містах Адріатичного узбережжя. На приватний сектор припадає майже половина ліжко-місць усієї бази розміщення країни (рис.1) [7, с.34-35, 39-40].

Для тих, хто хоче бути ближче до природи, є можливість оселитися в кемпінгах. Вони є в Загребі, Задарі, Пулі, Шибенику і Дубровнику. Всі кемпінги технічно оснащені і деякі з них вважаються одними з найбільш відвідуваних в Європі. За даними Хорватської асоціації кемпінгів в країні станом на 2012 р. налічується 518 кемпінгів, що можуть розмістити 231 тис. чол., з них 268 знаходяться в приватній власності [4, с.9].

Традиційний ресторан в Хорватії носить назву konoba (коноба), в меню якого переважають страви з м'яса і риби, приготовлені на грилі. Також в Хорватії, особливо на Істрії, дуже поширені тратторії — ресторанчики італійської кухні. Ще один особливий вид ресторанчиків — спеціалізовані ресторани-гриль. Їх меню схоже на меню коноба з акцентом на приготуванні м'яса на грилі. Істотний плюс ресторанів у Хорватії — величезні порції. Вартість ситного обіду в ресторані або кафе складає близько 10-15 євро.

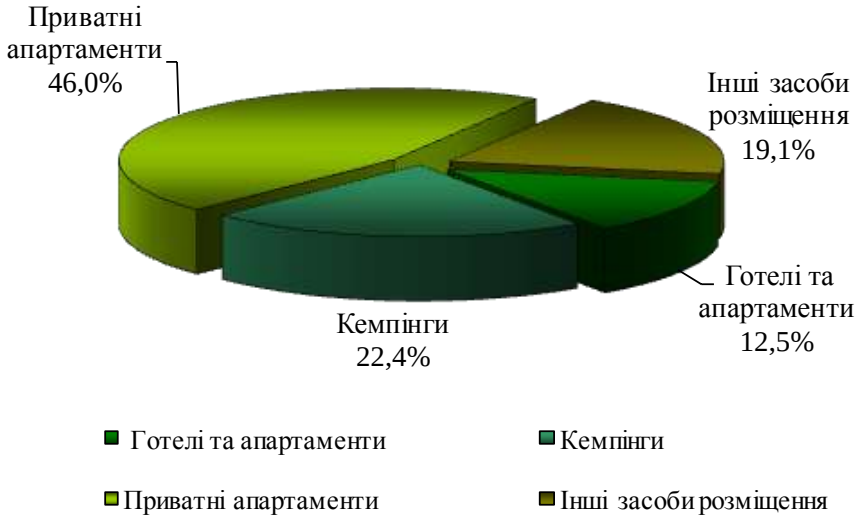

Рис. 1. Структура бази розміщення туристів в Хорватії

Національним авіаперевізником є «Croatia Airlines». Ця компанія є єдиним перевізником на внутрішніх маршрутах та виконує рейси до всіх великих міст Європи (Амстердама, Брюсселя, Лондона, Мюнхена, Франкфурта, Парижа, Праги, Рима, Сараєво, Скоп'є, Відня, Цюріха, Тель-Авіва). «Croatia Airlines» здійснює рейси між Загребом і низкою міст на узбережжі – Сплітом, Задаром, Дубровником, Осієком, Рієкою і Пулою. Сьогодні в країні діє 68 аеропортів. Серед них один геліпорт, призначений для обслуговування вертольотів, та 7 міжнародних аеропортів: «Загреб" (більше 2 млн. пасажирів на рік), «Спліт», «Дубровник», «Пула», «Задар» (злітна смуга перетинає автомобільну трасу, рух по якій зупиняється щоразу, коли злітає або сідає літак), «Рієка», «Осієк» [3, с.28-31].

Згідно з недавніми дослідженнями стану європейських автомобільних доріг, хорватські дороги є найбільш сучасними і безпечними в Європі. В країні є різні види доріг: «autocesta» (автомагістраль), «brza cesta» (швидке шосе), «polu-autocesta» (напівавтомагістраль). Найпоширенішим видом громадського транспорту є автобус. Вони доступні і дешеві. Регулярні міжнародні автобусні лінії з'єднують Хорватію з більшістю країн Європи. Міжнародні автобуси відповідають євростандартам. Загреб має найбільший і найсучасніший автовокзал в Хорватії. У великих містах (Загреб, Осієк) є мережа трамвайних ліній [6, с.33-34, 46-50].

Між прибережними містами Хорватії курсують пороми, теплоходи, кораблі на підводних крилах. Водним транспортом можна добратися і до більшості населених островів. Існують і міжнародні рейси. Провідна пасажирська судноплавна компанія – «Ядро лінія». Основні порти: Рієка (найбільший), Плоче, Спліт (найбільший пасажирський). Великі портові міста з'єднані поромними лініями. Внутрішніми поромними центрами є: Крес, Лошинь, Раб, Паг, Пасман, Шолта, Брач, Хвар, Віс, Корчула, Ластово і Млет. Міжнародні поромні лінії: Задар-Анкона, Спліт-Анкона, Спліт-Пескара, Дубровник-Барі, Віс-Анкона. Через Хорватію протікає р. Дунай, головний порт – Вуковар [1, с.244].

У Хорватії розвинений також залізничний транспорт. Рух поїздів найбільш інтенсивний на півночі. Узбережжям через несприятливий рельєф, потяги не ходять (відсутнє залізничне сполучення з Дубровником). Центром залізничної мережі є столиця, звідки ходять регулярні поїзди до Спліту, Осієку, Вараждіна, Пули, Рієки. Залізницям терміново потрібна модернізація. Багато важливих маршрутів все ще не електрифіковані. «Хорватська залізниця» нещодавно представила першу серію сучасних поїздів з кузовом, що нахиляється, замовлених в німецькому відділенні компанії «Bombardier». Вони успішно перевозять пасажирів горбистим маршрутом Загреб–Спліт. Ці потяги більш комфортабельні в порівнянні зі звичайними, менш гучні, а також значно швидші (5,5 годин проти 9) [6, с.33].

Останнім часом потік туристів до країни є стабільним з щорічним зростанням у середньому на 3,3%. Вдалим виявився сезон 2011 р. – туристичний потік в країну досяг майже 10 млн. чол., перевищивши показники 2010 р. на 9%. Обсяги ж внутрішнього туризму зросли на 2,4%. Понад 76% іноземних туристів, що відвідують країну, приїжджають з країн-членів ЄС, причому близько 50% туристичного потоку складають представники країн – Німеччини, Італії, Словенії та Австрії (табл.1). 65% туристичного ринку Хорватії складають наступні 10 країн: Німеччина, Італія, Словенія, Австрія, Чехія, Франція, Великобританія, Росія, США, Норвегія [7, с.32].

У туристичному секторі країни чітко вираженою є сезонність попиту. «Високим сезоном» вважається період з червня по вересень, коли в країну надходить до 75% всього річного туристичного потоку.

Найпопулярнішим місяцем є серпень – 2,8 млн. міжнародних прибуттів у 2011 р.

Таблиця 1

Динаміка в'їзного туризму в Хорватії

	2006	*2007*	*2008*	*2009*	*2010*	*2011*
Загальна кількість міжнародних прибуттів, тис. осіб	*7 988*	*8 559*	*8 665*	*8 694*	*9 111*	*9 927*
5 провідних країн на туристичному ринку Хорватії						
Німеччина	*1 410*	*1 411*	*1 405*	*1 463*	*1 525*	*1 661*
Італія	*1 082*	*1082*	*1 009*	*1 058*	*1 018*	*1 150*
Словенія	*871*	*965*	*985*	*963*	*1 017*	*1 100*
Австрія	*677*	*714*	*692*	*776*	*810*	*884*
Чехія	*565*	*635*	*589*	*579*	*606*	*638*
Загальна кількість міжнародних прибуттів в готелі та інші заклади розміщення, тис. осіб	*3 742*	*3 910*	*3 920*	*3 684*	*3 955*	*4 308*
5 провідних країн на туристичному ринку Хорватії						
Німеччина	*589*	*541*	*527*	*511*	*534*	*583*
Австрія	*368*	*384*	*367*	*416*	*441*	*487*
Італія	*487*	*468*	*424*	*428*	*417*	*422*
Словенія	*276*	*299*	*305*	*239*	*268*	*309*
Франція	*323*	*296*	*275*	*242*	*231*	*233*

Складено за [8, с.348]

Що ж до перспектив розвитку туризму Хорватії, то сьогодні Міністерство туризму Хорватії вживає заходів щодо просування країни на світовий туристичний ринок. По-перше, в країні прийнято Стратегію розвитку туризму на 2011-2013 рр., Стратегію розвитку морського туризму на 2009-2019 рр., Стратегію розвитку культурного туризму, програму «Крок до успіху», у яких окреслено основні напрямки розвитку відповідних сфер у найближчі роки. По-друге, розбудовується сфера розміщення туристів та зростає якість надання послуг: керівними органами введено додатковий знак якості Q стосовно готелів та систему логотипів «Друг довкілля», з метою екологізації їх діяльності. По-третє, розвиваються існуючі та створюються нові курорти, як правило, за рахунок іноземних інвестицій, розбудовується туристична інфраструктура (наприклад, споруджуються аквапарки в Затоні та Осієку). Окрім цього, набувають поширення нові види туризму, наприклад «відірваний» туризм, тобто відпочинок поза засобами зв'язку. І нарешті, для просування туристичного продукту Міністерство туризму країни проводить екологічну та освітню кампанію «Я люблю Хорватію», фінансує розробку оригінальних сувенірів, створює інформаційні центри та бере участь у міжнародних ярмарках і виставках. Результати діяльності помітні вже сьогодні: країна як туристичний напрям посіла провідні місця в багатьох світових рейтингах, наприклад, здобула нагороду Британської асоціації

туристичних агентів як провідна туристична дестинація, ставши місцем проведення її щорічної конференції у 2013 р.

Висновки. Останнім часом для туристів з Європи, в тому числі й України, Хорватія є однією з найпопулярніших у туристичному плані країною. Головними причинами цього є унікальний природно-ресурсний потенціал, традиційні та культурні особливості хорватського народу, своєрідний процес зародження та розвитку туризму в країні, потужна матеріально-технічна основа, зокрема постійно зростаюча база розміщення, зручне, сучасне транспортне сполучення, та, звісно, ефективна політика держави щодо підвищення якості туристичних послуг та просування національного продукту на міжнародний туристичний ринок. Загалом Хорватія є дуже перспективною в плані розвитку туризму, адже її уряд ставлячи перед собою за мету перетворення країни на одну з провідних туристичних атракцій Європи, робить ставку на якісний, ефективний, довгостроковий і сталий розвиток туризму і розуміє, що він можливий лише за умови планового підходу та координації діяльності всіх суб'єктів господарювання даної галузі економіки країни.

Використані джерела:

1. Головченко В.І., Дорошко М.С., Ігнатьєв П.М. та ін. Країнознавство: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. Крижанівського В.П., Головченка В.І. — К. : Київ. ун-т, 2009. — 590 с.
2. Пореч – Валамаровы отели среди самых лучших // Хорватия. Newsletter: Хорватское туристическое сообщество. — 2009-2010. — с.24
3. Сартакова М.С., Фридман В. Э., Кусый И. А. Хорватия. Путеводитель. — Вокруг света, 2008. — 262 с.
4. Croatian National Tourism Board // Newsletter. — January 2012. — 27 p.
5. Croatia Tourism Report Q3 2012. — MarketPublishers, 2012. — 4 p.
6. Letcher P. Croatia. — USA: The Globe Pequot Press Inc, 2010.— 393 p.
7. Litvinova E. An Analysis Of The Hotel Industry In Croatia. Applying Porter's Diamond Model. // Jamk University Of Applied Sciences. — October 2011. — 66 p.
8. OECD Tourism Trends and Policies 2012. — OECD Publishing, 2012. — 422 p.

ІІ. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

УДК 911.3

Олійник Я.Б.., Лотоцька Л.Я.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМПЛЕКСНО-ПРОПОРЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Розкрито сутність комплексно-пропорційного і збалансованого розвитку території. Виявлено вплив пропорційного розвитку видів діяльності на збалансований розвиток регіону. Обгрунтувані сутність та необхідність прогнозування комплексно-пропорційного розвитку.

Ключові слова: комплексно-пропорційний розвиток, компонентна та територіальна структура господарства.

Ключевые слова: комплексно-пропорциональное развитие, компонентная и территориальная структура хозяйства.

Раскрыта сущность комплексно-пропорционального и сбалансированного развития территории. Показано влияние пропорционального развития видов деятельности на сбалансированное развитие региона. Обоснованы сущность и необходимость прогнозирования комплексно-пропорционального развития.

Shown the essence of a complex-proportional and balanced development of the territory. Discovered the influence of proportional development activities on sustainable development in the region. Substantiated the nature and necessity of forecasting complex-proportional development.

Key words: complex-balanced development, component and territorial structure of the economy.

Постановка проблеми. З переходом України до нової системи економічних відносин в суспільстві відбувається перебудова механізму управління всього суспільного комплексу держави. Важлива роль в ньому належить комплексно-пропорційному розвитку. Він покладений забезпечити ефективне використання ресурсного потенціалу території для ефективного функціонування господарства. Суспільно-географічний аспект дослідження спрямований на виявлення галузевих і територіальних диспропорцій в господарському розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню окремих аспектів комплексно пропорційного розвитку приділялось багато уваги з боку вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, розселенські аспекти проблеми викладено в наукових працях Г. М. Лаппо, Ю.І. Пітюренка, Ю. Л. Пивоварова, А. В. Степаненка, промислово-виробничі аспекти проаналізовані С. І. Іщуком, О. К. Кузьмінською, агропромислові – М. Д. Пістуном, Я. Б. Олійником, В. О. Гуцалом, Н. І. Мезенцевою, питання районного і міського планування та територіальної структури агломерацій висвітлено в роботах Є. Н. Перцика, Б. Б. Родомана.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є вивчення та узагальнення напрацювань науковців, що досліджували різні

аспекти комплексно-пропорційного розвитку регіону з позиції економічної та соціальної географії.

Виклад основного матеріалу. Комплексний розвиток передбачає різносторонній, пропорційно взаємопов'язаний розвиток усіх галузей господарства, що може забезпечити швидкі темпи зростання його продуктивних сил і високий рівень ефективності виробництва. Комплексний розвиток виробництва можливий при оптимальному розміщенні його стосовно сировинних і трудових ресурсів, районів збуту продукції через досягнення максимального зниження витрат на виробництво продукції, що сприятиме економії витрат суспільної праці, зниженню собівартості продукції у виробника. Тобто питання комплексності розвитку економічних районів різних таксономічних рангів є важливим чинником, що формує економічну незалежність України.

Комплексний розвиток господарства регіону можна розглядати як суму всіх господарських відносин, суму всього господарського обороту хоча б невеликої місцевості. Ця ідея знайшла свій подальший розвиток у працях М.М.Колосовського і Ю.Г.Саушкіна. Комплексність в організації господарства не втрачає свого значення і в ринковому середовищі, адже науково обгрунтований комплексний розвиток регіону дозволяє раціонально використовувати власні й імпортовані ресурси, вигідно інвестувати кошти у вже існуючі та новостворювані види діяльності людини і через одержання прибутку підтримувати соціальні програми. Питання комплексного економічного та соціального розвитку регіонів важливе при розгляді проблем територіальної організації виробництва. Зміст поняття комплексності змінювався з розвитком продуктивних сил країни. Від класичного уявлення про комплекс як невелике, але господарсько-цілісне утворення, воно трансформувалось в ідею формування економічних районів, їх комплексного економічного і соціального розвитку. Більшість розробок присвячена розвитку комплексоутворюючих виробництв, що безпосередньо чи опосередковано забезпечують розвиток галузей регіону. Єдиної думки щодо змісту поняття комплексності досі не існує, а дослідники замінили це поняття на пропорційність або збалансованість. Збалансованість розвитку території – це один з аспектів проблеми досягнення комплексності розвитку району, історичний і соціально обумовлений процес як динамічна реакція на зміну економічної ситуації. Це дуже складний поліструктурний і багатогранний процес, що поєднує внутрішньовиробниче, виробничо-демографічне, соціально-виробниче, виробничо-природне та інші види взаємодії, чим обумовлюється його діалектичний зв'язок з понятгям стабільність. Стабільність або збереження пропорцій і темпів зростання є необхідною умовою всякого процесу в будь-який історичний момент. Стабільність як умова збалансованості виявляється у збереженні відповідних пропорцій між основними складовими процесу комплексного розвитку економічного району, якісне і кількісне відображення яких змінюється в часі. Тобто збалансованість – це процес відтворення певних пропорцій, що

забезпечують стабільність у кожний конкретно взятий момент з метою забезпечення прогресу розвитку і його сходження від простого до складного. Мета збалансованого розвитку регіону – це ефективне господарювання із забезпеченням соціальних та екологічно комфортних умов життєдіяльності населення. Пріоритетність природоохоронних заходів і соціологізація виробництва є основними критеріями ефективності розвитку, причому остання повинна постійно підтримуватися всією системою правових і матеріально-фінансових відносин а корегуватися згідно з розвитком продуктивних сил. Досягнення збалансованого економічного, соціального і екологічного розвитку регіонів потребує перебудови всієї системи економічних відносин з урахуванням соціально-економічних і природних особливостей економічних районів. Виміром комплексного розвитку економічного району повинен стати рівень якості життя його населення.

Комплексний розвиток і раціональна спеціалізація відповідають головній вимозі господарювання - досягненню в інтересах суспільства найвищих результатів при мінімальних витрата. Суспільний поділ праці, його рівень і характер, притаманні будь-якій економічній системі, зумовлюють можливості комплексного розвитку через дію механізму ринкової рівноваги, принципи його функціонування, визначають специфіку його прояву на історичному рівні. Ступінь розвитку та економічні межі суспільного поділу праці залежать від стану наявності і рівноваги у структурній збалансованості економічних зв'язків. Взаємозв'язок між економічною рівновагою і суспільним поділом праці характеризується тим, що рівновага безпосередньо впливає на вдосконалення стану комплексного розвитку регіону через макроекономічні чинники. Для комплексного розвитку регіону матеріальною основою, можливістю досягнення економічної рівноваги в ньому (або в сукупності регіонів чи в державі) є об'єктивна зумовленість характеру і рівня розвитку суспільного поділу праці.

Функціональна структура економічного району виявляє себе через поєднання внутрішніх властивостей його частин, компонентів і явищ. Однією з важливих ознак комплексно-пропорційного розвитку території району є пропорційний розвиток видів діяльності людини.

За М.Д. Пістуном за своєю функцією вони поділяються на головні, базові, супутні, додаткові, місцеві та обслуговуючі. Головні галузі або види діяльності формують функціональний профіль району, можуть визначати його контур і межі. Базові галузі або види діяльності постачають сировину і паливо головним та іншим видам діяльності, окремі з яких можуть набирати значення головних. Супутні галузі визначають побічні гілки головних виробництв, базуючись на переробці та використанні сировини і відходів виробництва. Саме вони є важливими для комплексності регіону. Додаткові види діяльності або виробництва не пов'язані з головними, але при певній економічній ситуації можуть посісти їх місце. Місцеві виробництва чи види діяльності задовольняють потреби

населення, активно впливають на рівень його життя і можуть бути опосередковано пов'язані з іншими галузями чи залежати від галузей спеціалізації регіону.

Обслуговуючі галузі виконують важливі функції щодо постачання електроенергії, тепла, води, будівельних матеріалів, виконання ремонтних робіт, перевезення, послуг науки, культури, охорони здоров'я. Ці галузі, як правило, належать до виробничої та соціальної інфраструктури і посилюють можливості комплексного розвитку регіону. Функціонування галузей проявляється через комплекси взаємопов'язаних видів господарської діяльності. Таким чином, комплексний розвиток регіону є процесом економічно і соціально доцільного, пропорційного та збалансованого розвитку всіх видів діяльності людини в межах певної території або країни. Комплексний розвиток повинен охоплювати всі сфери життєдіяльності людини: матеріальне виробництво, невиробничу сферу, інфраструктуру, розселення і зайнятість населення, використання природних ресурсів. Рівень комплексного розвитку регіону можна розглядати як високий, середній чи низький. Якісною ознакою такого розвитку є поєднання і пропорційності у людській діяльності, динамічна рівновага між природними ресурсами та соціально-економічним розвитком окремих територій. Отже, можливо пов'язати місцеві, регіональні особливості з інтересами держави в цілому.

Комплексний розвиток передбачає розмежування сфер та інструментів економічного механізму держави на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях. Власне держава повинна формувати певні конкретні параметри економічної поведінки господарюючих суб'єктів, сприяти комплексному розвитку регіону і всього господарства. Засобом регулювання є створення правової бази щодо дотримання економічної політики. Важливим є дотримання системності у визначенні пріоритетів і напрямів комплексного розвитку господарства, правильність методів реалізації поставлених цілей і власне цілей, а також співвідношення між цілями досягнення комплексного розвитку і тими інструментами, за допомогою яких вони досягатимуться. Комплексний розвиток господарства економічного району забезпечує максимальне ефективне використання місцевих природних і трудових ресурсів, пропорційність у розвитку галузей виробництва. Одночасно комплексність не означає організації замкнутого господарства району без урахування економічних зв'язків з іншими районами. Комплексний розвиток створює умови для економічно доцільного задоволення потреб економічного району за рахунок місцевого виробництва. Кожен район створює свій, економічно виправданий, найбільш повний комплекс галузей господарства, що дозволить з максимальним ефектом використовувати природні і трудові ресурси району, скорочувати нераціональні перевезення. Ступінь комплексного економічного району залежить від рівня розвитку продуктивних сил і можливостей – трудових ресурсів, природних багатств, грунтово-кліматичних умов – від успіхів науково-технічної революції,

стану і наявності транспортних засобів тощо. Виробнича спеціалізація економічного району є вираженням територіального поділу праці. Кожен з них має свої ґрунтові, кліматичні, геоморфологічні умови, природні багатства, трудові навики населення і географічне положення, що відрізняє його від інших економічних районів. Саме тому економічно вигідно використовувати найбільш сприятливі умови для розвитку тих чи інших галузей, в певних межах спеціалізувати кожен район на виробництво продукції цих галузей, яка призначена для повного або часткового вивозу в інші райони з метою забезпечення їх потреб.

Галузі обслуговування і спеціалізації постійно знаходяться в тісному, балансовому зв'язку. Галузі, в яких коефіцієнт локалізації і виробництва продукції на одного жителя перевищує одиницю і продукція яких значною мірою вивозиться за межі регіону, належать до галузей виробничої спеціалізації регіону. Важливим питанням є прогнозування комплексного розвитку економічного району, оскільки такий прогноз може стати основою вироблення стратегії, спрямованої на поліпшення характеристик будь-якого регіону, яка одночасно передбачена у просторі та часі програмою дій. Прогнозування включає аналіз, оцінку і передбачення соціальних, економічних, екологічних та науково-технічних процесів і тенденцій; виявлення ключових проблем соціально-економічного розвитку та екологічної ситуації, оцінку цих тенденцій, прогноз нових соціально-економічних ситуацій; виявлення можливих альтернатив розвитку в перспективі та обгрунтування вибору можливості прийняття раціонального управлінського рішення. Розробка такого сценарію передбачає, що система регіонального прогнозування комплексного розвитку повинна бути цілісною, мати складну структуру, яка включатиме блоки і компоненти природного, економічного, соціального, технічного характеру. Необхідно, щоб останні були взаємопов'язані та підпорядковані меті економічного піднесення, мали конкретні параметри. Такий прогноз повинен базуватись на динамічних показниках, що характеризують минуле, спостерігаються сьогодні і передбачаються в майбутньому. Аналіз минулого проводиться для встановлення тенденцій соціально-економічного розвитку регіону. Сьогоденний розгляд явищ дає оцінку сучасного стану, прогноз передбачає майбутню демографічну і ресурсозабезпечуючу ситуації а, отже, допомагає попередити суспільство про можливість кризового стану або знайти шляхи виходу з такого становища. Регіональний прогноз зводиться до наступного: визначення мети прогнозу (комплексний розвиток території), об'єкта (регіон), типів прогнозних систем і блоків, що входять до них, вибору прогнозних факторів і визначення залежностей між ними та об'єктами прогнозу, значущості й сили впливу побічних факторів, регіональної локалізації об'єктів, явищ і процесів, розрахункових термінів прогнозу; вибору методів прогнозування і кількості прогнозних варіантів для визначення оптимального варіанта; перевірки достовірності прогнозу на математичних моделях. Довгостроковий прогноз повинен наближатися до

оптимістичного сценарію комплексного розвитку регіону, одночасно враховуючи можливі тренди невизначеності ситуації в будь-якій сфері у регіональному чи загальнодержавному відношенні.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Комплексний розвиток передбачає різносторонній, пропорційно взаємопов'язаний розвиток усіх галузей господарства, що може забезпечити швидкі темпи зростання його продуктивних сил і високий рівень ефективності виробництва. Комплексний розвиток виробництва можливий при оптимальному розміщенні його стосовно сировинних і трудових ресурсів, районів збуту продукції через досягнення максимального зниження витрат на виробництво продукції, що сприятиме економії витрат суспільної праці, зниженню собівартості продукції у виробника. Тобто питання комплексності розвитку економічних районів різних таксономічних рангів є важливим чинником, що формує економічну незалежність України.

Використані джерела:
1.Дорогуцов С.І., Заяць Т.А., Пітюренко Ю.І. та ін. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка.– К.: КНЕУ,2005.–988 с.
2.Лісовський С.А., Лісовська О.Л. Економіко-географічні дослідження рівнів збалансованості розвитку України та її регіонів./Регіональні проблеми України: Географічний аналіз та пошук шляхів вирішення.Зб. наук.праць. – Херсон: ПП Вишемирський, 2007. – 360 с.
3. Колосовський М.М. Теорія економічного районування. - М., Думка, 1969.
4. Пістун М. Д., Провотар Н.І. та ін. Географія агропромислових комплексів. — К.: Либідь, 1997. — 198 с.
5. Саушкін Ю.Г. Економічна географія: історія, теорія, методи, практика. - М., Думка, 1973.

УДК 911.3

Клімчук Б.П.

ОЦІНКА ПРИРОДНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ КОМПЛЕСНОГО РОЗВИТКУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Здійснено суспільно-географічну оцінку комплексно-пропорційного розвитку Волинської області. Виявлено відповідність рівня використання природних ресурсів їх потенціалу. Визначено варіативність можливості використання основних видів ресурсів Волинської області.

Ключові слова: комплексно-пропорційний розвиток, Волинська область.

Дана общественно-географическая оценка комплексно-пропорционального развития Волынской области. Выявлено соответствие уровня использования природных ресурсов их потенциала. Определены вариативность возможности использования основных видов ресурсов Волынской области.

Ключевые слова: комплексно-пропорциональное развитие, Волынская область.

The social and geographical assessment of complex-proportional development of Volyn region was done. Matching the level of natural resources of their potential was found. variation possibilities of the main kinds of resources Volyn region was determined.

Key words: complex-proportional development, Volyn region.

Природно-географічні чинники розвитку Волинської області є винятково сприятливими для її комплексно-пропорційного розвитку.

Фактично регіон чудово забезпечений природними ресурсами, які доповнюють можливості їх різнопланового використання в інтересах жителів області. Існуючий рівень використання потенційних можливостей розвитку Волині, визначених її природно-географічним різноманіттям та багатством, є вкрай низьким.

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Виявлення рівня використання та рівня забезпеченості природними ресурсами дозволяє виявити напрями підвищення комплексності розвитку Волинської області. Це дозволить розробити, обґрунтувати та впровадити стратегію її розвитку у майбутньому.

Аналіз основних досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Вітчизняна географічна наука традиційно значну увагу надає висвітленню питань із забезпечення комплексного розвитку території. Значимим є доробок таких вітчизняних вчених як Балабанов Г.В, Горленко І.Г., Заставецька О.В., Заставний Ф.Д., Корецький Л.М., Лісовський С.А., Нагірна В.П., Олійник Я.Б., Паламарчук М.М., Пістун М.Д., Пітюренко Ю.М., Сонько С.П., Топчієв О.Г., Шаблій О.Г. та ін. Зокрема ними ґрунтовно розкрито комплексний методологічний підхід у географічних дослідженнях, доведено функціональну цілісність процесу регіонального розвитку здійснено оцінку території як базису регіонального розвитку, запропоновано схеми суспільно-географічного районування України. Разом з тим, можна говорити про недостатність системних досліджень, присвячених вивченню природно-географічних чинників розвитку регіону із суспільно-географічних позицій.

Основна частина. Загалом природно-географічна сприятливість освоєння людиною території Волинської області визначається компактністю (коефіцієнт компактності території становить 0,39). Територія області рівнинна, їй притаманний теплий із достатнім рівнем опадів помірно-континентальний клімат, густа річкова мережа, поширення родючих чорноземів та збіднених дерново-підзолистих ґрунтів. Специфікою природи регіону є представлення ландшафтного різноманіття мішанолісових хвойно-широколистяних ландшафтів Поліського краю та широколистянолісових ландшафтів Волинської височенної області (1/4 території), поширення значних лісових масивів, заболочених земель та лук. Регіон винятково багатий на рекреаційні та екологічні ресурси.

Поверхня території області представляє собою слабко нахилену на північ рівнину. Найвища точка області має висоту 292 м над рівнем моря, найвища – 139 м, середня висота – 195 м. Орографічно територія Волинської області представлена Волинською рівниною та Волинською височиною.

Певні геолого-геоморфологічні особливості території Волинської області потребують обов'язкового врахування при здійснені господарської діяльності. Легка розчинність широко поширених карбонатних порід, які часто залягають близько до денної поверхні сприяє виникненню її

просідання. Для території північної та північно-східної частини області характерним є перезволоження та заболочення місцевості внаслідок неглибокого залягання ґрунтових вод. Переважання на півдні області лесових порід несе загрозу розвитку водно ерозійних процесів. Загалом, за умови грамотного інженерно-геологічного супроводу системи природокористування рельєф області сприяє її ефективному господарському освоєнню.

Кліматичні умови Волинської області сприяють господарському освоєнню території. Вони не лімітують промисловий та інфраструктурний розвиток регіону та формують переваги для розвитку сільського господарства. Культивуванню значної кількості сільськогосподарських культур помірного кліматичного поясу у області сприяють достатня кількість опадів (650 – 800 мм на рік) та формування значних запасів вологи у ґрунті. Проведення меліоративних заходів на території поліської части області визначено перезволоженням ґрунту у його межах.

Волинська область належить в Україні до добре забезпечених водними ресурсами. Вони представлені водами річок, озер, водосховищ, ставків та підземних вод. Водні запаси Волинської області формуються місцевим (1964 млн. м3 за рік)та транзитним (3820 млн. м3 за рік) річковим стоком. Регіон має один з найвищих у країні показник щодо рівня стоку на 1 км2 території (97,2 тис. м3), що майже вдвічі перевершує середній показник по країні. Густота річкової сітки регіону переважає пересічний показник по країні вдвічі. Водокористування на Волині спрямоване на забезпечення у воді побутових потреб населення, водопостачання промислових і сільськогосподарських підприємств. Розвинута гідрографічна сітка сприяє розведенню риби та водоплавної птиці.

Загалом регіон характеризує порівняно високий рівень інтенсивності використання водних ресурсів у структурі ПРП, що дозволило В. Руденку визначати їх як другий за значенням ресурс регіону [1]. Загальна площа земель Волинської області становить 2014 тис. га, в тому числі сільськогосподарські угіддя займають 1051,4 тис. га або 52,2% усіх земель. У структурі сільськогосподарських угідь виділяють орні землі (674,3 тис. га, або 64,2% загальної площі сільгоспугідь), сінокоси зайнято (159,8 тис. га або 15,2%) та пасовища – 205,8 тис. га (20%). На земельні ресурси припадає 55,2 % ПРП регіону. Земельні ресурси Волинської області складають лише 2,1% земельних ресурсів України. Головний ресурс регіону концентрується переважно у південних районах, розташованих у зоні широколистяних лісів – Горохівському, Локачинському, Луцькому, Іваничівському та Рожищенському. На душу населення найкраще забезпечений земельним ресурсами Локачинський район, який у 6 разів за цим показником переважає Луцький район. Горохівський район більше ніж у двічі переважає Маневицький за часткою земельних ресурсів співвіднесену на одиницю площі. Пояснюється це визначальним впливом розміщення населення на показники абсолютної величини і густоти земельного потенціалу по районах області. Ще однією особливістю ПРП

Волинського регіону є провідне значення у його структурі лісових ресурсів. Волинська область багата на цінний природний ресурс, яким є ліс. Він є джерелом отримання деревини, грибів, ягід, лікарських трав тощо. Лісові масиви виконують водоохоронну, ґрунтозахисну, рекреаційну та інші функції. Площа лісових угідь регіону складає 697,3 тис. га (у тому числі вкрита лісовою рослинністю – 639,1 тис. га). Лісистість регіону складає 34,3%. 61,7% займають ліси державного значення.

Для Волинської області характерним є значна питома вага у загальному обсязі лісовивезення по Україні, високий показник інтенсивності лісоексплуатації. Ліси області у значній мірі перетворенні людиною – штучні насадження становлять понад 45% лісів з середнім віком насаджень понад 40 років. У поліських районах лісистість складає біля 45%, за їх межами 5%. Лісові масиви переважно концентруються у Маневицькому районі, де ліси займають 55,2 % площі території, Камінь-Каширському(40,9%) та інших поліських районах. У лісостанах переважають цінні деревні види – хвойні (сосна, ялина) та листяні (дуб, явір, ясен). Найбільш поширеними є хвойні породи, під якими зайнято 225,0 тис. га (60 %), друге місце займають м'яколистяні– 87,3 тис. га (24 %) (зокрема березняки займають 36,6 тис. га, осичники – 16 тис. га) та твердолистяні – 57,7 тис. га [2].

Загальний запас деревини області складає майже 51,2 млн. м3, щороку заготовляють близько 1 млн. м3 деревини. Приріст деревини становить 3,8 тис. м3 на рік. Найбільші запаси деревини зосереджено у Камінь-Каширському (4,5 млн. куб. м), Цуманському (4,1 млн. куб. м), Ківерцівському (3,3 млн. куб. м), Ратнівському (2,7 млн. куб. м) таГородоцькому (2,6 млн. куб. м).

За оцінкою В. Руденка вартість лісових ресурсів Волинської області становить 16,2% величини сумарного ПРП, що значно вище середнього по державні показника (4,2 %). Найбільшим лісовим ресурсом володіють Камінь-Каширський, Ківерцівський та Маневицький райони. У розрахунку на одного мешканця Камінь-Каширський район переважає Луцький у 38 разів [3].

У структурі мінерально-сировинних запасів Волинської області найбільш значимою є будівельна сировина. Величезні поклади крейди, вапняків, мергелів та іншої сировини мають сприятливе для видобутку з економічною та екологічної точок зору залягання. Загальні запаси карбонатної сировини регіону становлять близько 30 млн. тон. Використання цих ресурсів є вкрай низьким – і складає близько 0,05 млн. т. Володіє область і достатніми для забезпечення власних потреб розвіданими запасами цементної сировини. І вони на сьогодні не задіяні для розвитку господарського комплексу регіону.

У абсолютному вимірі найкраще забезпеченими мінеральними ресурсами у Волинській області є Маневицький, Любомльський, Ковельський райони. Якщо у розрахунку на одиницю площі відмінність у рівні забезпеченості мінеральними ресурсами є невеликою (найкращий

показник у Маневицькому, Любомльському й Ковельському районі у восьмеро переважає найгірший – у Луцькому, Турійськом й Луцькому), то у розрізі забезпечення мінеральними ресурсами населення різниця між районами є суттєвою – 32 разове перевищення над Любешівським, Турійським і Луцьким районами має у цьому показнику Маневицький район.

Таким чином, Волинська область, яка характеризується відносно низьким рівнем забезпечення мінерально-сировинними ресурсами з поміж регіонів України, володіє достатньо складним та значущим їх поєднанням, здатним бути основою для розвитку гармонійного, сучасного промислового комплексу. Потенційні можливості їх раціонального та комплексного використання дуже слабо використовуються на сучасному етапі розвитку регіону.

Ряд ресурсів які нині не використовуються, або використовуються як паливо, є водночас ціною хімічною сировиною, можуть використовуватись як мінеральне добриво, як бальнелогіна сировина та у інших напрямах. Ця обставина є ключовою для організації комплексного розвитку та більш повного використання природи з рисунку видно наскільки слабо в сучасних умовах у своєму розвитку базується Волинський регіон на власну мінерально-сировинну базу.

Між тим, хоча її важко назвати багатою, вона цілком достатня для позбавлення від залежності від імпорту енергоносіїв, палива, усталеної практики використання архаїчного палива – дров, торф’яних брикетів у побуті. Зрештою оптимізація напрямів використання основних видів мінеральних ресурсів спроможна кардинально підвищити їх значення у забезпеченні господарського розвитку краю.

Особливо значимою нам здається варіативність напрямів використання основних видів природних ресурсів регіону. Найбільш перспективні напрями виробничої діяльності у регіону – виробництво палива, хімічне виробництво, виробництво мінеральних добрив, будівельна справа тощо. Не достатньо вивченими залишаються рекреаційні ресурси, які відіграють все більше значення у забезпеченні комплексного розвитку регіону. Рекреаційні ресурси території формують специфічні поєднання компонентів та елементів природи, господарських систем, соціально-економічних умов здатних забезпечувати або сприяти забезпеченню задоволенню потреб людини у відновленні духовних і фізичних сил. Рекреаційному природокористуванню належить одна із провідних ролей у структурі забезпечення комплексного розвитку території. З одного боку воно скероване на досягнення гармонійного стану у системі взаємодії людини і природи, а з іншого здатне значно оптимізувати господарський розвиток як прибуткова сфера діяльності людини. В Україні загалом та у Волинському регіоні зокрема підвищується рівень зацікавленості щодо рекреаційної діяльності.

Волинська область має переваги у сфері реалізації рекреаційної діяльності стосовно як високого рівня збереження географічного

різноманіття: природної привабливості річок, озер, лісів, значні запаси бальнеологічних, флористичних та фауністичних ресурсів, ландшафтного різноманіття так і стосовно збереження пам’ятних місць історії давнього краю, які бережуть знання про культурно-історичні, мистецькі надбання Волині.

Найбільш популярними озерами для відпочинку у Волинській області є 22 озера Шацької групи. 9 з них придатні для розвитку рекреаційної діяльності – це, насамперед, Світязь, Пулемецьке, Луки. Значну рекреаційну цінність мають озера межиріччя Західного Бугу і Прип'яті (Турське, Оріхівське, Оріховець та інші), басейну р. Турії (Синове, Нечимне, Перевірське, Озерянське, Пересіка, Сомин та ін.). На них полюбляють відпочивати у вихідні дні жителі Ковеля, Турійська та інших міст і сіл області.

Особливості формування рекреаційних систем регіону полягають у їх формуванні на основі лісових масивів, річкових та озерних систем, що формує винятково сприятливу для рекреаційної діяльності природну основу.

У регіоні розвивається санаторно-курортне господарства на основі експлуатації лікувально-торфових грязей (близько 2 млн. м3, Любомильський, Горохівський та Маневецький райони), сапропелів (близько 270 млн. т, озера Турське, Перемут, Синове, Луки та ін.) і мінеральних вод. Привабливість санаторіїв регіону посилюється сприятливими для життя та відновлення працездатності кліматичними умовами.

Бальнелогічні ресурси регіону на сьогодні використовуються недостатньо. Лікування може здійснюватись на основі застосування гідрокарбонатно-кальцієвих, гідрокарбонатно-натрієвих, хлоридно-кальцієвих (Маневицький, Ратнівський та Шацький райони) та радонових мініралізованихі вод.

Волинь має складну, та різнобарвну багатовікову історію, яка відображена у сьогодення довершеним історико-культурним ландшафтом краю. Ключовими ядрами цього ландшафту є древні Володимир-Волинський (11 памяток архітектури національного значення), Луцьк (30), Камінь-Каширський (12), Любомиль (10), Любешів (4) та інші населені пункти краю. Загалом у регіоні нараховують близько 250 пам’яток архітектури національного значення (88% з яких пам’ятки містобудування і архітектури, інші – пам’ятки археології, пам’ятки історії, історико-культурні заповідники, пам’ятка монументального мистецтва). У цілому Волинь багата рекреаційними ресурсами, а туристично-рекреаційна діяльність у майбутньому може сприяти забезпеченню комплексного розвитку регіону із одночасним суттєвим соціально-економічним розвитком. Сумарний ПРП регіону значно нижчий середнього по України (майже вдвічі менший). У його структурі різко виділяються (як і загалом у країні) земельні ресурси. Виділяється Волинська область також в Україні значними водними, лісовими, рекреаційними та екологічними ресурсами.

Вагоме значення мають і мінерально-сировинні ресурси. Але їх частка у структурі ПРП регіону значно поступається частці відповідних ресурсів у ПРП країни загалом.

Такий склад ПРП визначає його просторову структуру. Найнижчим сумарним ПРП володіють території північного-сходу регіону, а найвищим – південні із найбільш родючими ґрунтами. Компенсується такий просторовий розподіл зворотнім зростанням (із півдня на північ) екологічних та рекреаційних ресурсів. Земельні ресурси виводять Горохівськоий (75,5% інтегрального ПРП), Луцький (75,2 %), Іваничівський (73,6 %) та Рожищенський (72,3 %) райони області у лідери щодо володіння сумарним ПРП. Але комплексному розвитку регіону сприяє те, що ряд районів має природну спрямованість до використання й інших видів ресурсів. Водні ресурси відіграють суттєву роль у формуванні передумов розвитку у Любешівському (26,5% сумарного ПРП), Камінь-Каширському (22,4 %), Ратнівському (22,3 %) і Маневицькому (21,9 %) районах. Найбільш низька питома вага водних ресурсів в інтегральному ПРП спостерігається в Луцькому районі (11,8 %). Унікальне значення у розвитку краю мають лісові ресурси, за значенням це другий вид у сумарному ПРП Камінь-Каширського, Ківерцівського, Любешівського, Любомльського, Маневицького районі. Загалом спеціалізація господарського розвитку регіону на 4/5 визначається саме земельними, водними та лісовими ресурсами.

На нашу думку, у майбутньому зростатиме рекреаційних та екологічних ресурсів краю. Особливо, важливо, що вони складають вагому частку у районах із нижчим середнього по області, і значно нижчим середнього річних по країні забезпечення найбільш значимими у нашій країні у структурі ПРП земельними та мінеральними ресурсами – Ківерцівський (15,1% інтегрального ПРП), Маневицький (11,2 %), Луцький (9,6 %), Камінь-Каширський (8,4 %), Любомльський і Шацький.

Одним із найбільш важливих для оцінки ПРП, як перед умови комплексного розвитку є його аналіз у розрахунку на одного мешканця. Рівень забезпеченості населення регіону сумарним ПРП значно нижчий, ніж по Україні в цілому, за рахунок низького рівня забезпечення мінеральним ресурсами (майже у 17 разів нижчий). За складовими ПРП він вищий загальних по країні у тричі щодо лісових, ресурсів та близький до середніх по країні щодо водних й земельних.

Горохівський, Луцький, Локачинський та Іваничівський райони мають вищий рівень забезпеченості земельним ресурсами на одиницю території не лише у Волинській область, але й у країні загалом, виділяються забезпеченістю земельними ресурсами з розрахунку на одиницю площі не тільки серед районів області, а й України. Дві треті районів мають вищий рівень забезпеченості лісовими та (або) водними. Ківерцівський, Любомильський та Маневицький району мають значно вищий середнього по країні потенціал рекреаційних ресурсів. За оцінкою

фахівців 56,3 % природних ресурсів регіону визначають можливість участі області в територіальному поділі праці.

Висновок. Проведене дослідження може бути основою для оптимізації природокористування у регіоні. Важливе його врахування також для розробки та впровадження стратегії суспільного розвитку Волинської області, Україні загалом та регіональної політики держави.

Використані джерела:
1.Руденко В. П. Вартісна оцінка природно-ресурсного потенціалу України в сучасних умовах суспільного розвитку / В. П. Руденко // Укр. геогр. журн. – 2009. – № 4. – С. 25 – 27.
2.Волинський ліс: мітки на скрижалях історії: – Режим доступу : http://volynlis.at.ua/news/volinskij_lis_mitki_na_skrizhaljakh_istoriji/2012-02-23-442;
3.Руденко В.П. Природно-ресурсний потенціал природних регіонів України / В. П. Руденко, В. Я. Вацеба, Т. В. Соловей ; Укр. ін-т дослідж. навколиш. середовища і ресурсів та ін. – Чернівці : Рута, 2001. – 267

УДК 911.3

Голуб Г.С.

РОЗСЕЛЕНСЬКІ ПЕРЕДУМОВИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Дана стаття присвячена процесам розселенської життєдіяльності населення Волинської області. Висвітлено структуру та динаміку чисельності населення області, а також зроблено регіонально-типологічний аналіз розселенської життєдіяльності населення.

Ключові слова: розселення населення, територіальна організація життєдіяльності населення.

Данная статья посвящена процессам расселенческой жизнедеятельности населения Волынской области. Отражена структура и динамика численности населения области, а также сделан регионально-типологический анализ расселенческой жизнедеятельности населения.

Ключевые слова: расселение населения, территориальная организация жизнедеятельности населения.

This article is sanctified to the processes of vital functions of population of the Volyn area. A structure and dynamics of quantity of population of area are reflected, and also the regionally-typology analysis of vital functions of population is done.

Key words: population moving, vital functions of population.

Вступ. Постановка проблеми. Розробка стратегії і тактики комплексного соціально-економічного розвитку території пропонує вивчення динамічних, регіональних і структурних особливостей життєдіяльності територіальних спільностей людей. Економіко-географічне дослідження території дає значні масиви матеріалу для інформаційного забезпечення аналітичної роботи і господарсько-економічного планування. Оптимізація кількісних та якісних параметрів форм життєдіяльності потребує широкого комплексу заходів

демографічного, соціального і економічного характеру [6]. Це передусім заходи, спрямовані на повне задоволення всіх потреб населення, підвищення комплексності розвитку господарства, зменшення територіальних відмінностей в розвитку і розміщенні виробництва, соціальної інфраструктури та інше. Розробка конкретних мір для перелому несприятливих тенденцій в розвитку життєдіяльності населення повинна базуватися на вивченні закономірностей динаміки і структури всіх її форм [1]. Розселення населення слід розглядати як інтегральну частину територіальної структури господарства. Система розселення - частина великої регульованої системи виробництва і розселення. Виділити розселення в „чистому вигляді" зі складових частин територіальної структури господарської діяльності неможливо через взаємопроникнення розселення і територіальної організації виробництва. Розселення, що виникло на певній містоутворюючій функціональній базі, згодом стає важливим чинником територіальної організації виробництва [2, 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у теоретичні і методологічні засади геодемографії та життєдіяльності населення в нашій країні зробили відомі географи та економісти А.І. Доценко Ф.Д.Заставний, П.С.Коваленко, В.М.Кубійович, М.Д.Пістун, Ю.І.Пітюренко, В.М.Пересєкін, О.І.Степанів, А.В.Степаненко, К.О. Тащук, М.Ф.Тимчук, М.І.Фащевський, С.С.Фомін, О.І.Шаблій, Л.Т.Шевчук та ін. Водночас питання вивчення процесів розселення населення з позицій територіальної організації життєдіяльності населення регіону, зокрема Волинської області, недостатньо висвітлене та потребує поглибленого вивчення.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою нашої статті є висвітлення розселенських та геодемографічних процесів у Волинській області у тісному взаємозв’язку з кількісними та якісними характеристиками життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу. У Волинській області розселенські процеси обумовлені структурою господарського комплексу. Для області характерна тенденція до зниження кількості населення при пришвидшеному рості міського і зниження сілького населення. Станом на 1 січня 2012 року (в порівнянні з 2000 р.) населення Волинської області скоротилось на 30 тис. осіб, або на 2,8 % і складає 1038,6 тис. осіб. З них в містах обласного підпорядкування (Луцьк, Ковель, Нововолинськ, Володимир-Волинський) проживає 378 тис. осіб, а в 16 районах області – 660, 2 тис. осіб, з яких 75,7 % – жителі сільських населених пунктів. Найбільший район за чисельністю населення – Ківерцівський (63,9 тис. осіб), а найменший – Шацький (17, 1 тис. осіб) [7]. В останні роки намітилась тенденція до незначного зростання чисельності населення області, в основному за рахунок додатного природного приросту, оскільки сальдо міграції було незначним (табл. 1). На початок 2012 р. частка міського населення складала 51,8 % (по Україні – 68,8 %). Максимальне значення міського населення по районах (не беручи до уваги населення

міст обласного підпорядкування) відмічалось в Рожищенському районі (38,1 %), а мінімальне (8,6 %) у Володимир – Волинському. З 16 районів області 2 райони мали частку міського населення до 10 % , 4 – від 10 до 20 %, 5 – від 20 до 30 % і в 5 районів – від 30 до 40 % [7].

Табл. 1

*Динаміка чисельності населення Волинської області**

	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Населення, тис.осіб всього	1067,7	1044,8	1038,0	1036,4	1036,2	1036,7	1037,1
У віці:							
Молодшому за працездатний;	221,0	214,0	206,3	205,8	202,7	198,4	194,3
працездатному	690,3	607,7	610,4	613,0	641,5	683,2	708,2
старшому за працездатний	156,7	223,5	222,9	218,2	220,6	155,7	133,2
Кількість народжених	11924	12756	13990	15301	15290	14848	14620
Народжуваність (на 1000 чол.)	11,2	12,2	13,5	14,8	14,8	14,3	14,1
Кількість померлих	14929	16012	15471	15594	14628	14362	13842
Смертність (на 1000 чол.)	14,0	15,4	14,9	15,0	14,1	13,9	13,3
Природний приріст (на 1000 чол.)	– 2,8	– 3,2	– 1,4	– 0,2	0,7	0,4	0,8

**розраховано за даними Волинського обласного управління статистики*

Ступінь заселеності території характеризується щільністю населення. В цілому по області на 2012 р. вона складала 51 особи на 1 км² (в середньому по Україні – 75, 6). Більше 70 % населення сконцентровано у центральних і південних районах області, де щільність сягає 75,4 особи/км², а північна частина Волинської області заселена рідше – 22,5 – 36 осіб/км². В тому числі до 30 осіб на 1 км² мають 8 районів (Володимир–Волинський, Ковельський, Любешівський, Любомльський, Маневицький, Старовижівський, Турійський, Шацький), від 30 до 40 осіб на км² мають 3 райони (Камінь–Каширський, Локачинський, Ратнівський), від 40 до 50 – теж 3 райони (Горохівський, Ківерцівський, Рожищенський), а понад 50 осіб/ км² – 2 райони – Іваничівський (50,7 осіб/ км²) та Луцький (62,7 осіб/ км²) (рис. 1). В 11 містах Волинської області проживає 436,9 тис. осіб (42,1 % всіх жителів області і 81, 0 % міського населення). Серед міст переважають малі міста, з 11 міст 8 мають населення до 50 тис. осіб. Міське населення розміщено дуже нерівномірно: в 10 містах проживає 43 % його чисельності, в той же час як майже 38 % (213,1 тис. осіб) населення сконцентровано в обласному центрі – Луцьку. Зростаюча концентрація населення в обласному центрі при незначному рості людності в інших містах свідчить про недостатній динамізм соціально-економічний розвиток останніх.

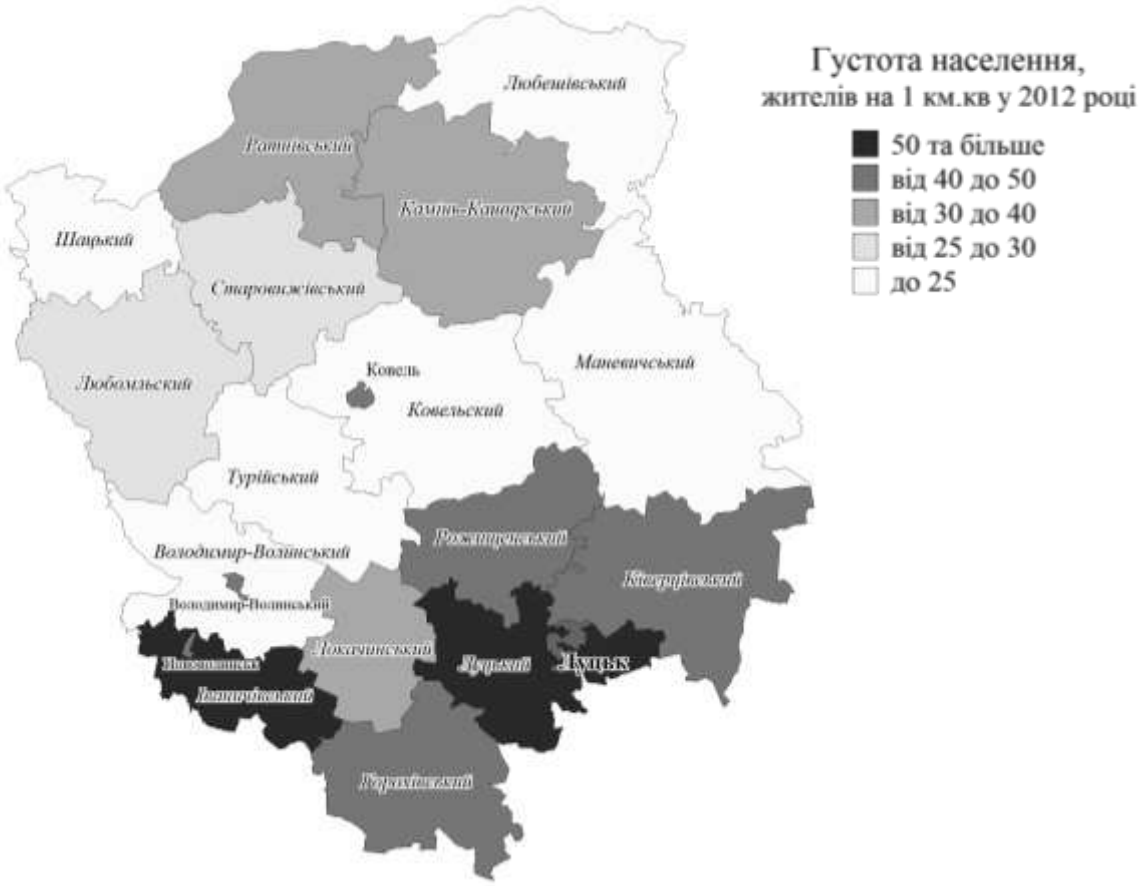

Рис. 1. Густота населення Волинської області по районах у 2012 р
(За даними Державного агенства статистики України)

Сільське населення Волині станом на січень 2012 року представлене 1054 сільськими населеними пунктами в яких проживає 499,5 тис. осіб. Число сільських населених пунктів в районах коливається від 30 у Шацькому районі до 91 поселення у Ковельському районі. Для сільського розселення області характерна висока щільність заселення. На початок 2012 року на 1000 км² приходилось 50 поселень. Середня відстань між сільськими поселеннями становить 3,9 км, що забезпечує реальну можливість їх взаємного розвитку. Серед сільських поселень Волинської області, основна частина населення яких зайнята сільським господарством, 33 % поєднують виробничі та адміністративні функції, тобто є центрами сільських рад, а 36 % із них поєднують виробничі і виробничо-адміністративні функції. Регіонально-типологічний аналіз розселенської життєдіяльності населення дозволяє констатувати визначені її особливості, які характерні для Волинської області. Вона може бути віднесеною до типу областей з моноцентричною структурою територіальної організації народного господарства і розселення. Її характерна особливість – слабкий розвиток сітки міжрайонних центрів, який негативно впливає на територіальну організацію галузей сфери послуг, формування інтенсивних маятникових трудових та культурно-побутових зв’язків між населеними пунктами і обласним центром. Одним із найважливіших елементів розселення населення є підсистема районних центрів, яка представляє

собою низинну ланкою територіального соціально-економічного устрою – адміністративний район. Особливо важлива роль районних центрів в системі сільського розселення з недостатньо розвинутою сіткою транспортних шляхів [3, 5]. Серед райцентрів представлені населені пункти різної людності, а тому їх районоутворююча роль досить різна. Якщо в Україні в цілому серед райцентрів середні, великі і надвеликі міста складають 13 %, а малі міста і смт відповідно 44 і 43 %, то у Волинській області це співвідношення наступне: 6, 57 і 37 %.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, аналіз розселенської життєдіяльності показав, що нерівномірність соціально-економічного розвитку міських і сільських населених пунктів справляє суттєвий вплив на розселенські процеси і не сприяє їх оптимізації. В той же час негативні тенденції в розвитку розселення ускладнюють можливості раціонального розміщення виробництва, слугують перепоною для ефективного функціонування всіх ланок господарського комплексу області. Перспективами є розроблення системи стратегічного планування території Волинської області та її регіонального розвитку, а також створення сприятливих умов життєдіяльності населення в усіх її проявах.

Використані джерела:

1. *Гукалова І.В. Умови, спосіб, рівень та якість життя населення: співвідношення понять // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. географія, геологія. Дніпропетровськ, 2006.– Вип.10. – С.67–78.*
2. *Нагірна В.П. Територіальна структура господарства і розселення населення: ретроспектива і сучасні реалії // Укр..геогр.журнал. – 2009.– №1.– С.36–41.*
3. *Руденко Л.Г., Гукалова І.В. Концепція збалансованості розвитку і якість життя населення // Укр..геогр.журнал. – 2005.– №2.– С.44–50.*
4. *Топічієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.*
5. *Узунов В.Ф. Оцінка рівня і якості життя населення. Автореф.дис... к-та екон.наук. – Харків, 2004. – 20 с.*
6. *Фащевский Н.И., Палий Т.М.,Немченко М.П., Старостенко А.Г. Территориальная организация жизнедеятельности населения. – К.: Наук. думка, 1992. – 136 с.*
7. *www.lutsk.ukrstat.gov.ua - Головне управління статистики у Волинській області.*

УДК 911.3

Кравець Т.М.

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Досліджено теоретичні, методичні та практичні проблеми функціональних трансформаційних процесів аграрної сфери на регіональному рівні. Проаналізовано тенденції та перспективи розвитку цих процесів у сільському господарстві Львівщини за окремими складовими трансформування. Обгрунтовано мотиви розвитку аграрної сфери.

Ключові слова: трансформація, аграрна сфера, функціональна трансформація.

Исследованы теоретические, методические и практические проблемы функциональных трансформационных процессов аграрной сферы на региональном уровне. Проанализированы тенденции и перспективы развития этих процессов в

сельском хозяйстве Львовщины по отдельным составляющим трансформации. Обосновано мотивы развития аграрной сферы.

Ключевые слова: трансформация, аграрная сфера, функциональная трансформация.

Theoretical, methodological and practical problems of functional transformation processes agricultural sector at the regional level. The tendencies and prospects of development of these processes in agriculture Lviv for individual components transformation. Grounded motifs development of agriculture.

Key words: transformation, agricultural area, functional transformation area.

Постановка проблеми. Аграрна сфера − стратегічно важлива для розвитку будь-якої держави. Україна не є винятком. Вивчення трансформацій які відбулись у цій галузі та тих, що відбуваються, надзвичайно важливі. Ми можемо прослідкувати негативні тенденції та повернути їх у правильне русло. Саме у вивченні трансформаційних процесів криється ключ до оптимального шляху виходу аграрної сфери на європейський рівень.

Аналіз публікацій. Дослідженню цих проблем і процесу трансформації аграрної сфери присвячені праці таких вітчизняних економістів-аграрників, як Ю. Губені, І. Михасюк (Львів), В. Семенов (Одеса), Р. Слав'юк (Луцьк), Малік (Київ), Б. Гладич (Тернопіль) тощо.

Вихідною інформацією дослідження є електронні дані щодо спеціалізації сільського господарства, зокрема трансформація посівних площ, а також друкована статистична інформація про розвиток аграрної сфери у розрізі окремих адміністративних одиниць Львівської області.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є розробка рекомендацій щодо оптимізації напрямків трансформування аграрної сфери, визначення пріоритетності їх реалізації на рівні регіону. Для реалізації цієї мети необхідно дослідити динаміку функціональних трансформацій.

Результати дослідження. Аграрна сфера забезпечує життєдіяльність держави. У цьому напрямку досягти продовольчої безпеки можна за рахунок комплексного підходу, при якому аграрна політика повинна системно охоплювати сільське господарство, садівництво, виноградарство, харчову промисловість і переробку сільськогосподарських продуктів, сфери оптової й роздрібної торгівлі, виробництво засобів виробництва для сільського господарства та харчової промисловості, аграрну науку і освіту, питання комплексного розвитку сільських територій. Рушійною силою трансформації аграрної сфери Львівської області є зміна суспільно-економічного устрою держави – перехід від командної, планової економіки соціалізму до вільних, ринкових економічних відносин. У цьому контексті постає проблема реформування величезної держави. Поняття аграрна сфера широко застосовують у науці, проте як термін воно не сформоване і до сьогодні, існують поняття дотичні, суміжні, які пов'язані з аграрною сферою. На основі проведеного дослідження ми можемо запропонувати таке означення:

Аграрна сфера – це поєднання ланок господарства, діяльність яких пов'язана з виробництвом, переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, усі аграрні відносини, соціально-культурні відносини в сільській місцевості, традиції, духовна і матеріальна культура, менталітет сільського населення, ставлення міського населення до села.

Рис. 1. Співвідношення понять дотичних до аграрної сфери

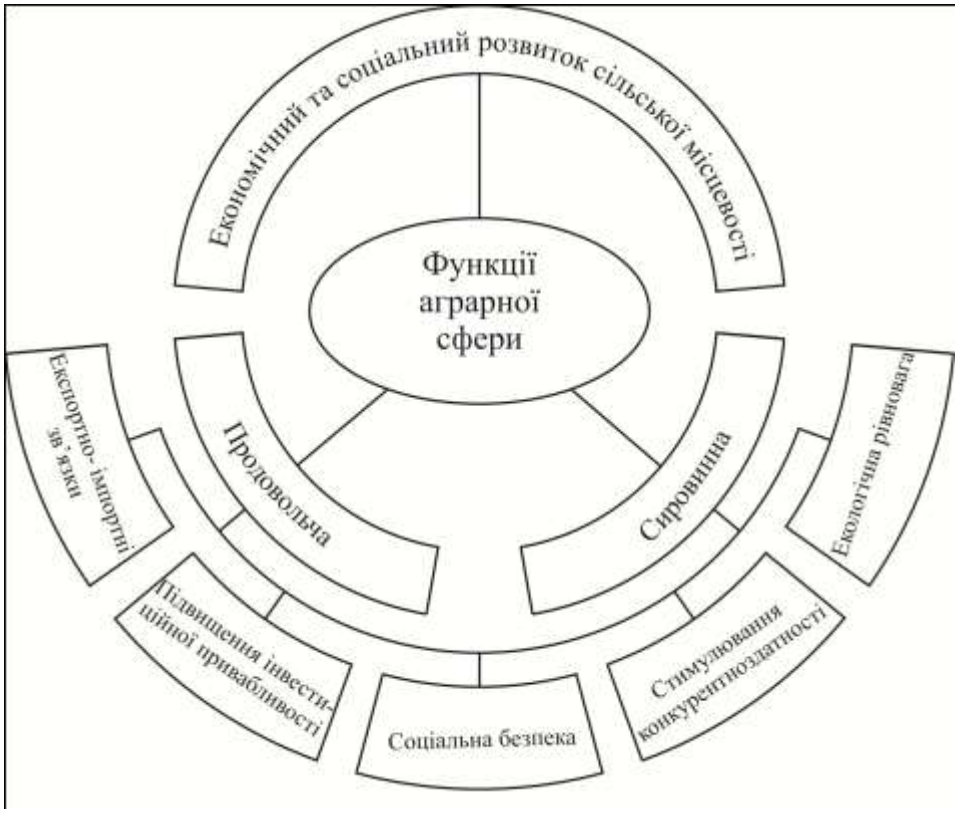

Рис. 2. Функції аграрної сфери

Аграрна сфера, як і будь-яка інша, має свої особливості, функції. Ми виділили три основні функції АС: 1) економічний та соціальний розвиток сільської місцевості − розвиток села в духовому і матеріальному плані; інфраструктури, культурних і духовних об'єктів і ін.; 2) продовольча − забезпечення населення засобами харчування; 3) сировинна − забезпечення підприємств сировиною, необхідною для виготовлення продукції. Похідними від функції економічний і соціальний розвиток сільських територій є: 1) експортно-імпортні зв'язки; 2) підвищення інвестиційної привабливості; 3) соціальна безпека; 4) стимулювання конкурентноспроможності; 5) екологічна рівновага. Аграрна сфера надзвичайно важлива, оскільки виконує функції, без яких не могло б існувати людство. Особливістю розвитку української суспільної географії на сучасному етапі є удосконалення поняттєво-термінологічного апарату. Ця модернізація є необхідною, людська цивілізація розвивається, науково-технічний прогрес також не стоїть на місці, виникають нові явища, процеси, а старі відходять в минуле. Поняття трансформації універсальне для всіх галузей, тому значну увагу йому приділили не тільки економісти, географи, а й філософи. Так, за Т.В. Подольською, *трансформація* – це процес набуття суспільством нових рис, які відповідають вимогам часу. Трансформація аграрної сфери розглядалася багатьма ученими, проте розробка визначення цього терміна ще досі незавершена. Ми пропонуємо таке розуміння цього поняття: *Трансформація аграрної сфери – суспільно-географічний процес, що характеризує історичні зміни форми, структури та системи аграрної сфери, зумовлений науково-технічною революцією, якісними змінами економічних та соціальних процесів.*

На основі типів трансформацій промислових територіальних систем В. І. Захарченка, нами було розроблено схему трансформаційних процесів в аграрній сфері. Було додано територіальні трансформації. Саме схема трансформаційних процесів В. І. Захарченка найкраще відображає всі необхідні трансформації в аграрній сфері. Її було взято за основу і пристосовано до аграрної сфери. Ми пропонуємо п’ять типів трансформацій аграрної сфери. Розглянемо – функціональну трансформацію аграрної сфери. *Процеси функціональної трансформації* тісно пов'язані з процесами структурної трансформації, оскільки структура визначає функціональні характеристики (функції, механізм та процес функціонування). Основними серед процесів функціональної трансформації є такі:

Зміна функцій підприємств аграрної сфери. Нові функції з'являються, як правило, при виробничо-структурній або системній кризі, вийти з якої без оновлення або навіть випуску нової продукції неможливо. Для цього найчастіше необхідно оновлювати й матеріально технічну базу аграрної сфери. При запровадженні нового асортименту продукції в аграрну сферу, як правило, змінюються не тільки обсяги виробництва, а й склад виробничих елементів та структура витрат.

Зміна механізму функціонування аграрної сфери. На механізм функціонування аграрної сфери, з одного боку, впливають загальні ринкові фактори (ціноутворення, конкуренція, ринкова кон'юнктура, товарно-грошові відносини), а з другого – територіальні фактори. Серед останніх важливе значення має територіальна диференціація часткових (природно-ресурсного, трудового, інфраструктурного) та інтегрального трансформаційного потенціалів ПТС. Об'єктивну оцінку і перші, і другі фактори можуть отримати через структуру витрат на виробництво. Зазначені фактори, взаємодіючи між собою, викликають *зміни у розміщенні елементів аграрної сфери.*

Зміна процесу функціонування аграрної сфери. Функціонування і відтворення підприємств аграрної сфери може відбуватись лише за рахунок підведення до них потоку ресурсів і відведення потоків продуктів і відходів. Це означає, що зміна процесу функціонування відбувається тоді, коли змінюється інтенсивність потоків речовини, енергії та інформації як всередині системи, так і між нею та зовнішнім середовищем. Зміна інтенсивності потоків на входах і виходах означає зміну *режиму функціонування.* Така зміна характеризує трансформацію елементів і динаміку зв'язків між ними через співвідношення входів і виходів за певним правилом. її можна показати через зміну потоків між елементами та зміну їх речовинних, енергетичних. інформаційних потенціалів. У сільському господарстві – зміна спеціалізації території.

Отже, *функціональні трансформації в аграрній сфері це перш за все зміна функцій. механізму функціонування, процесів (режиму функціонування) підприємств аграрної сфери.*

У процесі трансформаційних перетворень, що відбуваються в аграрній сфері Львівській області, аграрний сектор зазнав змін функціонального характеру. Більшість цих змін позитивно вплинули на становлення ринкових відносин в аграрній сфері регіону. Можна виділити основні напрямки.

1. Формування реґіонального аграрного ринку. Хоча він в Львівська область перебуває на початковій стадії становлення, вже сьогодні простежуються деякі риси автономності, зокрема стосовно інших реґіональних ринків та польського ринку продовольства. Це можемо стверджувати на підставі аналізу динаміки цін.

2. *Натуралізація* і високий ступінь *продовольчого самозабезпечення населення*. Сільські мешканці значною мірою самостійно забезпечують себе не лише продовольчими сільськогосподарськими продуктами, а й у домашніх умовах здійснюють їхню переробку (випікання хліба, виробництво ковбас, консервації тощо). Поліпшення економічної ситуації населення поступово відходитиме від продовольчої самозабезпечуваності, збільшуючи попит на продовольчі товари промислового виробництва.

3. Зміна аграрної спеціалізації території шляхом зміни посівних площ.

Ринкова орієнтація практичної діяльності сільськогосподарських підприємств усіх організаційно-правових форм дозволяє виявити тенденцію структурних та функціональних змін у системах

господарювання, викликаних трансформаційними процесами в аграрній сфері. Ці зміни проявляються, насамперед, у порушенні пропорцій між підсистемами господарювання: рослинництвом і тваринництвом; тваринництво і кормо виробництво, рослинництвом і агротехнічними імперативами. Крім того, в рамках самих підсистем функціональні зрушення проявляються у необгрунтованому збільшенні посівних площ тих чи інших культур, наприклад, ріпаку, їх коливанні по роках, скорочення поголів'я молочного стада, овець, зменшенні посівних площ під кормовими культурами. Ці структурні зрушення викликали функціональні трансформації, насамперед, зміну виробничої спеціалізації.

Функціональні трансформації перебувають у тісному зв'язку з структурними, є свого роду похідними від структурних. Розглянемо функціональне трансформування у провідному секторного сектора сільського господарства області – *рослинництві.* Під впливом змін у попиті трансформувалася структура посівних площ. Власне, зміни посівних площ сільського господарства товаровиробниками є тим індикатором, що засвідчує очікувану ними ситуацію на аграрному ринку. Найбільше у структурі посівів зросла частка площ картоплі та овочів, сягнувши у 2010 р. 18 %. Таке зростання зумовлене збільшенням попиту на ці продукти. Зросла також частка зернових від 35,1 % в 1990 р. до 42,9 % у 2010 р., оскількиця культура має стабільний попит на міжреґіональному ринку, а вирощування зернових є найрентабельнішим видом діяльності для сільськогосподаррських підприємств. Нерентабельним для них є вирощування технічних культур; тому частка цих культур у загальній структурі посівних площ за 1990–2009 р. зменшилась удвічі і нині становить 4,4 %. Майже вдесятеро скоротилися посіви льону. Скорочення часток промислових культур у посівних площах, а також часток кормових (на 12 %), компенсується зростанням посівів зернових, картоплі та овочів.

У Львівській області в 2009 р. із площі 283 тис. га зібрали 683 тис. т зерна, що становить 68 % від рівня 1990 р. Останніми роками врожайність зернових загалом зростала, однак вона ще не сягнула рівня 1990 р. Промислові культури в 2010 р. вирощували на площі 38 тис. га (5,8 % усіх посівних площ Л. о.), з яких 68 % займали посіви цукрового буряка, 14 % – льону-довгунця, 18 % – олійних. Врожайність цукрових буряків протягом останніх шести років коливалося в діапазоні 160–200 ц / га (у 1990 р. – 340 ц / га). З цієї причини обсяги валового збору цукрового буряка скоротилися більш ніж утричі – від 1597 до 422 тис. т.

Льонарство втратило своє колишнє значення: якщо в 1990 р. із 24 тис. га посівних площ зібрали 14 тис. т льоноволокна, то в останні роки із посівної площі 2,0–3,5 тис. га валовий збір цього сільськогосподарського продукту не перевищував 1,5 тис. т. Однак відбулося розширення такого не зовсім типового для Львіської області виду сільськогосподарської діяльності, як вирощування олійних культур. Якщо в 1990 р. ця група була представлена лише ріпаком, якого із площі 1,6 тис. га збирали 1,6 тис. т, то до 2010 р. посівні площі олійних збільшилися до 5,3 тис. га, а валовий збір

– до 5,6 тис. га. У 2010 р. вперше було висіяно на відносно великій площі сою (488 га), і зібрано 900 т її врожаю. Для аналізу трансформації площ під зерновими культурами у розрахунку ссільських рад, ми використали коефіцієнт відносного приросту. Першочергово визначили середню площу угідь під зерновими за дванадцятирічний досліджуваний період, далі від площ під зерновими у 2012 р. відняли ті які були у 2000 р. розділили різницю несередню площу іпомножили на 100%.

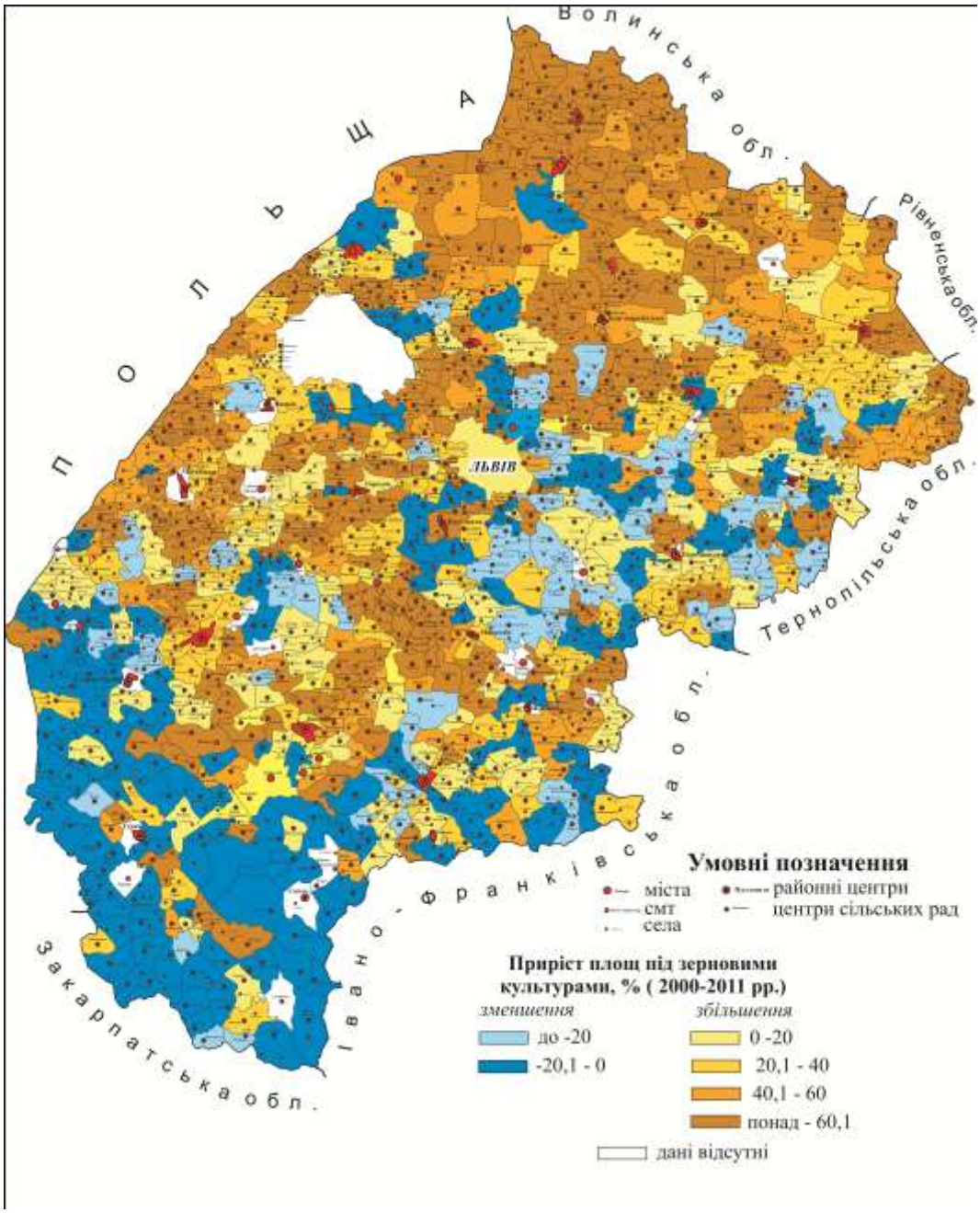

Рис. 3. Трансформація сільськогосподарських угідь під зерновими культурами 2000-2012 рр.

Як видно з рис. 3, загалом по області площа угідь під зерновими культурами збільшилася. Чітко виділяються дві смуги збільшення площ угідь % північна і перед карпатська; зменшились посіви зернових на півдні

і в центральній частині. Така ситуація зумовлена простотою і невибагливістю вирощування зернових, можливістю за незначний період отримати прибуток.

Активно розвиваються картоплярство та овочівництво, однак в екстенсивний спосіб. Ці галузі на 95–99 % концентруються в особистих господарствах населення. В умовах складної соціально-економічної ситуації в державі картопля й овочі перетворилися на важливу складову харчових раціонів населення, тому вирощуванням цих сільськогосподарських культур займаються практично всі особисті господарства населення – від міських (дачних) до гірських. За 1990–2010 рр. площа садіння картоплі збільшилася від 82 до 102 тис. га. Останніми роками зросла урожайність картоплі.

Дещо відмінні тенденції в овочівництві: посівна площа зросла майже вдвічі – (від 11 до 20 тис. га), а валовий збір унаслідок зменшення урожайності від (175 до 147 ц / га) зріс лише в 1,6 рази (до 294 тис. т). Зменшились посівні площі овочів закритого ґрунту – від 132 до 103 тис. га. У 2010 р. при врожайності 691 ц / га в парниках Л. о. було вирощено 4,3 тис. т огірків та 2,2 тис. т помідорів.

Висновок. Отже структурні трансформації рослинництва області зумовили відповідно й функціональні: кардинально змінилася спеціалізація області: регіон став спеціалізуватися на вирощуванні зернових культур, картоплі, зменшилася частка технічних, з'явилася нова, нетипова для регіону складова − вирощування ріпаку.

Використані джерела:

1. Губені Ю.Е. Трансформація сільського господарства та села: ювілейний збірник наукрвих статей / [за ред. Ю. Е. Губені].– Львів : ЛНАУ, 2010. – 420
2. Доценко Л. В. Організаційно-економічні засади функціонування дорадчих закладів з обслуговування сільськогосподарських підприємств: Автореф. дис. … канд. екон. наук: 08.06.01 / Миколаїв. держ. аграр. ун-т. – Миколаїв, 2004. – 20 с.
3. Курило В.І Адміністративні правочини у сільському господарстві України: сучасна парадигма: Монографія / За заг. Ред. В.К. Шкарупи. − К.: Магістр − XXI сторіччя, 2007. −312 с.
4. Нагірна В.П. Концептуальні засади суспільно-географічних досліджень АПК України (трансформації і перспектива) / В. П. Нагірна // Київський географічний щорічник. – 2002. – Вип. 1. – С. 53–64.
5. Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік: У 2 ч. – Львів: Львів. обл. упр. статистики, 20011.
6. Статистичний щорічник Львівської області за 2010 рік: У 2 ч. – Львів: Львів. обл. упр. статистики, 20011.
7. Удова Л.А. Соціальні аспекти трансформації організаційної структури сільського господарства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук спец. 08.07.02 „економіка сільського господарства і АПК” / Л.А. Удова. − Київ, 2006. − 21с.

УДК 911.3

Крашеніннікова А. А.

ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА ДЕМОГЕОГРАФІЧНОЇ СИСТЕМИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Виділено ієрархічні рівні демогеографічної системи регіону в територіальному аспекті. Визначено основні системоформуючі центри на території Чернігівської

області. Запропоновано схему територіальної структури демогеографічної системи Чернігівської області.

Ключові слова: населення, демогеографічна система, територіальна структура ДГС.

Выделены иерархические уровни демогеографической системы региона в территориальном аспекте. Обозначены основные системообразующие центры на территории Черниговской области. Предложена схема территориальной структуры демогеографической системы Черниговской области.

Ключевые слова: население, демогеографическая система, территориальная структура ДГС.

Regional demogeographic system hierarchy levels have been highlighted in territorial aspect. Chernigiv region fundamental system centers have been designated. Introduced Chernigiv region demogeographic system territorial structure scheme.

Key words: population, demogeographic system, DGS territorial structure.

Вступ. Постановка проблеми. Територіальна структура відображає просторову впорядкованість елементів демогеографічної системи (ДГС).

При вивченні територіальної структури ДГС варто врахувати територіальне розміщення населених пунктів, їх людність, суспільно-географічні функції, а також трудові, адміністративні, побутові та соціокультурні зв'язки між ними.

Схема територіальної структури демогеографічної системи Чернігівської потребує детальної розробки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основна теоретична та практична база демогеографії розкрита в роботах В.О.Джамана, І.М.Дудника, Т.В.Панасенко, С.С.Мохначука, Ю.А.Пивоварова, О.У.Хомри, М.І.Фащевського, деякі аспекти функціонування ДГС висвітлені в працях С.О.Ковальова, Н.Я.Ковальської, А.Є.Слуки, Е.М.Лібанової, А.І.Доценка та ін. Особливості системи розселення населення Чернігівської області висвітлені в наукових працях Ю.О.Пітюренка, А.І. Доценка, О.О. Афоніної, М.О. Барановського та ін.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Всебічне вивчення територіальної структури демогеографічної системи регіону є запорукою отримання об'єктивної інформації про розселення населення, яка є основою для комплексного та ефективного управління територією.

Ціллю статті є виділення основних ієрархічних рівнів територіальної структури демогеографічної системи регіону, визначення центрів демогеографічних систем різного рівня на території Чернігівської області та розробка схеми територіальної структури демогеографічної системи Чернігівської області.

Виклад основного матеріалу. Загальна сукупність територіальних громад області формує обласну демогеографічну систему. Другим ієрархічним рівнем є міжрайонні демогеосистеми, які утворюються навколо центрів локальних систем розселення і поширюються на територію їх впливу. При визначенні меж міжрайонних демогеосистем варто керуватися принципами адміністративності та цілісності для збільшення ефективності подальшого управління ними.

Третім ієрархічним рівнем є районні ДГС, кожна з яких виділяється у межах адміністративного району. Системоформуючим ядром при цьому виступає районний центр.

В межах районної ДГС І.М. Дудник пропонує виділяти ще три ієрархічні рівні ДГС: кущову, локальну та елементарну. [1, с.23] Найнижчим первинним ієрархічним рівнем є елементарна демогеографічна система, яка формується на основі населеного пункту. Локальна ДГС – один або декілька населених пунктів, пов'язаних тісними адміністративними та трудовими зв'язками. В сільській місцевості – центр сільської ради та сукупність населених пунктів, що входять до неї. Сукупність декількох локальних ДГС можуть сформувати кущову ДГС за наявності чітко вираженого господарського центру (ним може виступати селище міського типу чи велике село) та існуванню тісних переважно соціально-побутових зв'язків між центром та поселеннями, що входять до кущової ДГС. Критеріями виділення елементів територіальної структури регіону є демографічний потенціал системоформуючого центра, його функції (особливо адміністративні та обслуговуючі), транспортно-географічне положення.

Станом на 1 січня 2011 р. до складу Чернігівської області входять 22 райони, 3 міста обласного значення (безпосередньо підпорядковані органам влади області), 13 міст районного значення, 29 селищ міського типу, 1483 сільських населених пунктів. Територія області становить 31,9 тис. км^2, щільність населення – 34,4 особи на км^2. [2] Чернігівська область характеризується найменшою щільністю населення серед усіх регіонів України. При чому зменшуватись щільність населення Чернігівської області почала ще з початку XX ст. за рахунок втрат у війнах, природного скорочення населення та потужного міграційного відтоку. В межах дослідження розселення міського населення було побудовано статистичну поверхню поля демографічного потенціалу міст та селищ міського типу Чернігівської області у 2011 р. (Рис. 1.) На статистичній поверхні чітко виділяються міста обласного значення – Чернігів, Ніжин та Прилуки (при чому м. Прилуки характеризується найменшим демографічним потенціалом з трьох вище згаданих міст). Майже вся південно-західна частина області знаходиться під їх впливом. В той же час на північному сході Чернігівської області чітко виділити ядра розселення досить важко. На сході більш-менш значний демографічний потенціал має місто Бахмач, крайній північний схід знаходиться під впливом м. Новгород-Сіверського. Як видно на рисунку, північний центр характеризується відсутністю впливового ядра розселення, на його роль можуть претендувати м. Мена та м. Щорс.

В межах обласної демогеографічної системи Чернігівської області (яка охоплює всю територію області) ми вважаємо доцільним виділення 6 міжрайонних ДГС. Їх центрами є міста обласного значення (Чернігів, Ніжин та Прилуки), а також Бахмач, Новгород-Сіверський та Мена. Перші 5 міст є центрами локальних систем розселення і безумовно мають

системоформуюче значення, вибір же міста Мени на роль центра міжрайонної ДГС потребує деяких пояснень.

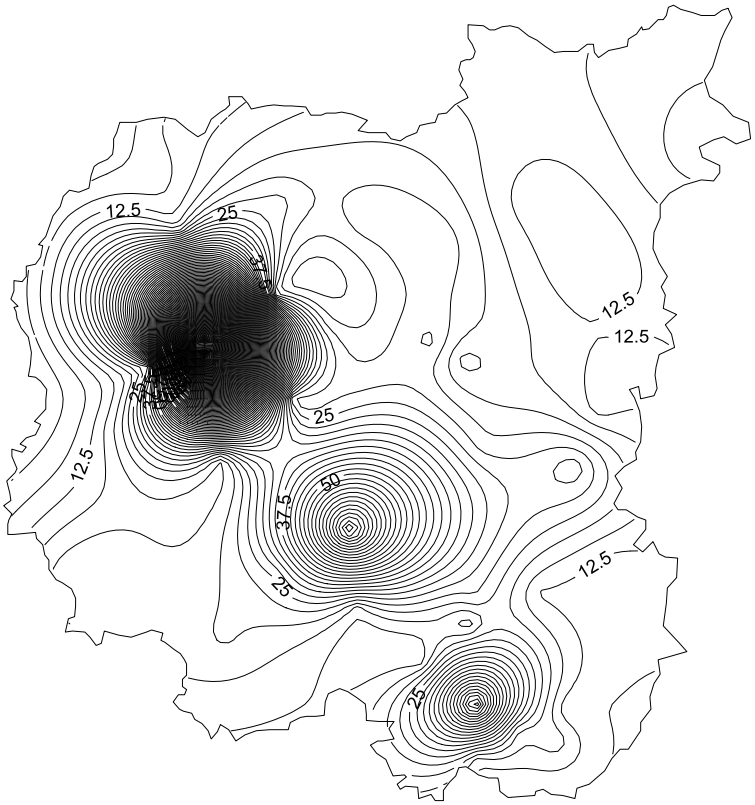

Рис. 1. Статистична поверхня поля демографічного потенціалу міських поселень Чернігівської області станом на 1 січня 2011 р.

Перш за все варто згадати, що на півночі Чернігівської області немає сформованого впливового ядра розселення. Три міста – Корюківка (13,4 тис. жителів), Мена (12,4 тис. жителів) і Щорс (11,4 тис. жителів) – характеризуються приблизно однаковою людністю і схожим господарським значенням (порівняно малі промислові центри), проте м. Корюківка має невигідне транспортне положення – лише автомобільне сполучення, до того ж місто розташоване досить далеко від основних транспортних магістралей. За функціональною типологією, запропонованою Пітюренком Ю.О., і Мена, і Щорс визначаються як центри міжрайонних систем розселення з мало розвиненими функціями міжрайонного значення і які пропонуються для розвитку в них цих функцій [3, с. 138-157]. Доценко А.І. та Афоніна О.О. виділяють м. Щорс в якості центра локальної системи розселення [4, 5]. Дійсно, в другій половині XX століття м. Щорс відігравало більше значення як господарський та транспортний центр і, в порівнянні з м. Меною, характеризувалося більшою людністю та демографічним потенціалом. Проте, вже в той час м. Мена за рахунок вигідного географічного положення розвивалося інтенсивніше, в ньому швидше зростала кількість населення. В 90-ті роки XX ст., чисельність населення обох міст значно

зменшилась, проте в Мені процес скорочення кількості населення відбувався не так інтенсивно, результатом є більший демографічний потенціал м. Мени на сучасному етапі. До того ж зі зростанням значення автомобільного транспорту посилилися транспортні функції м. Мени (через місто, окрім залізниці, проходить автомагістраль державного значення). Місто Щорс навпаки дещо втратило позиції внаслідок занепаду річкового транспорту в області, хоча й не можна відкидати можливість його розвитку у майбутньому. На основі вище сказаного, враховуючи те, що м. Мена має більший демографічний потенціал, безпосередні зв'язки з центрами районних ДГС та краще транспортно-географічне положення (що підтверджується результатами теоретико-графового моделювання), ми вважаємо доцільним виділення саме Менської міжрайонної демогеографічної системи. Розглянемо докладніше кожну з міжрайонних ДГС (Рис. 2.).

До складу Чернігівської демогеографічної системи входять власне Чернігівська, Куликівська, Козелецька, Ріпкинська та Городнянська районні ДГС. Місто Чернігів (чисельність населення на 1 січня 2011 р. 296,9 тис. осіб) поширює свій вплив на велику частину території однойменних районів. Козелецька ДГС включена до Чернігівської міжрайонної ДГС завдяки існуванню тісного зв'язку між їх центрами (м. Чернігів та смт. Козелець сполучає автомагістраль міжнародного значення Санкт-Петербург – Київ – Одеса). Також в межах Козелецької районної ДГС нами виділено Остерську кущову ДГС з центром в м.Остер. Внаслідок існування природної перепони (річки Десни), значна частина поселень в західній частині Козелецького району більше зв'язана з м.Остром, а не з районним центром. На заході Ріпкинського району історично сформувалася Любецька кущова демогеосистема з центром у смт Любеч. Таким чином, у складі Чернігівської міжрайонної ДГС нами було виділено 5 районних ДГС, 2 кущові, 170 локальних та 472 елементарні ДГС. Це найбільша міжрайонна ДГС, вона займає площу 9,9 тис. км^2 та має чисельність населення 482,3 тис. осіб.

Ніжинська міжрайонна демогеографічна система включає в себе Ніжинську, Носівську та Бобровицьку районні ДГС. Місто обласного значення Ніжин (чисельність населення 74,1 тис. осіб) має тісні суспільно-географічні зв'язки з м. Носівкою та м. Бобровицею, всі три міста з'єднує залізниця Київ – Москва, що має міжнародне значення. В межах Ніжинської районної ДГС ми виділили Лосинівську та Вертіївську кущові ДГС. Вертіївка – село Ніжинського району з досить високою чисельністю населення (понад 3 тис. осіб) та дуже вигідним транспортним положенням (лежить на перетині залізниці Чернігів – Ніжин та автомагістралі Київ – Москва). Вертіївська сільська рада включає в себе 10 сіл та пов'язана з більшістю поселень на півночі району. На півдні району сформувалася Лосинівська кущова ДГС, внаслідок значного територіального віддалення від районного центру та специфічної конфігурації кордонів Ніжинського району, більшість населених пунктів його південної частини тісніше

пов'язані з смт Лосинівкою. На півдні Бобровицького району варто виділити Новобиківську кущову ДГС з центром в с. Новий Биків, котре завдяки конфігурації транспортних шляхів має значний вплив на південні поселення. Окрім 3 районних та 3 кущових ДГС в межах Ніжинської міжрайонної ДГС виділяється 73 локальних та 175 елементарних демогеосистем. Площа території 4,1 тис. км^2, чисельність населення – 171,9 тис. осіб.

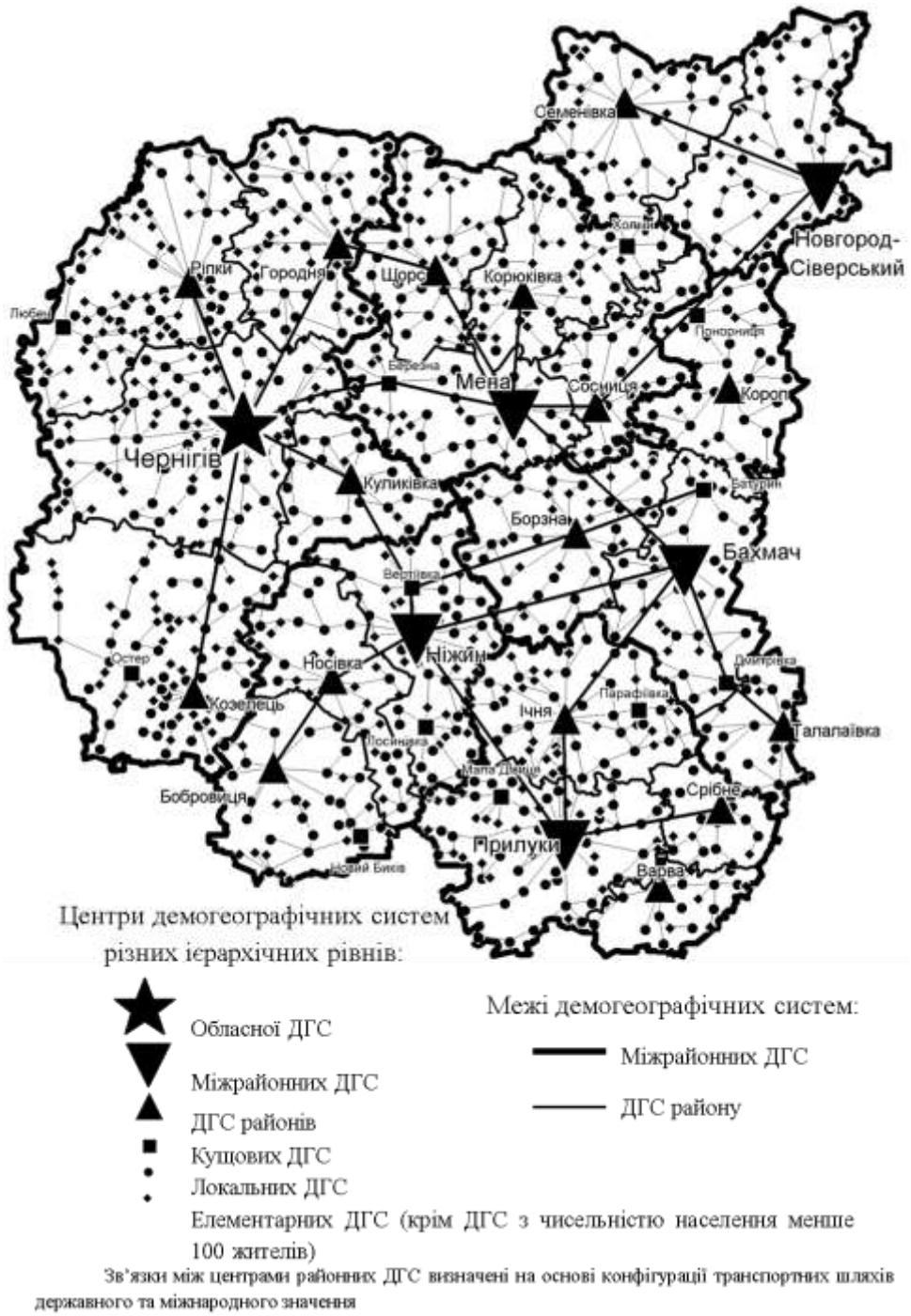

Рис. 2. Територіальна структура ДГС Чернігівської області, *(розроблено автором)*

Поселення південно-східної частини Чернігівської області формують Прилуцьку міжрайонну ДГС у складі Прилуцької, Ічнянської, Варвинської

та Срібнянської районних демогеосистем. Демографічний потенціал м. Прилук (чисельність населення 58,9 тис. осіб) дозволяє місту поширювати свій вплив на більшу частину території південно-східних районів області, крім того м. Прилуки має зручне транспортне положення. Також у складі цієї міжрайонної ДГС, враховуючи особливості розселенської мережі, на нашу думку, варто виділити дві кущові – Малодівицьку (з центром у смт Мала Дівиця) та Парафіївську (з центром у смт Парафіївка). Прилуцька міжрайонна демогеографічна система займає територію 4,6 тис. км^2, в її складі нами було виділено 4 районні, 2 кущові, 100 локальних та 238 елементарних ДГС з загальною чисельністю населення 149,7 тис. осіб.

Бахмацька міжрайонна ДГС включає Бахмацьку, Коропську, Борзнянську та Талалаївську районні демогеосистеми. М. Бахмач (18,8 тис. осіб) – четверте за чисельністю населення місто області. Завдяки залізницям Гомель – Бахмач – Одеса та Київ – Москва, м. Бахмач має тісні зв'язки з м. Борзною та смт Талалаївкою, з поселеннями Борзнянської та Коропської районних ДГС місто взаємодіє завдяки автомагістралі Київ-Москва. В межах Бахмацької міжрайонної ДГС можна виокремити 3 кущові. На півночі Коропського району виділяється кущова демогеосистема з центром у смт Понориця, від решти території району кущова ДГС відділена р. Десною. У Бахмацькому районі історично сформувалася Батуринська кущова ДГС (центром виступає м.Батурин), також на півдні Бахмацького району досить чітко виділяється Дмитрівська кущова ДГС (смт Дмитрівка та пов'язані з нею сільські населені пункти). Бахмацька міжрайонна ДГС має у своєму складі 4 районні, 3 кущові, 91 локальну та 257 елементарних ДГС, займає площу 5,0 тис. км^2, на якій проживає 124,1 тис. жителів.

Окремо виділити Новгород-Сіверську міжрайонну ДГС дозволили значна територіальна віддаленість Новгород-Сіверського та Семенівського районів, їх погана транспортна зв'язаність з рештою районів Чернігівської області. Системоформуючу роль відіграє м. Новгород-Сіверський (14 тис. осіб). Окрім м. Новгород-Сіверського та м. Семенівки на території міжрайонної ДГС не можна чітко виділити інші важливі соціально-економічні центри чи компактні скупчення поселень, тому, на нашу думку, виділяти тут кущові ДГС недоцільно. В межах Новгород-Сіверської міжрайонної ДГС можна виокремити 2 районні, 44 локальних, 166 елементарних ДГС загальною площею 3,3 тис. км.^{2} та з чисельністю населення 48,9 тис. осіб.

До складу Менської міжрайонної ДГС нами були включені Менська, Щорська, Корюківська та Сосницька районні ДГС. Також можна виділити Холминську та Березнянську кущові демогеосистеми. Смт Холми характеризується значною територіальною віддаленістю та тісними зв'язками з компактною групою поселень. Смт Березна відзначається вигідним транспортно-географічним положенням та тісно пов'язана зі значною частиною локальних ДГС, розташованих на заході Менського району. Територія Менської міжрайонної ДГС – 5,0 тис. км^2, окрім 4

районних ДГС, до її складу також входять 92 локальні та 235 елементарних ДГС. загальна чисельність населення становить 114,9 тис. осіб.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, в межах Чернігівської обласної ДГС нами було виділено 6 міжрайонних, 22 районні, 12 кущових, 570 локальних, 1528 елементарних демогеографічних систем, мережа яких охоплює всі населені пункти області. Слід зазначити, що всі міжрайонні демогеографічні системи відзначаються значними територіальними диспропорціями в розвитку демогеографічних процесів. В центрах міжрайонних ДГС демографічна ситуація зазвичай краща, ніж на периферії. Виключення становить Корюківська районна ДГС, показники природного руху в якої дещо кращі, ніж в загальному по Менській міжрайонній ДГС. Для виконання своїх функцій у повному обсязі, міжрайонні центри ДГС повинні бути наділені повноваженнями відповідних органів управління. За існуючого АТУ цю проблему можна було б вирішити шляхом створення в облдержадміністаціях відділу міжрайонного територіального планування і управління. Для формування раціональної функціональної структури міських поселень міжрайонних ДГС важливе значення мають розосереджені по території промислові вузли, які стають центрами прикладання праці, що в свою чергу зменшує радіус трудових маятникових міграцій і створює кращі умови для розвитку соціальної інфраструктури, виникненню тісніших зв'язків між поселеннями всередині ДГС.

Використані джерела:

1. Дудник І. М. Низова демогеографічна система / І. М. Дудник, Т. В. Панасенко. – Полтава : Полтавський відділ УГТ, 1996. – 200 с.
2. Демографічний щорічник : Населення Чернігівської області, 2010. – Чернігів : Головне управління статистики у Чернігівській області, 2011. – 151 с.
3. Питюренко Е. И. Территориальные системы городских поселений Украинской ССР. Методология и методика исследования, анализ современного состояния, закономерности и перспективы развития / Е. И. Питюренко. – К. : Наукова думка, 1977. – 205 с.
4. Афоніна О. О. Структурна організація Чернігівської субрегіональної системи розселення / О. О. Афоніна // Географія і сучасність. Збірник наукових праць НПУ ім. М.П.Драгоманова. – 2001. – № 5. – С.107–112.
5. Доценко А. І. Територіальна організація розселення (теорія та практика) / А. І. Доценко. – К. : НАН України; РВПС України; К. : «Фенікс», 2010. – 536 с.

УДК 314.112(476)

Еникова В.Ф.

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ НА ЧИСЛЕННОСТЬ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ СЛУЦКОГО РАЙОНА МИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Целью данной работы было изучение населения Слуцкого района и исследование влияния демографических проблем на численность трудовых ресурсов.

В результате использования общегеографических, статистических и математических методов сбора и обработки информации было выявлено, что

численность трудоспособного населения на территории Слуцкого района сокращается, и в будущем могут возникнуть проблемы с обеспечением промышленных и сельскохозяйственных предприятий района трудовыми ресурсами. В дальнейшем планируется продолжить изучение потребности в рабочей силе по отдельным категориям трудовых ресурсов. Учитывая то, что тема по изучению своего района входит в программу географии 10 класса, но материалы по ней отсутствуют в учебнике, данная исследовательская работа учащихся имеет большое практическое значение. Материалы работы могут использоваться также и во внеклассной работе с учащимися.

The purpose of the article is studying population of Slutsk region and researching of the influence of demography problems on the labor force. As a result of using generous geographical, statistical and mathematical methods of data processing, it was found out that, manpower is reduced on the territory of Slutsk region. And in the future it can cause problems with workforce support to the industrial and agricultural companies in the region. Studying of manpower requirements for some categories of labor force will continue. This research have a great practical meaning because theme of studying own region is included in the geography program for 10 grade, but materials on it are not in the textbooks. This material can be use to extra-curricular activities too.

Изучение населения составляет необходимое звено в комплексе географических исследований наряду с географическим изучением природной среды и хозяйства. Это вытекает из основных задач географии – региональный анализ природных условий и ресурсов, хозяйства и населения и их взаимосвязей, изучение пространственных систем, которые возникают в результате этих взаимосвязей. Население выступает активным компонентом таких пространственных систем и представляет собой главную производственную силу и совокупность потребителей продукции. Поэтому характеристике населения отводится важное место при изучении любой страны или её территориальной части.

Как отметила Каирская международная конференция по народонаселению, в мире существует тенденция: чем беднее страна, тем выше рождаемость. Беларусь – исключение: из года в год мы материально и духовно становимся богаче и одновременно беднеем по человеческим ресурсам. В год население нашей страны уменьшается почти на 90 тысяч человек.

Важность данной темы исследования состоит в том, что современная демографическая ситуация в Беларуси характеризуется процессом естественной убыли населения, что представляет потенциальную угрозу устойчивому развитию государства и национальной безопасности. Цель работы – изучение населения Слуцкого района и исследование влияния демографических проблем на численность трудовых ресурсов.

При проведении исследования демографической ситуации в нашей стране и Слуцком районе были использованы данные Республиканской переписи населения 2009 г. и данные Слуцкого центра статистики.

Исследования проводились в рамках работы Школьной Академии Наук, действующей в старейшей школе Беларуси – гимназии №1 города Слуцка Минской области. При проведении исследования учащимися были

отработаны навыки статистического сбора и математической обработки данных. На основе полученных данных были составлены таблицы и построены диаграммы по основным демографическим показателям, а также проведён анализ полученных результатов, сделаны выводы.

Слуцкий район расположен в южной части Минской области. Площадь Слуцкого района 1,821 тыс. км^2, что составляет 4,5 % территории Минской области. Общая протяжённость административной границы района составляет около 337 км.

Городу Слуцку в 2011 году исполнилось 895 лет. Первое упоминание Слуцка как одного из городов Туровского княжества в «Повести временных лет»: «В лето 1116 года приходи Володимир (князь Киевский) на Глеба (князь Полоцкий). Глеб бо бяше воевал дреговичи и Случеск пожег». С 1160 года Слуцк – центр удельного княжества.

Случчина – один из древнейших и очень красивых уголков Беларуси. Гостей здесь встречают не только хлебом-солью, но и вручают им слуцкие пояса, которые являются визитной карточкой нашего края. Это настоящая жемчужина декоративно-прикладного искусства. Мануфактура по производству шелковых поясов была основана в Слуцке в 1740 году князьями Радзивилами. Пояса ткали из золотых и серебряных нитей и сейчас они украшают залы многих музеев мира.

Количество населения Слуцкого района на 14 октября 2009 года составляло 95,1 тыс. человек (2,6 % населения Минской области), в том числе 61,4 тыс. человек проживали в административном центре района – городе Слуцке. За межпереписной период количество населения Слуцкого района сократилась почти на 10 тысяч человек, или на 9,5 %.

В среднем за год численность населения нашего района уменьшается на 970 человек и если темпы убыли населения сохранятся, то через 100 лет Слуцкий район может исчезнуть с карты нашей страны.

За последние годы размещение населения существенно не изменилось – город по-прежнему притягивает население и сейчас в Слуцке проживает уже 64,6 % населения района (в 1999 г. – 60,3%). Но это всё равно меньше, чем средне республиканский показатель урбанизации – 69 %. Численность населения города Слуцка уменьшается. За десятилетие, прошедшее после переписи населения 1999 г., численность городского населения уменьшилась на 2 тысячи человек, или на 3,1 %. По численности населения Слуцкий район занимает пятое место среди районов Минской области.

В районе насчитывается 210 населённых пунктов, объединённых в 19 сельских советов. Средняя плотность населения – 53,5 человека на км^2.

Самое большое количество сельского населения проживает на территориях Серяжского (3812 чел.), Козловичского (2803 чел.) и Кировского (2793 чел.) сельских советов.

Самыми крупными сельскими населёнными пунктами в Слуцком районе являются Гресск (2073 жителя), Лучники (1629 жителей), Весея (1347 жителей) и Гацук (1034 жителя). Эти населённые пункты

расположены в пригородной зоне и вблизи крупных транспортных магистралей, что объясняет их высокую населённость.

Вызывают тревогу и показатели естественного прироста в нашем районе – смертность населения почти в 2 раза выше рождаемости. В целом прирост отрицательный и составляет – 6,8 ‰.

Если в среднем по Республике Беларусь рождаемость составляет 9,2 ‰ и в Минской области коэффициент рождаемости (9,1 ‰) близок к среднему по стране, то в Слуцком районе он составляет около 8,5 ‰, что значительно ниже.

Если говорить про смертность, то средняя смертность по стране составляет 14,5 ‰. В Минской области на 1000 населения умирает в среднем 16,2 человека, в нашем районе в среднем 15,3 человека, т.е. смертность в городе Слуцке выше, чем в среднем по стране, но ниже, чем в среднем по области.

Тревогу вызывает тот факт, что в сельской местности смертность превышает 19 – 20 человек на 1000 населения. Это связано с тем, что большее количество пенсионеров живёт в сельских населённых пунктах.

Численность населения нашего района убывает также по причине отрицательного сальдо миграций, которое составило в 2005 году – 658 человек. В 2000 году количество выехавших было всего на 199 человек больше, т.е. за 5 лет количество эмигрантов выросло в 3,3 раза. Основными причинами миграций являются: переезд к родственникам (29 %), на работу (26 %), получение или обмен и покупка жилья (14 и 11 % соответственно), возвращение на прежнее место жительства (12 %).

Возрастная структура населения Слуцкого района в последние годы характеризуется снижением доли детей (15,8 % против 20,9 % в 1999 году) и увеличением количества пенсионеров (24,8 % против 23,9 в 1999 году). При этом наблюдаются большие различия в возрастной структуре города Слуцка и Слуцкого района. В Слуцке трудоспособных жителей в 3,8 раза больше, чем пенсионеров, а среди сельского населения – только в 1,3 раза. Количество трудоспособного населения в городе более чем в 2 раза выше, чем в сельской местности, а детей на селе меньше чем в городе в 1,92 раза. Количество пенсионеров больше в сельской местности (14203 чел.), чем в городе (10421 чел.). Демографическая проблема состоит в том, что доля нетрудоспособных возрастов (детей и пенсионеров) в среднем по району приближается к доле трудоспособного населения. В сельской местности количество пенсионеров приблизительно равно количеству трудоспособного населения. Особенно негативным является тот факт, что количество нетрудоспособного населения (26624 человек) превышает количество детей (19632 человек). При низкой доле трудоспособного населения возрастает демографическая нагрузка (отношение между группой людей трудоспособного возраста и группами детей и пенсионеров), что потребует от государства больших расходов на образование и воспитание детей и пенсионное обеспечение людей старших возрастных групп.

С другой стороны, количество детей определяет контингент будущих трудовых ресурсов, которых в нашем районе со временем станет меньше и возникнут проблемы с обеспечением промышленных предприятий города трудовыми ресурсами. Экономически активное население на начало 2011 года оставляло 40 035 человек (40,6 %). За период с 1989 года оно уменьшилось на 14151 человек или 26 %. Особенно значительное уменьшение всего населения и его экономически активной части наблюдается в последние 8 лет.

Постоянное статистическое наблюдение ведётся за работниками наиболее крупных предприятий и организаций, в которых на конец 2011 года работало 37 648 человек. Общие тенденции в качественном составе характерны и для остальной части работающего населения. Из общего количества работающих мужчины составляют 46,5 % (17514 чел.), женщины – 53,5 % (20 134 чел.). Больше всего занятых в промышленности – 9143 человек (24,3 %), сельском хозяйстве – 7 966 человек (21,2 %), образовании – 4483 человека (11,9 %), здравоохранении – 2944 (7,8 %) от всех работающих в районе. «Мужскими» отраслями в районе являются транспорт, где они составляют 79,5 %, строительство – 78,1 %, ЖКХ – 67,4 %, сельское хозяйство – 63,8 % и промышленность – 55%. Женские отрасли в районе: общественное питание – 90,2 %, здравоохранение – 85,8 %, образование – 83,7 %, культура – 80,7 %, торговля – 79,7 %, государственные учреждения – 67,6 % и связь – 61,1 %.

Из общего количества работающих 6038 человек (16,1 %) имеют высшее образование, в том числе мужчины – 2362 человека (13,5 %) и 3676 (18,3 %) женщин. Наиболее высокий образовательный уровень среди работников образования – 41,9 % из них имеют высшее образование. Среднее специальное образование в районе имеют 8922 человека (23,8 % населения района). Наиболее низкий уровень образования имеют работники сельского хозяйства – доля работающих с высшим образованием составляет только 6,5 %, со средним специальным – 15,9 %. За 2011 год среди жителей района получили высшее образование 127 человек, из них по специальности работают 103 человека. За этот период 134 человека получили среднее специальное образование, из них 106 человек работают по специальности. При сохранении таких тенденций поступления новых кадров с высшим и средним специальным образованием необходимо более 70 лет для замены кадров. В целом положение с кадрами в районе с каждым годом ухудшается. Большинство предприятий устранились от подготовки кадров. Начиная с 2000 года из района начался массовый выезд на учёбу молодёжи, которая из-за невозможности трудоустройства по специальности и в силу других причин после окончания учёбы не возвращаются на работу в район. Если в 1999 г. миграционный прирост составил 136 человек, то в 2011 из района уехало на 492 человека больше, чем приехало.

Анализируя возрастную структуру трудовых ресурсов Слуцкого района, можно увидеть, что средний возраст работающих в районе

высокий и составляет 40,5 лет. Из общего количества работников в возрасте до 30 лет – 19,1 % (7208 чел.). Больше всего молодых работает в общественном питании (33,3 %), торговле (28,9 %) и лесном хозяйстве (27,5 %). Меньше их в сельском хозяйстве – всего 1251 человек (12,4 %), в образовании – 781 человек (17,3 %), в банковской сфере – 64 человека (13 %) и государственном управлении – 78 человек (16,5 %).

Вместе с тем, в отраслях экономики работало 2444 пенсионеров. Больше всего их в сельском хозяйстве – 609 человек (10,4 %), в образовании – 465 человек (11,8 %), культуре – 63 человека (10,4 %). В отраслях экономики также работало 4067 человек в предпенсионных возрастах (50 – 60 лет). Доля работающих старше 40 лет составляет в среднем 54,6 % (20 706 человек), в сельском хозяйстве – 58,9 % , в промышленности 55,4 %. В то же время, численность детей в возрасте 14-15 лет – 3467 человек и подростков 16-17 лет – 3314 человек, 18-19-летних – 2644 человека, т.е. в ближайшие 5 лет проблем с трудовыми ресурсами в районе не будет, что нельзя сказать о будущем. Общее количество дошкольников в районе составляет всего 5625 человек, детей в возрасте 8-13 лет – 8528 человек, т.е. через 10-15 лет, когда уйдут на пенсию более 20 000 человек, им на смену в трудоспособный возраст вступят (при сохранении невысокой рождаемости) только около 15 000 человек. И это повлечёт за собой нехватку трудовых ресурсов. Особенно сложная ситуация будет наблюдаться в сельском хозяйстве, учитывая низкую рождаемость на селе и нежелание молодёжи работать в сельскохозяйственном производстве. Также проблемы с кадрами возникнут в образовании, культуре и других отраслях.

На основе результатов изучения населения можно сделать вывод, что демографическая ситуация в Слуцком районе довольно сложная и одна из самых серьёзных в Минской области. По показателям естественного прироста, миграциям она ниже, чем в среднем по республике, что ведёт к уменьшению численности населения нашего района, что в будущем также может негативно сказаться на обеспечении промышленных предприятий нашего города трудовыми ресурсами. Работа по исследованию демографической ситуации будет продолжена и в будущем. Необходимо также в этой связи проводить среди выпускников школ района профориентационную работу, направленную на сохранение и возобновление трудовых ресурсов нашего региона. С материалами исследования мы выступали на районном радио и перед учащимися нашей гимназии, размещали их на сайте районного отдела образования.

Использованые источники:

1.Материалы Республиканской переписи населения 2009 года. Данные Слуцкого районного центра статистики.

УДК 658.1:339, 138

Цвирко М.Ф.

РАЗВИТИЕ МАРКЕТИНГОВОЙ СЛУЖБЫ НА КРУПНЕЙШИХ ПРЕДПРИЯТИЯХ ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ГОРОДА СЛУЦКА МИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Случчина – край с богатой историей, своеобразной культурой, развитой экономикой. Район – крупнейший производитель сельскохозяйственной продукции Минской области. Большое количество производимой сельскохозяйственной продукции определяет профиль производства нашего города – пищевая промышленность. В городе работает крупнейший в нашей стране сахарорафинадный комбинат, мясокомбинат, сыродельный комбинат и другие предприятия перерабатывающей промышленности. Продукция слуцких предприятий пользуется популярностью не только на отечественном рынке, но и поставляется в Россию, Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, Азербайджан, Армению, Молдову и Украину, а также в Литву и Германию, Польшу, Чехию, Италию. Осваиваются новые рынки сбыта. Ведутся переговоры с Венесуэлой, Ливаном, Ираном и Сирией. Успешная деятельность маркетинговой службы способствует увеличению рентабельности, способствует развитию предприятий пищевой промышленности. Их продукция постоянно востребована на внутреннем и на внешнем рынках, так как имеет хорошие вкусовые качества, соизмеримые цены, безопасна для здоровья.

Slutsk district is the land of rich history, unique culture and developed economy. The area is the largest agricultural producer in Minsk region. Wide range of agricultural products determines the specialization of the production of our city - food-processing industry. The city has the largest sugar factory-refinery in our country, meat packing plant, cheese-making factory and other food processors. Products of Slutsk enterprises enjoy popularity not only in domestic market but are also exported to Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Azerbaijan, Armenia, Moldova and Ukraine, as well as Lithuania and Germany, Poland, Czech Republic and Italy. New outlets are being developed. Negotiations with Venezuela, Lebanon, Iran and Syria are underway.Successful activity of marketing service helps to increase profitability and contributes to the development of enterprises of food industry. Their goods are always in demand in the domestic and foreign markets, as they have a good taste, commensurate price and they are safe for health.

В основе слова «маркетинг» лежит понятие «рынок» (английское market). Но в отличие от рынка как системы отношений, связанных с реализацией общественного продукта, маркетинг означает рыночную деятельность, сбытовые операции, торговлю.

В мире существует около 2000 определений маркетинга. Все эти определения можно разделить на три группы:

- Маркетинг, как организация торговой деятельности сбытовых подразделений промышленных предприятий, компаний оптовой и розничной торговли, различных посреднических фирм (транспортных, рекламных), подразделений материально-технического снабжения, государственных организаций.
- Маркетинг, как система организационно-технических и коммерческих функций промышленного и торгового капитала по

реализации товаров. В число этих функций входят: а) изучение рынка; б) реклама и стимулирование сбыта; в) формирование политики цен; г) операции по сбыту (хранение, переработка, транспортировка); д) обслуживание покупателя.

- Маркетинг, как рыночная концепция управления современным производством.

Почему покупатель делает покупку? Существует некий «комок» скрытых сил, заставляющих клиента (фирму, человека) купить товар у конкретного продавца. Он состоит из взаимно переплетённых элементов, которые можно связать в логическую последовательность: потребности – мотивы – покупательское поведение.

Цель нашей работы:

1. Изучение маркетинговой службы крупнейших предприятий города Слуцка, способности их оставаться конкурентоспособными в условиях развития рыночных отношений.
2. Анализ покупательского спроса на продукцию Слуцких предприятий.

Основой исследовательской работы были выбраны методы: интервьирование специалистов предприятий, изучение публикаций в районных, областных газетах и республиканских изданиях, анкетирование покупателей.

Случчина – край с богатой историей, своеобразной культурой, развитой экономикой. Район – крупнейший производитель сельскохозяйственной продукции Минской области. Он обеспечивает примерно 11,6 % областного производства зерновых, 18,8 % сахарной свеклы, 6,2 % картофеля 6,2 % мяса животных и птицы, 9,7 % молока. В 2005 году Слуцкий район стал одним из лучших районов Беларуси по производству сельскохозяйственной продукции и принимал Республиканский фестиваль тружеников села «Дожинки».

Большое количество производимой сельскохозяйственной продукции определяет профиль промышленного производства нашего города – пищевая промышленность. В городе работает крупнейший в нашей стране сахарорафинадный комбинат, мясокомбинат, сыродельный комбинат и другие предприятия перерабатывающей промышленности.

Слуцкий мясокомбинат введен в эксплуатацию в декабре 1976 г., а в августе 1995 г. предприятие преобразовано в ОАО «Слуцкий мясокомбинат». Потребность в сырье обеспечивается хозяйствами Слуцкого, Солигорского, Любаньского, Стародорожского, Копыльского, Клецкого и Узденского районов Минской области.

Для увеличения конкурентоспособности на рынке предприятие ведёт разработки по следующим направлениям:

1. Использование добавок и полиамидных оболочек в колбасном производстве. Это позволяет удлинить сроки хранения колбасных изделий. Продукция приобретает насыщенный цвет, улучшается консистенция производимого продукта.

2. Использование белков растительного происхождения. Это увеличивает питательность и разнообразие выпускаемых пищевых продуктов.

3. Использование добавок, улучшающих вкусовые качества и вид на разрезе продукции. Для этого используются хлопья красной и зелёной паприки и др. Использование крови как важного источника белка.

4. Расширение ассортимента полуфабрикатов и блюд быстрого приготовления: ассорти мясное, мясо шашлычное из вырезки, мясная начинка и др.

Для улучшения сбыта большое значение придаётся рекламированию производимой продукции. Она появляется на страницах газеты «Слуцкий край», белорусском телевидении, выпускаются плакаты, проспекты, вывешиваются рекламные щиты. В результате слаженной работы коллектива готовая продукция поступает во все регионы РБ, а также пользуется спросом в России, Польше, Германии, Чехии, Италии, Литве.

ОАО «Слуцкий мясокомбинат» принимает активное участие в республиканских и международных выставках, ярмарках, конкурсах. Удостоены золотых и серебряных медалей сырокопченые колбасы и копчености на конкурсах в Москве и Санкт-Петербурге, неоднократно продукция комбината становилась лауреатом конкурса «Лучшие товары Республики Беларусь» и «Густ».

Слуцкий сыродельный комбинат создан в 1981 г. Сейчас это одно из ведущих предприятий молокоперерабатывающей отрасли Беларуси. Комбинат выпускает более 150 наименований продукции. Основная специализация – производство твердых сычужных сыров.

Комбинат освоил в текущем году несколько новых видов продукции. В их числе биосметана, напиток кисломолочный ацидофильно-простоквашный, серия ацидофильно-йогуртных кисломолочных напитков с фруктовым наполнителем. Эти продукты обогащены натуральными пищевыми волокнами и ацидофильными закваскими. Последняя новинка – ацидофильно-йогуртный кисломолочный напиток с фруктовым наполнителем. Организован также выпуск кисло-сливочного крестьянского масла "Славянское" (по советским рецептурам). Первые партии отправленной в Грузию продукции подтвердили – продукция будет востребована на внешнем рынке. Заказы на масло в настоящее время увеличиваются.

Основной продукцией поставляемой за пределы республики Беларусь, является сыр сычужный 45 % жирности. Кроме того Слуцкий сыродельный комбинат экспортирует масло «Крестьянское» сладко-сливочное несоленое 72,5 % жирности, сухое обезжиренное молоко, сыворотку сухую подсырную, творог 9 % жирности замороженный или охлажденный, казеин.

На выставках «АгроРусь» в Санкт-Петербурге и празднике масла и сыра в Москве продукция предприятия была отмечена 3 золотыми, бронзовой и серебряными медалями.

В 2012 г. предприятие отмечено специальной премией республиканского конкурса потребительских предпочтений «Продукт года – 2011» за создание и вывод на рынок нового бренда «Слуцкий стандарт»; Диплом III степени в номинации «Сыр плавленый» и Диплом I степени в номинации «Сыр твёрдый» за широкий ассортимент и качество продукции. В марте 2012 на Международной выставке-ярмарке «Беларусь – Россия 2012» в Москве Диплом и золотая медалью отмечены творог 8 % фасованный в газовой среде, сыр «Маршал» и «Мраморный» 45 % жирности, сырный рулет «Пряный» 43 % жирности. На Российской агропромышленной выставке «Золотая осень» в октябре 2012 г. Золотой медалью награждены масло кисло-сливочное «Крестьянское» 72,5 %, масло сладко-сливочное «Деревенское» 81,5 %, масло шоколадное 62 %, сыр «Сибирский» 55 %, сыр «Тызенгауз» 50 % жирности.

Слуцкий сыродельный комбинат за 10 месяцев текущего года увеличил объем экспорта на 28,2%. В отделе маркетинга предприятия сообщили, что по расчетам специалистов, к концу текущего года предприятие намерено превысить объем экспорта в $100 млн.

Продукция слуцких сыроваров пользуется популярностью не только на отечественном рынке. ОАО «Слуцкий сыродельный комбинат» 51 % объема производимой продукции экспортирует, из них 62 % в РФ.

Продукция предприятия поставляется в Россию, Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, Азербайджан, Армению, Молдову и Украину, а также в Литву и Германию, куда в основном отгружается казеин и сухое молоко. Осваиваются новые рынки сбыта. Ведутся переговоры с Венесуэлой, Ливаном, Ираном и Сирией.

В основном на внешний рынок отправляются сычужные сыры, сливочное масло, сухое обезжиренное молоко, сухая сыворотка, казеин. Наибольшим спросом пользуются сычужные сыры «Пошехонский», «Костромской», «Российский молодой», «Русский», «Сливочный». У каждого зарубежного торгового партнера свои предпочтения. К примеру, крупные оптовые компании Москвы и Санкт-Петербурга закупают у слуцкого предприятия сычужные сыры. Сливочное масло и сыры поставляются в Азербайджан, Армению, сухая сыворотка – в Узбекистан, сливочное масло – в Казахстан и Грузию.

В 2012 г. в Казахстан впервые было отгружено мороженое. В будущем по просьбе казахстанских оптовых компаний планируется оформлять упаковку мороженого на казахском языке, чтобы это соответствовало местным стандартам. Поставки мороженого в Казахстан станут теперь стабильными, уверены на предприятии. В ближайшее время планируется модернизация цеха мороженого, благодаря которой объемы его производства увеличатся, а также появится возможность расширить ассортимент.

По итогам работы за 2010 г. ОАО «Слуцкий сыродельный комбинат» награждено поощрительным дипломом как лучший экспортер года и занесено на Республиканскую доску Почета. Предприятие имеет

свыше 100 наград на престижных конкурсах и выставках. Последние из них – две золотые медали на выставке «АгроРусь-2011» в Санкт-Петербурге, Гран-при и золотая медаль на выставке «Беларусь – Казахстан – Россия – 2011».

Отдел маркетинга занимается изучением ассортимента, организацией рекламы, совершенствованием упаковки готовой продукции.

Ассортимент продукции *ОАО «Слуцкий хлебозавод»* включает около 50 наименований хлебобулочных изделий и столько же кондитерских (пряники, овсяное печенье, сладости мучные, коврижки, торты, в т.ч. и заказные торты, рулеты, пирожные и бисквитные рулеты).

На предприятии прилагаются огромные усилия по внедрению новых технологий и рецептур изделий хлебобулочной и кондитерской продукции. Ежегодно внедряется в производство около 40 наименований хлебобулочных и кондитерских изделий. Широко используется фасовка, упаковка изделий новыми видами материалов. Ведется разработка и внедрение продукции с высоким сроком годности и хранения. Ежедневно вырабатывается 5-7 наименований изделий лечебного и профилактического назначения.

Очень важным является сбыт и реализация выпускаемой продукции. Предприятие работает только по заявкам потребителей. С 1993 г. организовалась ведомственная торговля, которая сейчас реализует 25 % выпускаемой хлебобулочной и кондитерской продукции. Для удержания рынков сбыта в других городах и других районах Республики закуплено 8 специальных автомобилей, которые реализуют около 25 % продукции (свой транспорт удешевляет на 30 % стоимость транспортных услуг по сравнению с ведомственными). У покупателей популярны фирменные магазины «Свежий хлеб» и «Колосок», фирменные киоски.

В сентябре 2012 г. в городе Минске в рамках 8-й международной специализированной выставки «Хлебное и кондитерское дело» проходил Республиканский смотр качества хлебобулочных и кондитерских изделий «Ласунак – 2012.». ОАО «Слуцкий хлебозавод» завоевал ГРАН-ПРИ за продукцию – хлеб «Бульбаш» и печенье «Овсяное». Также золотую медаль получили за хлеб «Добры» бездрожжевой люкс, печенье «Кармелия», пироги «Слуцкие с корицей» и «Слуцкие с маком».

Слуцкий сахарорафинадный комбинат является одним из крупнейших производителей сахара в республике (его доля в общем объёме производства составляет около 30 %), перерабатывая 6,8 тыс. тонн сахарной свеклы в сутки. Стратегически ОАО «Слуцкий сахарорафинадный комбинат» стремится удерживать не менее 30 % рынка производимого в республике сахара в результате расширения самого рынка и увеличения доли своего присутствия на нем.

В качестве одной из важнейших ставится задача развития сырьевой зоны и наращивания производства сахара из свеклы. Реализация данного направления будет способствовать повышению эффективности хозяйственной деятельности, как предприятия, так и поставщиков свеклы

(колхозов, совхозов), позволит работать на местном сырье, экономя валютные средства, уменьшая зависимость от импортных поставок сахара-сырца и жестких условий тарифного регулирования поставок сахара на внешние рынки сбыта.

ОАО «Слуцкий сахарорафинадный комбинат» специализируется на производстве сахара-песка. Популярностью у потребителей пользуются сахар сувенирный, а также сахар-песок, расфасованный в пакетики по 10 грамм. Основными потребителями последнего стали железная дорога, белорусские отели и гостиницы, столовые, кафе.

На внешнем рынке продукция реализуется в России, Украине, государствах Балтии. Экспортная квота выделяется в зависимости от того, насколько государство и предприятие в частности нуждается в свободно конвертируемой валюте. СКВ необходима «Слуцкому сахарорафинадному заводу» для закупки сахара-сырца (завозится в Республику Беларусь через Балтийские порты), гербицидов и семян для сельского хозяйства из Германии и Бельгии и др.

Пожалуй, единственной альтернативой российскому рынку сегодня может стать Закавказье и страны Средней Азии. Здесь переработка сахарной свеклы развита недостаточно. К тому же в сухом теплом климате местным крестьянам куда выгоднее выращивать пшеницу, хлопок или табак, чем свеклу.

По оценкам экспертов, годовые потребности стран Средней Азии и Закавказья в сахаре составляют более 20 миллионов тонн. Однако получить свою долю на рынках региона не так просто. Поскольку некоторые страны, как, например, Азербайджан уже взяли курс на импортозамещение. Кроме того, здесь придется конкурировать с украинскими производителями. Еще одна проблема заключается в том, что часть среднеазиатских перерабатывающих активов начинают скупать и модернизировать российские «сахарные бароны».

Подводя итоги маркетинговой деятельности комбината можно сказать, что ее целью на ближайшее время будут увеличение производства сахара из сахарной свеклы. Это будет способствовать развитию предприятия, позволит работать экономя валютные средства и уменьшая зависимость от импорта сырья, а также и поставщиков свеклы-производителей сельскохозяйственной продукции.

Обобщив результаты проделанной работы можно сказать, что успешная деятельность маркетинговой службы способствует увеличению рентабельности, способствует развитию предприятий. В городе Слуцке она наиболее эффективно работает на предприятиях пищевой промышленности. Их продукция постоянно востребована на внутреннем и на внешнем рынках, так как имеет хорошие вкусовые качества, соизмеримые цены, безопасна для здоровья. Анализ анкет, изучающих покупательский спрос, показывает, что в целом продукция Слуцких предприятий пользуется спросом у жителей города. 61 % покупателей

довольны качеством выпускаемой продукции, 71 % посещает фирменные магазины, лотки и павильоны.

Использованые источники:
1. Акулич И. Л. Маркетинг. Мн: Вышэйшая школа, 2005.
2. Богдашич С. Ключ к успеху // Кур'ер, 2010, 8 июня.
3. Волянюк В. Сахар не песок // Советская Белоруссия, 2007, № 52.
4. Кочетков Н., Позняков В. ААТ "Слуцкі цукроварафінадны камбінат": Еўрапейскія тэхналогіі і якасць // Звязда, 2007, 26 января.
5. Час слуцкага сыру. Н. С. Селезнева // Слуцкий край, 17 сентября 2008.

УДК 6300.907.1

Олійник Я.Б., Гетьман В.І.

ПРОБЛЕМИ НАКОПИЧЕННЯ ВІДХОДІВ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ МАЙБУТНЬОГО РОЗВИТКУ

Биосфера Земли на современном этапе эволюции находится в угрожающем состоянии. Загрязнение окружающей среды продуктами жизнедеятельности человека носит повсюдный характер. Мысль, как будто биосфера «работает» по принципу безотходности, ошибочна. Проблема состоит в том, как сделать биогеохимические циклы химических элементов (в частности, биофильных), их малые биологические круговороты более замкнутыми, то есть свести до минимума потери, или «отходы» круговорота. Если брать во внимание техногенный (антропогенный) круговорот химических веществ и элементов (а сейчас это особенно актуально) – значит дело за технологиями малых отходов (в наилучшем случае - максимально приближенными к безотходным).

At the present stage of evolution the biosphere of the Earth is in a critical condition. Pollution of the environment by human waste is widespread. The idea that Biosphere «works» on non-waste principle is wrong. The problem is how to make the biogeochemical cycles of chemical elements (in particular, biophylic), their small biological cycle more closed, that is, how to minimize the loss or «waste» of cycle. If you take into account man-made (anthropogenic) cycle of chemicals and elements (this is very actually now) it's up to small technology waste (close to a waste-free).

Все треба кудись дівати
Б. Коммонер

Ентропія, побутові відходи, спанбонд, утилізація, полютанти, діоксини, сукцесія. Бурхливий економічний розвиток у світі призвів до тотальної антропогенізації природи, став одним з головних чинників, який породив безвідповідальне ставлення до неї як людей загалом, так і владних структур зокрема. Екологічна система планети – перед загрозою жахливої деградації. Тут і парниковий ефект, дефіцит кисню та озонові діри, кислотні дощі, згубні концентрації радіоактивних ізотопів, хімічне забруднення грунту, води, харчових продуктів і т. д. Причини виникнення глобальних проблем треба шукати у прийнятій системі господарювання (де головне прибуток) і в «сучасній» моделі цивілізації. Сьогодні негативні

процеси впливу людини на природу тільки прискорюються! Наука допомагає висвітлити екологічні проблеми сьогодення і прагне дати на них відповідь.

З ходом науково-технічного прогресу людство водночас із придбанням матеріальних благ постало перед грандіозною проблемою чистоти довкілля. Із того як суспільство ставиться, наприклад, до сміття можна судити наскільки воно цивілізоване. Індустріально розвинуті країни, зокрема США, що зайняті стратегічними проблемами (фінанси, гонка озброєнь, торгівля) ніяк не візьмуть на себе роль лідера у врятуванні планетарної екологічної ситуації. Вони, насамперед, відповідальні за тягар більшості глобальних навантажень на довкілля. Капітал, збагачення (як і сотні, тисячі років назад), гонитва за комфортом сьогодні ще залишаються важливішими суспільними орієнтирами.

Людиною продовжує керувати тваринний інстинкт до наживи, збройних конфліктів. Так, затрати на військові цілі у світі становлять колосальний запас капіталу. Вони складають 1 трлн. дол. США на рік (понад 2,7 млрд. дол. США у день) [5]. Економічна діяльність повинна враховувати затрати на охорону та збереження довкілля. Необхідно створювати фонди фінансування цих витрат. Допустимо, такий фонд при Мінекології в Україні є. Тільки питання – наскільки ефективно використовуються його кошти на охорону навколишнього середовища, на природоохоронні заходи. Мати-природа з простягнутою рукою просить милостиню. Не дають, не підписують «кіотські протоколи», живуть сьогоднішнім днем… Як не як: половина забруднення, третина використання світових ресурсів, у 5-6 разів більші показники витрат енергії на душу населення від середнього світового рівня тощо – ось що презентує найбільш економічно розвинуту країну світу.

Більше того – у березні 2001 р. США виходять з Кіотського протоколу на тій основі, що начебто його виконання призведе до національної енергетичної кризи! (це при тому, що цей міжнародний документ щодо контролю за викидами парникових газів підписали 159 країн, включаючи Україну). Крім США, його не підписали окремі країни ОПЕК. Нафтопереробка вважається одною з основних причин руйнування атмосфери. Звісно, їм більше прийшлось би платити за викиди в атмосферу від палаючих нафтових факелів навколо затоки. І це найбільш багаті у світі країни!

Матеріали і методи досліджень. До всіх криз (зокрема, фінансової) капіталістичного (споживацького) суспільства додалася «сміттєва криза» (одна з екологічних). Всупереч так званій теорії хвиль М. Кондратьєва [7], яку (як псевдонаукову) треба вже викидати на звалище сміття, ці кризи стають уже перманентними. Не станемо говорити про духовну, моральну кризу, яка, в принципі, і є однією з причин «сміттєвої», або навпаки – «сміттєва» породила (в числі інших чинників) духовну. Проблема відходів стоїть зараз особливо гостро. Це те питання, яке вимагає розумного вирішення, що задовольнило б не тільки суспільство, а перш за все

природу. Думка, що нібито біосфера «працює» за принципом безвідходності, помилкова. Інакше це була б реалізація ідеї вічного двигуна – perpetuum mobile. У природі таке неможливе з тої простої причини, що в ній завжди накопичуються речовини, які випадають з біологічного кругообігу та формують у земній корі осадові породи (кам'яне вугілля, торф, вапняк). Це «відходи» минулих геологічних епох, або, як говорив В. І. Вернадський – колишніх біосфер [3]. Тому логічно припустити: гори відходів сьогоднішньої цивілізації завдяки природним метаморфозам (вулканізм, землетруси) можуть стати нам не відомими гірськими породами майбутніх геологічних епох.

Відомо, що при високій замкненості біологічного кругообігу хімічних елементів (у мало зміненій природі) втрати речовин цих елементів складають не більше 3-5 %. Тобто всі біогеохімічні цикли, які є незаперечною умовою існування біосфери (все життя на землі побудоване циклічно), дають деяку кількість «відходів». Що розуміють під біогеохімічними циклами? – Циклічні переміщення біогенних елементів.

Тобто це поетапне перетворення речовин та зміна потоків енергії, або кругообіг речовин (малий біологічний) та розподіл енергії. Швидкість переміщення, приміром вуглецю, обчислюється в середньому від 300 до 1000 років. Ініціюють (та реалізують) біогеохімічні цикли живі організми (зумовлюючи тим самим біогенну міграцію хімічних речовин та елементів). Забруднення навколишнього середовища продуктами життєдіяльності людини носить універсальний характер. Навіть при повному використанні всіх компонентів різного роду ресурсів уникнути, приміром, теплового забруднення неможливо. Загалом, застосування другого закону термодинаміки (наявність у природі асиметрії, тобто однакова направленість всіх процесів) до макроскопічної системи Всесвіту говорить про його теплову смерть. Сучасна цивілізація швидкими темпами розтринькує накопичену біосферою на протязі сотень мільйонів років природну енергію, збільшуючи, тим самим, величину ентропії [2].

Що таке ентропія? – міра хаосу, неорганізованості. Це складне поняття. Однак будемо вкладати в його розуміння міру знеціненої енергії, яку неможливо використати для виконання роботи. Інакше – бездумна витрата, «розбазарювання» енергії. Земні природні процеси (вулканізм, розклад мертвої органіки) супроводжуються розсіюванням, дисипацією, а відтак – деградацією енергії. Якість розсіяної енергії низька, вона мало придатна для використання. Ентропія ж, яка пов'язана з цією енергією, досить висока.

Згідно з екологічним законом піраміди енергій («правило 10-ти відсотків») на кожному трофічному (від гр. «трофе» – корм) рівні (продуценти, консументи) у природних ланцюгах живлення енергія також розсіюється, тобто втрачається. У 90 відсотковому розмірі! Тільки десята частина продукції, яка поїдається організмом (консументом), переходить на наступний трофічний рівень екологічної піраміди. Іншими словами,

запас енергії, накопичений зеленими рослинами, в ланцюгах живлення стрімко падає.

Варто зауважити, що закон піраміди енергій (Р. Ліндемана) до певної міри обумовлює дію закону направленого потоку енергії. Енергія Сонця, засвоєна організмами–продуцентами шляхом фотосинтезу, розсіюється в навколишньому середовищі у вигляді теплової енергії або енергії низької якості. Це свого роду контрибуція, яку виплачують природі організми, тим самим збільшуючи ентропію.Так що світ повільно, але без вороття, йде до теплового хаосу. Крім теплових відходів, людство сьогодні продукує у неймовірних кількостях відходи виробничі (промислові), побутові і навіть – інформаційні. Сьогодні в середньому на кожного жителя планети видобувають близько 20 т сировини, з якої 90-98 % після переробки на продукти споживання потрапляє у відходи. Відвали продуктів переробки корисних копалин складають 1/3 усіх відходів людства.

Результати досліджень та їх обговорення. Природа неспроможна вже справитися з відходами «цивілізації», які накопичуються у біосфері в геометричній прогресії. До вже існуючих тепер щорічно додається 150 млрд. т відходів. На кожного жителя планети приходиться 25 т відходів, з них 3 т – побутові.

У місцях накопичення відходів, зокрема у товщах відходів хімічних виробництв, сховищах мінеральних добрив і пестицидів, відвалах породи біля вугільних шахт, кар’єрів, гірничо-збагачувальних підприємств проходять хімічні реакції, про напрямок і характер яких, склад утворених таким чином хімічних речовин ніхто не має уявлення [1].

У планетарному масштабі існує дуже цікава екологічна (біогеоценологічна) закономірність. Суть її така. У природі проходять сукцесії (від лат. succession – спадкоємність, успадкування; поступові незворотні зміни) – первинні і вторинні (демутаційні), сингенетичні і гологенетичні. Ці зміни супроводжуються переходом одного біо(гео)ценозу (угруповання рослин і тварин) в інший природний комплекс (чи його серійний, динамічний стан) до набуття рівноваги з навколишнім середовищем (клімаксовий стан).

Кожний такий перехід чи зміна – це мікроетап загальної еволюції природи Землі. Замість, приміром, озера внаслідок заростання (обміління) утворюється болото. Чому? – Продукти життєдіяльності організмів озера, природної взаємодії (метаболізму), що здійснюється всередині екосистеми («старої»), стають для них отруйними, шкідливими [2]. Тому вони поступово зникають, сходять зі «сцени» життя. Їх місце займають інші (“нові”) організми, для яких умови життя, створені продуктами життєдіяльності попередніх («старих») організмів стають нейтральними, а то й корисними. Як наслідок – виникає нова екосистема (болото з його рослинами і тваринним світом). У такий спосіб відбувається формотворення у природі, поява нових для екосистеми видів. Незмінним супутником людської цивілізації (з другої пол. XIX ст.) стали побутові

відходи. На сьогодні вони вже набули загрозливого характеру, їх накопичення досягло неймовірних розмірів.

Для геоморфологів (та й картографів) цікаво відмітити, що найвища у світі гора побутового сміття знаходиться на східному узбережжі Північної Америки, на південь від штату Мен. Це звалище сміття Фреш-Кіллз на Стейтен-Айленді у Нью-Йорку. Воно у 25 разів перевершує за об'ємом одне з чудес світу – піраміду Хеопса в Єгипті. Виявилося, що необхідний навіть дозвіл Федерального управління цивільної авіації США на розміщення сміття через його загрозу для літаків.

Левову частку твердих побутових відходів складають вироби з поліетилену, зокрема полімерні пакети (9 % усіх відходів людства). В умовах перманентної енергетичної кризи на виробництво поліетиленових пакетів витрачають мільйони! тонн нафти. Розкладається поліетилен не менше, ніж через 500, а то й тисячу років.

Перший поліетиленовий пакет був вироблений у США півстоліття тому. Ніхто тоді не знав, що утилізація поліетилену стане проблемою проблем. Не кажучи про візуальне забруднення, при спалюванні поліетилену, крім зазвичай вуглекислого газу, утворюються важкі метали, які використовувалися як каталізатори при синтезі цього полімеру.

У світі до нього вже склалося негативне відношення. Так, восени 2011 р. виробництво поліетиленових пакетів було заборонено в Єгипті та Аргентині. Згідно з прийнятим законом в Буенос-Айресі протягом найближчих двох років поліетиленові пакети мають бути замінені на паперові або зі спеціальних матеріалів, які швидко деградують.

В Україні з 200 тис. поліетиленових пляшок і пакетів, які накопичуються щорічно, переробляють лише 7 % (у Швеції – 90 %, Німеччині – 70 %).

Здається, в кінці тунелю з'явилося світло. Найближчим часом поліетилен буде замінений на екологічно чистий спанбонд (англ. – spunbond) – легкий, міцний матеріал, який виготовляють із 100% поліпропіленових волокон. Під дією сонячного світла спанбонд розкладається всього за 10-12 місяців, а без нього – протягом 3-5 років. Під час горіння він не виділяє токсичних речовин – лише вуглекислий газ і воду. Закон України «Про відходи» (зі змінами від 7 березня 2002 р.) визначає поняття небезпечних відходів так: «…створюють або можуть створити значну небезпеку для навколишнього природного середовища й здоров'я людини та потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними». До таких віднесено, приміром, застарілі пестициди й отрутохімікати, непридатні для вжитку ліки, барвники тощо. З найбільш відомих операцій поводження з відходами назвемо – зберігання, захоронення, утилізація (переробка).

Найбільш перспективним є утилізація (лат. utilis – корисний) – використання відходів як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів. Водночас це екологічна проблема світового масштабу. Якщо існує дефіцит ресурсів та енергії, то логічно їх отримувати з відходів. Як? –

Хто як зуміє. Так, свою столицю Стокгольм шведи опалюють за рахунок переробки відходів! Використовуючи всі доступні способи переробки відходів, людству, таким чином, можливо, вдасться зробити більш замкнутими кругообіги хімічних сполук та елементів. Відходи, які «продукуються» у незмірних кількостях і вчасно не переробляються, стають забруднювачами довкілля (полютантами). Сьогодні ж бо очисні споруди дозволяють знешкоджувати не більше 40 % відходів. Решта у вигляді неочищених стоків потрапляють в озера, ріки, моря. Заводи, що займаються спаленням сміття (загалом, у світі їх нараховується до 2 тис.), утилізують (переробляють) 15-20 % побутового сміття, решта відкладається на поверхні землі. У повітря викидаються важкі метали, діоксини (стійкі органічні забруднювачі) та інші дуже небезпечні речовини. Відтак відходи приречені стати вторинною сировиною, для використання (переробки) якої необхідні відповідні технології та виробничо-технологічні й економічні передумови.

В Україні ми ще не готові до розподілу (у баках для сміття) населенням побутових відходів (на пластикові, органічні, металеві, скло, батарейки тощо). Так, у самому Києві тільки 5 % сміття сортується роздільно. Можливо, спочатку, як для прикладу, треба почати це робити на територіях національних природних парків (особливо у зонах регульованої і стаціонарної рекреації, господарській). Де як не в межах природно-заповідних територій та об’єктів треба показати зразок поводження зі сміттям? Подібне вже практикується, приміром, у національному парку «Еверглейдс» (унікальність – річка довжиною 16 км, шириною до 80 км і глибиною всього 15 см), (США, штат Флорида, територія Шарк Веллей). Тут використовують кольорові контейнери для роздільного збирання сміття. У синій контейнер, допустимо, можна класти різні металеві бляшанки, фольгу, скло, пластик; у зелений – органічні відходи, недоїдки; у чорний – усе інше.В Україні загальна кількість накопичених відходів перевищує 38 млрд. т (донедавна було 25 млрд. т). Щорічно до них додається майже 2 млрд. т, включаючи приблизно 100 млн. т токсичних, більше 35 млн. м³ твердих побутових відходів. Це одні з найвищих «показників» у Європі. В столиці, м. Києві, за рік утворюється 3 млн. м³, або 800 тис. т сміття. Загальна площа земель, зайнятих відходами, тобто звалищами_(сховищами) сміття становить близько 170 тис. га (донедавна було 130 тис. га, або 5 % території України) [4]. З цих відходів – 95 % не переробляється! За розрахунками на 1 м² у нас приходиться 40 тис. т всякого «непотребу», тобто сміття. Загалом, трикутник найбільшого забруднення в Європі – вугільні басейни: Рурський (Німеччина) – Остравсько-Карвінський (колишня Чехословаччина) – Сілезія (Польща) – перемістився на територію України: Чорнобиль – Дніпропетровськ-Кривий Ріг – Донецьк-Маріуполь. За даними Міжнародного інституту менеджменту природного середовища Україна посідає одне з перших місць у світі за кількістю технічного бруду на кожного жителя (зокрема, понад 400 тонн сміття).

Не даремно, більше немає такого прецеденту (серед країн Європи), коли б національний парламент (у даному разі Верховна Рада України) визнав екологічний стан території власної країни як кризовий та такий, який загрожує самому існуванню народу країни, його «вимиранню і біологічно-генетичній деградації». Маємо на увазі Постанову Верховної Ради України «Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 5.03.1998 № 188/98-ВР. Як здається, останні скликання Верховної Ради України на це питання безнадійно «махнули рукою» (а зазначену постанову «викинули» на смітник, просто забули, а то й не чули про таку). Не до цього! На порядку денному – більш важливіші проблеми (газова, газо-сланцева, митний союз тощо).

Та вернемося до питання відходів в Україні, зокрема твердих побутових. Вони складуються, за останніми даними, на 4157 міських звалищах (донедавна їх було 660-770) площею 7,4 тис. га. Знешкоджувалися побутові відходи у недалекому минулому на трьох сміттєспалювальних заводах у містах Києві, Харкові та Дніпропетровську, які на 80 % не відповідали нормам екологічної безпеки. На сьогодні залишився тільки один завод – у м. Києві, якому продовжено «термін» ще на кілька років. У Німеччині (для порівняння) існує 47 сміттєспалювальних установок, які спалюють щорічно приблизно 8,5 млн. т відходів. Це біля 34 % усіх побутових відходів [5]. Державним агентством з інвестицій та управління національними проектами підготовлено проект «Чисте місто» щодо будівництва в Україні 10 потужних комплексів із переробки сміття, які візьмуть на себе «десятину» подібних відходів у країні. Життя вимушує цікавитися сміттям вже й олігархів. Зокрема, Дмитро Фірташ має намір вкладати гроші у вищезазначений проект. Однак переважну частину грошей влада вирішила зібрати з простих людей.

Тому підготовлено ще один законопроект щодо обкладання обліковими ставками виробників та імпортерів пакувального матеріалу. Найдорожчу ставку заплановано ввести на пластмасу (за 1 кг – 85 коп.). Відтак, відповідно, подорожчають у продажі товари (харчові продукти), загорнуті в целофан, мінеральна вода у пластикових пляшках тощо. Хоча й так сміття вже стало дорогим «задоволенням» для простолюду. Приміром, мешканцям Києва вивезення сміття на сміттєзвалище або сміттєспалювальний завод обходиться у 50 млн. грн. щороку [4]. Ці гроші складаються з нашої з вами плати за комунальні послуги (прибирання території двірником, вивезення сміття). В Україні, треба сказати, відповідно до структури сьогоднішнього виробництва спостерігається різке домінування відходів гірничодобувної галузі: розробка родовищ (до 75 % загального обсягу) і збагачення корисних копалин (13-14 %). Але, проблема утилізації відходів промисловості ніяк не зрушить з мертвої точки. Серед причин, в числі перших – традиційна відсутність державних коштів, а підприємства (за існуючого нормативно-правового поля) не

зацікавлені за свої кошти створювати спеціалізовані цехи й полігони по переробці й утилізації промислових відходів. Виходить замкнутий круг!

Значна частина об'єктів, де зберігаються токсичні відходи, дуже небезпечна для довкілля (міграція токсичних компонентів у підземні та поверхневі води, рознесення вітром тощо). Сховища для зберігання цих відходів та установки для їх знешкодження та регенерації (відновлення) обладнано і створено лише на окремих підприємствах, що практично не впливає на загальну ситуацію у країні.

Якщо Україна у найближчому майбутньому не створить налагоджену й надійну програму переробки відходів, то вже незабаром може стати суцільною територією екологічного лиха.

Висновки: 1. Відходи нинішнього суспільства, накопичуючись, створюють умови, не придатні для існування людини розумної – *Homo sapiens sapiens*. Вони отруюють життя як форму існування матерії. Відтак або вони стимулюватимуть еволюцію людини, виникнення нового біологічного (антропоморфного) виду, для якого сміття буде звичним елементом життя, або нова людина використовуватиме свої відходи раціонально (навчиться ефективно переробляти). Отже, виникає питання: чи буде людина майбутнього сурогатом «сучасної», чи за принципом Дана (цефалізація) виникне більш моральне, духовно та інтелектуально багатше творіння землі! Щодо другого варіанту маємо певні сумніви. Бо чи виросте троянда на болоті або серед сміття?! Є загроза, що замість нинішнього суспільства виникне інша соціально–екологічна система, пристосована до власного непотребу. 2. «Сміттєві» ландшафти стають для людини все більш шкідливими візуально. 3. Екологічна культура, будучи формою пристосування людини до навколишнього середовища і формою його раціонального перетворення (освоєння), на нашу думку, може стати одним з дійових шляхів виходу з екологічної кризи. Вродженою (іманентною) властивістю розуму, як вважав титан філософської думки І. Кант, є доброта. Людський розум наділений від Бога добром (дитина народжується доброю). Мудрість (що включає, на наше переконання два поняття – розум і добро) є тим ідеалом (в контексті імперативу екологічної культури), який (треба надіятися) і стане порятунком нинішньої цивілізації від самознищення. І дуже розумно поступили керівники країн СНД, об'явивши 2013 р. – роком екологічної культури.

Використані джерела:

1. Алексеенко И. Р. Последняя цивилизация? Человек. Общество. Природа / И. Р. Алексеенко. Л. В. Кейсевич. – К. : Наукова думка, 1997. – 411 с.

2. Бровдій В. М. Закони екології: навч. посіб. / В. М. Бровдій, О. О. Гаца. – К. : Освіта України, 2007. – 380 с.

3. Вернадский В.И. Биосфера. - Избр. труды по биохимии / В.И. Вернадский. - М. : Мысль. - 376 с.

4. Гавриленко О. П. Екогеографія України : навч. посіб. / О. П. Гавриленко. - К. : Знання, 2008. – 646 с.

5. Гейнрих Д. Экология : dtv-Atlas : Пер. с 5-го нем. изд. / Д. Гейнрих, М. Гергт. Худож. Рудольф и Розмари Фанерт; Науч. ред. пер. В.В. Серебряков. – М. : Рыбари, 2003. – 287 с. : ил.

6. Лапін В. М. Безпека життєдіяльності людини : навч. посіб. / В. М. Лапін. – 7-ме вид., переробл. і допов. – К. : Знання, 2011. – 334 с.

7. Основи економічної теорії / Посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. О. Рибалкін, М. О. Хмелевський, Т. І. Біленко та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 352 с. (Альма-матер)

УДК 911.3

Зуб Я.О., Смирнов І.Г.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ФІНАНСОВІ ПРОБЛЕМИ ЗОНИ ЄВРО: ГЕОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

Останнім часом боргова криза у Європі стала представляти все більші ризики для подальшого розвитку світової економіки. За останні п'ять років ситуація не лише не стабілізувалася, а й виявляє нові загрози економічному та соціальному розвитку. Боргові зобов'язання досягли таких обсягів, що вони можуть викликати нову хвилю економічної кризи. Причини такої нестабільності у Європі, передусім, економічні, але вони відбиваються на валютній одиниці ЄС – євро, при цьому більшість країн позбавлені можливості проведення власної монетарної політики. Основні проблеми в певному ступені пов'язані з подоланням відмінностей у соціально-економічному розвитку країн ЄС, формуванням ефективних механізмів наднаціонального співробітництва, погодженням та виконанням колективних рішень, тобто вимагають врахування географічного чинника соціально-економічного розвитку ЄС.

Ключові слова: єврозона, боргова криза, державна заборгованість, валютно-кредитна політика, рецесія, кредитний рейтинг, географічні особливості.

В последнее время долговой кризис в Европе стал представлять все большие риски для дальнейшего развития мировой экономики. За последние пять лет ситуация не только не стабилизировалась, но и выявляет новые угрозы экономическому и социальному развитию. Долговые обязательства достигли таких объемов, что они могут вызвать новую волну экономического кризиса. Причины такой нестабильности в Европе, прежде всего, экономические, но они отражаются на валютной единице ЕС - евро, при этом большинство стран лишены возможности проведения собственной монетарной политики. Основные проблемы в определенной степени связаны с преодолением различий в социально-экономическом развитии стран ЕС, формированием эффективных механизмов наднационального сотрудничества, согласованием и выполнением коллективных решений, то есть требуют учета географического фактора социально-экономического развития ЕС.

Ключевые слова: еврозона, долговой кризис, государственная задолженность, валютно-кредитная политика, рецессия, кредитный рейтинг, географические особенности.

Recently the debt crisis in Europe began to represent the increasing threats for further development of the world economy. The situation has not stabilized for the last five years, and now it reveals new threats for economic and social development. The debts reached such picks that they could cause a new wave of economic crisis. The reasons of such instability in Europe have economic nature, but they are reflected on the currency of the EU - euro, thus the majority of the countries are deprived from possibilities to carry out their monetary policy. To some extent the main problems are connected with the overcoming of distinctions in economic development of the EU countries, formation of effective mechanisms of supranational cooperation, coordination and implementation of collective decisions, and that requires to take into consideration the geographical factor of social and economic development of the EU.

Keywords: Eurozone, debt crisis, public debt, monetary and credit policy, recession, credit rating, geographical features.

Постановка наукової проблеми. Країни ЄС та особливо держави, які входять до зони євро, нині відчувають значні складнощі в забезпеченні динамічного соціально-економічного та фінансового розвитку, що

пов'язане з загостренням проблем цього розвитку, зокрема кризою кредитно-фінансових платежів, які найгостріше відчуваються у країнах південної частини ЄС, зокрема це Греція, Іспанія, Португалія, деякою мірою Італія, а також Ірландія, Словенія та ін. Отже, кризові процеси у соціально-економічному та фінансовому розвитку ЄС, зокрема зони євро, мають чіткий географічний вимір, оскільки спостерігаються істотні відмінності між різними країнами. Дослідити ці відмінності цікаво і корисно з точки зору суспільно-географічної науки в Україні, яка визначила свої євро інтеграційні прагнення.

Літературні джерела та публікації з теми статті в основному охоплюють теоретичні розробки з економічної та фінансової інтеграції в Європі, які належать таким відомим вченим, як Карлін М.І. [1], Смирнов І.Г., Олійник Я.Б. [2], Рогач О.І. [3] та ін. При написанні статті також був здійснений аналіз з точки зору суспільної географії та країнознавства статистичних джерел ЄС, зокрема, Євростату [5] та інформаційних агентств «Euronews» [6], «Reuters» [7], «РИА Новости» [9] тощо.

Метою статті є розкриття географічних особливостей, проблем та шляхів виходу з фінансово-економічної кризи країн зони євро.

Виклад основного матеріалу. Європейська боргова криза – це ситуація, що нині склалася в економіці країн-членів зони євро та проявляється у формі банкрутства фінансових закладів, росту державної заборгованості. Точкою відліку кризи єврозони прийнято вважати 2008 р., коли відбувся крах банківської системи Ірландії, що і спричинило поширення фінансової нестабільності на інші країни Європи. Визначальним фактором виступила стурбованість серед інвесторів відносно невиплати державних боргів ряду європейських країн у другій половині 2009 р., що у наступному році відобразилося в утрудненні рефінансування боргів Греції, Ірландії та Португалії. Найбільш вагомими причинами виникнення та поширення фінансової кризи у Європі є зростання зовнішньої державної заборгованості ряду країн та неможливість фінансування боргу власними коштами, збільшення дефіциту державного бюджету, недосконалість валютно-кредитної та фіскальної політики та відсутність гнучкості у її здійсненні, недовіра іноземних інвесторів до країн єврозони, втрата конкурентоспроможності ряду країн. Таким чином, єврозона зіштовхнулася із проблемою регулювання валютно-кредитної політики на наднаціональному рівні та недосконалістю функціонування єдиної валюти євро.

На липень поточного року (за даними Eurostat) найбільшими боржниками серед країн єврозони були Греція (144,3% від ВВП країни), Італія (126,1%), Португалія (117, 5%), Ірландія (111,5%), а також Бельгія (102,5%) (табл.1) [5].

Фінансова допомога, необхідна країнам для обслуговування зовнішнього боргу, надається так званою «трійкою» кредиторів (або «трійкою порятунку»), яка включає Європейський центральний банк (ЄЦБ), Міжнародний валютний фонд (МВФ) та Єврокомісію. "Трійка"

здійснює контроль за соціально-економічними реформами в країнах єврозони, яким надається міжнародна фінансова допомога. Держава може отримати позику лише у тому разі, якщо нею будуть виконані усі умови, поставлені даними інститутами.

Таблиця 1.

*Основні показники рівня розвитку країн єврозони на період фінансової кризи**

Країни Європи	*Приріст ВВП, 2011 р., % до попереднього року*	*Приріст ВВП, 2012 р. (прогноз), % до попереднього року*	*Державна заборгованість, 2012 р., % від ВВП (2 квартал)*	*Рівень безробіття, 2012 р., % (2 квартал)*
Австрія	2,7	0,8	75,1	4,3
Бельгія	1,8	-0,2	102,5	7,4
Болгарія	1,7	0,8	16,5	12,2
Велика Британія	0,9	-0,3	86,0	7,9
Греція	-7,1	-6,0	144,3	23,9
Данія	1,1	0,6	46,7	8,0
Естонія	8,3	2,5	7,3	10,0
Ірландія	1,4	0,4	111,5	14,7
Іспанія	0,4	-1,4	76,0	24,7
Італія	0,4	-2,3	126,1	10,6
Кіпр	0,5	-2,3	84,3	11,4
Латвія	5,5	4,3	43,0	15,9
Литва	5,9	2,9	40,4	13,3
Люксембург	1,7	0,4	20,9	5,1
Мальта	1,9	1,0	76,3	6,5
Нідерланди	1,0	-0,3	68,2	5,2
Німеччина	3,0	0,8	82,8	5,5
Польща	4,3	2,4	57,0	10,0
Португалія	-1,7	-3,0	117,5	15,5
Румунія	2,5	0,8	35,6	7,2
Словаччина	3,2	2,6	50,1	13,8
Словенія	0,6	-2,3	48,1	8,4
Угорщина	1,6	-1,2	77,7	10,9
Фінляндія	2,7	0,1	51,7	7,7
Франція	1,7	0,2	91,0	10,3
Чехія	1,9	-1,3	44,0	6,8
Швеція	3,9	1,1	37,3	7,6

* розроблено за даними [5]

Ірландія стала першою країною, яка звернулася за зовнішньою фінансовою допомогою. У 2010 р. Ірландії була виділена фінансова підтримка загальним обсягом 85 мільярдів євро від Європейського фонду фінансової стабільності, окремих країн Євросоюзу та МВФ [9]. В обмін на цю допомогу влади країни зобов'язалися різко скоротити дефіцит бюджету

і державні витрати. Іншою країною, яка звернулася за міжнародною фінансовою допомогою стала Греція. У поточному році перед Грецією були поставлені вимоги щодо скорочення витрат за рахунок підвищення пенсійного віку, скорочення заробітних плат у бюджетному секторі, пенсій та різних соціальних виплат, зменшення витрат на охорону здоров'я, освіту та оборону. На даний момент Греція опинилася у положенні неплато- й неконкурентоспроможності, підвищення торгового дефіциту і зростаючої економічної депресії. Найголовніша проблема для економіки Греції полягає в тому, що, дотримуючись заходів жорсткої економії, як того вимагає Євросоюз, неможливо стимулювати економічне зростання. Падіння всіх секторів економіки, політична нестабільність і майже 25% (табл. 1) безробітного працездатного населення обрубують всі інвестиційні інтереси, навіть в інфраструктуру сезонного характеру, які могли б надати значну допомогу під тимчасової стабілізації [4]. Крім надання фінансової допомоги, було також вирішено скоротити грецьку заборгованість на 40 млрд. євро (до 124% ВВП до 2020 р.) [6]. Це повинно стати важливим фактором на шляху стабілізації грецької економіки.

Перед необхідністю отримання фінансової допомоги постала і Португалія. Головною її проблемою на даний момент є значний дефіцит державного бюджету. Це викликає необхідність його скорочення за рахунок іноземної допомоги. Таким чином Португалія була змушена звернутися до МВФ. І знову ж перед Португалією були поставлені умови щодо скорочення державних витрат. У листопаді цього року у даній країні затверджено новий бюджет на 2013 рік. Фінансовий документ передбачає нове підвищення податків і урізування соціальних витрат. Проте Португалія може і далі розраховувати на зовнішню фінансову допомогу. «Трійка» кредиторів констатувала прогрес, який Лісабон досягнув у сфері економії і реформ. У той же час кредитори занепокоєні зростанням у країні безробіття, а також зниженням доходів і обсягу експорту у Португалії в результаті рецесії в єврозоні. Однак, поки Португалія виконуватиме взяті на себе зобов'язання з санації бюджету, вона може розраховувати на продовження допомоги [6].

Основна проблема Іспанії – жорстка рецесія, відсутність економічного зростання. Аналітики бачать посилення ризиків для зростання іспанської економіки. Вони полягають у високому рівні безробіття, жорстких податкових умовах, великому рівні боргів приватного сектора [4]. ЄС запропонував провести реструктуризацію іспанських банків: 4 основні банки отримають допомогу від Брюсселю, відповідно банківська система Іспанії стане життєздатною у найближчій перспективі, що дозволить країні уникнути нових державних позик.

П'ятою країною єврозони, яка звернулася до послуг «трійки», став Кіпр – після Греції, Ірландії, Португалії та Іспанії. В обмін на кредити ЄЦБ, МВФ та Єврокомісія вимагають реформування кіпрської економіки та різкого скорочення витрат. Фінансова допомога знадобилася Кіпру після того, як в середині 2011р. країна була практично ізольована від

міжнародних боргових ринків. Кіпр потребує рекапіталізації банків і погашення боргових зобов'язань. У разі неузгодження зовнішньої допомоги уряд Кіпру може стикнутися із прямою загрозою дефолту.

Ще однією країною, яка відчула на собі вплив фінансової кризи стала Італія. Її уряд, впродовж останнього року прийняв вже кілька антикризових програм, які спрямовані на скорочення державних витрат, а також запустив ряд великих реформ, зокрема пенсійну реформу і реформу трудового законодавства. Скорочення державних видатків буде відбуватися за рахунок серйозного зниження обсягів фінансування соціальної сфери, насамперед, національної системи охорони здоров'я, і державного апарату, зменшення числа італійських провінцій і чергового підвищення податків. Тим не менш, головною проблемою країни залишається відсутність економічного зростання [4].

Словенія може стати шостою країною єврозони, яка потребує прямої допомоги своїх партнерів. Ще недавно Словенія в момент вступу в єврозону мала найбільш швидкозростаючу економіку в ЄС. Економіка Словенії сильно постраждала від фінансової кризи 2008 року, насамперед, через експортну орієнтацію своєї економіки. Через падіння попиту торговий баланс став негативним для Словенії. Дана країна занадто мала, щоб створити важку проблему для єврозони. Проте фінансова криза в цій країні демонструє загальну тенденцію обвалення периферії єврозони. Ми бачимо, що країни з різним рівнем розвитку виявляються захопленими борговою кризою [4].

Однак, чи є скорочення державних витрат єдино можливим та правильним способом виходу із кризи? Думки економістів розходяться. Скорочення державних витрат та збільшення податків у фазі рецесії спричиняє скорочення економічної діяльності. Результатом є те, що відношення між державним боргом та ВВП не скорочується, а збільшується. Основним пріоритетом економічної політики в період кризи повинно стати сприяння економічному росту. Можливо і причина кризи лежить не в зростанні державної заборгованості. Єдина валюта євро перешкоджала менш конкурентоспроможним економікам захищатися та застосовувати девальвацію своєї валюти, як це було раніше [7].

Криза викликала пониження кредитних рейтингів більшості країн єврозони. Власне кредитний рейтинг країни – це міра кредитоздатності держави. Він розраховується на основі минулої і поточної фінансової історії країни, а також на основі оцінок розміру їх власності та заборгованості. Основне призначення таких оцінок – дати потенційним кредиторам уявлення про вірогідність своєчасної виплати взятих фінансових зобов'язань. Невисокі кредитні рейтинги небажані, оскільки свідчать про високу вірогідність дефолту.

Рейтингове агентство Standard & Poor's знизило довгостроковий суверенний кредитний рейтинг Греції на два ступені – з «CC» до рівня «SD», що означає «селективний дефолт» (рис. 1). Рейтинг SD означає «вибірковий дефолт» за даним борговим зобов'язанням при продовженні

своєчасних і повних виплат за іншими борговими зобов'язаннями" [8]. Протягом поточного року знизилися також кредитні рейтинги і ряду інших країн: Португалії, Іспанії, Ірландії, Італії, Австрії, Словаччини, Словенії та Кіпру. Основною причиною зниження рейтингу Італії названа нестабільність економіки, зокрема податково-бюджетної сфери, а також проблеми політичного характеру. Щодо Іспанії, то її рейтинг може бути знижений у випадку подальшого зростання безробіття та відсутності підтримки курсу реформ консервативного уряду. «Негативний» прогноз для Португалії пояснюється ризиками, викликаними європейською бюджетно-борговою кризою, зокрема вихідними від Іспанії, найближчого сусіда і важливого торговельного і фінансового партнера Португалії [8].

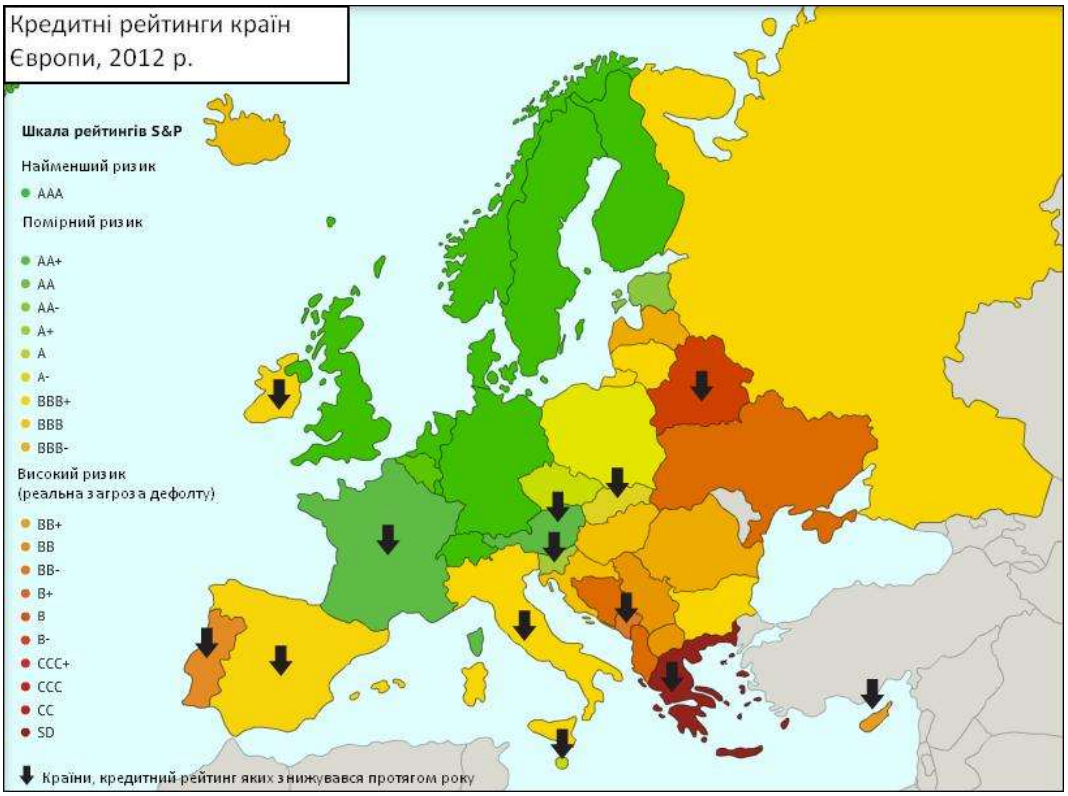

Рис. 1. Кредитні рейтинги країн Європи на 2012 р. (за даними агентства Standard & Poor's) [8]

Міжнародні інвестори засумнівалися уже не в країнах на південній чи західній периферії єврозони, а в країнах, що складають ядро Європейського валютного союзу. Мова йде перш за все про Францію – другою за масштабами країни на континенті, а також країни, яка разом з Німеччиною відіграє ключову роль у боротьбі з кризою. Агентство Standard & Poor's понизило кредитний рейтинг Франції зі стабільного AAA до AA+, прогноз «негативний» (рис. 1). Причинами цього послужила низька конкурентоспроможність Франції, викликана високим податковим тягарем, слабкою конкуренцією в секторі послуг, структурною жорсткістю на ринку праці. Понад 10% працездатних громадян не мають роботи (табл.1). У 1999 р. Франція мала позитивне сальдо за поточними

операціями, а зараз країна обтяжена найсерйознішим в єврозоні дефіцитом платіжного балансу. Франція потребує проведення структурних реформ у економіці, зокрема створення сприятливого клімату для бізнесу та стимулювання економічної активності, тим самим забезпечивши зростання конкурентоспроможності країни. Зараз країна стоїть на порозі економічного спаду і можливо саме від неї у майбутньому залежатиме доля євро.

На фоні кризи по всій єврозоні спостерігається загальна тенденція зниження конкурентоспроможності, зменшення промислової активності, скорочення попиту на внутрішніх та зовнішніх ринках. Від цього також страждають і країни, що не входять до єврозони, наприклад, Швеція, Польща чи Велика Британія, значна частка експорту яких припадає на країни єврозони. Вони відчувають себе ізольованими в результаті співпраці країн єврозони, але не хочуть вступати в спільноту, в якій панує хаос. Експерти відзначають катастрофічний регрес європейського ринку праці, який перебуває в найгіршому становищі за всю історію існування ЄС. Безумовними рекордсменами за рівнем безробіття в Європі є Іспанія (24,7%) та Греція (23,9%). Слідом за ними йдуть Португалія, де показник становить 15,5% (табл. 1). Найменші показники з безробіття демонструють Австрія (4,3%), Люксембург (5,1%), Нідерланди (5,2%) та Німеччина (5,5%). У міру зростання кількості не працевлаштованих європейців знижується споживча здатність і, відповідно, ціни. Думки щодо шляхів виходу з кризи розійшлися. Одні вважають, що Євросоюзу необхідно позбутися «слабких» учасників, тим самим залишивши їх наодинці з власними економічними проблемами. Інші вважають, що реанімаційні заходи, вжиті провідними державами Західної Європи, дали свої позитивні результати і приводів для паніки немає. Розпад єврозони не вигідний, і від нього постраждає як Євросоюз в цілому, так і країни, які до нього не входять. Тим самим буде порушена ідея єдності Європи, закладена в основу функціонування Євросоюзу.

Для виправлення ситуації, що склалася, необхідно здійснити деякі структурні зміни. Зокрема, Європейський Союз повинен навести порядок в національних банківських системах. Очевидно, що 17 країнам єврозони потрібен банківський союз для того, щоб регулювати єдину валюту євро. Таким чином, лідерами європейських країн було вирішено створити європейський банківський союз, який розпочне свою діяльність з 2013 року. Очікується, що як тільки цей орган буде створений, контроль над валютно-фінансовою та кредитною діяльністю буде більш надійним та неупередженим. Європейський центральний банк (ЄЦБ) відтепер зможе втручатися в роботу будь-якої фінансової установи єврозони в разі потреби. Крім того, Єврокомісія запропонувала створення окремого бюджету для єврозони з метою підтримки структурних реформ. Таким чином, Брюссель хоче підтримати створення справжнього економічного та валютного союзу, щоб допомогти зоні євро вийти з боргової кризи.

Основною проблемою для єврозони виступає невідповідність євро своєму первісному призначенню. Євро як єдину валюту створили з метою зближення Заходу та поглиблення європейської єдності. З кожним додатковим місяцем кризи, скорочуються незаперечні переваги єдиної валюти. Таким чином, все більше простежуються диспропорції у розвитку країн Європи, зокрема країн ядра та периферії. Саме тому чи не єдиним можливим виходом із ситуації, що склалася, є поглиблення економічної та політичної інтеграції країн Європи.

Висновки. Нинішній етап соціально-економічного та фінансового розвитку ЄС пов'язаний з необхідністю подолання, у першу чергу, фінансових проблем, що виникли на шляху розвитку європейської інтеграції. Ці проблеми мають не тільки яскраво виражений валютно-фінансовий аспект, але й географічний, оскільки ця криза має різний прояв та вимір в окремих країнах ЄС. Дослідити ці відмінності, за нашою думкою, можливо й доцільно у межах такого новітнього напрямку, як «Географія міжнародних фінансових та валютно-розрахункових відносин».

Використані джерела:
1. Карлін М. І. Фінанси країн Європейського Союзу: навч. посіб. для студ. ВНЗ / М. І. Карлін. – К. : Знання, 2011. – 640 с.
2. Олійник Я. Б. Географія світового господарства (з основами економіки): навч. посіб. / Я. Б. Олійник, І. Г.Смирнов. – Київ : Знання, 2011. – 640 с.
3. Рогач О. І. Міжнародні фінанси: Підручник / О. І. Рогач. – К. : Либідь, 2003. – 784 с.
4. Самарина Т. П. Долговые проблемы стран зоны евро / Т. П. Самарина // Аналитический вестник. – 2012. - № 28 (471). – С. 43 – 46.
5. Eurostat [електронний ресурс] – Режим доступу – http://epp.eurostat.ec.europa.eu.
6. International news. Euronews [електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.euronews.com.
7. Reuters [електронний ресурс] – Режим доступу – www.reuters.com.
8. Standard & Poor's [електронний ресурс] – Режим доступу – http://www.standardandpoors.com/home/ru/ru.
9. РИА Новости [електронний ресурс] – Режим доступу – ria.ru.

УДК 911.3

Михайленко Т.І.

УЗАГАЛЬНЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ РОЗРОБКИ СТРАТЕГІЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ВЕЛИКИХ МІСТ (СУПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Розглянуто ключові принципи та пріоритети при розробці стратегії розвитку міста Києва на період до 2025 року, що ґрунтується на досвіді деяких європейських міст.

Ключові слова: стратегія розвитку, ключові принципи, світові міста.

Рассмотрены ключевые принципы и приоритеты при разработке стратегии развития города Киева на период до 2025 года, основываясь на опыте некоторых европейских городов.

Ключевые слова: стратегия развития, ключевые принципы, мировые города.

The key principles and priorities on the strategy for development of Kiev up to 2025 are considered.

Key words: strategy for development, key principles, world cities.

Постановка проблеми та актуальність. Перспективи розвитку кожного міста, а особливо, столичного, визначають такі документи як «Стратегія соціально-економічного розвитку» на певний період, де закладаються основні вектори розвитку міста і визначаються орієнтири соціально-економічного розвитку, спрямовані на підвищення якості життя мешканців, і Генеральний план, в якому конкретизуються положення стратегії шляхом розробки архітектурно-планувальних аспектів. Ці документи, прийняті протягом останніх років, визначають напрямки розвитку м. Києва до 2025 р. Однак з огляду на необхідність удосконалення підходів і корегування окремих складових, запропонованих в документах, що розглядаються, що викликано необхідністю внесення змін у відповідності до зміни факторів, які визначають соціально-економічне зростання м. Києва, варто розглянути закордонний досвід розробки перспективних стратегій та планів розвитку ряду європейських столиць. Саме це й визначає актуальність пропонованого дослідження та його *мету* – узагальнити зарубіжний досвід планування розвитку столичного міста відповідно до зростання показників якості життя його мешканців.

Аналіз основних джерел та публікацій. Дослідженням питань в сфері управління та планування соціально-економічного розвитку міста займалися В. Вакуленко, Н. Гринчук, Г. Ковалевський, Г. Монастирський, Т. Іщенко та інші. Проблеми розвитку міст (зокрема мегаполісів, міських агломерацій, малих міст) були відображені у працях як радянських так і вітчизняних вчених В. Бабаєва, М. Дьоміна , А. Доцента, Є. Кисельова, Є. Коровіна, А. Степаненка, А. Мозкового, В. Нудельмана, Ю. Пітюренка, Ю. Шарова та інших. Різні підходи до стратегічного управління розвитком міст можна зустріти у працях зарубіжних науковців: Н. Альберт, Ж. Бобер, Дж. Брайсон, Дж. Л. Гордон, Ш. Гофер, К. Р. Крістенсен, В. Роринг, Д. Харісон, А. Чандлер, Д. Шендел та ін. В Україні дослідження та впровадження методів стратегічного управління в систему державного управління та місцевого самоврядування знаходимо в працях В. Бабаєва, Л. Бондаренка, О. Бойко-Бойчука, В. Вакуленка, В. Куйбіди, В. Коломійця, В. Корженка, В. Мамонової та ін.

Виклад основного матеріалу. Розвиток міст є безперервним процесом, який має здійснюватися системно, тобто у відповідності до заздалегідь прийнятої стратегії – документу, який закріплює перелік довгострокових дій, які позитивно сприймає більшість населення, для досягнення публічно обговорених і сприйнятих суспільством цілей. Крім того, вона має спиратись на наявний у країни потенціал й ураховувати тенденції його розвитку у світлі глобальних трансформаційних процесів [3].

Генеральний план розвитку Києва до 2025 р. спрямований на формування території міста і досягнення показників якості життя, які б відповідали статусу європейської столиці, значного політичного, культурного та духовного центру незалежної України.

Сталий розвиток Києва визначається як збалансоване функціонування міста, забезпечення економічного зростання і потреб населення з одночасним поліпшенням екологічного стану міського середовища в цілому, а також раціональне використання всіх ресурсів, в тому числі природних, технологічне переоснащення і реструктуризація підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, інженерної інфраструктури міста, поліпшення умов проживання, відпочинку та оздоровлення, збереження та збагачення природних ландшафтів та культурної спадщини. Реалізація цих напрямків сталого розвитку міста забезпечить досягнення світових стандартів рівня та якості життя населення.

За рішеннями Генерального плану територія м. Києва збільшиться на 60 тис. га, кількість населення – на 180 тисяч, виробництво валової доданої вартості – у 6 разів , житлова забезпеченість збільшиться до 27 кв. м загальної площі на одну людину (проти 18,7 кв. м у 2000 р.), розвиток транспортної системи, забезпеченість основними об'єктами соціальної сфери досягне нормативного соціально-гарантованого рівня. Житлове будівництво передбачається в обсязі 26 млн. кв. м загальної площі.

Передбачається збільшення озеленених територій (з 20,3 кв. м до 28,7 кв. м на одну людину), лісопаркових територій (з 133,2 кв. м до 184,5 кв. м на одну людину), площі об'єктів природно-заповідного фонду (з 10,6 тис. га до 17,1 тис. га), територій масового відпочинку (з 41 тис. га до 59 тис. га), ємності курортних зон (з 14,1 тис. місць до 19,4 тис. місць), що позитивно вплине по зростання туристичного потоку (з 0,4 млн. осіб до 2,9 млн. осіб) [1].

Концепція розвитку міста Києва базується на головній меті державної політики – підвищення якості життя, забезпечення ефективної життєдіяльності населення міста та екологічної безпеки [6]. Ключова задача – найбільш точно сформувати перспективні характеристики міського комплексу Києва та шляхи їх досягнення до розрахункового періоду. Згідно «Стратегії розвитку Києва на період до 2025 року» місто буде інноваційним економічним центром у східноєвропейському регіоні, з потужною конкурентною позицією, розвинутою культурно-історичною унікальністю, яке постійно підвищує якість життя мешканців і створює привабливі умови для ведення бізнесу. Місто вбачається креативним, розумним, унікальним в глобальному масштабі, гармонійним та збалансованим. Ґрунтуватися повинно на таких ініціативах [6]:

- модернізація транспортної та інженерної структури («першокласна інфраструктура») : реконструкція теплових і електричних мереж, модернізація водо-каналізаційних систем і житлового фонду, продовження наявної та будівництво нової гілки метрополітену, будівництво паркінгів ;
- стимулювання конкурентних кластерів економіки («Зроблено в Києві»): лідерство в окремих галузях, у яких місто є конкурентоспроможним;

- впровадження сучасних технологій міського управління («електронний Київ»): створення єдиного міського порталу, впровадження електронного документообігу, електронних систем управління;
- залучення центральних офісів міжнародних компаній та організацій («міжнародна гавань штаб-квартир»);
- створення унікальної культурної атмосфери («культурна долина»): створення центру розвитку творчості та мистецтва світового рівня, подієвого туризму;
- створення нових центрів ділової активності («центр поруч з домом») щоб зменшити навантаження на центр та створити додаткові робочі місця;
- збереження та благоустрій зелених зон Дніпра («Дніпровська перлина»);
- просування здорового способу життя («здоровий киянин») : збільшення кількості спортивних майданчиків, створення велодоріжок та ін.

Розвиток столиці здійснюватиметься за рахунок відкритої економіки, постійного зміцнення системи управління і забезпечення гармонійного, збалансованого зростання. Основні цілі, передбачені стратегією [6]:

- розвиток інновацій: створення 2-3 кластерів, що забезпечують унікальність і конкурентоспроможність міста у глобальному масштабі; залучення найкращих компаній і людських ресурсів, що мають конкурентоздатні знання, навички, технології;
- збереження унікальності у глобальному масштабі , розвиток культурно-історичної спадщини міста, нових напрямків культурного життя, подій і заходів, що забезпечують його привабливість, як для мешканців, так і для туристів. Збереження і розвиток історичного обличчя міста, його архітектури, ландшафту, міського середовища, екосистеми, історичних цінностей. Забезпечення комфортних умов для життя і ведення бізнесу;
- підвищення якості життя – забезпечення конкурентоздатності освіти на рівні світових стандартів, підвищення рівня здоров’я і тривалості життя населення міста;
- екологічна стійкість – економічне зростання без збільшення навантаження на довкілля;
- місто відкритої економіки: створення максимально сприятливих умов для національних і міжнародних інвесторів, стійка фінансова позиція міста;
- технологічний розвиток – підвищення рівня автоматизації внутрішніх процесів і процесів взаємодії влади з бізнесом і населенням .

На сьогодні основним недоліком Стратегії розвитку міста Києва до 2025 р. можна вважати відсутність участі у її розробці як громадських організацій, так і звичайних киян. Адже хто , як не вони, можуть

запропонувати шляхи вирішення основних проблем. На сьогодні численні міста розробляють і реалізують генеральні плани, стратегії, стратегічні плани розвитку або інші документи стратегічного характеру на період до 2020, 2030 р. Розглянемо моделі організації та досвід деяких столиць-аналогів міста Києва (в контексті містобудування та управління для покращення якості життя населення) на прикладі міст Астани, Відня, Барселони та Будапешта. Астана задумана як місто, де гармоніюють природа та будівлі, люди та транспорт, нові та старі традиції та новаторство. У 2001 році урядом був затверджений генеральний план розвитку столиці Казахстану, що розроблявся японським агенством з міжнародного співробітництва на період до 2030 року. При розробці генплану за базовий показник бралася кількість населення, а від прогнозів останньої – і решта показників економічного, соціального, інфраструктурного розвитку[2]. Перший етап реалізації Генерального плану на 2011 р. приніс наступні результати [4]:

- побудовано 30 шкіл, 60 дитячих садочків та 32 об’єкти охорони здоров’я, які обладнані найпередовішим медичним обладнанням;
- для покращення екологічної ситуації була запроваджена ідея створення навколо столиці лісопарку, який має слугувати одночасно і місцем відпочинку, створюючи особливий мікроклімат у місті (захищаючи місто від суховіїв, зимових буранів). До 2030 року планується розширити паркові зони та запровадити програму з утилізації відходів шляхом їх мінімізації, повторного використання та поховання ;
- для вирішення транспортних питань була замкнута кільцем магістральної вулиці центральна частина, наданий пріоритет громадському транспорту (за рахунок створення для нього додаткової смуги руху), просувається ідея побудови швидкісного транспорту (що має зв'язувати місто з аеропортом та залізничним вокзалом), передбачено будівництво другого залізничного вокзалу. Дуже практичним за маятникової міграції є розвантаження трас навколо Астани шляхом пересадки з автомобілів на громадський транспорт.
- для покращення та пропаганди здорового способу життя передбачена мережа велобанів;
- почалось будівництво медичних кластерів, під які виділили цілий район. В майбутньому передбачається лікування не тільки мешканців столиці та країни, але й надання медичних послуг іноземним громадянам.

Тобто, досвід впровадження генерального плану розвитку столиці Казахстану Астани свідчить про пріоритетність розвитку транспортної і соціальної інфраструктури для поліпшення якості життя населення як столиці, так і передмістя.У 1996 р. в Будапешті був прийнятий закон про територіальне планування та розвиток, який став спробою запровадити певний громадський (державний і муніципальний) контроль над

стихійними процесами, зумовленими ринковими силами та індивідуальними преференціями. Був схвалений генеральний план. Це був період «розростання» житлової забудови, виникнення "житлових парків", розбудови нового житла на околицях міста і активного освоєння приміської зони. Райони з найбільш привабливими ландшафтами на пагорбах Буди нині забудовані новими дорогими житловими комплексами (частково на території лісового поясу) і відремонтованими старовинними маєтками, де живе населення з високим рівнем доходів. Передмістя стали районами проживання осіб середнього віку і молодих сімей, які переїхали з міста, але тісно пов'язані з місцем роботи і надання послуг. Внутрішні міські райони, натомість, стали місцем проживання незаможних і бідних жителів: немолодих людей, працівників з низьким рівнем доходів та безробітних. Тобто, стихійність у розвитку столиці як найбільш привабливого соціально-економічного центру країни, призвела до територіальної диференціації розселення різних соціальних груп і прошарків населення, характерного для великих міст Європи і США в минулому сторіччі (Лондон, Нью-Йорк тощо). Світовий досвід вже засвідчив негативність таких процесів щодо іміджу столиці і тому дане становище потребувало виправлення [7,10].

Згідно генплану розвитку столиці Угорщини увага приділялася [10]:

- збереженню історичного середовища та структури міста в цілому. Тому деякі промислові зони визнали пам'ятками промислової архітектури та реконструювали під нові задачі. Так, наприклад один із районів зберіг практично всі вулиці та позбувся сильно зруйнованих будівель, були створені підземні паркінги та зелені простори в середині кварталів. Одночасно, приватним компаніям було продано нові звільнені ділянки, а отримані кошти використали для створення нової інфраструктури.
- реконструкції промислових зон. Відповідно, заводські корпуси переобладнали під культурні центри - театри та музеї. Наприклад, головним результатом розвитку став парк Міллінарі, створений шляхом реконструкції занедбаного промислового району на околиці міста;
- транспортній проблемі, яку Будапешт має намір вирішити , перейнявши досвід Осло – ввести оплату за проїзд по центру міста на приватному транспорті, щоб змусити людей пересуватися по центру міста громадським транспортом;
- озелененню території, ремонту громадських будівель і архітектурних пам'яток.

Поступове впровадження ідей генерального плану розвитку Будапешту має повернути історичній частині міста, його пам'яткам історії та архітектури привабливість, позитивно вплинути на імідж міста як потужного економічного центру, покращити показники якості життя мешканців.

Плани розвитку столиці Австрії м. Відня відображають основні віхи як історії міста, так і історії країни. Для розвитку міста свого часу приймалося декілька планів розвитку:

- на початку 90-х р. основна увага приділялася оновленню та підвищенню якості життя в густо забудованих районах міста за рахунок субсидійованих квартир, розвитку транспортної системи з переважанням громадського та екологічного видів транспорту, облаштуванню місць для паркування, збереження зелених зон;
- у 2005 р., окрім генплану розвитку, були прийняті Концепція висотних будинків, програма захисту клімату. В них були закладені основи розвитку майбутнього міського життєвого простору: виникнення нових районів, забезпечення охорони зелених насаджень, незабудованих зон, розвиток лінії метро, електропоїздів та трамваїв [8].

Кожні п'ять років програма соціально-економічного і територіального розвитку Відня проходить перевірку щодо поставлених цілей та реалізованих пунктів, на основі цих результатів розроблюються корегуючи заходи для подальшого розвитку. Найважливіші цілі:

- Створення сприятливого інвестиційного клімату
- Забезпечення різноманіття та якості життєвого простору шляхом заходів охорони зеленого поясу та дунайського ландшафту
- Концентрація будівництва вздовж ліній громадського транспорту , економне ставлення до земельних ресурсів, перешкоджання соціальному розшаруванню населення і його територіальним проявам;
- Збільшення частки екологічного транспорту при одночасному обмеженні користування приватним автотранспортом;
- Забезпечення якості життя шляхом надання рівних шансів на доступ до культурних, соціальних, образотворчих, медичних установ, до житла, зон відпочинку
- Стимулювання наукової діяльності, що дасть змогу у подальшому позиціонувати Відень як метрополію знання.

Серед перспективних проектів Відня – побудова нового району під назвою «Місто на озері», який має бути зразком сучасного місця проживання. Тут передбачається не тільки зведення житла за сучасними енергозаощадними технологіями, а й розміщення місць прикладання праці із найбільш сучасною спеціалізацією (ІТ-підприємств, науково-дослідних центрів) та розвинутою інфраструктурою. Міста перебувають в епіцентрі змагання та вимушені конкурувати з сусідами на основі показників іміджу, якості життя та інвестиційної привабливості. Тому вдалими є стратегічні заходи з метою забезпечення «видимості» на міжнародному рівні й створення позитивного іміджу території, що динамічно розвивається. Таким прикладом слугує Барселона, яка зробила новий прорив у своєму розвитку після того, як її обрали місцем проведення Олімпійських ігор у 1992 р. Була розроблена стратегія розумного використання бюджету не

лише на будівництво олімпійських об'єктів , але і на розвиток міської інфраструктури [9]:

- для 150 територій міста були розроблені проекти локальної трансформації зі створенням або реконструкцією парків . Таким чином, порівняно невеликим коштом вдалося поліпшити якість міського середовища.
- з'явилася програма перебудови промислових зон під житлові райони;
- на периферії створили кілька «нових центральних зон», які дозволити знизити навантаження на історичний центр.

До Олімпіади була реалізована програма «Барселона, будь привабливою», в межах якої були відреставровані фасади будівель, а власники історичних будівель отримували дешеві кредити або звільнялися від уплати податків. Зокрема, була побудована нова пішохідна еспланада, під якою знаходяться комунікації, реконструйовано та стимульовано будівництво музеїв, театрів [5]. В місті з'явилися готелі та спортивні об'єкти світового рівня, розширений аеропорт. Олімпіада стала потужним «промоутером» Барселони у світі. Після цього туристичний сектор став потужним фактором містоутворення, витіснивши промисловість. Особливість барселонського підходу полягає в тому, що ключем до якості життя було проголошено високу якість архітектури (навіть соціальне житло не оминув високий архітектурний рівень). За 20 років було створено 45 міських площ, відкриті десятки музеїв та галерей, що перетворило місто у значний культурний і туристичний центр Європи та світу. Отже, стратегічні плани розвитку великих міст, які розглянуті, були спрямовані в першу чергу на ліквідацію однієї з найсуттєвіших проблем великих міст: проблеми соціальної нерівності, яка містить в собі більш глобальну проблему зростання соціальної напруженості. Звідси – основна увага була приділена вирішенню житлових проблем, доступності соціальних послуг для всіх верст населення, а особливо для малозабезпечених, етнічних меншин тощо. Таким чином вдалося пригальмувати вплив дестабілізаційного фактору, посилити економічний потенціал, стабілізувати соціальні показники та показники якості життя. Розвиток місцевих національних меншин є однією з центральних тем у Відні й Барселоні. Проблеми доступності соціальних послуг, охорони здоров'я, соціальної допомоги літнім людям, освіти розглядаються у Відні. Необхідність подолання соціальної та просторової (існування проблемних районів міста) неоднорідності декларується в стратегічних документах Барселони. Тенденцією останніх 10 - 15 років стають також стратегічні завдання політичного характеру: утвердження міст як суб'єктів міжнародної політики й побудова місцевої системи управління, спрямованої на посилення конкурентоздатності міст.

Висновки. Досвід іноземних міст в контексті підвищення якості життя населення може бути використаний містом Києвом через покращення територіальної та поліпшення організаційно-управлінської структур міста. Зокрема, акцент робиться на створенні програм поліпшення екологічної

ситуації та медичного обслуговування, збереженні архітектури та історичного центру, створення ряду заходів задля розвантаження центру міст від денного населення (шляхом формування додаткових ділових центрів, використання міського екологічного транспорту та ін..). Варто перейняти досвід з розробки програм зі створення медичних кластерів, винесення промисловості за межі міста та створення індустріальних технопарків, впровадження оплати за проїзд по центру міста на власному автомобілі, комплексність та компактність забудови, забезпечення потреб міста в загальноосвітніх та дошкільних закладах, реконструкція районів старої забудови та знос малоцінного житлового фонду тощо. Водночас, стратегією соціально-економічного і архітектурно-планувального розвитку міста має бути визначено пріоритетним збереження неповторного міського середовища, що склалося історично, і має формувати імідж міста як європейської столиці.

Використані джерела:
1. Генеральний план м. Києва на період до 2020 року [Електронний ресурс]- Режим доступу: http://genplan.kiev.ua/
2. Генеральный план развития города Астана до 2030 года. «Научно-исследовательский проектный институт генерального плана города Астаны»-Астана,2006.-с. 75
3. I этап корректировки Генерального плана развития города Астаны (общие положения). . «Научно-исследовательский проектный институт генерального плана города Астаны».-Астана, 2008.-с. 5-10
4. Костылева Н.Е. Стратегия развития активных европейских городов//Прикладная экономика.-2004.-№4.-с. 35-50
5. Лисицкий В. Украина никогда не имела стратеги свого развития / В. Лисицкий // Бизнес. – 2005. – № 46. – с. 18–19
6. «Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року» [Електронний ресурс]- Режим доступу: http://kievcity.gov.ua/
7. Francesc Santacana. Strategic Planning. Barcelona.- Aula Barcelona,2000.-32 с.-с.15-21
8. .Regeneration program in Budapest 2007. Rev 8.- Józsefváros, Magdolna Quarter Program' .- с.15
9. Urban planning and capital investment financing in Hungary.-OSI/LGI,2000.- 109 с.
10. Vienna's Weekly European journal 17.01.2012[Електронний ресурс]- Режим доступу: http://www.wieninternational.at/en/content/

УДК 911.3.

Руднєва М.Г.

ВИНОГРАДАРСЬКО-ВИНОРОБНИЙ КЛАСТЕР БОРДО – СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

В статті розглянуто суспільно-географічні особливості виноградарсько-виноробного кластеру Бордо, зокрема його компонентну та територіальну структуру. Проаналізовано вплив різноманітних факторів на формування та функціонування кластеру Бордо, за схемою «ромбу» Майкла Портера.

В статье рассмотрены общественно-географические особенности виноградарско-винодельческого кластера Бордо, в частности его компонентная и территориальная структура. Проанализировано влияние разнообразных факторов на формирование и функционирование кластера Бордо, согласно схеме «ромба» Майкла Портера.

The article describes the socio- geographical features of Bordeaux wine cluster, in particular its component and territorial structure. Analyzed the influence of various factors

on the formation and functioning of Bordeaux cluster, according to the scheme of "diamond" by Michael Porter.

Вступ. Постановка проблеми. На сьогодні, існування кластерів, зокрема й у виноградарстві та виноробстві є достатньо вивченим та обґрунтованим фактом. Проте, досі не існує єдиної схеми дослідження та комплексної суспільно-географічної характеристики кластерів. Беручи до уваги, що територіальні межі кластерних утворень різного рівня, зазвичай не співпадають з адміністративними кордонами регіонів або межами економічних районів, проблема їх вивчення потребує подальшої розробки.

Актуальність дослідження полягає в необхідності вивчення кластерів, як важливих елементів сучасної світогосподарської системи та повноправних учасників міжнародних відносин, інколи на рівні з країнами чи їх окремими регіонами. Зокрема, в дослідженні детально розкрито саме суспільно-географічні аспекти функціонування кластеру Бордо та факторів його формування і функціонування за схемою «ромба» Майкла Портера.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження кластеру Бордо проводилися переважно в Університеті Бордо, зокрема Песме Жаком-Олівером (Pesme Jacques-Olivier), Беліс-Бергужнен Марі-Клауді (Belis-Bergouignan Marie-Claude), Кораде Наталі (Corade Nathalie), та в порівняльних дослідженнях авторів з інших країн. Більшість із зазначених публікацій є економічними та не акцентують увагу на суспільно-географічних особливостях кластеру.

Постановка завдань та мети дослідження. Мета дослідження – окреслити функціональну структуру виноградарсько-виноробного кластеру Бордо з точки зору суспільної географії, зокрема її територіальну та компонентну (галузеву) складові. А також виявити групи факторів, що впливають на розвиток та функціонування кластеру.

Виклад основного матеріалу. Виноградарсько-виноробний кластер Бордо – розвинений регіональний і галузевий кластер на південному заході Франції, що територіально знаходиться в межах однойменного регіону, проте не співпадає з його адміністративними межами. Кластер відкритий для співробітництва та зі стабільною динамікою зайнятості.

Географічне положення кластеру досить сприятливе. Як уже зазначалося, він розташований на південному заході Франції, на узбережжі Атлантичного океану, в долині Жиронди (естуарій Гаронни). Кластер Бордо розміщений в межах ізоліній сум активних температур 2200°- 4000° та ізоліній коефіцієнтів зволоження від 0, 55 (Рис.1.), що є оптимальним співвідношенням агрокліматичних показників для виноградарства, а отже й для первинного виноробства [3]. Проте, погода в регіоні дуже нестійка, літо може бути сухим та сонячним, або холодним та дощовим. Тому при виборі продукції Бордо надзвичайно велике значення має вінтаж [2, С.22]. На сьогодні, у регіоні Бордо налічується 15 тисяч продуктивних виноградників, загальною площею 120 200 га та близько 9500 виноробних підприємств первинного та вторинного виноробства [5].

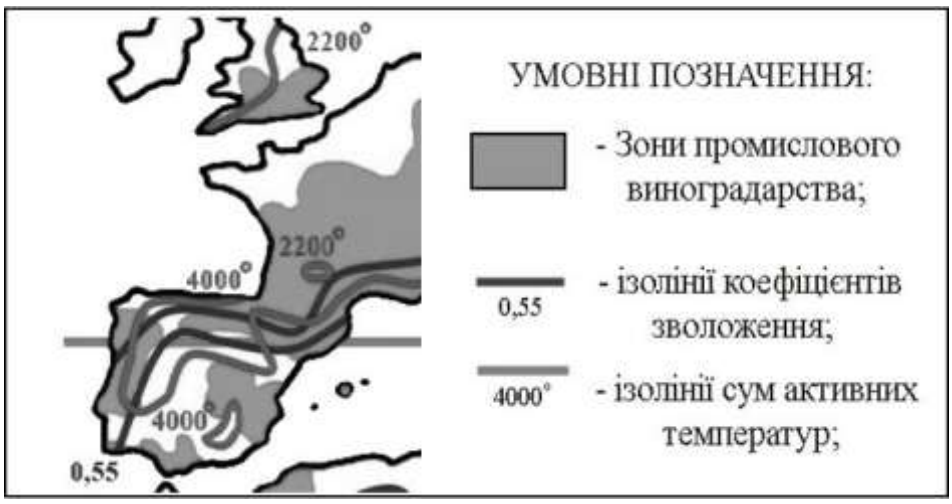

Рис.1. Основні агрокліматичні показники для регіону Бордо [3]

При відносно стабільних площах виноградних насаджень, що загалом посідають друге місце у світі, після регіону Лангедок - Русільйон, з 1980-х років, спостерігається тенденція до скорочення кількості підприємств у галузі. Перш за все це пов'язано з укрупненням господарств. Якщо у 1987р. кількість підприємств сягала 20 000, з середньою площею 6 га, то в 2012 – 9500 фірм з середньою площею господарства 13 га [4,6].

Внаслідок цього зросла і кількість кооперативів та негоціантів – до 43 та 400 відповідно [4]. Чисельність постійно зайнятих у виноградарстві та виноробстві, включаючи безпосередніх власників, приватних підприємців та найманих робітників – 60 000 чол. [2, С.24]. Територіальна структура кластеру достатньо проста. До кластеру, можна віднести 57 аппелласьйонів, що втягнуті в єдину логістичну систему та пов'язані між собою системою суспільно-географічних зв'язків. Назви виноградників і виробників ідентичні і взаємозамінні, тому схему територіальної структури можна відтворити навіть на рівні комун. Адміністративно кластер розташований на території Аквітанії, проте є самостійним історичним та історико-культурним регіоном і безпосередньо регіоном виноробним. Проте, географічно концентрація взаємопов'язаних підприємств не чітко співпадає з окресленими межами регіону. Саме тому, кластер можна класифікувати і як галузевий, і як регіональний.

Компонентна структура кластеру , при детальному розгляді, являє собою достатньо складну схему (Рис.2.). Отже, в кластері наявні всі необхідні компоненти, включаючи підприємства галузі спеціалізації та допоміжні виробництва, торгівельні, фінансові, управлінські та консалтингові компанії, науково-дослідні та освітні установи різних рівнів, ряд урядових та громадських організацій, що прямо чи опосередковано втягнуті у систему взаємозв'язків у кластері.

Фактори формування кластеру розглянемо за схемою «Ромбу» («Діаманту») Портера [1, С.221].

Серед загальних факторів, що є визначальними для всього регіону Борду, єперш за все природні, зокрема сприятливі агрокліматичні умови та

ґрунтовий покрив. Також, не менш важливим є історичний фактор: культура виноградарства, зокрема вирощування технічних сортів для виноробства, на території сучасного кластеру Бордо, бере свій початок ще з часів Римської імперії. Кластер добре забезпечений робочою силою.

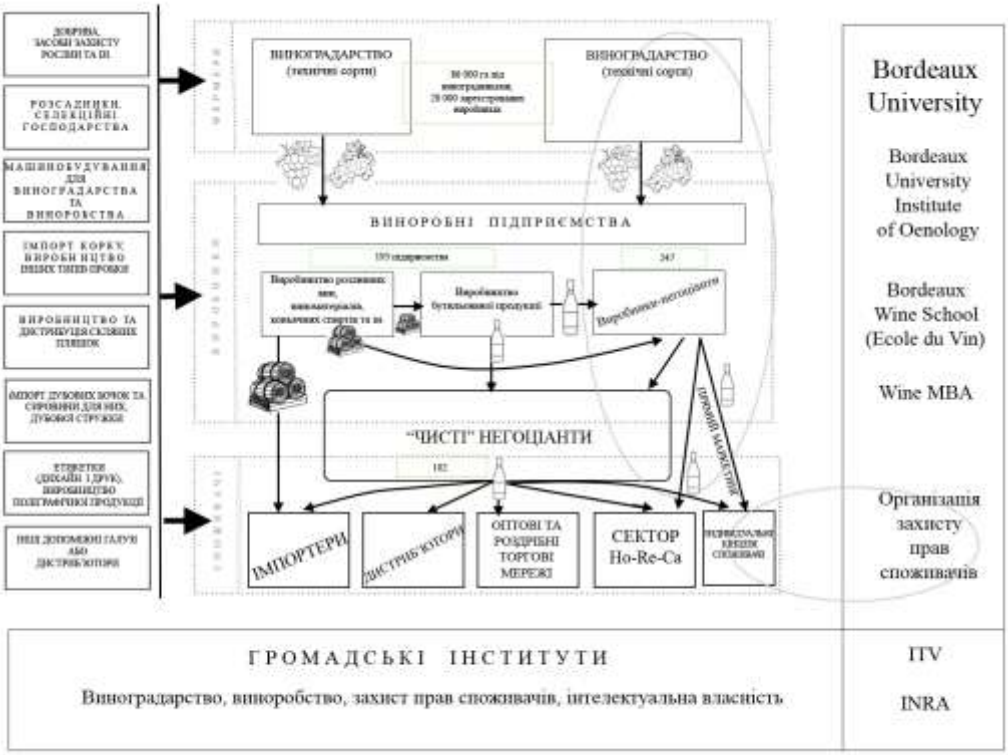

Рис.2. Схема компонентної (галузевої) структури виноградарсько-виноробного кластеру Бордо (розроблено автором)

Постійно зайняті в галузі – переважно висококваліфіковані кадри. Навіть робітники та власники невеликих фірм, що не мають спеціальної освіти – в основному місцеві мешканці, для яких виноградарство та виноробство – традиційне заняття. Сезонні роботи, такі як обрізка виноградників та збір урожаю, на відміну від більшості регіонів Франції та Західної Європи загалом, проходять без участі сезонних мігрантів. При цьому собівартість робочої сили залишається високою, що надалі обумовлює і ціни на кінцеву продукцію. Важливим фактором є розвиток спеціалізованих освітніх та наукових установ, що є визначальною складовою власне кластеру. Серед провідних освітніх та наукових закладів: Інститут Енології Університету Бордо, Бордоська винна школа (Ecole du Vin), Школа винного бізнесу (Wine MBA) та ряд інших [2, С.25-26]. Також, однією з найрозвиненіших у світі є інформаційна інфраструктура кластеру. Інформаційні потоки між підприємствами – складовими кластеру та на рівні виробник – споживач є достатньо інтенсивними. Будь-які зміни в галузі та поточний стан справ висвітлюються в друкованих виданнях, а також через мережу Інтернет.

Різноманітні виставки, фестивалі, конференції та аукціони різних рівнів проводяться кілька разів на місяць [2,3]. Наступним важливим фактором формування та функціонування кластеру є характер місцевого попиту. 67 % продукції кластеру реалізується у Франції і 33 % – експортується [7]. Більшість місцевого попиту забезпечують дешеві та середні за ціною ординарні столові вина із регіонів Кот-де-Костільйон, Кот-де-Бур, Кот-де-Блай і Фронсак [4].Якщо розглянути просторовий розподіл випуску продукції виноробства у натуральних показниках, то саме в цих аппелласьйонах спостерігаємо яскраво виражені піки статистичної поверхні (Рис.3.).

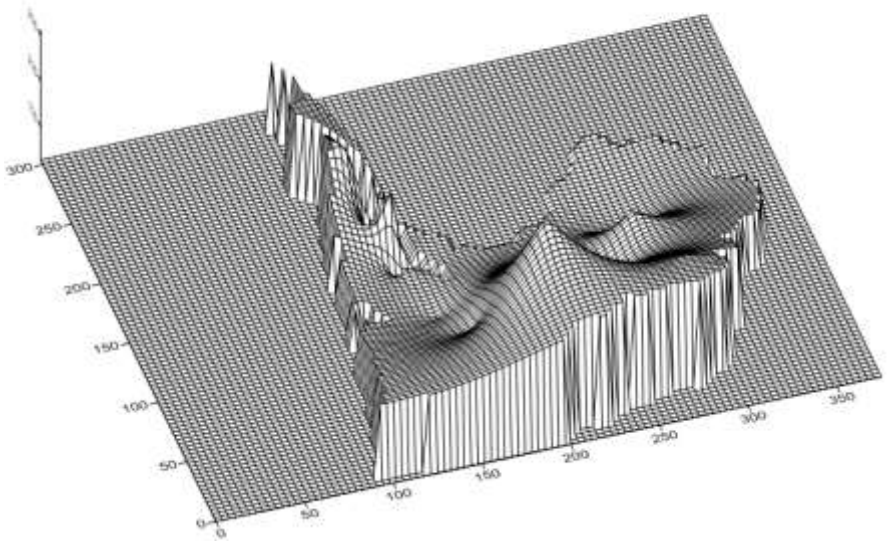

Рис.3. Просторовий розподіл випуску продукції виноробства у натуральних показниках, для регіону Бордо (розроблено автором, за [4,5])

Таким чином, внутрішній попит стимулює розвиток галузі. Проте, основні прибутки кластер отримує від продажу дорогих напоїв, що випускаються в менших об’ємах і тому може бути класифікований, як експортно-орієнтований.

Традиції виноробства та великий асортимент сприяли вимогливості місцевих споживачів. Бордо, на думку автора – один з небагатьох регіонів, де за класичним прикладом Портера, вимогливість місцевого попиту сприяла експансії на світовий ринок та набуття популярності. Червоні вина Бордо загалом та білі регіону Сотерн вважаються у світі еталонними.

Споживання на душу населення є одним з найвищих у світі. Щодо місцевих каналів дистрибуції, спостерігається рівне співвідношення прямого маркетингу та поширення продукції через негоціантів. При цьому для кластеру Бордо на національному та світовому ринку, прямий маркетинг взагалі не характерний і безпосередньо від виробника реалізується не більше 3-5 % продукції [2, С.29]. Серед спеціалізованих сегментів місцевого ринку – виробництво кошерних та біовин. Кошерні

вина не є популярними серед місцевих споживачів, окрім невеликих єврейських громад. Популярність же біовин, продовжує зростати, дещо випереджаючи загальносвітові показники в цій категорії і поступаючись лише Італії.

Нормативно-правові стандарти щодо споживання та захист прав споживачів – на високому рівні, згідно з загальноєвропейськими нормами.

У регіоні наявний весь спектр допоміжних галузей виробничої та невиробничої сфери, що забезпечують функціонування кластеру, окрім коркової промисловості, яка представлена філіалами іспанських та португальських виробників. Це один з небагатьох світових виноробних кластерів, де розвинене спеціалізоване машинобудування для виноробної промисловості.

Кооперативи, що об'єднують виноградарів є основними постачальниками сировини для виноробства. Розвинена хімічна, харчова, деревообробна, поліграфічна та скляна промисловість забезпечують необхідні матеріали, зокрема тару та упаковку для кінцевої продукції. Таким чином, можна, навіть, констатувати наявність логістичної системи.

У сфері послуг наявна низка фірм, що спеціалізується виключно на винному праві, та розглядають інші юридичні питання для виноградарських господарств та виноробних підприємств. Також представлена низка консалтингових, дизайнерських та маркетингово-рекламних фірм вузької спеціалізації.

Визначальною для успішного функціонування кластеру, підтримання та постійного підвищення його конкурентоспроможності залишається група факторів, названа Майклом Портером «Характер стратегії та конкуренції». Серед них розглянемо кооперацію, особливості стратегії місцевих виробників та особливості конкуренції, як всередині кластеру, так і за його межами [1, С.220].

Дуже розвинена кооперація між учасниками кластеру. За рахунок великої кількості підприємств та господарств у найрізноманітніших сферах – партнерів всередині кластеру досить просто знайти та змінити, що стимулює зростання якості товарів та послуг. Проте, найбільш яскраво кооперація проявляється на рівні виноградарських господарств – постачальників первинної сировини.

Стратегія місцевих виробників заснована на тому, що вина Бордо, особливо червоні, вважаються у світі еталонними. Тому, навіть продукція відносно невисокої якості, часто порівняно дорога і позиціонується, як напої, що потребують особливої атмосфери та вишуканості. Така стратегія є особливо вигідною для ведення бізнесу у секторі Ho-Re-Ca, що забезпечує близько половини прибутків кластеру.

Також, більшість виробників та негоціантів наголошують на простоті ідентифікації вин та визначенні їх місця походження. Для регіону Бордо, на відміну від інших європейських виноробних регіонів, назва винограднику і виробника є ідентичними і взаємозамінними. Це значно підвищує впізнаваність брендів, а отже і їх популярність.

Конкуренція всередині кластеру дуже висока, особливо серед виробників, що представлені в дешевому та середньому ціновому сегментах. Проте на загальнонаціональному та світовому ринку, вина Бордо, за рахунок дистрибуції через негоціантів конкурують разом.

Кластер відкритий до іноземних інвестицій. Прямі зарубіжні інвестиції в кластер найчастіше надходять з Китаю та Японії [2, С.24].

В регіональній економіці кластер займає друге місце після аерокосмічного за об'ємом та вартістю експорту

Об'єм кінцевої продукції кластеру та експорту коливається з року в рік. Загальна тенденція – стабілізація об'ємів продукції та зростання вартості експорту. Кластер є найбільшим у світі за об'ємами експорту у натуральних показниках (1,5 % всіх вин світу) та третім (у грошових показниках) після регіонів Коньяк та Шампань [7]. Місцеві фірми мають власні маркетингові представництва за кордоном, зокрема у більшості країн Європи, США, Канаді, Китаї та Японії. 97 % експорту виноробної продукції представлені за кордоном власними торговими марками. Місцеві фірми розробляють і впроваджують нові продукти і технологічні процеси, хоча і не є лідерами в цій галузі. Виноробство скоріше можна охарактеризувати, як традиційне, ніж як інноваційне чи високотехнологічне. Вплив держави та уряду на виноробну галузь регіону, проявляється, перш за все, через надання субсидій для виноградарів та малих виноробних підприємств, в межах загальних програм ЄС, для запобігання кризи перевиробництва [5]. Таке втручання уряду, навряд чи можна назвати позитивним для розвитку кластеру, оскільки воно стримує зростання виробництва, а отже й конкуренцію та інновації в регіоні.

При цьому, кластерні ініціативи загалом, зокрема в сільському господарстві та харчовій промисловості, знаходять широку підтримку держави. На високому рівні також перебуває захист інтелектуальної власності. У виноробній промисловості захищені не лише назви вин, що контролюються за місцем походження та технології, а й дизайн пляшок та етикеток. Серед факторів, які Портер об'єднує в групу «випадкових», для кластеру Бордо, навряд чи можна визначити такі, що впливають власне на функціонування кластеру у довгостроковому періоді. Проте, вони все ж можуть впливати на поточну ситуацію в деяких регіонах, а отже і на кластер в цілому. Наприклад, для регіону Сотерн, де в процесі виноробства використовується грибок благородної плісняви, що з'являється не щороку та не залежить від погоди, саме «випадковість» впливає на об'єм та якість продукції.

Висновки. Виноградарсько-виноробний кластер Бордо – стабільний зрілий експортно-орієнтований кластер, що може бути класифікований, як галузевий та регіональний одночасно. Провідними факторами, що сприяють його розвитку та функціонуванню є природні, зокрема географічне положення та агрокліматичні, особливості місцевого попиту, наявність історичних передумов розвитку галузі та висококваліфіковані трудові ресурси. Кластер вирізняється складною багаторівневою

компонентною структурою, в той час, як структура територіальна достатньо проста. Суспільно-географічна характеристик виноградарсько-виноробного кластеру Бордо є важливою не лише з точки зору розкриття суспільно-географічних аспектів функціонування кластеру, а й спробою часткового окреслення схеми комплексної суспільно-географічної характеристики кластерів загалом.

Використані джерела:
1. Портер М. Конкуренция / Майкл Портер; [пер. с англ. О. Л. Пелявського]. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005 – 608с.
2. Pesme J.O. Strategic operations and concentration in the Bordeaux-Aquitaine region / Pesme J.O., Belis-Bergouignan M.C., Corade N. // International Journal of Wine Business Research. – 2010. – Vol. 22. - № 3. – P.22-31.
3. Агроклиматическая карта мира [Електронний ресурс] // Портал Академік . – Режим доступу: http://geography_atlas.academic.ru/1360/Агроклиматическая_карта_мира
4. Bordeaux statistics database [Electronic resource] // Wine production and sale in figures. - Access regime: http://www.newbordeaux.com/documents/bordeaux_figures.html
5. EUROSTAT. External Trade. Access database [On-line database]. – Access regime: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1996,39140985&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=detailref&language=en&product=Yearlies_new_agriculture&root=Yearlies_new_agriculture/E/E1/E12/eda16144
6. FAOSTAT. [On-line database]. – Access regime: http://faostat.fao.org/
7. UN Commodity Trade Statistics Database (UN Comtrade) [On-line database]. – Access regime: http:// www. comtrade. un. org. United Nations Commodity Trade Statistics/Database

УДК 911.3

Супрун Ю.Г., Смирнов І.Г.

КРАЇНИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПІВНОЧІ В ПРОЕКТАХ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

В статті розкрито основні положення європейської транспортно-логістичної політики щодо інтеграції країн Північної Європи в систему транс'європейської транспортної мережі (TEN-T), розглянуто основні програми та проекти Європейського Союзу щодо розвитку транспортної інфраструктури країн-членів цієї організації та сусідніх держав.

Ключові слова: Європейська транспортна політика, транс'європейська транспортна мережа, програми фінансування, пріоритетні проекти, інтермодальні перевезення, мультимодальні маршрути.

Статья содержит основные положения европейской транспортной политики относительно интеграции государств Северной Эвропы в ситему трансъевропейской транспортной сети (TEN-T); рассматриваются основные программы и проекты Эвропейского Союза, которые касаются развития транспортной инфраструктуры стран-членов ЕС, а также соседних государств, не входящих в состав этой организации.

Ключевые слова: Европейская транспортно-логистическая политика, трансъевропейская транспортная сеть, программы финансирования, приоритетные проекты, интермодальные перевозки, мультимодальные маршруты.

The article reveals the main provisions of European transport policy for the integration of the Nordic countries in the trans-European transport network system (TEN-T),

considers major programs and projects of the European Union for the development of transport infrastructure of member countries of the organization and its neighboring states.

Key words: European transport and logistics policy, trans-European transport network, funding, priority projects, intermodal traffic, multimodal routes.

Постановка наукової проблеми. Останнім часом, особливо в контексті розширення на схід, Європейський Союз зіткнувся з низкою проблем в сфері транспортно-логістичної діяльності, що є наслідками дисбалансу транспортних систем окремих держав. Щоденно близько 7,5 тисяч кілометрів європейських доріг блокуються «пробками», що спричиняє значні перевитрати пального, негативно впливає на довкілля внаслідок збільшення викидів вуглекислого газу. Дорожньо-транспортні пригоди на автошляхах Європи забирають життя 50 тисяч осіб щороку. Основною причиною цього є транспортна перевантаженість окремих територій і напрямків, особливо – автомагістралей, деяких ділянок залізничної мережі, міських доріг, аеропортів тощо, що, окрім перелічених вище наслідків, знижує ефективність використання транспортних послуг, викликає суттєві економічні втрати, зниження якості життя населення та погіршення транспортного забезпечення низки периферійних територій.

Саме для того, щоб міжнародні коридори, магістралі та шляхи грали роль локомотивів економічного росту ЄС і виникає потреба реалізації нових високотехнологічних проектів, що в статті розглядаються в контексті їх виконання державами Північної Європи, оскільки ці країни є яскравим зразком того, яким чином інтегруються в Європейську транспортно-логістичну систему держави-члени Євросоюзу та країни, які не входять до цієї організації. Держави Північної Європи – приклад країн, що володіють розвиненою транспортною мережею, представленою розвинутими в повній мірі всіма видами транспорту та якісною інфраструктурою, що, не зважаючи на це, потребують подальшої реорганізації та модернізації в рамках європейських проектів.

Літературні джерела та публікації з теми статті в основному охоплюють теоретичні розробки з транспортно-логістичної інтеграції в Європі та стосуються аналізу сучасної транспортної політики Європейського співтовариства, оцінки її реалій та подальших перспектив. Праці з даної тематики належать І. Смирнову, Я.Олійнику [1], С.Паппасу [2], В.Дергачову [10], Т.Шалденковій [11] та ін. При написанні статті також використовувалися електронні джерела - матеріали офіційних сайтів Європейського Союзу, Європейської Комісії та офіційні сторінки транспортних проектів Європейського співтовариства [3;4;5;6]

Метою статті є розкрити основні напрямки розвитку транспортно-логістичної мережі та транспортно-логістичну політику держав Північної Європи; розкрити сутність та важливість основних проектів ЄС, що здійснюються в регіоні; обґрунтувати доцільність стратегії та транспортно-логістичної діяльності Європейської спільноти в даному напрямі та окреслити очікувані її результати.

Виклад основного матеріалу. Транспортна інфраструктура виступає одним з найважливіших елементів розвитку світових продуктивних сил. Вона функціонує за законами еволюції світового господарства та здійснює сама вплив на його розвиток. Завдяки розвитку міжнародного транспорту розширюються масштаби міжнародних взаємин, збільшуються обсяги світової торгівлі, залучаються в міжнародні економічні, науково-технічні та культурні контакти нові території, країни та народи. Крім цього розвиток транспортної галузі відіграє важливу роль в процесах налагодження зовнішніх та внутрішніх економічно-соціальних зв'язків, підтримання високого економічного рівня розвитку держав, міжнародної інтеграції. Транспорт активно сприяє інтернаціоналізації та глобалізації міжнародних економічних відносин. Саме тому особливих успіхів у координації транспортно-логістичної стратегії досягли країни ЄС. Ця стратегія отримала назву Єврологістики і розглядається як інфраструктурна основа та важлива складова процесу євроінтеграції [1, ст.223].

Можна сказати, що ЄС створив і продовжує розбудовувати інтегрований простір трансопортно-логістичних потоків (матеріальних, інформаційних, фінансових). Процеси функціонування і розвитку такого простору мають транспортно-логістичну інфраструктурну основу і створюють передумови для формування єдиної транспортно-логістичної системи (ТЛС) Європи в цілому, а не лише країн ЄС. Саме тому ЄС провадить активну транспортно-логістичну політику, що має метою забезпечення високих стандартів безпеки транспортних мереж, високої якості надання послуг, оптимальне використання інфраструктури, застосування інноваційних екологічних технологій та сприяння подальшій інтеграції сусідніми державами. Пріоритетним завданням в рамках реалізації вказаних цілей є створення транс'європейської транспортної мережі – TEN-T (англ. The Trans-European Transport Networks), яке заплановане у зв'язку з очікуваним подвоєнням транспортного трафіку між державами-членами ЄС до 2020 р. Прив'язуючись до конкретних проектів, TEN-T-політика, перш за все, передбачає розвиток інтермодальних перевезень та зміну співвідношення між різними видами транспорту в структурі пасажирських та вантажоперевезень. Це викликано тим, що основне навантаження приходиться на автошляхи, що є помітною перепоною європейській мобільності. Так, автомобільний транспорт займає 44 % усього ринку вантажних перевезень, у порівнянні з 8 % залізничного й 4 % річкового транспорту; 79 % пасажирських перевезень здійснюються автомобільним транспортом, 6 % – залізничним і 5 % – повітряним транспортом [2]. Тому будівництво та модернізація автомобільних доріг не домінує в європейських програмах розвитку інфраструктури, а в центрі транспортної ініціативи ЄС знаходяться залізнична інфраструктура для великих західноєвропейських країн, внутрішні водні шляхи сполучення, що приваблюють надлишковими потужностями, низьким енергоспоживанням, потенціальними

можливостями взаємодії з інтермодальними вузлами, та організація морських перевезень, що особливо актуальна для країн з розвиненим портовим господарством. Особливо чітко ця особливість прослідковується на прикладі країн Європейської півночі, що мають багато спільних рис господарства. Всі вони належать до групи високорозвинених держав, що займають чільне місце в системі зовнішньоекономічних зв'язків регіону, а відповідно і мають потреби в забезпеченні великих обсягів перевезень. Оскільки Данія, Швеція, Фінляндія, Норвегія мають широкий вихід до морів, а Ісландія взагалі являється острівною державою, то особливе місце в їх господарстві займають саме морський та повітряний види транспорту, як основні шляхи доступу. Цей фактор дозволяє впроваджувати різноманітні програми розвитку в рамках транспортної політики Євросоюзу на території Данії, Швеції та Фінляндії, а також залучати до своїх проектів сусідні країни, що не входять до даної європейської організації – Норвегію та Ісландію. На сьогоднішній день в рамках програми TEN-T фінансується близько 30 проектів, частина з яких мають пріоритетне значення для країн Півночі. Найбільш актуальними розробками відзначаються три з них, які ґрунтуються на узгодженні заходів, що вживатимуться найближчими роками в сфері розвитку автомобільного, залізничного та морського транспорту. Основні з них наведено у формі таблиці.

Таблиця 1.

Транспортно-логістичні проекти ЄС щодо розвитку TEN-T мережі держав Північної Європи

№	Назва проекту	Переклад назви українською та зміст проекту	Держави-учасниці	Період реалізації	
				Початок	Завершення
1	The Hydrogen Infrastructure for Transport	«Воднева» інфраструктура для транспорту. Передбачає стратегічні етапи для переведення частини транспортних засобів на альтернативне (водневе) паливо та організації мереж місцевих станцій заправки воднем- Hydrogen Refuelling Stations (HRS), що забезпечить вищу мобільність та збільшення дальності поїздок за рахунок раціонального розміщення точок заправки і обслуговування (так званих хабів)	Нідерланди, Франція, Данія, Швеція	квітень 2012	грудень 2014

		європейського значення в межах TEN-T мережі: Роттердам, Ольборг та Фредеріка.			
2	Facilitating and speeding up European Rail Traffic Management System deployment	Покращенння і прискорення розвитку Європейської системи управління залізничним транспортом - проект передбачає надання європейської підтримки в сфері розвитку залізничної мережі шляхом вдосконалення технічної специфікації та експлуатаційної сумісності залізниць, розробки технологій для координації руху поїздів в автоматичному режимі з метою підвищення продуктивності залізничних каналів зв'язку	Бельгія,Іспанія, Німеччина, Фінляндія, Італія, Австрія, Франція, Великобрит., Данія,Польща, Швеція	січень 2011	грудень 2014
3	Study and implementation of major parts of the Corridor Freight Regulation 913/2010	Дослідження та реалізація основних частин Правил вантажних перевезень в межах транспортних коридорів. Використовуючи концепцію європейських транспортних коридорів для вантажоперевезень проект здійснюється Залізничною мережею Європи (Rail Net Europe (RNE)) і підтримується 38 членами цієї організації. Основні напрямки діяльності: управління транспортними коридорами, координація торгівельних операцій	Австрія, Німеччина, Данія, Бельгія, Словенія, Нідерланди, Великобританія, Словаччина, Італія, Угорщина	Травень 2011	грудень 2013
4	Motorways of the Sea	«Морські автостради». Це – один із наймасштабніших варіантів переформатування сучасного становища транспортної мережі Скандинавії, що містить в собі ще кілька			

		різнопланових стратегій, що грунтуються на цілі ЄС щодо досягнення чистої, безпечної і ефективної транспортної системи. Концепція спрямована на створення нових інтермодальних морських логістичних ланцюгів, щоб домогтися структурних змін в організації перевезень. Це також допоможе реалізації політичних ініціатив європейського морського простору без бар'єрів, морської транспортної стратегії на 2018 рік і зробить позитивний внесок у скорочення викидів парникових газів (CO2), що має першочергове значення в контексті зміни клімату			
4	LNG in Baltic Sea Ports	СПГ-термінали в портах Балтійського моря. Мета проекту – шляхом обміну знаннями між 8 балтійськими портами (Орхус, Хельсінгборг, Гельсінкі, Мальме-Копенгаген, Таллінн, Турку, Рига, Стокгольм) з 5 країн досягнути покращення процесу планування та побудови інфраструктури для зберігання скрапленого природного газу. В рамках проекту планується зробити значний внесок у реалізацію Стратегії Балтійського моря, що передбачає побудову на даній території моделі регіону з «чистою доставкою» тобто, зі зниженим впливом морського транспорту на навколишнє середовище.	Данія, Латвія, Швеція, Фінляндія, Естонія, Польща	січень 2012	грудень 2014
4	On Shore Power	Берег постачання -	Данія,	квітень	грудень 2014

	Supply - an integrated North Sea network	інтегрована мережа в Північному морі. Мета проекту – створення мережі «прибережного постачання» вантажних терміналів, що включає в себе створення споруд та інфраструктури, необхідної як на суші, так і на борту суден для вирішення стандартних проблем, що дозволили б суднам бути з'єднаними з береговими потужностями близько 100 годин на тиждень і таким чином зробити вагомий внесок у зменшення частки викидів забруднюючих речовин від допоміжних двигунів, в порівнянні з кількістю викидів під час стоянки. Проект вирішує екологічні проблеми морських магістралей, сприяє додатковій декарбонізації транспорту. Побудовані установки біля причалів мають бути доступні для всіх перевізників в цілях забезпечення максимальної екологічної вигоди установки	Швеція, Бельгія, Великобританія	2012	
4	Green Bridge on Nordic Corridor	«Зелений» міст Північного коридору. Завдання проекту: обладнання великих вантажо-пасажирських ролкерів спеціальними мультидвигунами з метою очищення вихлопних газів та підготовка Балтійського коридору до експлуатації кораблів нового покоління: забезпечення максимальної ефективності портових операцій, реконструкція поромних причалів, корекція умов	Німеччина, Швеція	січень 2011	грудень 2014

		судноплавства в окремих портах (порт Треллеборг: реконструкція хвилерізів, контроль глибини тощо). Проект включає в себе також установку берегової електрики в портах Травемюнде і Трелеборг. Цілі: екологічна модернізація, збільшення продуктивності, розширення можливостей інтермодального терміналу в Ростоку і Трелеборгу, інтеграція модернізованих морських послуг в рамках мультимодальних транспортних ланцюжків, збільшення частки комбінованих залізнично-морських транспортних рішень і зниження завантаженості доріг вздовж Північного коридору.			
4	TrainMoS	Підготовка в рамках «Морських магістралей». В процесі реалізації проекту передбачається підтримка і навчання людських ресурсів, задіяних в експлуатації морських магістралей; створення і визначення цілей майбутніх відкритих віртуальних університетів MoS; розвиток бази знань MoS на рівні університетів ЄС, організація електронного навчання.. В програмі беруть участь університети семи держав-учасниць проекту, студенти яких, як передбачається, створюватимуть основу для розробки і тестування європейських академічних модулів з дисциплін, що мають задовольняти	Італія, Греція, Іспанія, Португалія, Бельгія, Німеччина, Швеція, Великобританія	січень 2011	вересень 2013

		потреби суб'єктів транспорту в галузі вантажоперевезення. Передбачається піднімати такі теми: портові термінали, «розумні міста» та «інтелектуальні порти», «зелені порти», комплексний та стійкий розвиток логістики, мультимодальна економіка транспорту, безпека, логістичні ланцюжки та мультимодальна інтеграція.			

Авторська розробка за матеріалами [3].

Крім перелічених напрямків транспортно-логістичної політики, країни Півночі Європи залучені ще до багатьох програм, які, на відміну, від стратегічних проектів TEN-T, розповсюджуються і на держави, що не є членами ЄС – Норвегію та Ісландію.

Міжнародним проектом Європейського Союзу в області транспорту та логістики є партнерство «Північного виміру», що охоплює Данію, Ісландію, Норвегію, Фінляндію, Швецію, Латвію, Литву, Естонію та Росію. Його діяльність спрямована на вирішення спільних проблем та укріплення діалогу і співпраці між ЄС та його північними державами-членами, країнами Європейської економічної зони (Норвегія, Ісландія) та Росією. Ціллю створення партнерства було вдосконалення, відповідно до екологічних норм і потреб регіону, основних транспортних комунікацій і логістичних зв'язків в цілях стимулювання стійкого економічного зростання на місцевому, регіональному та глобальному рівнях шляхом зосередження на обмеженій кількості інфраструктурних проектів.

Іншим пріоритетним проектом програми TEN-T є «Nordic Triangle» (Північний трикутник) , що являє собою транс'європейську вісь, яка з'єднує столиці Данії, Норвегії, Швеції, Фінляндії і Санкт-Петербург. Мультимодальні схеми проекту обумовлюють будівництво та модернізацію залізничної, автомобільної та поромної інфраструктури, що покращить якість пасажирських і вантажних перевезень з північного регіону в Центральну Європу, країни Балтії та Росію [4].

Важливою програмою Європейського Союзу, спрямованою на фінансування проектів, які дають змогу перерозподілити використання вантажного транспорту з доріг на морські, залізничні та внутрішні водні шляхи є програма Marco Polo. Послідовне виконання всіх передбачених в ній заходів за основну мету ставить зменшення кількості вантажівок на дорогах і, отже, меншу кількість пробок, зниження рівня забруднення, а також підвищення надійності та ефективності перевезення вантажів.

Головною особливістю програми Polo є те, що країни, які межують з ЄС, тепер також мають право на фінансування, якщо вони підписали відповідні угоди про асоціацію. Таким чином частиною цієї схеми вже стали Норвегія, Ліхтенштейн та Ісландія. На період 2008-2013 років на розробку і фінансування різних проектів заплановано виділити близько € 450 млн. [5].

14 % цього обсягу припало свого часу на один з найбільших проектів розвитку інфраструктури в Європі - The Scandinavian Shuttle. Він був покликаний створити «життєздатний» коридор вантажних залізничних перевезень між континентальною Європою і Скандинавією, який би забезпечував проходження та обслуговування залізничних составів фіксовану кількість разів щоденно, забезпечуючи вчасні та мінімальні терміни поставок товарів в обох напрямках. За умовами проекту кожен контейнер чи причіп оснащується мобільним телефоном з підтримкою модулів GPS-навігації, що дозволяє визначати положення транспортного засобу в часі, близькому до реального та передавати інформацію до контрольного центру управління. Локомотиви составів укомплектовуються спеціальними світчами для переключення з датських на шведські джерела електропостачання на середині тунелю та автоматичними системами контролю руху поїздів – Automatic Train Control (ATC). Основною перевагою коридору є те, що він пролягає через найкоротший шлях - безперервну лінію Великого Бельту – Ересуннський міст – один з найбільших завершених інфраструктурних проектів ЄС, адже раніше основним варіантом переміщення товарів для перевізників було комбінування вантажних автомобільних перевезень та поромних переправ між Німеччиною та Швецією. Тепер щорічно таким способом здійснюються величезні об’єми перевезень - 923 млн. тонно-км. [6].

Як зазначалося раніше, доцільність залучення держав до певних проектів визначається не лише умовами їхньої інтеграції, але й іншими особливостями, зокрема, географічним положенням. Подібним прикладом слугує Європейська програма TEDIM - Telematics in Foreign Trade Logistics and Delivery Management – одне з найбільш цікавих і комплексних рішень в розвитку міжнародної торгівлі і логістики. Під її егідою об’єднано кілька стратегічних проектів, затверджених ЄС в контексті розвитку інфраструктури в районі Балтійського моря. Тут особлива увага приділяється морській контейнерній торгівлі і морському транспорту, завдяки центральній ролі, яку відіграє цей вид перевезень в торговому обміні між Росією та країнами ЄС, а також залізничним перевезенням, оскільки в Фінляндії та країнах Балтії використовується той же залізничний стандарт, що і в Росії. До інших важливих питань, що порушуються, відноситься співробітництво митних служб, а також стандартизація і єдине управління системами логістики. Особлива увага приділяється стеженню за вантажопотоками і безпеці. Протягом семи років існування програми TEDIM в її рамках розроблено вже більше тридцяти

проектів, учасниками яких на сучасному етапі є Росія, Фінляндія, Німеччина, Естонія, Латвія, Польща, Швеція, Данія, Литва [7].

Подібна програма, що діє вже протягом 5 років і затверджена на період до 2013 р. – «Про розвиток регіону Балтійського моря». Вона покликана сприяти регіональному розвитку через транснаціональне співробітництво і має 4 напрямки діяльності, одним з яких є вдосконалення транспортної інфраструктури. В зв'язку з цим розроблена низка проектів: TransBaltic, East West Transport Corridor II, Rail Baltica Growth Corridor, Baltic.AirCargo.Net, BSR InnoShip, Bothnian Green Logistic Corridor, Amber Coast Logistics. Вони спрямовують зусилля країн-учасниць на створення інтегрованої транспортної системи в регіоні Балтійського моря, поліпшення транспортного сектора вантажних авіаперевезень, співробітництво з ціллю зменшення суднових і портових викидів, створення системи «зелених» транспортних коридорів та «коридорів зростання та інновацій».

Найвідомішим у Програмі розвитку Балтійської транспортної мережі є проект SCANDRIA, який об'єднав одинадцять країн басейну Балтійського моря. Його мета – спільний пошук рішень для спільних проблем держав-учасниць, підвищення ефективності інфраструктурних перевезень пасажирів і вантажів, доступності регіональних економічних потенціалів, створення ефективних і мультимодальних логістичних ланцюгів і модернізацію даного транспортного коридору. Scandria сприяє поліпшенню внутрішньої і зовнішньої доступності регіону Балтійського моря шляхом поліпшення зв'язку від Скандинавії до Центральної і Південної Європи [9]. Таким чином, всі заходи, що вживаються задля вдосконалення транспортної мережі, так чи інакше ведуть до формування єдиної, але відкритої для країн-сусідів транспортно-комунікаційної та логістичної мережі Європи, що повинно значно покращити ефективність її функціонування.

Висновки. Високотехнологічні проекти в рамках спільної транспортної політики країн Північноєвропейського регіону забезпечують розвиток нових інформаційно-комунікаційних технологій , вдосконалення управління різними видами транспорту, створення єдиної мережі транспортних шляхів, що об'єднує всі країни Європи – як держави-члени ЄС, так і країн-сусідів. Оскільки в країнах Північної Європи основні обсяги вантажоперевезень є прерогативою морського транспорту, то великий акцент в розвитку TEN-T мережі робиться саме на розвитку цього виду комунікацій (проект MoS), адже зручне розміщення портів, ефективність їхньої роботи та гарне сухопутне сполучення завжди підтримуватимуть економічний ріст держав регіону та їх роль в системі світового господарства. На другому місці стоять проекти з розвитку залізничного та автомобільного транспорту (RTMS, RNE).

Використані джерела:

1.Олійник Я.Б. Міжнародна логістика: навчальний посібник/ Я.Б.Олійник, І.Г.Смирнов. - К.: Обрії, 2011. – 544 с.

2.Паппас С. Транспортна політика ЄС: навч. посіб. /С.Паппас. - К. : ІМВ КНУ ім. Тараса Шевченка, 2004. - 80 с.
3.Transport infrastructures - TEN-T. Priority Projects. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: http://ec.europa.eu/transport/themes/infrastructure/ten-t-implementation/priority-projects/index_en.htm
4.Priority Project 12. Nordic Triangle railway/road axis. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: http://tentea.ec.europa.eu/en/ten-t_projects/30_priority_projects/priority_project_12/priority_project_12.htm
5.Програма фінансування марко Поло. – Виконавча агенція конкурентоспроможності та інновацій. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: http://ec.europa.eu/eaci/mp_en.htm
6.Fixed link delivers the goods. Scandinavian Shuttle. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: http://ec.europa.eu/transport/marcopolo/files/success-stories/catalyst_action_scandinavian_shuttle_en.pdf
7.И. Кабашкин. Проекты телематики и логистики в решении транспортных проблем региона Балтийского моря. – Балтийский курс. - Международный журнал для деловых людей- осень, 2002. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: http://www.baltic-course.com/archive/rus/index.htm-read=16.htm
8.Baltic Sea Region. Programme 2007-2013/ Проект SCANDRIA. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: http://eu.baltic.net/Project_Database.5308.html?contentid=26&contentaction=single
9.Baltic Sea Region Programme. – офіційний сайт проекту SCANDRIA. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: http://www.scandriaproject.eu/index.php?option=content&id=80
10. Дергачев В. Геополитическая трансформация международных транспортных коридоров/ Владимир Дергачев// Вестник аналитики. - 2006. - № 3.
11. Шалденкова Т.Ю. - Транспортная система ЕС: современные тенденции развития. - Вестник СПбГУ, 2003г.

УДК 911.3

Яценко Б.П., Чичкань А.І.

ГЕОГРАФІЧНІ НОМЕНКЛАТУРНІ ТЕРМІНИ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПОДІЛУ ТА СИСТЕМА АДРЕСАЦІЇ В ЯПОНІЇ

Географічні номенклатурні терміни адміністративно-територіального поділу інтродукувалися в систему географічних назв Японії протягом більш ніж тисячі років. Частина з них прийшла з китайською ієрогліфікою із вже усталеними значеннями географічних місць – населених пунктів, територій різного ієрархічного рівня, стратегічних напрямків-шляхів тощо. До них додалися терміни, що відображали вже японські реалії. На відміну від номенклатурних термінів, що супроводжують фізико-географічні об’єкти (див. на приклад 1.), вони доволі рідко органічно входять в склад топонімів, формуючи нову географічну назву. (Хоч приклади такі є: Хоккайдо, Токайдо, Сікоку, Кокуфу, Беппу, Хонсю та ін.). Але номенклатурні терміни цього типу відіграють виключно важливу роль в формуванні системи адресації в країні. Ієрархія географічних місць в системі адміністративно-територіального поділу визначає алгоритм формування адреси в більшій мірі, ніж ми звикли бачити це в європейських мовах. Адміністративних одиниць найвищого рівня є в Японії чотири різновиди: ТО, ДО, ФУ, КЕН. КЕН-43. Вони були утворені

під час адміністративної реформи 1872 року після реорганізації старих феодальних володінь і термін КЕН застосований для нових територіальних одиниць приблизно відповідає поняттю «префектура» в європейських країнах. Тоді ж були утворені столичні округи ТО (Токіо) та ФУ (Осака, Кіото). ТО (по кунному читанню міяко) завжди означав «столиця», в назві Кіото (старої столиці країни) він входить в склад топоніма, а при назві Токіо (столиця після революції Мейдзі) він стоїть як номенклатурний термін (Токіо – то). При назвах Осака і Кіото застосовано номенклатурний термін ФУ запозичений із Китаю ще у восьмому столітті, де він означав область 1-го розряду (що відігравала підвищену політичну та економічну роль). Термін ДО теж був запозичений в ранньому середньовіччі при запроваджені на японських теренах китайської системи стратегічних напрямків-доріг. (Ще з тих часів збереглися географічні назви Токайдо, Тосандо - «східна морська дорога», «східна гірська дорога» тощо). Під час вищезазначеної адміністративної реформи він був використаний із дещо іншим функціональним наповненням: острів Едзо, тоді ще мало заселений, став губернаторством Хоккайдо («північна морська дорога»), територією активного господарського освоєння (див. рис. 2). Нині Хоккайдо – єдина територіальна одиниця І-го порядку в Японії поділена на округи – ТЬО, що залишилися з часів піонерного освоєння території. На наступних адміністративних рівнях в кожній префектурі, столичному районі та окрузі на Хоккайдо існує дві адміністративні вертикалі – міського розселення і сільського розселення. (див. рис. 1.).

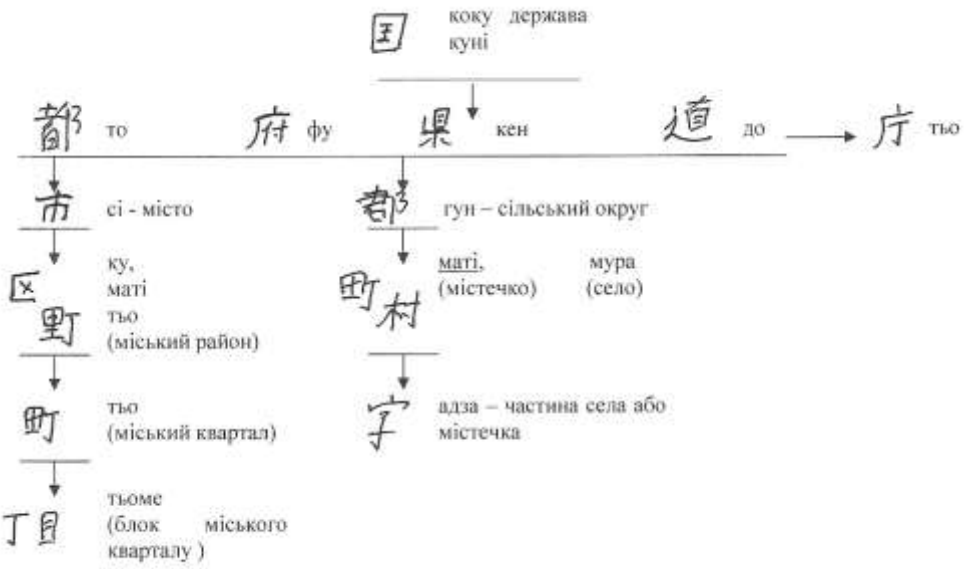

Рис.1. Одиниці адміністративно-територіального поділу Японії

У місті географічні назви районів, округів, кварталів супроводжуються відповідними номенклатурними термінами. Наприклад: Комаба-тьо, Мегуро - ку, Токіо (адреса кампусу, де розташовані гуманітарні факультети Токійського університету). В сільській місцевості номенклатурні терміни супроводжують назву сільського округу (гун) та

містечка (маті) або села (мура). При адресації територіальні блоки нижчих ієрархічних рівнів та номери будинків мають тільки цифрове позначення. Якщо потрібний вам будинок знаходиться в міському кварталі, поділеному на блоки і під блоки, то поштова адреса набуває, наприклад, такого вигляду: 3-5-31 Нісі-Адзабутьо, Мінато-ку, Токіо (адреса посольства України в Японії).

Поштова адреса в Японії складається з назви префектури; назви муніципалітету або великого міста; назви спеціального району, який має статус міста; назви району в місті та трьох номерів: району, блоку, будинку. Тепер звернемо увагу на ряд реалій пов'язаних з «номерною» частиною адреси в Японії. Ситуація перша. Ви знаходитесь на невеликій вулиці і сподіваючись визначити своє місцеположення звертаєтесь до перехожого із запитанням «Яка назва цієї вулиці?». Він трохи здивований і подумавши відповідає: «Це – блок №8, а там – блок №9 району (тьо). Майже по всій Японії невеликі вулиці не мають назв, а блоки мають кожен свою цифру!».

Таким чином людині Заходу важко відразу знайти потрібну адресу. Але тут ви помічаєте ще одну дивну особливість – нумерація будинків вздовж вулиць ведеться не по черзі, а на перший погляд безсистемно. Стоїмо, наприклад, біля вокзалу Уено на розі вулиць з географічними назвами – Сьова-дорі та Асакуса-дорі. За спиною будинки №19 (це наш готель) та 18, на протилежному розі №/№ 3,4 і т.д., рухаємось на південь і вздовж цієї вулиці – знову №19 і 18! Отже нумерація будинків вздовж вулиці не має ніякого відношення до цієї вулиці. Просто в даному разі це номери будинків, що відносяться до сусідніх блоків, відповідно Хігасі Уено №/№ 2,3 і 4.

Справа в тому, що згідно з історичною традицією межами земельної ділянки кожного блоку були прилеглі вулиці або транспортно недоступні перешкоди (річка, полотно залізниці, крутий схил тощо). Нумерація ж будинків формувалася по периметру блоку. То ж цілком природно, коли будинки з сусідніми номерами опиняться на різних вулицях або на одну магістральну вулицю «вийдуть» різні номери будинків блоку. Це ускладнює пошук адреси. Для того, щоб знайти потрібний будинок, часто дають візитки з адресою та детальною картою-орієнтиром, призначаючи найпримітніші сусідні будівлі. Найчастіше гарним орієнтиром слугують кафе, ресторани, магазини тощо.

Протягом століть забудова блоків в містах велася вкрай хаотично. Земельний наділ (а відповідно і будинок) №1 міг з'явитися в одному куті периметра, а №2 – в зовсім протилежному. Відповідно, фасади будівель виходили на зовсім різні вулиці. Далі між ними могли з'явитися №/№ будівель зовсім безсистемно. В сільській місцевості, де, як відомо, розповсюджені т.зв. «шнуркові» системи розселення (вздовж доріг на рівнині або вздовж річкових долин в горах), номери садиб в адза теж формувалися згідно послідовності виділення земельних участків. Тож хаотичність системи адресації там теж присутня.

В другій половині 20-го ст. японці усвідомили необхідність певної стандартизації та підпорядкованості системи адрес.

В принципі, адреса в Японії нині складається з 3 елементів:

1. Назва адміністративного району: префектури, муніципалітету тощо.

2. Назва району: назва району, оточеного дорогами, річками і т.д.

3. Номери блоків та будинку.

Номери блоків формуються згідно:

- Реформи системи земельного кадастру
- Систематичної системи нумерації

1. Реформа системи земельного кадастру

Служба записів актів громадського стану (ЗАГС) при Міністерстві юстиції управляє процесом присвоєння номерів земельним ділянкам та занесення їх у земельний кадастр. ЗАГС також контролює технічні характеристики будівель. В принципі, оскільки реєстраційний номер будівлі такий самий як і номер ділянки, на якій він розташований (винятком може бути будинок на множині ділянок) та система адрес – це не послідовні номери, навіть, якщо номери ділянок розташовані в одному районі Тьо (або Адза в сільській місцевості). Номер іноді має розгалуження (наприклад: 10-1; 15-2), яке виникало в результаті поділу ділянки, такий номер адреси називається «Банті». Оскільки земельний кадастр має більш ніж 100-річну історію, іноді змінюються райони Тьо в місті та адза в сільській місцевості, відбувається перезабудова ділянок і т.п. Це часто призводить до несистематичної та непослідовної структури адрес.

2. Систематична система нумерації

Масштабна забудова території призводить до зменшення послідовності та системності адрес, особливо в міських районах. Це є причиною значної плутанини.

З цієї причини, в 1962р. був створений акт вдосконалення системи нумерації будинків, яка не залежить від системи реєстрації землі (Акт індикації адрес). Ця система індикації адрес спочатку застосовувалась до щільно урбанізованих територій із заплутаною адресацією. Згодом цю систему ідентифікації стали використовувати при реалізації проектів масштабного освоєння землі та землеустрою. Як правило, вона застосовується до частини муніципалітету, а не на весь муніципальний район. Нові індикатори адреси мають вказувати назву об’єкту, його номер, дату реєстрації і т.д. Крім того, закон визначає, що назви Тьо або Адза повинні впроваджуватися при максимальному збереженні географічних назв. Це потрібно для збереження історичних топонімів. (Була навіть додана поправка до акту, про необхідність збереження географічних назв тому що вже були приклади судових розглядів щодо зміни географічної назви в минулому). Акт дозволяє муніципалітету вибирати блок-систему, адрес чи систему, базовану на основі вулиць. Стосовно блоку на основі системи адрес, Гайку (блок) займає кожний невеликий земельний учасник,

оточений дорогами, залізницею і т.д. В Тьо або Адза нумерація блоків йде по периметру послідовно 1,2,3…і т.д. Починається від базового місця, яким може бути офіс муніципальної адміністрації або інший помітний об'єкт. В блоках також звичайні номери (1,2,3 і т.д.) або коди йдуть по периметру блоку, виділяючи регулярні відрізки (10-15 метрів) в напрямку за годинниковою стрілкою від кута, який є найближчим до базового місця. Нумерація починається з цього кута. Далі найближчий номер до входу в будинок або головних воріт садиби визначається як Дзюкьо-номер, тобто номер домоволодіння. (див. рис.2).

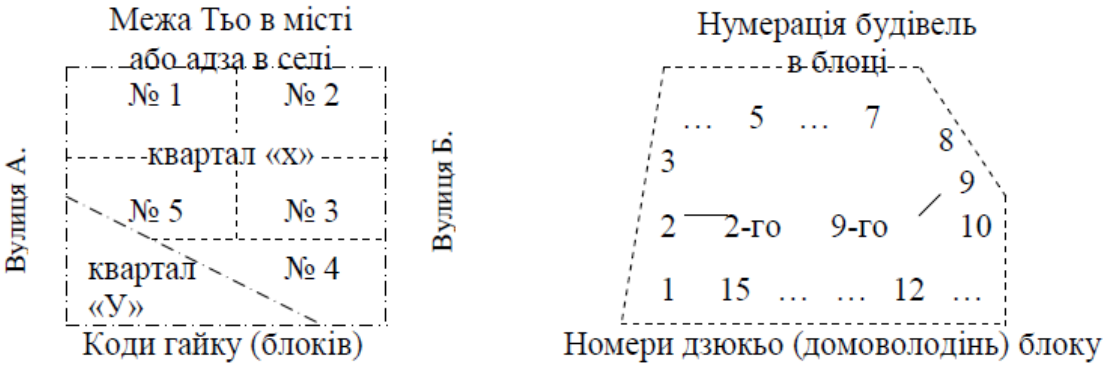

Рис.2. Коди Гайку та Дзюкьо номери

Рис.3. Карта місцезнаходження посольства України в Японії

Дзюкьо номери можуть і не бути послідовними, оскільки номер присвоюється на кожному черговому відрізку земельної ділянки, а фасад

будинку може займати і декілька таких відрізків. Можна сказати, що блок-система адрес є певним видом лінійної системи відліку по периметру або вздовж периферійних доріг. Закон також дозволяє використання вуличної системи адрес, однак, тільки окремі муніципалітети її прийняли. Отже, японська система адрес відрізняється від Західної. Вона не на стільки система, послідовна, але важливо, що географічні назви, які мають давню історію зберігаються перебувають у віданні муніципалітетів відповідно до законодавства. В розробленому міжнародному стандарті для адрес, теж вимагається, щоб система адрес та географічні назви були глибоко пов'язані з культурними, історичними, соціальними та правовими системами території країн. А тепер наведемо конкретний приклад орієнтування в японському великому місті. Отож, уявімо, що у вас виникла потреба відвідати посольство України в Японії. (Як відомо, географію можна й не вчити якщо візники є, але цікавіше добратися на своїх, на двох). Адресу ви знаєте, то ж по карті зможете визначити, що квартал Нісі-Адзабу-3 знаходиться на півдорозі між станціями Роппонгі та Хіроо лінії метро «Хібія». На місці лише залишається знайти дорогу до блоку №5 в цьому кварталі. Дивимось по карті кишенькового атласу Токіо або спитайте у полісмена – у них у всіх є атласи Токіо (див. рис.3).

Від станції Роппонгі по неширокій вулиці TV Asahi, залишаючи ліворуч п'ятизірковий готель Grand Hayatt, спускаєтесь або від станції Хіроо по тій же вулиці, залишаючи праворуч супермаркет «Адзабу» (N.B. найкращий в Токіо вибір європейських продовольчих товарів) та парк, піднімаєтесь до будинків 5-го блоку. № 31-й в глибині блоку – невеликий ошатний будинок з синьо-жовтим прапором на фасаді.

Використані джерела:
1. Яценко Б.П. Інтродукція географічних номенклатурних термінів в японській топоніміці. Матеріали конференції по топоніміці. Київський національний університет, - Київ, 2012р. квітень.
2. Яценко Б.П. Географічні назви регіонів Японії як дзеркало еволюції територіальної організації суспільства. XV сходознавчі читання А.Кримського, - Київ, 2011р. с.228-231.
3. Kazuhiko Akeno. Geographical Survey Institute, Ministry of Land, Infrastructure and Transport, Japan. 2008.
4. Bilingual Atlas of Tokyo. Tokyo 2012. p.47
5. Change Request for enhanced admin structure definition capabilities, ISO/TC204/WG3 SWG3.1 XGDF, 2008.

УДК 911. 9 (477. 52)

Барановська О.В., Рябоконь О.В.

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ НА ФОРМУВАННЯ ОЙКОНІМІВ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Досліджені ойконіми Сумщини, походження яких пов'язане з соціально-історичними подіями, які відбувалися на її території.

Ключові слова: ойконім, посад, слобода, стан, апелятив, топооснова, Сумська область.

Исследованы ойконимы Сумщины, происхождение которых связано с историческими событиями, которые происходили на ее территории.

Ключевые слова: ойконим, посад, слобода, стан, апелятив, топооснова, Сумская область.

Investigated oykonimy Sumy region, the origin of which is associated with social and historical events, which HELD on its territory.

Key words: oykonim, positions, settlement, state, common noun, topoosnova, Sumy region.

Постановка проблеми. Формування ойконімів, походження яких пов'язане з соціально-історичними подіями, відбувалося внаслідок багатовікової взаємодії різних історичних та соціальних факторів. Адже у різні історичні періоди територію області населяли різні племена. Традиції цих племен, мовні особливості, типи поселень, закарбувалися у географічних назвах. Також постійні завойовницькі набіги сусідніх племен і народів мали значний вплив на формування назв населених пунктів області. Саме тому дана категорія ойконімів виступає величезним джерелом інформації для проведення досліджень з історичноі географії.

Під час дослідження ойконіми, в основі яких лежать історичні події, були поділені на декілька груп, а саме: назви, що відображають тип поселення, меморіально-культові, релігійно-культові, іншомовного походження.

Аналіз попередніх публікацій. Дослідженню ойконімів Сумщини присвячена велика кількість робіт географів та краєзнавців. Серед них - Т. Леонтьєва, В. Тюленєва, П. Сапухін, В. Вечерський, В. Бєлашов, М. Акічев, А. Сахно.

Мета статті полягає у дослідженні ойконімів Сумської області, що пов'язані з соціально-історичними подіями. Досягнення даної мети можливе через виконання ряду завдань: вивчення ойконімів Сумщини та встановлення їх зв'язку з соціально-історичними подіями; класифікація назв населених пунктів відповідно до їх походження; встановлення закономірностей поширення ойконімів даної групи на території Сумської області.

Виклад основного матеріалу. Історично Сумщина входила до складу Слобідської України. У XVI – XVII ст. для укріплення південної Московської держави будуються сторожові пости. Посад і слобода – невід'ємні частини укріпленого міста. Слобода, як тип населення, відома з часів дофеодальної Київської держави. З X століття слобода згадується у церковних установах. Інтенсивна поява слобод у регіоні відбувається у XVI – XVII ст. Типи поселень зафіксувалися у власних іменах: село Слобода (Буринський район), село Вільна Слобода (Глухівський район), село Мала Слобода, село Новослобідське (Путивльський район). Термін «слобода» (свобода) є синонімічним до лексеми «воля». Слово «воля» у східнослов'янських мовах означає «бажання, хотіння», «влада, право», «незалежність, свобода». У староукраїнських і старобілоруських пам'ятках «воля» – це «тимчасове звільнення новопоселенців від феодальних повинностей і податків». Також у пам'ятках XVI ст. лексема «воля» неодноразово згадується у функції загальної назви типу поселення:

«волею», осадою на слободу, або слободою називались у XV-XVII ст.. західноруські поселення на, населення яких тимчасово звільнялось від повинностей. Таким чином, «воля», як тип поселення прирівнювалось до «слободи». З апелятивною основою «воля» пов'язані назви таких населених пунктів Сумщини: Вільне (Велико-Писарівський, Конотопський райони), Привілля (Глухівський район) (рис. 1).

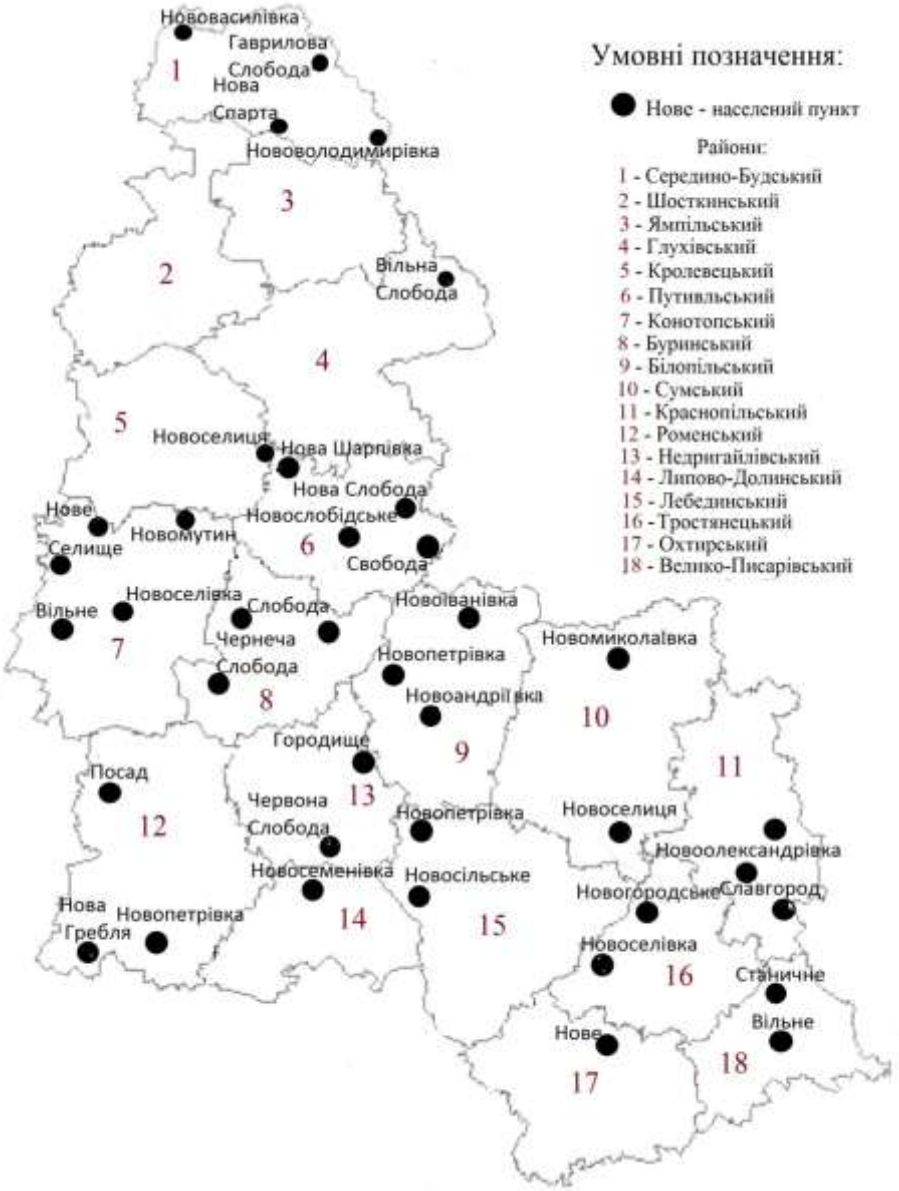

Рис. 1. Ойконіми Сумської області, що успадкували свої назви від типу поселення

Назви населених пунктів Селище, Новоселівка (Конотопський, Лебединський райони), Новоселище (Кролевецький, Сумський райони), мають у своїй основі апелятив «село». Термін «село» має значення «сільське поселення з церквою» або «великий населений пункт на відміну від хутора». У давньоруських пам'ятках лексема «село» функціонує як тип

поселення і форма землеволодіння. Побутував термін «село землі» у значенні «земельне володіння», «селянське господарство[3].

У феодальний період «хутір», як тип поселення, складався у результаті утвердження нових започаткувань в організації земельних відносин. Поряд з общинним землекористуванням виникли однодвірні і малодвірні поселення. Інтенсивного розвитку хутірська система володіння, поселення, землекористування набула в XIV ст., коли південно-руські землі опинились під владою Литви. Великий князь литовський наділяв землею на умовах відбування військової повинності. У результаті общинні поля дробилися на ділянки і закріплювалися за окремими дворами. Освоєння нових земель у південно-руських окраїнах відбулося у результаті розвитку однодвірного землеволодіння служилими людьми. На жаль, у післяжовтневий період внаслідок перейменування населених пунктів стерли з карт Сумщини всі назви з апелятивом «хутір». Про те, що хутірська система активно вторглася у життя, активно впливала на формування відносин, була історично значимою, розповідають найменування об'єктів, найчастіше частин села, наприклад, у Новгород-Сіверському Поліссі: Вознесенський Хутір, Білий Хутір, Хутір Броди, Хуторище, Хуторець. Назви населених пунктів Пустогород (Глухівського району) і Славгород (Путивльського району) мають у основі термін «город», що вказує на тип поселення, можливо, у давню пору. У даний період вони не вважаються поселеннями міського типу в повному його розумінні. «Город» (град) – спільнослов'янське слово, що збереглося у більшості слов'янських мов у різних його варіантах. Початкове його значення «огорожа, паркан», «пор» – городити, градити, огороджувати. Потім воно стало означати «місце з огорожею і оборонними спорудами». З часом городом почали називати поселення на території укріплення. У Тростянецькому районі назва поселення Станова, а у Велико-Писарівському – Станичне, що мають у своїй основі термін «стан», який вказує на тип поселення. Слово «стан» означало «місце зупинки князя під час збору данини». У літописі збереглося свідоцтва про «… путевые или путные станы». У Київській Русі були стани ловецькі та бортні, пов'язані з промислом. У Путивльському районі вулиця, де зупиняються проїжджі, має назву Стани (Макухівка, Юр'єве), тобто вживається у попередньому значенні. Термін «скіт», як тип поселення, в назвах населених пунктів Сумщини не зберігся. Лексема «скіт» відзначена як «тихе місце, монастир»[3]. Історичні події в післяжовтневий період також значно вплинули на зміни географічних назв. Ці дві групи топонімії об'єднуються у релігійно-культові та меморіально-культові ойконіми. У Київській Русі досить часто найменування сіл було за назвами церкви, за назвою престольних свят, так звані релігійно-культові найменування населених пунктів. Наприклад, назва села Вознесенське походить від найменування церкви чи, можливо, релігійного свята Вознесіння, яке буває на Русі у травні-червні; назва села Троїцьке (Середино-Будського району), мабуть, походить від назви церкви або ж церковного свята Троїці, яке відзначалось

у Київській Русі в травні-червні. Але у післяжовтневий період релігійно-культові назви поступаються місцем меморіально-культовим. Яскравим свідченням цього можуть стати населені пункти під назвою Першотравневе, яких у Сумській області налічується шість (Білопільський, Буринський, Конотопський, Лебединський, Тростянецький райони); назви сіл Першомайське, яких у Сумській області два (Глухівський, Путивльський райони), найменування сіл Жовтневе (Білопільський, Буринський, Конотопський, Лебединський, Недригайлівський, Охтирський, Сумський райони); найменування сіл Перше Травня (Білопільський, Глухівський, Сумський райони); назва сіл Радянське (Білопільський, Буринський, Велико-Писарівський, Лебединський, Сумський райони). Кількісний показник однойменних назв свідчить про тенденційність найменувань, які завдавали труднощів, приводили через часту повторюваність до непорозумінь, коли траплялися казуси: людина їде до Першотравневого Тростянецького району, а їй потрібно у Білопільський район. Щоб яскравіше уявити тенденції в перейменуванні сіл у післяжовтневий період, можна навести такі приклади: село Ленінське (Кролевецький район) до 1922 р. мало назву Спаське. (таблиця 1).

Село Перемога (Глухівський район) до 1946 р. мало назву Холопкове, село Червоний Ранок (Кролевецький район) до 1922 р. – Старе Село. Окрему групи становлять ойконіми, походження яких пов’язане з іншомовними племенами. У минулому територія Сумської області була зоною інтенсивних балто-слов’янських та тюркських етнічних і мовних контактів. Слов’янське плем’я сіверян, яке займало Посейм’я на заході, півночі і сході, межувало з іншими слов’янськими племенами, а на півдні контактувало з печенігами і половцями та тюркськими племенами. Проникнення тюркізмів у слов’янські зони відбулося у XII ст. Це давньотюркський пласт назв. Другий період виникнення тюркської ойконімії більш пізній і відноситься до XIII - XIV ст. Посейм’я та території, що до нього прилягають, були розорені під час татаро-монгольської навали. Цей же період характеризується появою багатьох назв тюркського походження. Розмежування давньотюркських і нижньотюркських назв дуже важке. Прикладом поселення, назва якого пов’язана з міграційними процесами, є назва села Курган (Лебединський район). У говірках Сумщини слово «курган» має декілька значень: «насипаний пагорб», «пагорб на відкритій місцевості», «пагорб у лісі», «острів на болоті». Слово проникло із тюркських мов. Початкове значення його «фортеця», «укріплення» (рис. 2). Подібне відбувається і з тлумаченням назви міста Охтирка. Назву перенесено з найменування річки і гори Актир. Це слово тюркського походження і перекладається як «біла скеля», «білий яр», «біла фортеця». Але деякі вчені відносять це слово, а саме його основу до литовської мови. Назва села Курмани, що розташоване на лівому березі річки Сули походить від тюркського терміну «курман» – яр [1]. У Путивльському районі розташоване село Кагань. Назва його утворена від географічного терміна

«кагань». Розташування села цілком відповідає географічного терміна «кагань», від якого пішли назви сіл тюркського походження: Байрак, Куянівка, Тур'я, Туранівка [4]. Польське походження має назва міста Кролевець. З польської мови слово «круль» – означає король. Після візиту польського короля до міста його стали називати Крулевець, що згодом перетворилося у Кролевець [2]. Польське походження також має назва села Жолдаки. В основі даної назви використане польське слово «zold», що означає злотий, золото [1].

Таблиця 1

Класифікація ойконімів Сумської області, походження яких пов'язане з соціально-історисними подіями

Назва району	*В основі назви лежить:*			
	соціально-історичні події			
	тип поселення	*релігійно-культові назви*	*меморіально-культові назви*	*іншомовні назви*
Білопільський	Новоандріївка, Новоіванівка, Новопетрівка.		Жовтневе, Червоне, Перше Травня, Першотравневе, Перемога.	Куянівка
Велико-Писарівський	Вольне, Станичне		Комсомолець, Дружба, Їздецьке, Майське, Радянське	
Конотопський	Вільне, Селище, Нове, Новомутин, Новоселівка	Попівка, Духанівка	Білозірка, Першотравневе, Красне	
Кролевецький	Новоселиця	Покровське	Мирне Ленінське Перемога Піонерське Прогрес Червона Зірка Червоний Ранок Луч	Кролевець
Липово-Долинський	Слобідка, Новосеменівка, Беево -Комуна			Байрак
Охтирський	Нове, Новопострєне		Восьме Березня, Перемога, Піонер	Охтирка
Роменський	Нова Гребля Новицьке Новокалинівка Новопетрівка, Посад		Червоне Червоногвардійське	
Сумський	Постольне Нова Січь Новеньке	Спаське	Червоне Червонопрапорне Червоний Кут	

	Новомихайлівка НовоМиколаївка Новоселиця Новосуханівка		Перше Травня Пролетарське Радянське Ленінське	
Шосткинський				
Буринський	Слобода, Чернеча Слобода, Червона Слобода, Нова Олександрівка, Новий Мир	Успенка, Вознесенка, Воскресенка.	Жовтневе	
Глухівський	Вільна Слобода	Вознесенське	Червона Зірка, Червоне, Червоний Пахарь, Червоне	
Краснопільський	Новоолександрівка, Новодмитрівка, Славгород	Покровка	Миропілля, Миропільське, Майське, Краснопілля	Тур'я
Лебединський	Селище Староново Новопетрівка Новоселівка Новосельське		Дружне Жовтневе Мирне Патріотівка Червоне Першотравневе Радянське Ленінське	Курган, Байрак
Недригайлівський	Городище, Червона Слобода		Жовтневе	Курмани
Путивльський	Стара Шарпівка Свобода Нова Слобода Нова Шарпівка Новослобідське		Червоне Озеро Червонобровкіне Октябрське Партизанське Трудове Красне	Кагань
Середино-Будський	Нова Спарта Нововасилівка Нововолодимирівка Гаврилова Слобода	Троїцке	Перемога Червоне Красний Прогрес	
Тростянецький	Градське Новгородське Новоселівка Станова Новоукраїнка		Радгоспне Першотравневе	
Ямпільський		Рождественське	Октябрщина Майське Об'єднане Комінтерн	Туранівка

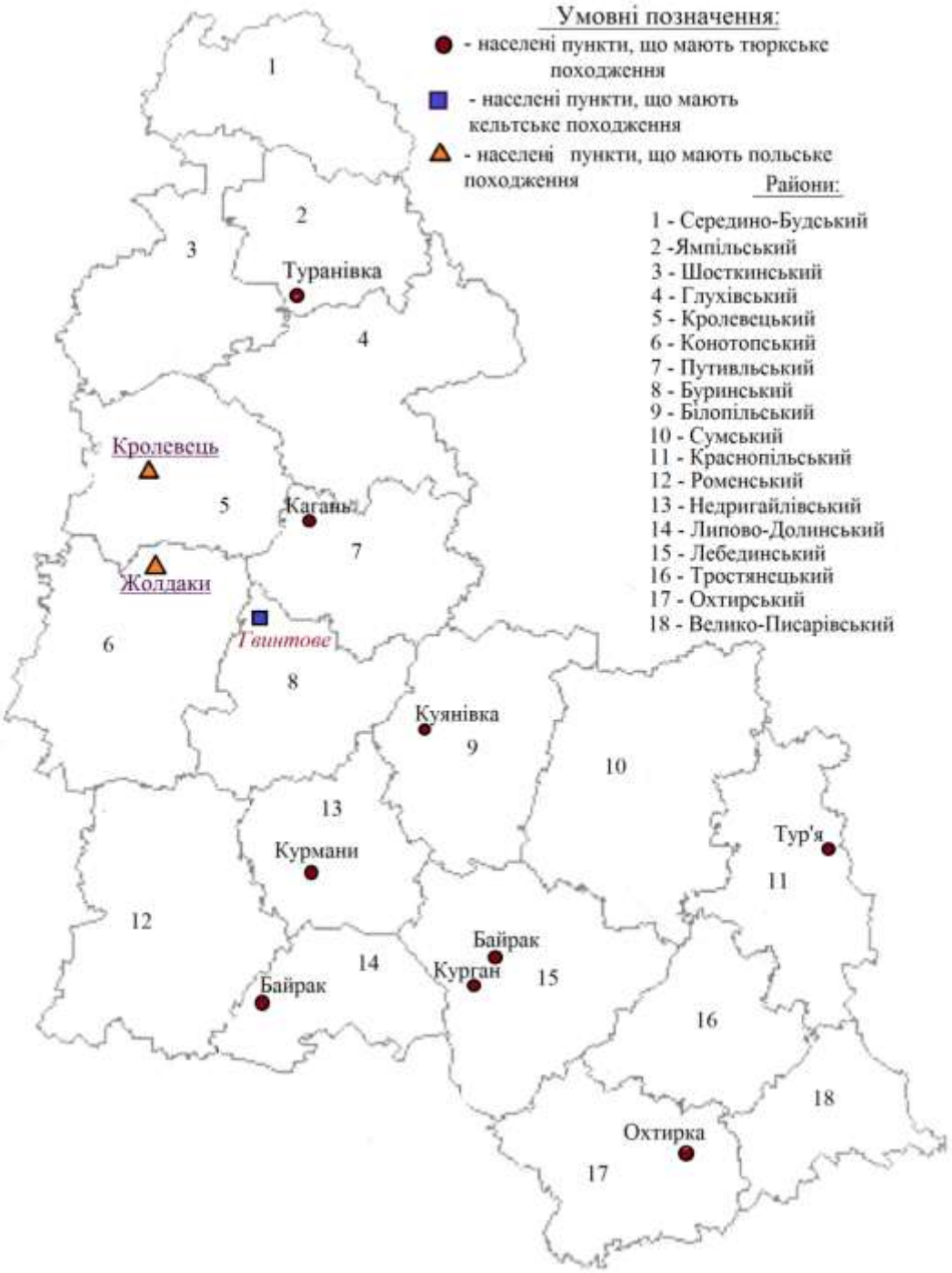

Рис. 2. Ойконіми Сумської області, що мають іншомовне походження

Висновки та перспективи подальших досліджень. Внаслідок проведеного дослідження було виявлено, що найбільшого поширення на території Сумської області з даної категорії набули населені пункти, в назвах яких відображається тип поселення на момент його заснування. Дослідження даних назв допоможе більш детально вивчити, які ж саме типи поселень переважали в минулому на території Сумщини. Значну частку також становлять назви, що пов’язані з післяреволюційними подіями. В основному ці назви походять від слів абстрактного значення, наприклад, мир, дружба, прогрес, перемога. Завдяки дослідженню назв

населених пунктів, що мають іншомовне походження, було з'ясовано, які ж саме племена та народи населяли територію Сумської області в минулому. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що якщо дивитись на назви, як на часточки минулого свого краю, то можна прослідкувати за міграційними процесами свого народу, що позначились на назвах сіл та міст.

Використані джерела:
1. Акічев Ш. А. Конотопщина: час, події, долі. / Ш. А. Акічев, А. І. Сахно, Г.І. Стеценко. – Київ: ВД «Фолігранд», 2005. – 232 с.
2. Гурьев А. Д. История города Кролевца / А. Д. Гурьев. - Факсимильное издание. – Сумы: ВВП «Мрия», 1992. – 44 с.
3. Леонтьєва Т. Г. Географія Сумської області / Т. Г. Леонтьєва, В. О. Тюленєва. - Суми: Видавництво «Козацький вал», 1995 - 139 с.
4. Сумщина від давнини до сьогодення: Науковий довідник / Сумська облдержадміністрація, Держархів Сумської області. Упорядник Л. А. Покидченко, Редколегія Л. П. Сапухіна (відп. ред.) та інш. – Суми: В-во «Слобожанщина», 2000. – 384 с.

УДК 911.9 (477.51)

Армашевська Т.В.

ТОПОНІМІЧНІ КОНТЕКСТИ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті аналізуються походження, семантичне значення назв поселень, річок і форм рельєфу Чернігівської області. Встановлений зв'язок географічних назв досліджуваної території із різноманітними соціально-історичними, етнічними, природно-географічними та іншими явищами, процесами й об'єктами. Проведена класифікація топонімів відповідно до їх походження. Виявлені закономірності поширення географічних назв Чернігівської області.

Ключові слова: топоніми, ойконіми, гідроніми, ороніми.

В статье анализируется происхождение, семантическое значение названий поселений, рек и форм рельефа Черниговской области. Установлена связь географических названий исследованной територии с различными социально-историческими, етническими, физико-географическими и другими явлениями, процесами, обьектами. Создана классификация топонимов соответственно их происхождению.

Ключевые слова: топонимы, ойконимы, гидронимы, оронимы.

The origin, semantic meaning of the titles of settlements, rivers and forms of relief of Chernigiv region are analysed in the article. The connection between the geographic names of the explored territory and various socio-historic, ethnic, natural-geographic and other phenomena, processes and objects is determined. The classification of the toponyms according to their origin is completed. The regularities of spreading the geographic names of Chernigiv region are revealed.

Key words: toponyms, place-names of settlements, place-names of river (hidronyms), place-names of forms of relief (oronyms).

Вступ і постановка проблеми. Топонімічна наука сьогодні відрізняється пошуками нових дослідницьких аспектів. Одним із напрямків у роботі топонімістів виявляється регіональна топоніміка. Предметом дослідження топоніміки є закономірності виникнення,

формування та розвиток як окремих географічних назв, так й топонімічних систем (топонімічний ландшафт). Під топонімічним ландшафтом розуміємо унікальне просторово-територіальне поєднання (систему) в певній місцевості назв природних і соціально-економічних об'єктів. Правильно пояснити ту чи іншу назву, розкрити її смислове значення, походження – означає отримати важливу інформацію про минуле свого краю: особливості географічного положення, природні умови та ресурси, економіку, етнічний склад населення, історичні події тощо.

Посилений інтерес до дослідження географічних назв – явище не випадкове, а продиктоване насамперед науковими та практичними міркуваннями і тим значенням, яке вони посідають у розв'язанні різних питань суспільних наук. У вивченні змісту топонімів важливе значення належить географії. Вона розглядає назву, створену людиною на основі суб'єктивних образів існуючого світу, через її об'єкт. Не варто забувати й про історичний аспект дослідження. Саме він розкриває суспільні підстави виникнення об'єктів різного історичного генезису назв. Одержати інформацію про географічну назву за межами лінгвістики не можливо. Географія надає лінгвістиці об'єктивні просторово-територіальні підстави для конструювання назви об'єкту.

Комплексне географічне дослідження топонімії на регіональному рівні, зокрема Чернігівської області, здатне значно розширити уявлення про географічний, історичний, політичний простір. Це у свою чергу є одним із завдань сталого розвитку соціальної сфери країни. Законом України «Про географічні назви» визначається, що «Встановлення географічних об'єктів, а також їх унормування, облік, реєстрація, використання та збереження має важливе значення для вирішення завдань національної безпеки, розвитку економіки, науки та освіти, державного будівництва, міжнародного співробітництва, а також у повсякденному житті громадян» [1].

Аналіз основних джерел та публікацій. Процес розвитку топонімічних досліджень в Україні має власну історію. Зокрема, широкого розвитку топонімічні дослідження набули з середини XX ст., хоча перші спроби осмислення накопиченого топонімічного матеріалу сягають ще античних часів. Наукових рис топоніміка набула завдяки таким видатним географам як Л. С. Берг, В. П. Семенов-Тян-Шанський, П. А. Тутковський та інші. Серед класиків сучасної української топоніміки слід назвати К. М. Тищенка «Халіфат і Сівера: топонімічний слід в Україні» (К., 2011); "Перська сатрапія над Дніпром: топонімічні контексти" (К., 2012), С. Д. Бабишіна, Ю. О. Карпенка «Гідроніми Нижнього Подністров'я» (К., 1981), Є. С. Стрижака «Назви річок Запоріжжя і Херсонщини» (К.,1967), К. К. Цілуйка, Є. М. Черняхівську, М. Т. Янко «Топонімічний словник України: Словник-довідник» (К., 1998). Заслуговують уваги праці, що останнім часом виконані Р. Р. Абкадировим, Л. Л. Василюк, Л. І. Зеленською, Н. Б. Тарановою. Також дослідженням топоніміки України займалися російські та білоруські вчені – фундатори сучасної топоніміки В. А. Жучкевич, Е. М.

Мурзаєв, В. А. Ніконов, Є. М. Поспєлов та інші [2]. Дослідження топонімів Чернігівщини проводили Дем'яненко Р., Коткова Л., Курданов А., Масляк П., Морозов О., Неруш А., Шищенко П.

Виклад основного матеріалу. Топонімія будь-якої території й Чернігівської області відповідно складається історично. Це означає, що є географічні назви, які різняться як за часом виникнення, так і за мовною приналежністю. Напрацювання топонімістів засвідчують, що вивчення етимології, з'ясування мовного субстрату топонімічних об'єктів доречно розпочати з гідронімів. Назви водних об'єктів, особливо великих річок, дуже стійкі у часі. Навіть за умов масових міграцій населення чи витіснення гідроніми, як правило, не зазнавали докорінних змін. Вони лише частково деформувались, пристосовуючись до мови переселенців. По-перше, тривалість існування гідронімів у часі залежить від параметрів об'єкта назвотворчого процесу, від його ролі в житті місцевого населення. По-друге, стійкість у часі найменування річок залежить від впливу ландшафтно-географічної специфіки місцевості.

У процесі дослідження топонімії Чернігівщини встановлено, що її гідронімія – складне утворення, яке формувалося носіями різних етносів. Відповідно у назвах річок простежуються давньоіранська і слов'янська мовні основи індоєвропейської мовної сім'ї. У контексті зазначеного, назви річок Чернігівщини можна поділити на дві основні групи: етимологічно прозорі гідроніми та непрозорі (назви, що не піддаються зрозумілому поясненню).

Основними водними артеріями області є Дніпро та його ліва притока Десна. Існують різні гіпотези щодо походження назви р. Дніпро. Одні вчені вважають, що термін «Дніпро» не належить до самої річки, а стосується широкого лиману в її нижній течії. Деякі дослідники печенізьку назву Дніпра – «Барух» («Barobx»), як і санскрит Barax, а також назву надану іраномовними племенами Baras, Bars-don та гунську назву цієї ріки Var, пропонують вважати найдавнішою назвою Дніпра, яка означала «Вепр» – дикий кабан. Цю думку підтверджують тим, що культ вепра посідав особливе місце у стародавній міфології давніх греків. Назва Борисфен (Бориспен) є переосмисленням давнього індоєвропейського гідроніма «Baras» через його іранську переробку Барз-дон – «Вепр-ріка». Саме від цієї назви утворились давньогрецькі гідроніми «Барос» (Барис), «Борис-тен», «Вепр-ріка»[3].

Щодо походження назви р. Десна (Дєсна, Дисна, Дистна, Дясна) існує кілька гіпотез. Академік О.О Шахматов вважав, що її назва походить від слов'янського слова «десьнь» – «правий». Він гадав, що слов'яни жили в гирлі Дунаю, звідки рухалися на північ – на Волинь і Середнє Подніпров'я.Таким чином, одна з найбільших притоток Дніпра виявлялася праворуч їхнього руху і вони, мовляв, називали її Десною («Правою»). Проте, на думку українського дослідника М. Т. Янко, це є малоймовірним. Оскільки східні словяни, які тут селилися, ніколи не мали (як і західні) у своїй мові слова desn – «правий» (воно відоме як діалект лише південним

словянам). Найбільш прийнятою він вважає гіпотезу, згідно якої гідронім «Десна» виводиться із індоєвропейського d-/de «яскраво блищати, світити», до якого згодом приєднався іранський елемент –sьa-/-sa, спільний для гідронімів Де-сна, Сн-ов, Перете-сна та ін. [3].

Назва р. Остер (ліва притока р. Десни) походить від «Osrovati» – «обтікати, обливати», «текуча вода, струмок, річка».

Остаточного варіанту пояснення немає для р. Трубіж (ліва притока Дніпра), що тече територієї Козелецького району . Існує багато тлумачень назви цієї річки. Її виводять від давньоруського «трубити», «трублю», тому, що у давнину тут під час полювання трубили у мисливські роги; або ж робили «трубіж» під час воєн на знак перемоги чи відбою, що науково не обґрунтовано і являє народну етимологію. Інші вчені вважають, що назва походить від слова «труба» – «специфічне русло ріки чи струмка»; або зі словникового кореня tr-, ter-, що від українського – терти.

У заплаві річки Десни на околиці смт. Короп Чернігівської області розташоване озеро Коропська Стариця. Прикметникова назва озера утворена за допомогою суфікса –ськ у розумінні «стариця Десни біля Коропа». На заході області знаходиться озеро Смолинська Стариця. Іменникова частина складного гідроніма – Стариця – утворена від апелятива «стариця», а прикметникова частина, можливо, від «смола» в розумінні синоніма сосни.

За характером течії вирізняють деякі річки. Так, назва р. Малотічка – правої притоки Десни в Новгород-Сіверському районі – виникла від словосполучення мала течія, у розумінні «маловодна». Хоча літописна її назва «Молочьная» – від давньоруського «молочьный» обумовлена мутним (молочним) кольором води. У Борзнянському районі ріка Борзна (ліва притока Доч) свою назву отримала від давньоруського «борз, борза», що означає «швидка, жвава, швидкоплинна». На території Варвинського району протікає р. Варва (ліва притока Удаю). Вважають, що в основі назви лежить термін «вар» «вода, що кипить», тобто вода, що вирує. На північному заході області (Ріпкинський район) ліва притока Сожу р.Вир означає «глибоке місце в річці; безодні, де бувають коловороти». Назви річки Озеро (права притока Остра) та оз. Тихе Сосницького району підкреслюють слабку проточність вод, широкі розливи під час повені.

Значна частина назв озер надає відомості про конфігурацію берега. Озеро Вилувате знаходиться на південному заході Чернігівської області. Саме прикметниковий суфікс – «-увате» вказує на конфігурацію берегової лінії озера; від слова вила, дослівно: «подібне до вил». А на півдні регіону – озеро Криве, назва якого утворена від прикметника «кривий». На сході області – озеро Вовчок – від «вовчик», «вовчок» – напівкругла балка чи яр. До цієї групи також належать озера Харитонів Круг, Чистий Круг Козелецького району.

Гідроніми несуть в собі закодовану інформацію про рослинність, заболоченість русла, літологічні властивості ґрунту. Значну за кількістю групу формують гідроніми непрозорого значення: р. Дніпро, р. Десна, р.

Остер та інші. Дослідження гідронімів є проблематичним: безліч назв не мають розшифровки або пов'язані з різними гіпотезами. Основною причиною цього є давність виникнення гідронімів через накладання однієї мови на іншу.

Поряд з гідронімами значна варіативність найменувань існує в ойконімічних пластах Чернігівщини. Аналіз топонімічного матеріалу показує, що найчисельнішою за своїм складом є група ойконімів антропонімічного походження (пов'язані з іменами, прізвищами, прізвиськами). Наприклад, с. Білики Козелецького району засноване на початку XVII ст. Штомою-Біликом – представником місцевого боярства, від прізвища якого й отримало назву. У цьому ж районі с. Бобруйки та с. Гломазди. Представниками роду Василя Бобруйка, який наприкінці XVII ст. був сотником Остерським, засноване с. Бобруйки. На початку XVII ст. родина остерських шляхтичів Гломаздів заснувала с. Гломазди. До цієї групи також відносяться: Оленівка Борзнянського району; Вікторівка, Вересоч – Куликівського; Павлівка, Олександрівка – Ріпкинського; Андріївка, Іванівка – Чернігівського; Вертіївка – Ніжинського; Наумівка – Корюківського; Мартинівка – Бахмацького районів та інші.

Раритетними є етнонімічні назви поселень. Народи й племена залишили певний слід у слов'янській топонімії. На терені Чернігівської області збереглися поселення Печенюги Новгород-Сіверського, Козари Носівського, Ковчин (ковуї – степовики-кочівники) Куликівського, Количівка (ковуї) Чернігівського, Олбин (ольбери – степовики-кочівники) Козелецького районів.

Люди часто в давнину оселялися біля водних об'єктів, назви яких лягли в основу назв населених пунктів. До таких поселень віднесені: Чисті Лужі, Замглай (Ріпкинський р-н); Новий Білоус (Чернігівський р-н); Оболоння (Коропський р-н); Озеряни, Лісове Озеро (Бобровицький р-н); Щуча Гребля (Бахмацький р-н); Іржавець (Ічнянський р-н). Наприклад, назва смт. Замглай походить від однойменної річки та болотистої місцевості. В її основі – давньоруське «мгла», що означає туман, котрий завжди стояв над тутешніми болотами. У Бобровицькому районі протікає р. Вепри, на березі якої розташоване смт. Веприк, від якої й отримало назву. Від однойменного, нині майже висохлого струмка, сформувалась назва селища Ріпки (райцентр).

Характерні особливості рельєфу відображені у таких назвах: Червоні Гори, Чорногірці, Гориця (Менський р-н); Вершини (Городнянський р-н); Гірки (Новгород-Сіверський); Холми (Корюківський р-н); Крутоярівка, Гора (Прилуцький р-н); Поділ (Срібненський р-н); Глибоке, Жолобок (Талалаївський р-н). Такі ойконіми поширені більш-менш рівномірно й не виділяються значною чисельністю серед інших груп, оскільки територія Чернігівської області рівнинна.

Окрему групу ойконімів виділено за типом поселення. Оскільки Чернігівщина пережила не одну навалу ворогів, то в різних її куточках

знаходяться залишки фортець. Такі укріплення у давні часи називали городом від дієслова «городити» – Городище в Менському і Семенівському районах. На географічній карті області знаходимо: Монастирище в Ічнянському, Таборище у Ніжинському, Кошарище у Куликівському районах. Давній суфікс «- ище» означає, наприклад, що село Монастирище виникло на місці колишнього монастиря. Назва поселення «Городня» походить від слів «городити», «огорожа». Слово «город» у давньоруській мові означало «обгороджене поселення», «укріплення» (проте укріплення, так би мовити фундаментальне: хоча будівельним матеріалом було дерево, проте це були товсті стіни з вежами і бійницями, а не звичайна огорожа). У Семенівському районі поселення Кути-Перші, Кути-Другі, крім типу поселення, вказують ще на соціальний стан. Географічне значення слова «кут» – «хутір», «тип поселення, де селилася біднота».

Існує зв'язок ойконімів із природними зонами. Так, на півночі регіону рослинний світ мішаних лісів відбивається у назвах поселень Грабів, Грабівка, Сосниця, Залісся, Лісове, Верхолісся тощо. Натомість у південних районах Чернігівщини ойконіми вказують на переважання тут лісостепових формацій, наприклад: Степ, Степове, Степові Хутори, Зелене, Зелений Гай, Тополі, Чистопілля та інші. Отже, топоніми фітонімічного походження дозволяють простежити зміни рослинності на карті з півночі на південь, а також вплив антропогенної діяльності. Наприклад, назва населенного пункту Лісова Поляна Бахмацького району вказує на існування тут у минулому лісів. Внаслідок антропогенної діяльності лісові масиви у цьому регіоні були знищені, лише ойконіми зберегли інформацію про тип рослинності, який був поширений. Оскільки Чернігівська область знаходиться одночасно в межах двох природних зонах – мішаних лісів та лісостепу, то найбільше ойконімів, пов'язаних із лісистістю, простежується саме на півночі регіону.

Групу ойконімів зоонімічного походження формують: Лебеді, Короп'є, Соколівка, Вовчок, Косачівка (Козелецький р-н); Тур'я (Щорський р-н); Лебеді, Карасі, Костобобрів, Бобрик (Семенівський р-н); Бобрик (Ніжинський р-н). Найбільше поселень зоонімічного походження збереглося в поліській частині області.

У кожній місцевості регіону формувався той чи інший тип виробничої діяльності. На це вказують наступні географічні назви: Нові Млини (Борзнянський р-н), Жилин Млинок, Млинок (Щорський р-н), Нова Папірня (Ріпкинський р-н), Папірня (Чернігівський р-н), Садове (Куликівський, Ніжинский р-н), Олійники, Тютюнниця (Коропський р-н), Пушкарі, Дігтярівка (Новгород-Сіверський р-н); Олійники (Корюківського р-ну); Лубня («луб» – дерев'яне волокно; «лубня» – місце, де оброблювали мочало і рогожі) та Парня (у цьому селі у XIX ст. була майстерня по виготовленню коліс, саней з будинком-парнею, де в гарячій воді парили деревину) в Семенівському районі, а також поселення типу «буда», «гута», «рудня».

З виробництвом дьогтю, смоли, поташу пов'язані географічні назви Будище (Козелецького, Ніжинського, Куликівського р-нів), Червона Буда, Будище (Корюківський р-н), Смолин (Чернігівський р-н), Смоляж (Борзнянський р-н), Смогилівка (Ріпкинський р-н) та с.Смолянка (Куликівський р-н), які потребували розміщення поблизу лісових масивів.

Топоніми Чернігівщини вказують також і на виробництво скла. Будівництво скляних заводів – гут – розміщувалось у районах поширення піщаних відкладів. Тому ойконіми даної групи дозволяють прослідкувати не тільки розвиток виробництва скла, а й літологію відкладів. Прикладами є населені пункти Туманська Гута, Лошакова Гута – Козелецького району; Гута Ткачова, Червона Гутка, Хатинова Гута – Ріпкинського району; Гутище – Сосницького, Корюківського; Гута Студенецька – Щорського районів.

Поселення типу «Рудня» свідчить про видобуток заліза (в середньому 500-700 пудів). У різні часи таких рудень – заводів із переробки болотяних залізних руд існувало понад 100 одиниць. Такі поселення наявні в Козелецькому районі – Углова Рудня, Рудня; в Ріпкинському – Грибова Рудня, Нова Рудня; в Сосницькому – Рудня; в Городнянському – Єнькова Рудня; в Чернігівському – Лузунова Рудка, Нова Рудня, Пролетарська Рудня, Рудка Редькова. За розміщенням цих ойконімів також прослідковуються райони заболоченості –північні, західні та південно-західні території Чернігівської області.

Назви деяких населенних пунктів мають своєрідне значення, без остаточного варіанту походження. Наприклад, цікаві версії щодо походження назви обласного центру Чернігів. Одні дослідники пов'язують назву з Чорним Лісом, який колись ріс на тому місці, де тепер стоїть Чернігів, що малопереконливо; інші – з іменем легендарного сіверського князя Черного [4]. До наших часів у місті збереглася «Чорна Могила», в якій нібито поховано князя. Проте, як показали розкопки, вона з'явилася значно пізніше, ніж було засноване місто. Припускають походження назви від рослини «черниця» (варіанти – чернівка, черніга – Vaccinium murtillus). Існує ще одна гіпотеза, за якою вважають, що чернега означає «чорнозем», або від «чьрнь» – «черный». Відносяться до цієї групи також ойконіми Виблі – Куликівський р-н; Старі Боровичі – Щорський р-н; Звеничів, Ніжин (районний центр), Неданчичі – Ріпкинський р-н. Оскільки поверхня Чернігівщини рівнинна, то й кількість оронімічних об'єктів обмежена. Варто згадати гору Шинкову та Семенкову Городнянського району. Назви даних гір – антропонімічного походження, що вказують на приналежність господарю. Історична місцевість у Чернігові на правому березі Десни носить назву «Болдині Гори». Назва походить від давньослов'янського «болд» – дуб або староукраїнського «болди» – гори. Ця пам'ятка садово-паркового мистецтва утворюється з 20-30 метрових пагорбів, що заселені з давніх часів.

Висновки. Найчисельнішу групу утворюють антропонімічні ойконіми, що пов'язані з міграційними процесами. Наступні позиції

належать фітонімічним ойконімам та ойконімам виробничого характеру. Гідронімічні пласти несуть в собі закодовану мовну інформацію про особливості місцевостей. Оронімічні ряди – малочисельна група, основною причиною чого є рівнинний характер поверхні. Топонімічні контексти Чернігівщини дозволяють прослідкувати відмінності природних особливостей, які у свою чергу впливають на виробничий процес, рід діяльності місцевих жителів. Адже кожний народ дає свої назви поселенням, місцевостям, що влучно відтворюють особливості природи, культурні, побутові, економічні та історичні умови життя людей.

Використані джерела:

1. Афанасьєв О. Є Географічне дослідження топонімічної системи України : автореф. дис. … канд. геогр. наук / О. Є. Афанасьєва. – К., 2006. – 17 с.
2. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник. / М.Т. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с.
3. Закон України “ Про географічні назви” [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2604-15
4. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К.: Українська Радянська Енциклопедія. - 1990. -1008 с.

III. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Исмаилов Р.А

ГИДРОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ГОРНЫХ РЕК ГАБАЛА-ИСМАИЛЛИНСКОЙ ЗОНЫ «АЗЕРСУ» ОАО

Статья посвящена анализу изменение гидрологическая характеристика горных рек Габала-Исмаиллинской зоны. В исследовании были использованы различное подходы. Изучена долгосрочные изменения годового стока реки зоны.

This article about the changes in the hydrological characteristics of mountain rivers Gabala-Ismayilli region. In study used a different approach. In this article are also studied the long-term changes in annual river discharge.

Бассейны горных рек Габала-Исмаиллинской зоны расположены в восточной части южного склона Большого Кавказа. С северо-востока они ограничены Главным Кавказским хребтом от вершины Малкамуд (3879 м) до вершины Дюбрар (2205 м), с северо-запада р. Агричай (Дашагылчай), с юго-запада р. Кура, с юго-востока Лянгябизским хребтом. Рассматриваемые реки называют Ширванскими реками, они являются левым притоками р. Куры [1, 3].

В статье использовались материалы многолетних наблюдений на сети гидрологических постов и метеорологических станций Гидрометеорологической Службы Азербайджанской Республики, помещенные в изданиях Государственного Водного Кадастра, метеорологических ежегодниках, а также архивные, литературные и другие материалы.

Горные реки Габала-Исмаиллинской зоны от истока до устья разделяются на четыре резко отличающихся друг от друга участка.

Первая, горная часть, бассейны рек охватывают верхнее течение рек от их истоков до выхода на Авторанскую долину. Реки здесь текут в глубоких долинах и ущельях, заваленных крупными камнями и обломками скал. Склоны долины местами оголены и характеризуются активными осыпями и обвалами.

Второй участок, в пределах Авторанской долины, относится к среднему течению рек, где, выходя из гор, реки уменьшают скорости течения и образуют конуса выносов. Здесь наблюдается просачивание поверхностных вод в аллювиальную толщу Авторанской долины.

Третий участок, являясь областью транзита стока, охватывает систему Степного плато и занимает территорию до выхода рек в Ширванскую степь. Долины рек имеют широкую ящикообразную форму.

Четвертый участок расположен в Кура-Аразинской низменности, где реки впадают в р. Куру через Зардабский и Ширванский Карасу реки, а также по специально прорытым каналам. Основные гидрографические

характеристики рассматриваемых Ширванских рек, приведены ниже в таблице 1.

Таблица 1

Основные гидрографические характеристики рек Габала-Исмаиллинской зоны

№	Река	Длина реки, км	Площадь водосбора, км^2	Средняя высота водосбора, м	Средний уклон реки, ‰	Густота русловой сети, км/км^2
1	Галачай (Ахчай)	44	286	-	-	-
2	Тиканлычай (Турианчай)	170	4840	819	20,5	0,50
3	Бумчай	53	450	-	-	-
4	Дамирапаранчай	60	596	-	-	-
5	Геокчай	113	1770	538	17,2	0,48
6	Ахохчай	27	167	-	-	-
7	Гирдыманчай	88	727	1212	32,8	0,48
8	Ахсучай	89	572	666	24,7	0,46

Климат в районе проектируемых защитных сооружений умеренно-теплый с сухой зимой, а также умеренно-теплый почти с равномерным распределением осадков[1, 2, 3].

Характеристика основных элементов климата (температура воздуха, влажность, атмосферные осадки, ветер) составлена по данным наблюдений на метеостанциях Габала(1) и Геокчай(2) (таблица 2).

Таблица 2

Характеристика основных элементов климата

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год
Среднемесячные и годовая температура воздуха по метеостанциям Габала (1) и Геокчай (2), t0 С													
1	-0,3	0,6	4,1	10,4	15,6	19,7	22,8	22,0	17,9	11,9	6,6	2,1	11,1
2	2,8	4,1	7,7	13,8	19,3	23,7	26,5	25,5	21,4	15,2	9,7	5,1	14,6
Абсолютные максимумы и минимумы температуры воздуха по метеостанциям Габала (1) и Геокчай (2) , t0 С													
Абсолютный максимум													
1	18	23	26	29	30	37	37	37	34	29	25	21	37
2	21	26	32	32	35	39	41	41	39	34	27	25	41
Абсолютный минимум													
1	-26	-20	-14	-6	1	4	8	8	1	-7	-12	-22	-26
2	-16	-14	-11	-1	4	7	12	11	4	-4	-7	-15	-16
Влажность воздуха, %													
1	82	80	80	74	74	68	65	64	75	82	85	83	76
2	82	78	77	70	67	58	56	58	68	76	82	82	71
Распределение осадков по месяцам, мм													
1	49,0	55,3	89,7	102,8	120,4	112,4	74,7	69,7	78,5	126,1	66,6	55,5	1000,7

2	30,4	35,1	44,6	49,4	62,0	45,4	21,5	22,4	37,9	53,7	32,9	31,4	466,7
Средняя месячная и годовая скорость ветра, м/с													
1	0,6	0,6	0,6	0,8	1,0	1,1	1,0	1,0	0,7	0,7	0,6	0,5	0,8
2	2,4	2,2	2,3	2,3	2,2	2,2	2,0	1,9	2,0	2,1	1,9	2,1	2,1
Среднее число дней с сильным ветром, ≥ 15 м/с													
1	0,3	0,4	0,4	0,5	0,3	0,7	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	3
2	0,7	0,4	0,9	0,5	0,4	0,4	0,2	0,04	0,4	0,6	0,2	0,3	5

По характеру водного режима реки рассматриваемой территории относятся к рекам с весенним половодьем и осенними паводками. Весеннее половодье начинается в конце марта и начале апреля и продолжается до мая-июня. Выпадающие в этот период дожди ускоряют процесс снеготаяния и приводят к образованию мощных паводков. С конца июня до сентября начинается период спада, реки переходят на питание грунтовыми водами. Этот период прерывается отдельными дождевыми паводками, переходящими в селевые потоки. С сентября по ноябрь наблюдаются осенние паводки. Максимальные расходы воды осенних дождевых паводков иногда превышают максимальные расходы весеннего половодья. С декабря по февраль, частично март, устанавливается зимняя межень, в период которой наблюдаются самые низкие в году расходы воды.

Водный режим рек рассматриваемой территории начали изучать еще с 1910-х г. прошлого века на р. Турианчай в пунктах Савалан и Ляки. На реках Тиканлычай, Бумчай, Дамирапаранчай, Геокчай, Гирдыманчай и Ахсучай гидрологические наблюдения начаты с 1930-х годов. На большинстве рек систематические наблюдения за стоком начали проводиться с начала 1950-х г.прошлого века. Сведения о гидрологической изученности рек Габала-Исмаиллинской зоны, в таблице 3.

Таблица 3

Сведения о гидрологической изученности рек Габала-Исмаиллинской зоны

№	Река - пункт	Расстояние от устья, км	Период наблюдений за максимальными расходами воды
1	Галачай - Фильфили	28	1947, 50, 52-61
2	Тиканлычай - Тиканлы	145	1949-51, 53-57, 80-88, 90-95, 2000-12
3	Бумчай – Бум	37	1949-51, 53-64
4	Дамирапаранчай - Габала	37	1947-2000, 2002-12
5	Геокчай - Геокчай	51	1929, 34-42,49-51, 54-91, 94,95, 97-12
6	Ахохчай - Ханагях	13	1952-63, 66-2000, 2002-12
7	Гирдыманчай - Караноур	50	1950,51,53-62,66-89,91,94-97,2000-12
8	Ахсучай - Ахсу	54	1930-32, 35-40, 48,49, 52-55, 57-71, 94

В пределах рассматриваемой территории все высокогорье представляет резко расчлененную местность, сложенную преимущественно глинистыми сланцами и песчаниками юрских отложений. Склоны гор очень крутые, крутизна их на отдельных участках

превышает 40-60^0. Происходит активное разрушение этих склонов, приводящее к накоплению рыхлообломочной породы и формированию потенциальных селевых массивов. Основные селевые очаги, занимающие значительную площадь, расположены на высотах 1800-2800 м. Снизу селеносный пояс обрамлен дубово-буковым лесом. В отдельные годы выпадение интенсивных ливневых осадков в летний период вызывает прохождение мощных селевых потоков. Небольшие сели в бассейнах этих рек проходят ежегодно, повторяемость мощных грязекаменных селей – один раз в 10-25 лет. На реках территории наблюдалось прохождение наносоводных (водокаменных – плотность селевой смеси 1100-1800 кг/м^3), грязевых (1400-2000 кг/м^3) и грязекаменных (1800-2500 кг/м^3) селей. Разрушительные сели на указанных реках за последние 40-50 лет наблюдались в 1951, 1952, 1953, 1955, 1963, 1968, 1972, 1974, 1975, 1982, 1987, 1999 годах. Количественных характеристик прошедших селей имеется не так уж много. Максимальный расход селя 1999 г. на р. Дамирапаранчай составил 770 м^3/с, на р. Тиканлычай – 450 м^3/с.

Использованые источники:
1. Иманов Ф.А. Минимальный сток Кавказа. Баку: Нафта-Пресс, 2000, 298 с.
2. Мамедов М.А. Расчеты максимальных расходов воды горных рек. Л.: Гидрометеоиздат, 1989, 184 с.
3. Шыхлинский Э.М. Атмосферные осадки Азербайджанской ССР. Баку. Изд-во АН Азерб. ССР, 1949, 334 с.

УДК 911.2(251.1)(4-11)

Гришко С.В.

ЗНАЧЕННЯ «СТАЛИНСЬКОГО ПЛАНУ ПЕРЕТВОРЕННЯ ПРИРОДИ» ДЛЯ СТЕПІВ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

На підставі опрацювання літературних і архівних джерел проаналізовано значення «Сталінського плану перетворення природи» для степів Східної Європи. Метою цього плану було запобігання посух, піщаних і пилових бур шляхом будівництва водойм, посадки захисних лісонасаджень і впровадження травопільних сівозмін в південних районах СРСР (Поволжя, Північного Кавказу, України).

Ключові слова: «Сталінський план перетворення природи», державна лісосмуга, захисні лісонасадження, травопільна сівозміна, степ.

На основании обработки литературных и архивных источников проанализировано значение «Сталинского плана преобразования природы» для степей Восточной Европы. Целью этого плана было предотвращение засух, песчаных и пыльных бурь путем строительства водоемов, посадки защитных лесонасаждений и внедрения травопольных севооборотов в южных районах СССР (Поволжья, Северного Кавказа, Украины).

Ключевые слова: «Сталинский план преобразования природы», государственная лесополоса, защитные лесонасаждения, травопольный севооборот, степь.

Based on the processing of literary and archival sources was analyzed the meaning of «Stalin's plan to transform nature» to the steppes of the Eastern Europe. The purpose of the plan was preventing drought, sand and dust storms by building ponds, planting protective

forests plantation and introduction of grass crop rotation in the Southern regions of the USSR (Povolzhia, Northern Caucasus, Ukraine).

Key words: «Stalin's plan for the transformation of nature», state forest belt, protective forests plantation, grass crop rotation, steppe.

Наявність проблеми. Актуальність теми дослідження зумовлена незадовільним станом, в якому перебувають захисні лісові насадження в степах України. Для вирішення цієї проблеми необхідне збільшення площ лісів і лісосмуг, а також збереження вже наявних з метою зменшення несприятливих природних явищ у посушливому степу. В цьому випадку може бути використаний історичний досвід накопичений у роки реалізації «Сталінського плану перетворення природи». У зв'язку з десталінізацією радянського суспільства, розпадом СРСР, в Україні з'явилася стійка тенденція розглядати будь-які проекти, навіть природоперетворювальні, що проводилися в сталінські часи, виключно в негативному аспекті. У науковій літературі ця думка панує і понині. При цьому не звертається уваги на позитивні моменти, які були започатковані в країни для покращення стану її природного середовища. Тим більше, «Сталінський план…» був створений провідними на той час фахівцями географами, геоботаніками, ґрунтознавцями та ін.

Попередній досвід вивчення проблеми. Досягнення та результати втілення «Сталінського плану перетворення природи» вивчалися біографами, істориками, юристами, але вчені-географи цій проблемі зовсім не приділяли уваги є лише деякі згадки у працях В.Я. Колданова, П.Г. Вакулюка, В.Ю. Юхновського та небагатьох інших.

Мета статті полягає в систематизації наявних матеріалів та обґрунтуванні на їх основі значення «Сталінського плану перетворення природи» для степів Східної Європи.

Результати дослідження. Сталінський план перетворення природи – комплексна програма наукового регулювання природи в СРСР, здійснена наприкінці 1940-х – початку 1950-х рр., якій передували посуха і голод 1946-47 років. План був прийнятий за ініціативою І.В. Сталіна і введений в дію постановою Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП (б) від 20 жовтня 1948 року «Про план полезахисних лісонасаджень, впровадження травопільних сівозмін, будівництва ставків і водойм для забезпечення високих стійких врожаїв у степових і лісостепових районах Європейської частини СРСР» [4]. У пресі зазначений документ назвали «Сталінським планом перетворення природи». Специфіка тодішньої радянської правової системи визначила високий рівень юридичної сили цього документу. Причина полягала в тому, що законодавчий акт був спільною постановою Центрального Комітету Комуністичної Партії і найвищого органу державної влади – Ради Міністрів СРСР. Це означало залучення до його реалізації всього партійного апарату, що значно збільшувало рівень і якість виконання документу. Крім цього, законодавчий акт підписав І.В. Сталін, який був на той історичний момент одночасно Генеральним секретарем

ЦК ВКП (б) і Головою Ради Міністрів СРСР, а насправді одноосібним диктатором, що володів необмеженою владою [3].

План не мав прецедентів у світовому досвіді за масштабами. Центральне місце в ньому займало полезахисне лісорозведення та зрошення. Проект, розрахований на період 1949-1965 рр., передбачав створення 8 великих державних лісосмуг в степових і лісостепових районах. Ці смуги повинні були пройти [4]:

1) берегами р. Волги від Саратова до Астрахані – дві смуги шириною по 100 м і протяжністю 900 км;

2) вододілом рр. Хопра і Ведмедиця, Калитви і Березовій в напрямку Пенза – Катеринівка – Вешенська – Каменськ (на Сіверському Донці) – три смуги шириною по 60 м, з відстанню між смугами 300 м і довжиною 600 км;

3) вододілом рр. Іловля і Волги у напрямку Камишин – Сталінград (Волгоград) – три смуги шириною по 60 м, з відстанню між смугами 300 м і протяжністю 170 км;

4) лівобережжям р. Волги від Чапаєвська до Володимирівки – чотири смуги шириною по 60 м, з відстанню між смугами 300 м і протяжністю 580 км;

5) від Сталінграда (Волгоград) до півдня на Степовий – Черкеськ – чотири смуги шириною по 60 м, з відстанню між смугами 300 м і протяжністю 570 км;

6) берегами р. Урал у напрямі гора Вишнева – Чкалов (Оренбург) – Уральськ – Каспійське море – шість смуг (три по правому і три по лівому берегу) шириною по 60 м, з відстанню між смугами 200 м і протяжністю 1080 км;

7) берегами р. Дон від Воронежу до Ростова – дві смуги шириною по 60 м і протяжністю 920 км;

8) берегами р. Сіверський Донець від Бєлгорода до р. Дон – дві смуги шириною по 30 м і протяжністю 500 км.

Тобто, за планом лісові смуги повинні були пройти, починаючи від Молдавії на заході і закінчуючи Уральським хребтом та річкою Урал на сході. Південні та південно-східні кордони цих майбутніх насаджень проводились розробниками плану до Криму і до районів близькими до Новоросійська, Краснодару, потім перетинали Сталінградську (Волгоградську) область. Північно-західна межа лісових смуг повинна була пройти через Київську, Чернігівську, Сумську, Курську, Орловську, Тульську області. Від Тули до Пензи пролягав північний кордон насаджень. Північно-східна межа лісових смуг повинна була пройти територією Татарстану і Башкирії. Лісові смуги за планом перетиналися під прямим кутом і створювали разом на географічній карті своєрідну «мережу», що покриває центральні і південні райони європейської частини СРСР.

Створення вказаних державних лісосмуг було покладено на Міністерство лісового господарства СРСР зі встановленням конкретних

строків виконання. Треба зазначити позитивний момент під час проведення робіт, який полягав у чіткій рекомендації видового складу порід дерев конкретно для кожної ділянки державної лісосмуги і обов'язково враховувався при їх насадженні, що в майбутньому стало запорукою їх теперішнього існування. З метою створення довговічних і стійких захисних лісонасаджень, що дають ефект вже у молодому віці, включали і швидкоростучі породи дерев, поєднуючи їх відповідно до ґрунтово-кліматичних умов регіону. Таким чином, можна зробити висновок, що при створенні захисних лісонасаджень був застосований науковий підхід з боку держави, який полягав у врахуванні типу ґрунту, рельєфу місцевості, видового складу порід та їх конструкції, а також кліматичних умов території.

Крім державних лісосмуг висаджувалися захисні лісові смуги місцевого значення по периметру окремих полів, схилами ярів, уздовж вже наявних і наново створених водойм, на пісках з метою їх закріплення. Полезахисні лісонасадження мали були створені на площі 5907 тис. га [4]. Крім цього впроваджувалися більш прогресивні методи обробки полів: застосування чорних парів, зябу і лущення стерні; правильна система застосування органічних і мінеральних добрив; посів добірного насіння високоврожайних сортів, пристосованих до місцевих умов.

Окрім цього, «Сталінський план…» передбачав збереження усіх цінних лісових масивів в степових і лісостепових районах європейської частини СРСР (Шипов, Шатиловський, Чорний, Великоанадольський ліси, Хреновський і Бузулукський бори та багато інших). Метою цього плану було запобігання посух, піщаних і пилових бур шляхом будівництва водойм, посадки захисних лісонасаджень і впровадження травопільних сівозмін в південних районах СРСР (Поволжя, Північного Кавказу, України). Всього планувалося висадити понад 4 млн. га лісу, і створити державні лісосмуги довжиною понад 5300 км [4]. Ці смуги повинні були охороняти поля від жарких південно-східних вітрів-суховіїв. Нажаль, територією України лише частково повинна була пройти, так звана «бєлгородська смуга» довжиною 500 км.

План передбачав також впровадження травопільної системи землеробства, розробленої видатними російськими вченими В.В. Докучаєвим, П.А. Костичевим і В.Р. Вільямсом [2]. Згідно цієї системи, частину ріллі в сівозмінах засівали багаторічними бобовими і м'ятликовими травами, які були кормовою базою тваринництва та природним засобом відновлення родючості ґрунтів. План передбачав не лише абсолютне продовольче самозабезпечення Радянського Союзу, але й нарощування з другої половини 1960-х років експорту вітчизняних зерно-і м'ясопродуктів. Створені лісосмуги і водойми повинні були істотно урізноманітнити флору і фауну СРСР. Таким чином, план поєднував у собі завдання охорони навколишнього середовища і одержання високих стійких врожаїв. Окрім введення травопільної системи землеробства, яка забезпечувала родючість ґрунтів, передбачалося будівництво 44 тисяч

ставків і водойм. Одним з основних завдань цього плану було поліпшення водного режиму ґрунтів шляхом зміни умов стікання талих і дощових вод, а також випаровування з поверхні сільськогосподарських полів. Лісові смуги, створюючи додаткову перепону, повинні були зменшувати швидкість вітру, сприяти більш рівномірному розподілу снігу і збільшенню снігозапасів на відкритих просторах. Навесні в період сніготанення, а в окремих випадках і влітку під час дощів, лісові смуги мали затримувати поверхневий стік і перетворювати його у внутрішньоґрунтовий, що сприятиме поповненню ґрунтових вод і підвищенню їх рівня. У підсумку водний режим сільськогосподарських полів зміниться, вони отримають додаткове зволоження, за рахунок якого і буде досягнуто підвищення врожайності.

Однак, автори проекту не врахували, що зміна умов стоку та випаровування зі схилів і поверхні сільськогосподарських угідь неминуче спричинить за собою зміну водного режиму річок, оскільки річковий стік є невід'ємною складовою водного балансу. Виникло питання, якими будуть ті якісні і кількісні зміни в режимі річок, які відбудуться під впливом заходів «Сталінського плану…». Це питання є одним з найскладніших в гідрології, так як вирішення його вимагає знання і всебічного врахування взаємозв'язків у природі, розкриття яких потребує точних розрахунків. Тим не менш, в загальних рисах з якісної сторони вплив лісових насаджень та агротехнічних заходів на водний режим річок степової і лісостепової зон встановлений і проявиться так:

- весняна повінь в річках буде більш тривалою за рахунок уповільнення стоку талих вод лісовими смугами;
- збільшиться ґрунтове живлення річок і відповідно підвищиться водність їх в межень;
- знизиться водна ерозія і шкода, яку вона завдає: зменшиться площинний змив ґрунтів і припиниться яружна ерозія;
- зменшиться винос хімічно розчинених речовин.

Стосовно загального об'єму стоку питання не зовсім з'ясовано, так як план був здійснений не в повному обсязі як планувалося на початку. Тобто, чи відбудеться зменшення або збільшення обсягу стоку за рахунок збільшення ґрунтового живлення сказати вже складно. Потрібно також врахувати, що лісонасадження спричинять зміну кліматичних умов: зменшать швидкість вітру, підвищать вологість повітря і деяке збільшення кількості атмосферних опадів за рахунок підвищення інтенсивності місцевого вологообміну. В результаті відбудеться помітний перерозподіл стоку протягом року і зменшиться величина його річного обсягу.

Реалізація «Сталінського плану…» в Україні на першому етапі відбувалася успішно. За період 1949-1952 рр. колгоспи і радгоспи республіки щорічно висаджували ліси на площі 66 тис. га або в два рази більше запланованих показників [1]. До числа недоліків у справі реалізації плану необхідно віднести таке: по-перше, існував всесоюзний шаблон посадки дерев (гніздовий спосіб), який не підходив до українських умов і

результатом такого підходу була слабка приживлюваність дерев та великі втрати посадкового лісоматеріалу; по-друге, існувала директива Міністерства сільського господарства, яка забороняла створювати поля всередині лісових смуг площею менше ніж 100 га. Ця норма також не підходила для українських степових умов. До 1952 року система була в основному створена і почала працювати. Якість сільськогосподарських земель, захищених лісосмугами, помітно зросла – зменшилася ерозія, покращився водний баланс, і як наслідок, зросла врожайність полів.

Виконання плану перетворення природи сприймалося населенням з ентузіазмом. Верхів'я ярів і балок обсаджувалися деревами, гирла ярів закріплювалися тинами і живоплотами, в природних улоговинах споруджували ставки обсаджені деревами. Для підтримки життя малих річок будувалися загати з водяними млинами і електростанціями. Для виконання плану був створений інститут – «Агроліспроект». За його проектами лісами вкрилися чотири великих вододіли басейнів Дніпра, Дону, Волги, Уралу європейського півдня Росії. Перша спроектована «Агроліспроектом» державна лісосмуга простягнулася від уральської гори Вишнева до узбережжя Каспію більше ніж на тисячу кілометрів [4]. Це були екологічні об'єкти світового масштабу. Таких проектів не знала не тільки вітчизняна, але й всесвітня історія лісорозведення.

Однак, зі смертю Сталіна у 1953 році виконання плану було призупинено, а у 1956 році зовсім згорнуто, хоча спочатку він був розрахований до 1965 року. Більшість лісосмуг були вирубані. Сучасна історія переповнена згадками про десятки гектарів знищених виноградників в кінці існування СРСР, а про сотні тисяч гектарів погублених у 1960-і роки лісосмуг не згадує. Створені в 1949-1955 роках 570 лісозахисних станцій були також ліквідовані. Ці всі процеси пояснюються, насамперед, незацікавленістю з боку наступного уряду під керівництвом М.С. Хрущова, який вважав недоцільним продовження виконання «Сталінського плану перетворення природи» і прийняттям наказу Міністра сільського господарства і заготівель СРСР від 30 квітня 1953 р. № 108 [5], відповідного до якого призупинялися всі види захисного лісорозведення. З метою виконання цього законодавчого акту ліквідовувалися всі лісозахисні станції, скорочувалися посади агромеліораторів, а плани з лісонасаджень виключалися із загальної звітності всіх організацій.

У 60-х рр. XX ст. сталася екологічна катастрофа, пов'язана з ерозією ґрунтів на цілині, і в СРСР почалася продовольча криза. Найменше від посух і суховіїв в цей період постраждали райони, де система продовжувала за інерцією функціонувати. Тоді було вирішено відновити деякі заходи плану, але ця спроба не увінчалася успіхом. До початку 90-х рр. XX ст. кращі починання «Сталінського плану...» були забуті, а сама система стала руйнуватися і виводитися з ладу. Створені лісосмуги заростають чагарником і втрачають свої захисні властивості, а головне, вони стали безгоспними і вирубуються. Тепер зрозуміло, що протистояти

посухам можна тільки утриманням вологи в ґрунті на якомога більш тривалий термін. Нічого кращого, ніж снігозатримання і створення загат, для цього не придумано. Дослідження показують [6, 7, 8], що на відкритих полях, незважаючи на всі зусилля снігозатримання, 50-80% талої води стікається в балки та яри, на захищених лісами – 80% вологи вбирається в ґрунт. Звідси очевидні єдність лісу і поля та потреба у єдиному їх управлінні. Згідно з планом, оранку було вирішено розділити на прямокутні масиви, обмежені лісосмугами шириною від 6 до 200 м.

Тривалий час критикували травопільну систему землеробства. На зміну їй прийшли рекомендації щодо підвищення родючості ґрунтів, пов'язані зі зрошенням, внесенням добрив і отрутохімікатів. Зараз, коли багато наших чорноземів перетворилися таким шляхом в засолені «білоземи», саме час задуматися про досвід полезахисного лісорозведення. Фрагменти державних захисних лісосмуг збереглися до наших днів. У посушливі роки урожайність на обмежених ними полях в два-три рази вища, ніж на незахищених територіях. Лісосмуги знижують температуру повітря і швидкість вітру влітку, захищають поля від згубних суховіїв. Вони дають притулок багатьом тваринам, прикрашають ландшафт, підвищують його біорізноманіття.

Висновок. Сьогодні основи розробленого в СРСР «Сталінського плану перетворення природи» уважно вивчені і успішно використовуються в США, Китаї, країнах Африки і Західної Європи. Тільки називають це не планом перетворення природи, а створенням зелених екологічних каркасів. Їм відводять значну роль у зв'язку з наслідками глобального потепління та збільшенням випадків несприятливих природних явищ (ерозія, посухи, пилові бурі, урагани).

Використані джерела:

1. Вакулюк П.Г. Нариси з історії лісів України / П.Г. Вакулюк. – Фастів: Поліфаст, 2000. – 624 с.
2. Вильямс В.Р. Избранные сочинения в 3 т.; Т.2: Травопольная система земледелия (1921-1939) / В.Р. Вильямс. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1950. – 800 с.
3. Киндюк Б.В. Правовые и организационные основы реализации «Сталинского плана преобразования природы» в сфере лесоводства на Украине [Електронний ресурс] / Б.В. Киндюк // Міжнародна науково-практична інтернет-конференція за юридичним напрямом. – Тернопіль, 2011. Режим доступу: http.://www.lex-line.com.ua.
4. Постановление Совета Министров СССР и ЦК ВКП(б) «О плане полезащитных лесонасаждений, внедрении травопольных севооборотов, строительства прудов и водоемов для обеспечения высоких и устойчивых урожаев в степных и лесостепных районах Европейской части СССР» от 20.10.1948 г. № 3960.
5. Приказ Министра сельского хозяйства и заготовок СССР «О прекращении работ по созданию государственных защитных лесных полос, дубовых лесов промышленного значения и об отмене обязательного для колхозов и совхозов государственного планирования лесопосадок» от 30.04.1953 г. № 108.
6. Сталинский план наступления на засуху. Сборник статей. – Воронеж: Комуна, 1948. – 28 с.
7. Сталинский план преобразования природы. Великие стройки коммунизма. Сборник документов. – М.: Госполитиздат, 1952. – 87 с.
Сталинский план преобразования природы. Сборник материалов. – Тула: Коммунар, 1949. – 144 с.

УДК 504 (062)

Ненько Х.С., Михайленко В.П., Олексієвець І.Л.

ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИБОРУ МІСЦЯ РОЗМІЩЕННЯ ПОЛІГОНУ ТПВ

Розглянуто негативні наслідки функціонування полігонів ТПВ впродовж їх життєвого циклу. Показана необхідність доповнення існуючих будівельних нормативів критеріями, які враховують концептуальні засади сталого розвитку і положення міжнародних екологічних угод. В роботі узагальнюється досвід застосування таких критеріїв та врахування сучасних методів оцінювання негативних впливів у вітчизняній практиці процедури ОВНС.

Ключові слова: полігон ТПВ, будівельні нормативи, сталий розвиток.

Рассмотрены негативные последствия функционирования полигонов ТБО на протяжении их жизненного цикла. Показана необходимость дополнения существующих строительных нормативов критериями, которые учитывают концептуальные основы устойчивого развития и положений международных экологических соглашений. В работе обобщается опыт использования таких критериев и учет современных методов оценки негативных влияний в отечественной практике процедуры ОВОС.

Ключевые слова: полигон ТБО, строительные нормативы, устойчивое развитие.

This paper reviews the negative effects of the landfaills' functioning throughout their life cycle. The needs to supplement the existing building code by the criteria, which take into account the conceptual framework of sustainable development and the provisions of international environmental agreements are discussed. The paper summarizes the experience of using such criteria and treatment of modern methods of negative effect assessment in the domestic practice of the EIA procedure.

Key words: sustainable development, landfill, construction regulations.

Вступ. Нагромадження твердих побутових відходів (ТПВ) набуває в Україні катастрофічних масштабів. На даному етапі розвитку суспільства яскраво простежуються зміни у покращенні добробуту населення, моделях споживання товарів, які призвели до збільшення обсягів товарообороту та, як наслідок, збільшення обсягів утворення відходів. Незважаючи на появу альтернативних технологій, складування на полігонах залишається основним способом поводження з ТПВ, який буде домінувати на перехідній стадії розвитку країни. Поширення чужорідних речовин зі звалищ у довкілля призводить до ряду негативних наслідків, характер вид та інтенсивність яких у багатьох випадках ще недостатньо вивчені [1]. Існуюча практика оцінювання негативного впливу таких об'єктів на довкілля закладена у будівельні нормативи України [2,3]. Проте, практика передових країн та сучасні підходи до процедури оцінки впливу полігонів на довкілля вимагають більшої деталізації та геоекологічного погляду на втрату якості ландшафту. Зокрема, такі вимоги закладені у міжнародних угодах [4,5]

Метою даного дослідження є аналіз досвіду мінімізації негативних впливів полігонів та звалищ ТПВ на стадії планування як початкового етапу життєвого циклу. Автори зробили опис характеристик антропогенного тиску звалищ на ландшафт, усвідомлюючи, що «ландшафт сприяє формуванню місцевих культур і є основним компонентом європейської природної та культурної спадщини, який сприяє добробуту людей та консолідації європейської ідентичності» [5]. В роботі узагальнюється досвід застосування критеріїв оцінювання втрати якості ландшафту в процесі оптимізації його просторового розміщення з точки зору геоекології та сучасних ГІС-технологій.

За статистичними даними, оприлюдненими Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [2] в Україні нараховується 6000 полігонів ТПВ, більшість з яких знаходяться у незадовільному стані. Потреба у будівництві нових полігонів складає понад 650 одиниць. [6]. Не дивлячись на найменшу пріоритетність захоронення, цей спосіб поводження з ТПВ буде використовуватись в Україні ще значний час.

Україна задекларувала прийняття принципів сталого розвитку підписанням міжнародних угод, які сприяють впровадженню екологічно збалансованих моделей господарювання і покращання якості життя населення. Однією з ключових галузей сталого розвитку є поводження з відходами. Згідно з проголошеними принципами адаптації загальносвітової практики та норм Європейського Союзу, в Україні до 2016 року мають бути закриті усі звалища та полігони, які не відповідають вимогам екологічних стандартів [7]. При цьому, до 2016 року мають бути створені нові полігони, управління якими буде здійснюватись відповідно до стандартів, наближених до Директив ЄС [8].

На перехідному етапі існуюча практика потребує вдосконалення шляхом впровадження геоекологічних моделей в процес територіального управління. Збереження якості антропогенних і природних ландшафтів повинні стати пріоритетними завданнями при розробці територіальної стратегії розвитку регіонів [9]. Це знаходить своє відображення зокрема у таких документах, як «Порядок денний на XXI століття», Конвенція Еспоо «Про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті», Європейська ландшафтна конвенція та Кіотський протокол до Рамкової конвенції зі зміни клімату, сторонами яких є Україна.

Зменшити негативний вплив полігонів можна досягнути в рамках комплексного підходу, який враховує повний життєвий цикл даних споруд. В країнах Балтійського регіону вже напрацьовано досвід такого управління - від планування розміщення полігонів в оптимально придатних для цього місцях до повної ліквідації виведених із обігу [10] споруд. Частково це досягається за допомогою сучасних підходів ландшафтного планування, щодо поліпшення, відновлення та формування ландшафтів, частково – за допомогою врахування природних властивостей геосистем, в яких планується його розміщення [11].

Об'єкт дослідження – полігони твердих побутових відходів.

Предмет дослідження – фактори розміщення полігонів ТПВ у контексті сталого розвитку і мінімізації їх шкідливого впливу на довкілля та здоров'я населення.

Попередні дослідження. Для визначення критеріїв розміщення полігонів ТПВ доцільно розглянути характер їх негативних впливів на довкілля. Результати дослідження екологічних та соціально-економічних впливів полігонів докладно обговорені в роботах [12,13]. Оцінка стану компонентів довкілля у зоні впливу об'єктів розміщення ТПВ зроблена Ларіоновою Н. С. [14] та Підлипським [15]. Дослідження властивостей геосистем, де розміщення полігонів є доцільним та оптимальним, розглядається у дослідженнях Микітчак [16] та Александрової [1]. Окремі обмежуючі критерії для розміщення полігонів ТПВ та методики їх застосування розглядаються у працях Вайсмана Я. І., Коротаєва В.Н., Тагілова М.А., Вострецова С.П.[17, 18]. Такі критерії також вивчали Витебська А. В., Горковенко Є. А., Гольдман В. В. [9] Застосування геоекологічних та соціо-економічних критеріїв для розміщення полігонів ТПВ із використанням технологій ГІС (географічних інформаційних систем) докладно розглянуті у працях зарубіжних вчених [19 - 22].

Методологія. Україна активно впроваджує в практику процедуру оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС), яка гарантує, що всі екологічні наслідки від реалізації господарської діяльності будуть узяті до уваги перед реалізацією рішення. Вона передбачає виявлення, аналіз і порівняння всіх реальних і розумних альтернатив на основі соціально-економічних та екологічних оцінок кожної з них та розробку заходів щодо зниження шкідливого впливу на довкілля або запобігання такого впливу.

Аналіз ситуацій, в місцях розміщення відходів, свідчить, що відходи виробництва та споживання – техногенні речовини, вивезені на полігони або викинуті на смітники, утворюють нову природно-техногенну систему. Тому вирішення питань розміщення, експлуатації та рекультивації полігонів ТПВ необхідно розглядати з позицій геоекологічного проектування природно-техногенних систем. Ця методологія вимагає розробки спеціальних інженерних технологій [23], призначених для захисту середовища існування людини (природних або антропогенних ландшафтів) від негативних впливів.

Кожен створюваний людиною об'єкт чи продукт має свій «час життя». що складається з його проектування, створення, експлуатації та періоду завершення існування. Усі види діяльності або процеси, які є результатом існування об'єкту оцінюються з точки зору впливу на довкілля. Такий підхід називається *оцінкою життєвого циклу* [24]. Оцінка життєвого циклу полігону ТПВ може виявити такі аспекти які допоможуть переглянути існуючі критерії відбору території з урахуванням властивості геосистем та лімітуючих чинників розміщення об'єкту.

Методологія аналізу життєвого циклу (АЖЦ) активно використовується в зарубіжній практиці будівництва полігонів ТПВ для

оцінки екологічних впливів цих об’єктів як стаціонарних джерел забруднення ландшафту. Вона знайшла законодавче закріплення в документах Міжнародної організації зі стандартизації ISO. В даний час нею розроблено комплекс міжнародних стандартів ISO 1440 - 1449, присвячений теоретичним і практичним аспектам теорії сталого розвитку та методології аналізу життєвого циклу полігонів, як інструменту її реалізації.

У широкому сенсі інформація, отримана при дослідженнях АЖЦ, може і повинна бути використана на різних рівнях проектування (обґрунтування інвестицій, робоче проектування, обґрунтування технології будівництва і експлуатації, рекультивації) території. Методологія аналізу життєвого циклу, як інструменту управління якістю довкілля, служить основою проектування полігонів ТПВ [24], і поступово впроваджується у практику вітчизняних досліджень. Так, Щербина [23] визначає наступні *періоди життєвого циклу полігонів ТПВ*: пасивний період (проведення інженерних досліджень на стадії обґрунтування інвестицій, виконання оцінки існуючого стану довкілля); активний період (створення, експлуатація, рекультивація полігонів); пасивний період (зачинення полігону).

З позицій визначення основних критеріїв території для розміщення полігону важливими є два пасивних періоди. На першому робиться загальна оцінка придатності території для розміщення полігону, визначається наявність природного геологічного бар’єру, характеристики стану компонентів довкілля в районі передбачуваного місця розміщення полігону.

На другому – відбувається завершення пасивного періоду життєвого циклу, що характеризується повною мінералізацією відходів і формуванням природно-техногенного ґрунтового масиву. На цьому етапі відбувається відмова функціональної здатності захисних елементів і систем полігону, що пов'язано з вичерпанням довговічності будівельних матеріалів. Захисну функцію починають виконувати тільки глиняні екрани та природні геологічні бар'єри. Природно-територіальна система поступово стає повністю відкритою, нерегульованою, доступною до контакту з усіма геосферами. Завершення життєвого циклу характеризується утворенням нового природно-техногенного ландшафту [23].

З метою зниження інтегральної емісії забруднювальних речовин у довкілля доцільно застосовувати *принцип багатобар’єрності*, розроблений Тагіловим [18]. Автор виділяє п'ять бар'єрів, які забезпечують мінімальні емісії забруднювальних сполук: вибір місця розміщення полігону; ізоляція складованих відходів; управління якістю і кількістю відходів, що надходять на захоронення; управління біохімічними процесами в тілі полігону; управління і контроль емісії полігону.

Вибір майданчика повинен забезпечити мінімальні наслідки його шкідливого впливу на прилеглу територію. Оскільки система протифільтраційного захисту не є вічною, в процесі прийняття рішення

необхідно розглянути природні фактори очищення забруднень, які повинні згодом прийти на заміну штучним заходам, а також виявити ризики від забруднення підземних вод [18].

Для вибору геосистем за властивостями, що дозволять зменшити негативний вплив полігону на компоненти природного середовища, робиться *топологічний розподіл придатності ландшафтів для розміщення об'єктів поводження з ТПВ* [16]. Вихідними критеріями класифікації ландшафтів за придатністю до розміщення полігону є: класифікація ландшафтів за інтенсивністю міграції речовини; механічний склад ґрунту; негативні фізико-географічні процеси. За придатністю до розміщення полігону виділяються наступні класи ландшафтів: найпридатніші, придатні, відносно придатні непридатні.

Іншою властивістю геосистем, що враховується при виборі місця розміщення полігону, є *знешкоджувальний потенціал* [1]. Він включає усі властивості природного ландшафту до накопичення, розподілу, перетворенню або повного розкладу сторонніх речовин таким чином, щоб включати негативні ефекти для людини і живих організмів, а відходи знов залучати в природні колообіги речовини.

Знешкоджувальний потенціал природного ландшафту припускає можливе зменшення шкідливого впливу забруднювальних речовин на ґрунти, води, корисні копалини, біоценози та здоров'я населення. При цьому важливими знешкоджуючими функціями є такі:

. захисна – захист ґрунтових вод від забруднення водами фільтрату, або ж поверхневих вод за рахунок забруднення поверхневих стоків.

. знешкоджувальна – розклад або перетворення забруднювальних речовин у сполуки, що є нешкідливими або ж притаманними даній території.

Зображення на картах потенційно захисної та знезаражувальної зон забезпечують можливість їх використання у виборі місць розташування небезпечних об'єктів. Загальні оцінка території за показником знешкоджувальної здатності складається із суми ступенів придатності за окремими показниками [25].

Велика кількість граничних умов, що накладають обмеження на розміщення об'єктів захоронення відходів, збільшує ймовірність появи помилок. Для їх уникнення розроблено процедуру вибору місця розміщення полігону методом «накладання карт» (так званий «оверлейний аналіз») який базується на застосуванні ГІС-технологій [19].

Ще одним методом, що використовується при виборі придатних місць розміщення полігону є метод, відомий як *булева логіка*. Це математична система, що використовується для аналізу та обробки даних. У ній усі значення певних атрибутів відмічаються як істинні або помилкові, відповідно, позначаються в таблицях атрибутів як «0» або «1». «Істинні» значення критеріїв відповідають придатним місцеположенням для розміщення полігону. Значення кожного з оціночних критеріїв для розміщення полігону відображаються на окремих тематичних картах. При

накладанні тематичних карт одна на одну у середовищі ГІС можна виділити ділянки, які будуть задовольняти усі атрибути [20].

Негативний вплив полігонів ТПВ на довкілля. Теоретично,біологічне розкладання однієї тони ТПВ спричинює вироблення 442 $м^3$ біогазу, основними компонентами якого є метан (CH_4) та діоксид вуглецю (CO_2), які несуть небезпеку глобального рівня. Полігони ТПВ постачають до 20% парникових газів, і вважаються вагомим фактором формування зміни клімату, формування фотохімічного і стратосферного озону. Контроль цих викидів є необхідним з точки зору виконання зобов'язань, взятих Україною в рамках Кіотського протоколу [12].

Газоподібні забруднювальні речовини справляють значний негативний вплив на флору, фауну та екосистеми в цілому. Внаслідок латеральної (бічної) міграції метану за межі полігону відбувається витіснення кисню з ґрунту. Це призводить до зменшення кількості мікроорганізмів, норних тварин, слугує причиною відмирання рослинності. Рослинність навколо полігону може бути пошкоджена в результаті витіснення кисню навколо коренів метаном. Аміак та сірководень є основними складовими кислих компонентів полігонних газів. Кислі складові газу роблять внесок у формування кислотних дощів та вторинного підкислення ґрунтів і екосистем. Моніторинг газоподібних викидів є необхідною умовою ряду міжнародних угод, що стосуються якості атмосферного повітря та транскордонного перенесення забруднень.

Характеристики полігонних фільтратів дуже різноманітні в залежності від складу відходів, кількості опадів, розміщення водних об’єктів, ущільнення, віку відходів, процедури відбору проб та взаємодії фільтрату з компонентами довкілля [12].

Утворення фільтрату зменшується дуже повільно, а деякі параметри можуть представляти екологічну значимість протягом багатьох десятиліть та століть. Фільтрат може мігрувати у ґрунтові води і забруднювати поверхневі води через відсутність належної системи дренажу або її пошкодження. Це призводить до серйозних екологічних проблем, бо водоносні горизонти вимагають великих періодів часу для реабілітації.

Полігони ТПВ призводять до деградації ґрунту як природного об'єкта, що проявляється в руйнуванні багатьох ґрунтових компонентів, відповідальних за виконання екологічних функцій ґрунтового покриву [13]. Крім того, ґрунти можуть накопичувати токсичні метали, які надалі акумулюються рослинами, потрапляють у харчові ланцюги і таким чином несуть велику загрозу для здоров'я тварин і населення [12].

Таким чином, шкідливий вплив полігонів на довкілля є багатовекторним, він охоплює наступні складові ландшафту: атмосферне повітря, ґрунти, ґрунтові та поверхневі води, рослинність та тваринний світ. Особливо небезпечним є вплив на стан здоров’я та психіку людей, що проживають поруч з полігоном. Тому при визначенні критеріїв для вибору території під розміщення полігону необхідним є врахування усіх компонентів геосистеми, на яких може проявитися негативний вплив.

Визначення критеріїв для вибору місця розміщення полігону ТПВ. В Україні критерії розміщення полігонів ТПВ чітко визначені регламентними документами [2,3]. За цими нормами, полігони мають бути розміщені на певній відстані від об'єктів іншого функціонального призначення. Полігони заборонено облаштовувати у зонах підтоплення й інших небезпечних геологічних процесів, а також на територіях сезонного затоплення; у заболочених місцях; у зонах поповнення і виходу на поверхню підземних вод; у зонах формування і використання мінеральних вод; на територіях зон санітарної охорони водойм, водозаборів питних і мінеральних вод; у зонах санітарної охорони курортів та заповідників; на землях, зайнятих чи призначених під зайняття лісами, лісопарками, іншими зеленими насадженнями, що виконують захисні функції і є місцями масового відпочинку населення.

Полігони ТПВ мають розміщувати ще з урахуванням рози вітрів відносно житлової забудови, зон відпочинку й інших місць масового перебування населення за межами санітарно-захисної зони.

Ухил місцевості у цих нормах не розглядається як обмежувальний фактор, а лише слугує критерієм для класифікації полігонів за особливостями розташування у рельєфі [26].

З огляду на фактори, що можуть стати визначальними у впливі полігону на довкілля, наведені критерії вибору місця є не зовсім повними. Враховуючи вимоги міжнародних природоохоронних конвенцій та прикладні дослідження у даній сфері, можна указати на ряд інших параметрів, які мають доповнити існуючі. Так, при виборі придатного місця для розташування у сільських районах з невеликою чисельністю населення, домінуючим фактором може стати економічна привабливість розроблення полігону як джерела вторинних ресурсів, або можливість одержання дозволу на землекористування в межах утвореного кластеру сільських громад [27].

Серед фізико-географічних факторів вибору придатного місця для розташування полігону ТПВ можна виділити наступні:

Ухил місцевості. Занадто крутий ухил може зробити складним створення та утримання полігону. До того ж, ухили понад 12% створюють високі рівні стоку опадів. З вищим рівнем стоку та зменшенням обсягів інфільтрації забрудники можуть мігрувати на значно більші відстані від джерела забруднення. Для вибору придатного місця створюється карта ухилів місцевості [21]. Належним прийнято вважати ухил у 8-12%, проте, зазначений ухил не є чітко визначеним. Деякі автори вважають за прийнятний ухил у 30%.[19]

Фізико-хімічні властивості ґрунтів. Ґрунт має бути непроникним (мати коефіцієнт проникності менше $1 \cdot 10^{-5}$) см / с) і мати значення катіонного обміну менше за 30мг-екв/100 г [19].

Певні обмеження накладають фактори, пов'язані з *несприятлив*ими фізико-географічними умовами. Пропонується розміщувати полігони на відстані у 100 м від геологічних розломів. Також має враховуватись

материнська порода. Перевага надається аргілітам [18], які виконують роль природного геологічного бар'єру, і не дозволяють просочуватись фільтрату до ґрунтових вод. Хоча цей фактор є важливим, він не завжди забезпечує захист водоносних горизонтів від забруднення фільтратом, що пов'язано з природними особливостями водоупорів: наявністю гідрогеологічних вікон, тріщинуватістю глин [27].

Для вибору вільної території важливо знати необхідну площу майбутнього полігону. Знаючи чисельність населення та середні показники утворення відходів можна розрахувати необхідний розмір території, враховуючи, що для захоронення 1 т ТПВ потребується 3 $м^2$ площі [28]. Цей показник розраховують, беручи до уваги середню площу 0,6 га/рік на 100 тис. населення [18].

Українські норми зовсім не враховують системні характеристики місць розташування полігонів. При тому існує ранжирування ландшафтів за придатністю до їх розміщення.

«Найпридатнішими» є ландшафти акумулятивно-елювіального типу на слабопроникних породах, а також ділянки «сухих» кар’єрних виробок мінеральної сировини. Такі території характеризуються стійкістю природних параметрів, що дозволяє спроектувати захисні інженерні споруди, стабільні та безпечні в часі.

«Придатними» є автономні елювіальні ділянки на суглинках; транселювіальні плоскосхилові на суглинках; елювіально-акумулятивні на суглинках; акумулятивно-елювіальні на супісках і суглинках.

«Відносно придатними» є автономні елювіальні ділянки на пісках і супісках; елювіально-акумулятивні на пісках і супісках, акумулятивно-елювіальні на пісках; транселювіальні крутосхилові на пісках та супісках; транселювіальні крутосхилові на суглинках.

«Непридатні» зони даної класифікації та державних норм збігаються [16].

Висновки. Україна переходить до системи раціонального поводження з ТПВ поступово впроваджуючи, сортування та вторинне використання ресурсоцінних компонентів. Проте, враховуючи необхідність організації додаткових місць поховання ТПВ, кількість існуючих полігонів та період адаптації населення до нових умов, можливо передбачити, що процес захоронення ТПВ буде співіснувати з іншими технологіями досить довгий час. Створення нових полігонів ТПВ неминуче, оскільки послугами санітарного очищення охоплено не все населення країни. Полігони ТПВ створюють антропогенний тиск майже на усі складові геосистеми: ґрунти, атмосферне повітря, поверхневі та підземні води, рослинність, тваринний світ. При проектуванні та пошуку оптимального варіанту розміщення необхідно оцінювати та враховувати повний життєвий цикл таких споруд. Це дозволить передбачити та уникнути більшості загроз на всіх етапах життєвого циклу, уникнути чи пом’якшити їх вплив на довкілля та здоров’я населення. При виборі місця розташування полігону необхідно враховувати обмежуючі критерії вибору, а також властивості геосистем, як

природних бар'єрів. Для застосування усіх критеріальних оцінок найбільш придатним методом є просторовий аналіз у середовищі ГІС.

Використані джерела:

1.Александрова Т. Д. Геоэкологические подходы к проектированию природно-технических систем /Александрова Т. Д.– М.: ИГАН, 1987
2. «Полігони твердих побутових відходів. Основи проектування» ДБН В.2.4-2-2005. Держбуд України, Мінприроди України 2005
3. «Складі зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС) при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд» ДБН А.2.2-1-2003
4. Конвенція Еспоо «Про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті»
5. Європейська ландшафтна конвенція [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_154
6. Аналіз стану сфери поводження з побутовими відходами в Україні за 2011 рік: матеріали VII щорічної конференції малих міст України, (Українка, 26-27 червня 2012 р.). – К: АМУ, 2012. – 61с.
7. Алексеевец И. Л., Березницкая М. В., Шмарин С. Л., Михайленко В. П. Состояние обращения с ТБО в Украине: Материалы международной научно-практической конференции «Инновационные технологии и защита окружающей среды», (Кутаиси, Грузия, 30-31 мая 2012г.). – Кутаиси: Издательство Кутаисского государственного университета, 2012. – 533с.
8. Проект Національної стратегії поводження з твердими побутовими відходами в Україні Данського екологічного співробітництва з країнами Східної Європи (DANCEE)
9. Витебская А. Критерии выбора мероприятий по снижению экологической нагрузки при захоронении твердых бытовых отходов/А.В. Витебская, Е.А. Горковенко, В.В. Гольдман//Известия КГТУ. – 2005. - №8. - С. 23-29
11. Л. Є. Руденко, Є.О. Маруняк. Ландшафтне планування та його роль у вирішенні завдань сталого просторового розвитку країни //Український географічний журнал. – 2012. – №1. с.3-8
12. Environmental and socio-economic impacts of landfills: матеріали конференції ECO-TECH 2012 (Кальмар, 26-28 листопада 2012 р.)
13. Іванова Ю. С. Влияние несанкционированных свалок бытовых отходов на состояние почв (на примере г. Ульяновска): автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. біолог. наук: спец. 03.02.08 «екологія»), 03.02.13 « ґрунтознавство»/ Ю. С. Іванова. – Ульяновськ, 2012. – 24 с.
14. Ларіонов Н. С. Эклого-аналитическая оценка состояния компонентов природной среды в зоне влияния объектов размещения твердых бытовых отходов: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. хім. наук: спец 03.00.16 - «екологія» / Н. С. Ларіонов – Архангельськ, 2009. – 22 с.
15. Підлипський І. І. Эколого-геологическая характеристика полигонов бытовых отходов и разработка рекомендаций по рациональному природопользованию: автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд. геолого-мінералогічних. наук: спец 03.00.16 - «геоекологія» /І. І. Підлипський – Санкт-Пітербург, 2010. – 22с.
16. Микітчак Г. С. Геоекологічне обґрунтування системи комплексного використання твердих побутових відходів у Львівській області: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.11 «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів» /Г.С. Микітчак. – Львів, 2012. –21с.
17. Вайсман Я. И. Проектирование полигонов ТБО / Вайсман Я. И., Коротаев В. Н., Тагилов М. А. Вострецов С. П. // Экология и промышленность России. - 2001. - №2.
18. Разработка концепции минимизации экологического риска при захоронении твердых бытовых отходов (ТБО) на полигонах: материалы межвузовской научно-технической конференции, посвященной 20-летию автодорожного факультета ПГТУ "Проектирование оснований, фундаментов, мостов, автодорог и средств механизации их строительства. Охрана окружающей среды", (Пермь, 1999 г.)
19. O. B. Delgado, M. Mendoza, E. L. Granados, B. Geneletti. Analysis of land suitability for the siting of inter-municipal landfills in the Cuitzeo Lake Basin, Mexico // Waste management. – 2008, vol. 28. – P. 1137-1146 .
20. S. P. Gbanie, P. B. Tengbe, J. S. Momohb, J. Medo, V. T. Simbay Kabba. Modelling landfill location using Geographic Information Systems (GIS) and Multi-Criteria Decision Analysis (MCDA): Case study Bo, Southern Sierra Leone // Applied Geography – 2012, vol. 36 . – P. 1-10.

21.P. C. Pandey, L. K. Sharma, M. S. Nathawat. Geospatial Strategy for Sustainable Management of Municipal Solid Waste for Growing Urban Environment// Springer. – 2011, vol. 184. – P. 2419 - 2431.
22. W. Guiqina, Q. Lib, L. Guoxuea, C. Lijunc. Landfill site selection using spatial information technologies and AHP: A case study in Beijing, China // Journal of Environmental Management. – 2009. vol. 9. – P. 2414–2421.
23. Щербина Е. В. Методология анализа жизненного цикла при проектировании полигонов твердых бытовых отходов [Електронний ресурс] – режим доступу http://lerschtul.ru/ocologi/metodologiya-analiza-zhiznennogo-cikla-pri-proektirovanii-poligonov-tverdyx-bytovyx-otxodov.html
24. F. Cherubini, S. Bargigli, S. Ulgiati. Lifecycleassessment (LCA) of waste management strategies: Landfilling, sorting plant and incineration// Energy – 2009. vol. 34. – P. 2116–2123
25. Гавриленко О. П. Геоекологічне обґрунтування проектів природокористування /Гавриленко О. П. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 332 с.
26. Щербина Е.В. Научно-методологические основы геоэкологического проектирования полигонов твердых бытовых отходов: дис. доктора технічних наук: 25.00.36 / Щербина Елена Витальевна – М., 2010. – 306 с.
27. Ненько Х.С., Михайленко В. П., Огородник С.С., Мартин Г.Г. Кластерная модель управления твердыми бытовыми отходами: Материалы международной научно-практической конференции «Инновационные технологии и защита окружающей среды», (Кутаиси, Грузия, 30-31 мая 2012г.). – Кутаиси: Издательство Кутаисского государственного университета, 2012. – 533с.
28. Топчиев А. Г. Геоэкология Географические основы природопользования / А. Г. Топчиев. – Одесса «Астропринт», 1996. – 392 с.

УДК 911.52

Сидоренко М.В.

ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ТА ЧИННИКИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ЕКОЛОГІЧНИХ РЕЖИМІВ ЛАНДШАФТІВ РІВНИННОЇ ЧАСТИНИ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Розглянуті основні закономірності територіальної структури екологічних режимів. Досліджені чинники територіальної диференціації екологічних режимів.

Ключові слова: екологічний режим, територіальна структура, чинники, територіальна диференціація, «аномальна» ділянка.

Рассмотрены основные закономерности территориальной структуры экологических режимов. Исследованы факторы территориальной дифференциации экологических режимов.

Ключевые слова: екологический режим, территориальная структура, факторы, территориальная дифференциация, «аномальный» участок.

The common factors of territorial structure of the ecological modes are considered. The factors of territorial differentiation of the ecological modes are investigated.

Key words: ecological mode, territorial structure, factors, territorial differentiation, «anomalous» region.

Постановка проблеми та актуальність. Екологічні режими є провідними факторами динаміки і функціонування ландшафтів. В умовах сучасного природокористування актуальним є дослідження екологічних режимів ландшафтів, задля оптимізації їх структури і функціонування. Головною метою є встановлення факторів, які визначають загальні

закономірності теритріальної структури екологічних режимів та чинників, що формують основу територіальної диференціації.

Аналіз основних джерел та публікацій. Дослідженням природних екологічних режимів ландшафтів присвячені роботи Сочави В.Б., Дідуха Я.П., Циганова Д.М., Плюти П.Г., Гродзинського М.Д., Крауклиса А.А.

Виклад основного матеріалу. Екологічні режими ландшафтів України досліджені на основі грунтового покриву її рівнинної частини, оскільки грунти є індикаторами фізико-географічних умов території і визначальними факторами формування режимів. Територіальна структура передбачає визначення основних закономірностей поширення та особливостей територіальної диференціації екологічних режимів. Територіальна диференціація режимів пов'язана з чинниками, що викликають відхилення значень режиму від загального тренду і провокують появу «аномальних» ділянок, що потребують дослідження і аналізу їх появи. Загальна формула розрахунку значень екологічного режиму $X = N_1 * \% N_1 + N_2 * \% N_2 + Nn *\% Nn$, де N_1-n – присвоєний показник відповідного типу грунту за даним режимом, %N - відсотковий склад відповідного типу грунту в межах шуканого ареалу. Розглянемо основні екологічні режими та їх основні закономірності поширення та чинники територіальної диференціації. Екологічний режим зволоження має загальнозональні закономірності територіальної структури. Зона мішаних лісів України відзначається найвищим серед інших її ландшафтних зон зволоженням. Це зумовлено високою кількістю опадів (від 550 до 700 мм на рік)[2], високим рівнем залягання ґрунтових вод, слабкою дренованістю території (інтегральний коефіцієнт розчленованості поверхні – від 0 до 1)[2]. Територія Лісостепу характеризується показником режиму зволоження, який знаходиться в межах норми. Це обумовлено помірним режимом зволоження (550 - 600 мм опадів на рік)[2], невисоким рівнем залягання грунтових вод та достатньою дренованістю території (інтегральний коефіцієнт розчленованості поверхні – від 1 до 2)[2]. Зона Степу характеризується найменшою кількістю опадів (400-500 мм на рік)[2], що є домінантним фактором визначення режиму зволоження. Так, показник режиму зволоження прямує від високих показників гідроморфності на півночі до яскраво вираженої ксероморфності на півдні, що пов'язано з загальнозональним розподілом кількості опадів та видами грунтів, які сформувались в цих фізико-географічних умовах (від дерново-підзолистих, болотних грунтів і торфовищ на півночі, через чорноземи неглибокі, глибокі і звичайні в зоні Лісостепу і до чорноземів південних і темно-каштанових грунтів на півдні)[2]. Чинники територіальної диференціації режиму зволоження, це другорядні фактори, що впливають на визначення режиму, або поява факторів притаманних іншим територіям, які на «аномальних» ділянках стають домінантними і викликають зміщення загального тренду режиму. Наприклад, вздовж річкових долин річок Псел, Сейм і Ворскла спостерігається значне підвищення коефіцієнта режиму зволоження, що обумовлене значним відсотком дернових піщаних

грунтів, болотних, торфово-болотних грунтів та низинних торфовищ, які мають високий бал за даним режимом.[2] На території Бузько-Дніпровської та Дніпровсько-Молочанської низовинної областей[3] на загальному фоні значення показника виокремлюються ділянки зі значним зниженням коефіцієнта зволоження, це явище пов'язане з широким поширенням подів, в яких залягають лучно-чорноземні осолоділі грунти, лучно-чорноземні глейові солонцювато-осолоділі грунти. Ці грунти подів мають високий показник даного режиму, оскільки в подах відбувається процес накопичення вологи, що викликає процеси оглеєння, засолення та осолодіння. Тому великий відсоток поширення цих грунтів в межах даних ареалів призводить до виникнення великої амплітуди коефіцієнта зволоження в порівнянні з сусідніми ареалами, де відсоток цих грунтів незначний і суттєво не впливає на показник режиму зволоження.

Режим псамоморфності тим більш виражений, чим більше вміст піщаних часток у грунті і грунтотвірних відкладах[1]. Отже, для режиму псамоморфності домінантними чинниками визначення режиму є механічний склад грунтів та материнських порід – найвищий показник притаманний піщаним грунтам на алювіальних відкладах. При аналізі територіальної структури режиму псамоморфності загальнозональними закономірностями є зниження показника режиму псамоморфності з півночі на південь, оскільки механічний склад грунтів змінюється від піщано-супіщаного до глинистого[2]. Але звертають на себе увагу «аномальні» ділянки у східній та південних частинах України вздовж річкових долин. Це пов'язано з високим відсотком дернових малорозвинених піщаних і глинисто-піщаних грунтів, дернових розвинених піщаних грунтів, дернових оглеєних піщаних грунтів, пісків слабозадернованих слабогумусованих і негумусованих[2].

Режим карбонатності прямо пропорційно залежить від наявності карбонатних видів грунтів.[1] Важливу роль у формуванні амплітуди коефіцієнта грає ступінь змитості грунтів, яка є різною на різних ділянках. Чим вищий відсоток змитих грунтів в межах певного ареалу ландшафта, тим вищий коефіцієнт карбонатності. Північ України характеризується в своїй більшості нульовим показником або близьким до нього, що пов'язане з поширенням дерново-підзолистих (різного ступеню підзолистості) грунтів та болотних, торфувато-болотних грунтів та торфовищ[2], які мають нульовий коефіцієнт карбонатності. Незначні вкраплення ареалів з вищим показником карбонатності приурочені до територій з поширенням чорноземів карбонатних на елювії карбонатних порід, лучних карбонатних грунтів, лучних карбонатних грунтів на елювії щільних карбонатних порід, дернових карбонатних грунтів на елювії щільних карбонатних порід, які мають високий показник режиму карбонатності. Центральна частина правобережної України характеризується малою амплітудою коефіцієнта карбонатності і в той же час мозаїчною структурою розташування ареалів з сусідніми категоріями коефіцієнтів, що пояснюється різним відсотковим складом домінуючих грунтів у цьому регіоні карбонатних та

некарбонатних. Південна частина правобережної частини України характеризується значним підвищенням коефіцієнту карбонатності, що викликане високим відсотковим вмістом наступних грунтів: чорноземи звичайні середньогумусні глибокі, чорноземи звичайні середньогумусні, чорноземи звичайні малогумусні, чорноземи звичайні малогумусні неглибокі, чорноземи звичайні малогумусні неглибокі міцелярно-карбонатні, чорноземи південні малогумусні, чорноземи південні слабогумусовані міцелярно-карбонатні, чорноземи південні слабогумусовані міцелярно-висококарбонатні, чорноземи карбонатні на елювії карбонатних порід.[2] Лівобережна частина України характеризується майже одним діапазоном значень коефіцієнта карбонатності. З загального тренду випадають «аномальні» ділянки територій вздовж річок лівобережної України. Цим ареалам притаманне значення коефіцієнта на порядок нижче за загальний показник для цієї території, що пояснюється значним відсотком наявності лучно-болотних, болотних, торфово-болотних грунтів, торфовищ, дернових піщаних грунтів та слабо задернованих пісків, які мають нульовий коефіцієнт карбонатності; або значення коефіцієнта на порядок вище через наявність значного відсотка чорноземів звичайних середьогумусних, чорноземів звичайних малогумусних неглибоких, чорноземів південних мало гумусних та дернових карбонатних грунтів на елювії щільних карбонатних порід. Південь Херсонської області та північ Кримського пів-острова характеризується зниженням тренду, притаманного південній частині України. Така територіальна диференціація пов’язана з поширенням різного виду солонців а також солончаків і солончакового мулу, які мають нульовий показник режиму карбонатності. Західна частина Кримського пів-острова та передгірська область мають високой коефіцієнт карбонатності, оскільки для західної частини Кримського пів-острова характерне поширення чорноземів південних слабогумусованих міцелярно-висококарбонатних, чорноземів переважно карбонатних щебенюватих і рінякових на елювії щільних рінякових карбонатних і окарбоначених порід, дернових карбонатних грунтів на елювії щільних карбонатних порід. Для передгірських регіонів відхилення від загального тренду пов’язане з високим відсотком чорноземів передгірських карбонатних на елювії та делювії щільних карбонатних порід.[2]

Територіальна структура режиму галоморфності залежить від наявності засолених та солонцюватих грунтів. За загальними закономірностями територіальної структури значення показника режиму галоморфності підвищуються з півночі на південь, та з заходу на схід.

Характерною особливістю територіальної диференціації виступає підвищений сольовий коефіцієнт вздовж річкової долини річки Сула, в нижній течії річки Псел, що стало причиною виникнення «аномальних» ділянок. Дане явище пов’язане з значним відсотком на цих територіях солонців лучних та лучно-степових, а також чорноземів глибоких і звичайних різного ступеню солонцюватості.[2]

Південна частина України в аналізі територіальної структури виділена окремо, оскільки в її межах знаходяться ландшафти, що характеризуються найвищим показником галоморфного режиму з найбільшою амплітудою значень і утворюють окрему категорію ландшафтів за галоморфністю. Це відбулося за рахунок широкого розповсюдження лучно-степових солонців, лучних солонців, солончаків і солончакового мулу, солодей лучних і дернових, солодей болотних, лучно-чорноземно осолоділих грунтів, лучно-чорноземно глеюватих (та глейових) солонцювато-осолоділих грунтів, лучно-темно-каштанових глеюватих (та глейових) солонцювато-осолоділих грунтів, дернових глеєво-осолоділих грунтів, дернових глейових солонцювато-осолоділих грунтів та глеє-осолоділих грунтів. [2]

Територіальна структура режиму літоморфності прямо пропорційно залежить від щільності материнської породи, ступеня щебенюватості та ступеня змитості грунту. [1] В зоні Мішаних лісів більша частина території має нульовий коефіцієнт режиму літоморфності, оскільки фігурує малий відсоток змитих грунтів, а материнською породою виступає алювій сучасний, алювій давній, водно-льодовикові відклади та морена, які відзначаються нульовим показником літоморфності. Наявність ділянок з підвищеним коефіцієнтом літоморфності на території Волинського, Житомирського та Новгород-Сіверського Полісся[3] пояснюється наявністю дернових карбонатних порід на елювії щільних карбонатних порід та лучних карбонатних грунтів на елювії щільних карбонатних порід (Волинське Полісся); виходів порід (Житомирське Полісся); розмитих грунтів, чорноземів неглибоких малогумусних та чорноземів неглибоких малогумусних вилугуваних (Новгород-Сіверське Полісся).[2] Зона Лісостепу України відзначається невисокими значеннями коефіцієнта літоморфності. «Аномальні» ділянки розташовані в Розтоцьцо-Опільській горбогірній області (викликане наявністю чорноземів карбонатних на елювій карбонатних порід та дернових карбонатних порід на елювії щільних карбонатних порід), Прут-Дністровській височинній області (викликане наявністю виходів порід), на півдні Придністровсько-Східноподільській височинній області (викликане наявністю дернових карбонатних порід на елювії щільних карбонатних порід та виходів порід), на заході Південноподільської височенної області (викликане наявністю виходів порід), в Київській височинній області (викликане наявністю розмитих грунтів). [2,3] Територіальна структура ацидоморфності пов’язана з загальними закономірностями поширення грунтів за їх реакцією водного pH[1]. За основними закономірностями ацидоморфність грунтів України змінюється від кислої до лужної з півночі на південь. Чинниками територіальної диференціації режиму ацидоморфності є поширення грунтів з кислою реакцією pH, в межах територій, для яких характерне поширення грунтів з лужною реакцією pH. Наприклад, в межах річкових долин лівобережного Лісостепу, де показник ацидоморфності варіює від нетральних до лужних показників, зустрічається явище

підвищення коефіцієнта ацидоморфності, що пов'язано з наявністю на цих ділянках болотних грунтів, торфово-болотних грунтів, торфовищ низинних, дернових малорозвинених піщаних і глинисто-піщаних грунтів, дернових розвинених піщаних грунтів, дернових оглеєних піщаних грунтів [2], для яких характерна кисла реакція pH. Екологічний режим трофності залежить від вмусту гумусу у грунті, який впливає на родючість грунту.[1] За загальними закономірностями територіальної структури найвищі значення показника трофності має зона Лісостепу, оскільки в цій зоні найбільшого поширення набули різні види чорноземів звичайних середньогумусних глибоких та чорноземів звичайних середньогумусних[2]. Чинниками територіальної диференціації режиму трофності в межах зони Лісостепу є зниження відсотка вищевказаних грунтів на деяких територіях, що призводить до появ «аномальних» ділянок, на яких показник режиму трофності знижується до значень характерних для зони Степу. У визначенні латерально-міграційного режиму основою є латерально-міграційні потоки в ландшафтах. Головну роль в розвитку латерально-міграційних потоків відіграє морфологія і генезис рельєфу (які вказані в назвах ландшафтів), за якими і впорядкувані ландшафти, починаючи від ландшафтів з рельєфом несприятливим для розвитку латерально-міграційних потоків, і закінчуючи сильноеродованим рельєфом з найвищим показником їх розвитку. Чинниками територіальної диференціації є типи грунту, які домінують в межах кожного ландшафту, оскільки механічний склад грунту впливає на розвиток процесу латерально-міграційного переміщення речовини. Дерново-підзолисті грунти, пощирені на півночі отримали нульовий показник, оскільки їх піщаний та супіщаний механічний склад несприятливий для розвитку латерально-міграційних потоків через домінування радіального просочування речовини. Сірі, темно-сірі грунти за своїм легкосуглинковим механічним складом отримали більші показники і, відповідно, різні види чорноземів отримали найвищі показники з просуванням на південь, оскільки механічний склад прямує до важкосуглинкового, який є сприятливим для розвитку латерально-міграційних потоків.

Таким чином, можна зробити висновок, що кожен екологічний режим неможливо розглядати лише в аспекті загальних особливостей територіальної структури і моделювати значення показника для всієї території України, спираючись лише на зональні фізико-географічні фактори. Для кожного екологічного фактора існують чинники територіальної диференціації, які спричинюють відхилення показника від загально змодельованого тренду значень.

Використані джерела:

1. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія. У 2-х т.- К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – Т.1.- 431 с.
2. Карта грунтів Української РСР Інституту «Укрземпоект» за редакцією М.К. Крупського, 1966 р.
3. Національний атлас України за редакцією Б.Є. Патона, Л.Г. Руденка, А.П. Шпака. Електронна версія. 2007 р.

УДК 911.2

Яценко А.Д.

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНИХ НАВАНТАЖЕНЬ У ЛІСОКУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТАХ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я

У статті розглядаються основні підходи та методи щодо визначення гранично допустимих та інших видів рекреаційних навантажень.

Ключові слова:рекреаційні навантаження, рекреаційна дигресія, функціональна зона.

В статье рассматриваются основные подходы и методы определения предельно допустимых и других видов рекреационных нагрузок.

Ключевые слова: рекреационные нагрузки, рекреационная дигрессия, функциональная зона.

The paper examines the main approaches and methods for determining the maximum permissible and other recreational pressure.

Key words: recreational loads, recreational digression, functional area.

Постановка проблеми. Внаслідок надмірної урбанізації міст рекреаційні ліси набувають щораз актуальнішого значення. Проблема їх раціонального використання є надзвичайно важливою для південного регіону України. Майже всі лісові ресурси використовуються стихійно, непланово, нерегламентовано, без врахування припустимих навантажень. Це не залежить від пори року, попиту різних категорій туристів, значущості ресурсів і т.д. Заходи, що здійснюються в цій справі, мають епізодичний характер, вкрай неефективні, в більшій ступені переслідують комерційну мету. Гроші частіше всього не надходять до бюджету територій, де знаходяться ці об'єкти, чи не враховуються при статистичних підрахунках. Як наслідок – під впливом антропогенних навантажень і природних умов туристичні об'єкти і території поступово втрачають свою первинну привабливість і цінні рекреаційні властивості. Для збереження та відновлення лісових насаджень необхідний комплекс заходів, проведення яких є неможливим без виявлення рекреаційних навантаженнь на лісокультурні ландшафти для оптимального та раціонального використання лісових ресурсів.

Аналіз основних джерел та публікацій. Питанням методики дослідження навантаження на рекреаційні лісові території присвячено небагато наукових праць відомих вчених світу. Деякі з них носять епізодичний характер, деякі мають ґрунтовний характер. До основних авторів слід віднести Ф. Котлера, Дж. Тейлора, С. Хедмана, Д. Фішера. На доволі високому науковому рівні вивчені питання наукового обґрунтування навантаження на певні території російськими вченими – М. Баранським, В. Квартальновим, В. Ханбековою, В. Преобаженським. Українськими науковцями напрацьований досить значний, але суперечливий матеріал з даної проблематики, який розглянутий в роботах

відомих українських вчених економістів В. В'юна, В. Горлачука, А. Сохнича, географів О. Бейдика, О. Любіцевевої, М. Крачила, О. Топчієва, В. Мацоли, С. Стафійчука. Слід відмітити, що комплексна методика оцінки, яка поєднує в єдине ціле дослідження економістів, біологів, географів, природоохоронців і інших напрямків наукових досліджень також відсутня. Проблема комплексної і ґрунтовної методики виявлення навантаження на рекреаційні території охоронного призначення на сьогоднішній день є актуальною і вкрай невирішеною. Особливо це стосується розрахунків навантаження в часовому аспекті, тобто, починаючи з часу «до початку сезону», закінчуючи «після закінчення сезону».

Виклад основного матеріалу. Повсюдний зріст ролі рекреаційних лісів ставлять перед робітниками лісового господарства, а відповідно і перед лісовою наукою і рядом проектних організацій багато питань, які визначають у кінцевому результаті систему заходів по підготовці лісових територій до прийому відпочиваючих. Важливе значення для розробки такої системи заходів мають величини рекреаційних навантажень на природні комплекси, окремі ділянки, функціональні зони, лісові урочища чи масиви в цілому, а також величина рекреаційної ємності територій, які досліджуються [1].

Показники величини рекреаційного навантаження дають можливість судити про ступінь рекреаційного використання окремих територій при наявності функціонального зонування. У лісокультурних ландшафтах, до складу яких входять Великоанадольський ліс, Старо-Бердянське лісництво, Радивонівське та Алтагирське (Богатирське) лісництво, проведене функціональне зонування, але воно не досконале та застаріле, виділені зони масової рекреації, інтенсивної та екстенсивної рекреації, господарська зона.

При виконанні практичних робіт по спеціальному устрою лісів рекреаційного значення в основу визначення рекреаційного навантаження та похідних від нього показників покладена тривалість перебування відпочиваючих в лісі. При цьому враховують середню кількість годин щоденного перебування відпочиваючих на 1 га на протязі комфортного періоду. Так як із-за природних змін тривалості світового дня змінюється тривалість перебування відпочиваючих в лісі та враховують звичний ритм життя населення в нашому суспільстві, а також для зменшення абсолютних величин облікових та розрахункових показників отримана середня кількість годин відпочинку ділиться на 8 годин. Під комфортним періодом спрощено прийнята тривалість періоду загальної вегетації, тобто періоду з середньодобовою температурою, яка перевищує 5℃ [2].

Рекреаційне навантаження визначають шляхом натурного обліку часу перебування відпочиваючих на пробних площах чи в лісовому масиві, а також розрахунковим шляхом для всієї території рекреаційних лісів, виходячи з чисельності міського та сільського населення, які відпочивають на даній території.

Визначають існуючі рекреаційні навантаження методом розрахунку на пробних площах переважно з метою використання отриманих даних для обґрунтування чи уточнення нормативів рекреаційних навантажень на природні комплекси.

Метод визначення рекреаційних навантажень на пробних площах. Пробні площі звично закладають відповідно з вимогами для тренувальних лісових пробних площ та відрізняються вони від останніх тільки вибором місця та додатковими роботами по визначенню рекреаційної дигресії.

Для пробної площі обирають лісові ділянки з наявністю рекреаційної дигресії. Площа проб звичайно не перевищує 1 га, та розміщуються вони так, щоб з однієї точки дослідник міг бачити межі проби чи загальні шляхи переміщення відпочиваючих. На пробну площу в масштабі 1:50 чи 1:100 складають на міліметрівці план, на якому наносять всі шляхи, стежки та витоптані місця. Обліку підлягають усі місця з наявними ознаками витоптування, тобто коли лісова підстилка вже знаходиться у перетертій стадії. Відношення всієї площі шляхів, стежок та витоптаних місць до загальної площі проби означає коефіцієнт рекреації, який є одним з основних критеріїв для визначення стадій рекреаційної дигресії.

В залежності від величини стадії рекреаційної дигресії визначають кількість днів обліку відвідування пробної площі. Чим вище стадія, тим більше потребується днів обліку. Облікові дні обирають підряд з обов’язковим включенням вихідних днів.

Виділяють критичне і припустиме навантаження. Якісна оцінка рекреаційного навантаження має таку градацію: низьке, середнє і високе [4]. Визначається даний показник чисельністю рекреантів на одиницю площі, часом їх перебування на об’єктів рекреації та видом відпочинку. Вимірювати необхідно рекреаційне навантаження за кожну годину спостережень (людино-годин / га). Для цього протягом години фіксуються зміни одночасної густоти туристів і часові інтервали цих змін.

Середню одночасну густоту рекреантів обчислюємо за формулою:

$$Д\ год = УDi\ Ti / 60,$$

де: *Д год* – середня одночасна густота рекреантів впродовж години, люд. / га;

Di – і-та одночасна густота рекреантів люд. / га;

Ti – час пербування і-тої одночасної густоти рекреантів, хвилин;

60 – сумарний час спостережень, хвилин.

Рекреаційне навантаження буде вказувати середню чисельність рекреантів, які впливають наприродний комплекс протягом години:

$$N\ год = D\ год\ T,$$

де *N год* – рекреаційне навантаження за годину, люд.- год. / га;

D год – середня одночасна густота рекреантів впродовж години, люд. / га;

T – тривалість перебування рекреантів на об’єкті (одна година).

Наведені вище формули дозволяють врахувати неоднаковий час перебування на різних відпочиваючих на певній території і , як наслідок, різне навантаження, що вони несуть на природний комплекс.

Річне рекреаційне навантаження:

$$Np = Nд\ t,$$

де *Np* – рекреаційне навантаження за рік, люд.- год. / га;

Nд – середньодобове рекреаційне навантаження, люд.- год. / га;

t – кількість діб відпочинку.

Даний показник для різних стадій рекреаційної дегресії буде неоднаковим. Середній для всіх стадій рекреаційної дегресії показник рекреаційного навантаження дорівнює:

$$Np = УNp / n,$$

де *Np* – середнє рекреаційне навантаження для всієї ділянки спостережень за рік, люд.-год. / га;

Np – річне рекреаційне навантаження і-тої стадії рекреаційної дегресії, люд.- год. / га;

N – кількість стадій рекреаційної дегресії.

Після закінчення туристичного сезону необхідно виявити зміни, що відбулися на ділянках з різними стадіями рекреаційної дегресії. Ті з них, що до початку наступного туристичного сезону повернуться практично до початкового стану, будуть відноситися до ділянок з допустимим рекреаційним навантаженням.

Існує багато методів визначення рекреаційного навантаження на лісовій площі, один з таких метод натурного обліку, це відвідування окремих лісових масивів з обмеженою кількістю входів-виходів, проводять кілька днів у всіх місцях входу-виходу одночасно. Облік відпочиваючих, що входить в лісовий масив і виходить з нього регіструють в спеціальній відомості за кожну години світлового дня. Після закінчення обліку за один день усіх облікових відомостей сумують окремо по графам «ввійшло» та «вийшло». У вільній відомості наявність по цим графам сумують та звіряють. Близькість отриманих величин характеризують якість облікових робіт. В ідеальному випадку кількість людей, що ввійшли повинна дорівнювати кількості, які вийшли. Допускається розбіжності не більше 5%. За такої та меншої розбіжності графа «ввійшло» пропорційно пов’язується з графою «вийшло». За результатами граф «ввійшло» та «вийшло» заповнюють третю графу «не вийшло в конкретний час». Кількість людей, які не вийшли з лісового масиву в конкретний час представляє собою різницю (для кожного облікової години) між сумами наростаючих підсумків за графами «ввійшло» та «вийшло». При цьому по рядку останньої облікової години (якщо в цілому по відомості число тих, хто ввійшов дорівнює тим, хто вийшов) в рядку «не вийшли в конкретний час» повинно отримати «нуль»[4].

Також були розроблені розрахункові методи визначення існуючих рекреаційних навантажень. Перший з них заснований на використанні

даних розподілу площі рекреаційних лісів за класами стійкості та стадіями рекреаційної дигресії, а також відповідних рекреаційних навантажень.

Другий – на використанні відомостей про лісорекреаційну активність місцевого населення та відпочиваючих в рекреаційних установах в межах територіально-рекреаційних комплексів.

Запропоновані методики достатньо трудомісткі, але при цьому дають можливість виявити реальне рекреаційне навантаження, його динаміку, еколого- рекреаційну ємність, а також рекреаційно-ресурсний потенціал як всієї території, так і окремих її туристичних об’єктів. Це дасть змогу ефективно проводити заходи щодо охорони та відновлення туристичних ресурсів, спланувати шляхи їх раціонального використання. Внаслідок надмірного рекреаційного навантаження на лісові екосистеми значно порушується генетична цілісність, висотна диференціація і структурно-функціональна організація природних ландшафтів, які функціонували раніше як саморегульовані системи з високим порогом стійкості **[**3**]**.

Висновки. Під впливом зростаючих рекреаційних навантажень на лісові угруповання відбуваються небажані зміни усіх компонентів лісових біогеоценозів і порушуються природні взаємозв'язки між ними. При недостатній кількості шляхів сполучень як до лісових масивів, так і в їх межах, посилюється негативний вплив на насадження, які розміщуються біля доріг. З метою підвищення рекреаційної привабливості лісових ділянок в умовах лісокультурних ландшафтів Північно-Західного Приазов’я і зменшення їх дигресії система лісогосподарських заходів має включати роботи з формування ландшафтів, їх реконструкції, відновлення життєстійкості та санітарно-гігієнічної цінності, охорони і захисту лісу, а також ширшого облаштування території. Перехід України на нові шляхи ринкових відносин вимагає від суспільства нових і оновлених методик оцінки рекреаційних навантажень на рекреаційні території і їх раціональне використання завдяки цьому. Цілком очевидною є зацікавленість рекреаційної галузі у збереженні природних ресурсів рекреаційного призначення. Шлях до розв’язання цього комплексу проблем можливий завдяки розробці єдиних методик рекреаційного природокористування. Ці методики мають базуватися на усвідомленні людиною факту: раціональне природокористування спрямовується на комплексне вивчення і охорону туристичних ресурсів.

Використаны джерела:

1. Генсирук С.А. Рекреационное использование лесов / С.А. Генсирук, М.С. Нижник, Р.Р. Возняк. – К.: Урожай, 1987. – 248 с.

2. Генсирук С.А. Рациональное природопользование / С.А. Генсирук. – М.: Лесная промышленость, 1979. – 308 с.

3. Стафійчук В. Рекреалогія : підручник / В. Стафійчук. – [2-е вид.]. – К.: Альтерпрес, 2006. – 263 с.

4. Тарасов А.И. Рекреационное лесопользование /А.И Тарасов. - М.: Агропроиздат, 1986. - 177 с.

УДК 911.9:910.2:630+9(477.64)

Бондарець Д.С.

РОЗРАХУНОК РЕКРЕАЦІЙНОЇ ЄМНОСТІ ЛІСОВИХ НАСАДЖЕНЬ НА ПРИКЛАДІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуті питання збільшення рекреаційного потенціалу території. Одним з можливих шляхів його збільшення є рекреаційне використання лісових насаджень. Збільшення площ лісонасаджень окрім збереження природного потенціалу, запобігання деградації ландшафтів надає можливість збільшення рекреаційних ємностей територій та розширення можливостей їх використання.

Ключові слова: рекреаційна ємність, рекреаційний потенціал, лісові насадження, агроландшафти.

Рассмотрены вопросы расширения рекреационного потенциала территории. Одним из возможных путей его увеличение является рекреационное использование лесных насаждений. Увеличение площадей лесонасаждений помимо сохранения природного потенциала, предотвращение деградации ландшафтов предоставляет возможность увеличения рекреационных емкостей территорий и расширения возможностей их использования.

Ключевые слова: рекреационная емкость, рекреационный потенциал, лесные насаждения, агроландшафты.

Questions of expansion of the recreational potential of the territory are described. One of the opportunities to increase it is recreational use of forest plantations. Increased afforestation areas besides preserving the natural capacity to prevent degradation of landscapes allows increasing recreational vessels territories and expand opportunities for their use.

Key words: recreation capacity, recreational potential, forest plantations, agrarian landscapes.

Постановка проблеми. Напрями ефективного використання рекреаційних ландшафтів визначаються збільшенням актуально використовуваних ресурсів ландшафту, забезпеченням його збереження та відновлення та одночасним отриманням від цього прибутків суб’єктами господарювання. Важливим є впровадження комплексного використання земель та різних ресурсів та компонентів ландшафту, зокрема лісів та інших лісовкритих площ. Раціональне використання рекреаційних ресурсів повинно бути економічно вигідним та спиратись на важелі адміністративного керування органів влади та місцевих громад. Для реалізації цих засад потрібна розробка проектів, спрямованих на науково обґрунтоване використання наявних рекреаційних ресурсів, створення додаткового рекреаційного потенціалу за рахунок більш ефективного використання територій. Одним з важливих напрямів рекреаційного використання є розширення рекреаційного використання існуючих лісових насаджень штучного походження в умовах степової зони України.

Виділення невивчених сторін проблеми. Розробка проектів рекреаційного районування передбачає впорядкування рекреаційного використання територій. Територія Запорізької області вивчається з позицій географічної науки – економічної та соціальної географії, фізичної

географії. Проте, публікацій досліджень з питань рекреаційних ємностей лісових насаджень цієї території недостатньо в сучасній географічній літературі. Досліджувана територія характеризується значним рекреаційним потенціалом, проте кількісних показників, окрім даних статистичної звітності про кількість відпочиваючих та туристів бракує. Це вказує на перспективність досліджень з кількісної оцінки рекреаційного потенціалу території Запорізької області, і зокрема рекреаційного потенціалу лісових насаджень. Оцінка рекреаційних ємностей має ґрунтуватись на існуючих нині нормативах та методиках розрахунку, використання яких дає змогу отримати кількісну оцінку наявного потенціалу для розвитку рекреації та рекреаційних ландшафтів. На основі отриманих показників можна робити висновки про реальні можливості розвитку рекреації у межах лісових масивів досліджуваної території.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Територію Запорізької області вивчали з точки зору рекреаційних умов і ресурсів, територіальної організації Н.Сорокіна, Н.Сажнєва, І.Арсененко, Л.Донченко, О.Левада, О.Байтеряков. Проте, в науковій літературі бракує інформації щодо оцінки кількісних показників рекреаційної потенціалу, а саме рекреаційних ємностей лісових насаджень, що свідчить про необхідність здійснення та оприлюднення результатів таких досліджень.

Метою публікації є висвітлення показників рекреаційної ємності лісових насаджень Запорізької області, що існують на сучасному етапі та в майбутньому мають значний потенціал для розвитку рекреаційно-туристичної галузі.

Основний виклад матеріалу. Лісові насадження в області створюють внутрішній ландшафтний ресурс для рекреації. Створення лісових насаджень в області почалось з середини XIX ст., коли були висаджені перші саджанці дерев на території, що зараз знаходиться в межах Старобердянського лісництва [4]. Перші дерева тут були посаджені у 1846 р. І. Корнісом. Пізніше, його справу продовжив П. Сивицький, під його керівництвом у 1899 р. були посаджені перші дерева сучасного Алтагирського лісництва на плакорах на західному березі Молочного лиману [3]. Далі, вже у першій половині XX ст., були насаджені лісосмуги для захисту полів від суховіїв та пилових бур, а також насадження на непридатних для сільського господарства землях. За рахунок цього ландшафт з степового перетворився на лісостеповий, або точніше, лісопольовий агроландшафт. Природні справжні ліси на території області не росли, лише в окремих ярах та балках зустрічалась деревно-чагарникова рослинність, що утворювала байрачні ліси. Байрачні ліси зустрічались лише в північно-степовій підзоні Запорізької області.

В Запорізькій області внаслідок недбалого ставлення до заходів охорони ґрунтів від ерозії та дефляції збільшується кількість еродованої ріллі. З початку 70-х рр. XX ст. загальна площа сільськогосподарських угідь в Запорізькій області поступово зменшувалась від 2261,9 тис. га у 1961 р. до 2116,0 тис. га у 1993 р. З 1994 р. площа сільськогосподарських

угідь різко зростає до 2246,1 тис. га, що пов'язано з розвитком фермерських господарств. Площа ріллі до 1988 р. залишалась у межах 1925 тис га, а в період 1989-1993 рр. – зменшилась на 80 тис. га і продовжує знижуватись дотепер. Площа багаторічних насаджень з 1961 по 1993 рр. знизилась з 87,7 тис га до 32,6 тис га. Площа перелогів зменшувалась за цей період з 7,8 тис га у 1961 р. до нуля у 1994 р., тобто, зникла ціла категорія угідь, однак з 1998 р. перелоги з'явились знову. Площа пасовищ, натомість, з 1961 р. поступово зменшувалась з 248,4 тис. га до 201,5 тис га [2]. За даними Запорізького обласного головного управління земельних ресурсів станом на 01.01.2006 сільськогосподарські угіддя в цілому по області складають 2248,25 тис. га, або 83,5% від загальної площі земель [6]. Таким чином, бачимо чітку тенденцію до скорочення площ ріллі в області внаслідок ерозії та дефляції. В таких умовах є можливість розв'язання проблеми деградації ґрунтів одночасно з задоволенням рекреаційних потреб населення. Деградовані ґрунти можуть бути використані для задоволення рекреаційних потреб шляхом насадження на них деревної рослинності. Звичайно, що можливо залишити деградовані ділянки без догляду, щоб в майбутньому на них заново утворився родючий шар ґрунту. Втім, такий шлях є екстенсивним – родючість чорнозему, як відомо, накопичувалась тисячоліттями. Відтак процес відновлення буде занадто тривалий. Крім того, немає гарантії того, що несприятливі природні процеси, наприклад ерозія, не поширяться з таких земель на вцілілі ділянки родючих ґрунтів. У випадку створення лісонасаджень ризики деградації земель виключаються та лісонасадження починають з часом виконувати полезахисну та водозахисну функції. Після розростання дерев у цих насадженнях з'явиться ресурс для рекреації.

Звичайно, створення таких насаджень має також базуватись на показниках оптимальної лісистості для регіону, крім того ще мають бути враховані естетичні складові та зрештою, здійснене економічне обґрунтування. Стосовно останнього слід зазначити, що капіталовкладення у лісонасадження мають дуже великий термін окупності (30 і більше років), проте ефект від них зазвичай опосередкований – запобігають втратам родючого шару та врожаю. Але якщо включити сюди потенційну можливість створення закладів відпочинку, то економічна ефективність зростає і навіть з'являється можливість отримувати реальний прибуток. Загальновідомо, що розміщення закладів відпочинку у лісонасадженні матиме більший комерційний успіх, ніж при розміщенні на відкритій місцевості. Дослідженнями встановлено, що найбільш привабливими для людини вважаються ділянки, на яких чергується лісова та лугова або степова рослинність [9]. Виходячи з цього, рекреаційні лісонасадження ставатимуть більш привабливими для рекреантів якщо вони чергуватимуться з галявинами. Це має бути враховане при створенні відповідних насаджень. Виключенням є лише крутосхили, які потрібно заліснювати повністю для кращого протистояння ерозії. Сучасна площа лісових насаджень області складає 116743,1 га, порогова рекреаційна

ємність (внутрішній рекреаційний ресурс ландшафтів) яких складає 299,5 тис. осіб. Це не задовольняє як сучасних, так і прогнозованих потреб населення у короткочасній рекреації на 2031 рік, які загалом по області складають 616,7 тис. осіб (табл. 3). Такі потреби можна задовольнити за рахунок збільшення площ лісових насаджень області до рівня оптимальної лісистості, що складає для області 12-15 відсотків. Питання доцільності збільшення вкритих лісом площ у степу є дискусійним, хоча вперше обґрунтовано та науково доведено потребу у лісорозведенні для захисту агроландшафтів було починаючи з праць В.В.Докучаєва. З одного боку, для степів деревна рослинність не є характерною, а з іншого, сучасні українські степи не є степами у повному розумінні цього слова. Фактично, враховуючи антропогенні зміни, мова йде про лісопольовий аграрний ландшафт, розташований у степовій зоні. І тут вже деревна рослинність виступає як необхідний засіб регулювання процесів функціонування ландшафту. Збільшення лісистості є необхідним і з точки зору раціонального використання природних ресурсів ландшафтів степової зони, зокрема ґрунтів, для припинення ерозійних процесів. Найбільше впливає на приріст атмосферних опадів у рівнинних районах Східноєвропейської рівнини збільшення лісистості від 1 до 15-20%. При збільшенні лісистості до 25-30% поверхневий стік сильно зменшується, а надалі, особливо після 40% майже не змінюється [8]. Кожен водозбір має свій оптимум лісистості, при якому позитивний вплив лісів на річковий стік максимально і дає найбільший приріст підземного стоку. При збільшенні або зменшенні лісистості від оптимальної він зменшується. Дані свідчать про те, що величини оптимальної водоохоронної лісистості закономірно зменшуються з північного заходу на південний схід України від 40 до 16-17%; причому тут помітна кореляція із кількістю опадів та температурою. Лісистість для басейнів Південного Бугу – 16-19%, Дніпра – 16-17% (у нижніх та середніх течіях), Сіверського Дінця 16-18%, а середня лісистість для степової зони взагалі 15-17% [8]. Виходячи з цього нами було обрано як оптимальний показник лісистості для більшої частини території області 15%. Тільки для південних адміністративних районів показник знижено до 12 відсотків, враховуючи наявні рекомендації для південної степової зони, що характеризується недостатнім зволоженням і критичними умовами для зростання лісової рослинності (річна кількість опадів менше 350 мм). В умовах сухого степу порівняно мала кількість опадів, що суттєво знижує ефективність лісомеліоративних заходів. Сучасні площі лісонасаджень та розрахункові потреби у лісонасадженнях наведені у таблиці 1.

Площа лісових насаджень при оптимальній лісистості обчислювалась за формулою:

$$S_{ло} = S \times K_{л} \qquad (1.1)$$

де $S_{ло}$ - площа лісових насаджень при оптимальній лісистості, га;

S – площа обраної досліджуваної території, га;

$К_л$ – коефіцієнт лісистості території.

Результати розрахунків наведені у таблиці 1 показують, що наразі існуючі лісонасадження мають недостатню площу з лісомеліоративної точки зору. Замість необхідних для нормального, стабільного функціонування агроландшафту 12-15% в області наявні лише 4% лісонасаджень. Це свідчить про необхідність збільшення площ існуючих лісонасаджень до прийнятного науково-обґрунтованого рівня

Таблиця 1. Сучасні площі лісонасаджень Запорізької області та перспективні потреби щодо їх розширення

Райони та міста обласного підпорядкування	Площа, га [6]	Існуючі ліси та лісовкриті площі станом на 01.01.2006, га [6]	Сучасний рівень лісистості, %	Оптимальний рівень лісистості, %	Площа лісів при оптимальній лісистості, га	Необхідна додаткова площа лісів, що можуть виконувати рекреаційну функцію, га
Бердянський	177614,1	7811,1	4	12	23313,7	15502,6
Василівський	162145,0	5410,8	3	15	24321,8	18911,0
Великобілозерський	46928,0	1094,8	2	15	7039,2	5944,4
Веселівський	112881,0	3317,0	3	12	13545,7	10228,7
Вільнянський	127248,3	5911,9	5	15	19087,3	13175.4
Гуляйпільський	130046,0	5456,8	4	15	19506,9	14050,1
Запорізький	143610,6	8711,7	6	15	21541,6	12829,9
К-Дніпровський	117926,9	3226,0	3	15	17689,1	14463,1
Куйбишевський	133538,0	7833,0	6	15	20030,7	12197,7
Мелітопольський	178716.0	9159,1	5	12	21445,9	12286,8
Михайлівський	106673,0	2936,8	3	15	16000,9	13064,1
Новомиколаївський	91543,0	3446,5	4	15	13731,5	10285,0
Оріхівський	159787,0	7565,2	5	15	23968,1	16402,9
Пологівський	134391.0	6338,9	5	15	20158,7	13819,8
Приазовський	194717,0	6577,1	3	12	23366,1	16789,0
Приморський	139766,0	6390,6	5	12	16771,9	10381,3
Розівський	60996,0	2439,9	4	15	9149,4	6709,5
Токмацький	144247,0	6166,0	4	15	21637,1	15471.1
Чернігівський	120020,0	5286,0	4	15	18003,0	12717,0
Якимівський	185588,0	7089,4	4	12	22270,6	15181,2
м. Запоріжжя	27801,1	1857,2	7	25	6950,3	5093,1
м. Бердянськ	8265,0	96,0	1	25	2066,3	1970,0
м.Енергодар	6350,0	2146,0	34	25	1587,5	-
м.Мелітополь	4246,0	170,1	4	25	1061,5	891,4
м.Токмак	3246,0	305,0	9	25	811,5	506,5
Запорізька область	*2718290,1*	*116743,1*	*4*	*12-15*	*560883,6*	*444140,5*

Лісонасадження поруч з рекреаційною функцією можуть повноцінно виконувати і протиерозійну і водоохоронну функції, яка фактично виступатиме головною і найбільш важливою. В останньому випадку, ліси створені біля берегів річок та інших водойм матимуть високі естетичні

якості і дуже сприятливі для рекреації. Одночасно, збільшення лісистості за рахунок створення рекреаційних лісонасаджень доцільно проводити в межах виділених рекреаційних зон. Для потреб рекреаційного використання підходять не всі лісонасадження, а здебільшого такі, що мають форму масивів. Звичайні полезахисні лісосмуги малопридатні до рекреаційного використання, хоча в окремих випадках використовуються місцевим населенням для влаштування пікніків, і тому категорично відкидати їх рекреаційне значення не слід. Крім того, лісосмуги створюють певний колорит в одноманітній степовій місцевості і можуть бути задіяні у сільському зеленому туризмі. Найкращим для розвитку рекреації підходять лісові масиви з галявинами, проте насаджень з такою структурою в області дуже мало. Переважають компактні щільні масиви насаджень з просіками у лісництвах або ж звичайні лісосмуги. Тому, піднімаючи питання розвитку рекреації в лісонасадженнях в майбутньому, слід розробляти плани лісонасаджень на невгіддях з урахуванням можливостей їх рекреаційного використання. Так само можна розширювати окремі існуючі лісосмуги, перетворюючи їх на витягнуті лісові масиви впоперек напряму переважаючих східних вітрів у регіоні.

Рекреаційна ємність існуючих лісових насаджень обчислювалась за формулою:

$$N_л = \frac{S_л}{n_з} \times k \qquad (1.2)$$

де $N_л$ – рекреаційна ємність лісових насаджень;

$S_л$ – площа лісових насаджень, га;

$n_з$ - допустиме рекреаційне навантаження, чол./га;

k – коефіцієнт кореляції.

Нормативи рекреаційної ємності лісових насаджень та коефіцієнти кореляції визначались за ДБН 360-92**, що вказані там у таблиці 5.4 [5]. При створенні схеми розрахунків нами враховані методичні рекомендації щодо визначення максимального рекреаційного навантаження на природні комплекси та об’єкти у межах природно-заповідного фонду України за зонально-регіональним розподілом, а також досвід відповідних розрахунків російських вчених [1, 7]. Результати розрахунків наведені у таблиці 2.

Таблиця 2

Рекреаційна ємність існуючих лісонасаджень Запорізької області

Райони та міста обласного підпорядкування	Площа, га [6]	Існуючі ліси та лісовкриті площі станом на 01.01.2006, га [6]	Допустиме рекреаційне навантаження, чол./га (ДБН 360-92)	Порогова рекреаційна ємність існуючих лісових насаджень розрахункова, тис. осіб	Коефіцієнт кореляції
Бердянський	177614,1	7811,1	3,4	26,6	1
Василівський	162145,0	5410,8	3,8	16,5	0,8

Великобілозерський	46928,0	1094,8	2	2,2	1
Веселівський	112881,0	3317,0	1,75	5,8	1
Вільнянський	127248,3	5911,9	2	9,5	0,8
Гуляйпільський	130046,0	5456,8	2	8,7	0,8
Запорізький	143610,6	8711,7	3,8	26,5	0,8
К-Дніпровський	117926,9	3226,0	2	15,7	1
Куйбишевський	133538,0	7833,0	2	12,5	0,8
Мелітопольський	178716.0	9159,1	3,8	34,8	1
Михайлівський	106673,0	2936,8	2	5,9	1
Новомиколаївський	91543,0	3446,5	2	5,5	0,8
Оріхівський	159787,0	7565,2	2	12,1	0,8
Пологівський	134391.0	6338,9	2	10,1	0,8
Приазовський	194717,0	6577,1	1.75	11,5	1
Приморський	139766,0	6390,6	1.75	11,2	1
Розівський	60996,0	2439,9	2	3,9	0,8
Токмацький	144247,0	6166,0	2	12,3	1
Чернігівський	120020,0	5286,0	2	8,5	0,8
Якимівський	185588,0	7089,4	3,4	24,1	1
м. Запоріжжя	27801,1	1857,2	8,5	12,6	0,8
м. Бердянськ	8265,0	96,0	8,5	0,8	1
м.Енергодар	6350,0	2146,0	8,5	18,2	1
м.Мелітополь	4246,0	170,1	8,5	1,5	1
м.Токмак	3246,0	305,0	8,5	2,56	1
Запорізька область	*2718290,1*	*116743,1*	-	*299,5*	-

Необхідна додаткова площа рекреаційних лісових насаджень обчислювалась за формулою:

$$S_д = S_{ло} - S \qquad (1.3)$$

де $S_д$ – необхідна додаткова площа лісових насаджень, га;

$S_{ло}$ - площа лісових насаджень при оптимальній лісистості, га;

S – площа існуючих лісових насаджень, га.

Результати розрахунків рекреаційної ємності додаткових лісонасаджень в межах території Запорізької області наведені у таблиці 3.

Таблиця 3.

Рекреаційна ємність додаткових лісонасаджень для збільшення лісистості досліджуваної території

Райони та міста обласного підпорядкування	Прогнозована потреба у короткочасній рекреації на 2031 рік, тис. чол.	Орієнтовна потреба у площах рекреаційних лісів за укрупненим нормативом (ДБН 360-92), тис. га	Допустиме проектоване рекреаційне навантаження, чол./га (ДБН 360-92)	Рекреаційна місткість додаткових лісових насаджень проектована, тис. осіб
Бердянський	7,35	2,45	3	46,5
Василівський	24,15	8,05	3	56,7
Великобілозерський	6	2,00	3	17,8
Веселівський	5,6	1,86	3	30,7
Вільнянський	16,45	5,48	3	39,5

Гуляйпільський	8,05	2,68	3	42,1
Запорізький	26,25	8,75	3	38,5
К-Дніпровський	12,6	4,20	3	43,4
Куйбишевський	6,65	2,22	3	36,6
Мелітопольський	14,7	4,90	3	36,8
Михайлівський	9,1	3,03	3	39,2
Новомиколаївський	4,9	1,63	3	30,8
Оріхівський	15,4	5,13	3	49,2
Пологівський	11,55	3,85	3	41,5
Приазовський	9,45	3,15	3	50,4
Приморський	11,2	3,73	3	31,1
Розівський	2,1	0,70	3	20,1
Токмацький	6,3	2,10	3	46,4
Чернігівський	4,55	1,52	3	38,1
Якимівський	11,2	3,73	3	45,5
м. Запоріжжя	267,75	89,25	10	50,9
м. Бердянськ	41,65	13,88	10	19,7
м.Енергодар	21	7,00	10	-
м.Мелітополь	175	58,3	10	8,9
м.Токмак	44	14,67	10	5,1
Запорізька область	*616,7*	*205, 57*	-	*865,8*

Площа додаткових рекреаційних насаджень має складати 133262 га, рекреаційна ємність яких складатиме 794 тис. осіб, що з надлишком задовольняє потреби населення у короткочасному відпочинку. Для збільшення загального рівня лісистості по області потрібно створити 444140,5 га насаджень, які також можуть виконувати рекреаційну функцію. Загальна рекреаційна ємність проектованих додаткових лісів області при оптимальній лісистості складе 866 тис. осіб. У такий спосіб можна створити рекреаційний потенціал для повноцінного короткочасного відпочинку у віддаленому майбутньому.

Висновки. В Запорізькій області нині існує 116743,1 га лісових насаджень, рекреаційна ємність яких складає 229,5 тис. осіб. Існуючий показник не задовольняє потенційних потреб території з точки зору лісомеліорації, охорони ґрунтів та водних об’єктів та охорони навколишнього середовища. Водночас, площа лісонасаджень є недостатньою з точки зору рекреації. Тому нами обраховані площі необхідних додаткових лісонасаджень в області, які рекомендовано створювати в межах невгідь. Їх площа складає 444140,5 га, а рекреаційна ємність 794 тис. осіб. Це дозволить у майбутньому стабілізувати природне середовище, припинити несприятливі природні процеси та водночас отримати додатковий рекреаційний ресурс.

Використані джерела:

1. Атрохин В.Г., Ландшафтное лесоводство / В.Г. Атрохин, В.Я.Курамшин. – М.: Экология, 1991. – 176 с.
2. Воровка В.П. Природоохоронні території у структурі природно-ресурсного потенціалу Запорізької області / В.П. Воровка // Екологічний стан природно-територіальних комплексів Запорізької області і суміжних територій в умовах сучасного природокористування / Відп. ред. Л.М. Даценко, В.П. Воровка. – Мелітополь, 2006 – С. 55-77

3. Гришко С. В. Алтагірське лісництво як лісокультурний ландшафт узбережжя Молочного лиману / С.В. Гришко // Геоекологічні проблеми басейну Азовського моря та шляхи їх вирішення: Збірник наукових праць. – Мелітополь, 2010. – С. 43-46
4. Гришко С. В. Історико-географічний аналіз утворення і розвитку Старобердянського лісництва / С.В. Гришко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2007. Вип. 14. – С. 108-113
5. Державні будівельні норми України ДБН 360-92**. „Містобудування. Планування і забудова міських та сільських поселень”. – К. : Держбуд України, 2002. – 107 с.
6. Звіт про кількісний та якісний склад земель за станом на 10.01.2006 Запорізького обласного головного управління земельних ресурсів. – Запоріжжя, 2006. – 27 с.
7. Методичні рекомендації щодо визначення максимального рекреаційного навантаження на природні комплекси та об’єкти у межах природно-заповідного фонду України за зонально-регіональним розподілом / [Комарчук С.С., Шлапак А.В., Шлапак В.П. та ін.]. – К.: Видавництво українського фіто соціологічного центру, 2003. – 51с.
8. Міхович А.Г. Водоохоронні лісонасадження / А.Г. Міхович, П.С. Пастернак, П.П. Ананьєв та інші – К. : Урожай, 1986, – 144 с.
9. Николаев В.А. Ландшафтоведение: Эстетика и дизайн: Учеб. Пособие/ В.А. Николаев – М.: Аспект-пресс, 2003. – 176 с.

УДК 911.2:502.3

Магир О.Я.

ПРИРОДНО-КУЛЬТУРНИЙ КАРКАС ГУМАНІСТИЧНОГО ЛАНДШАФТНОГО ПОЛЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті запропоновано і обґрунтовано ідею природно-культурного каркасу як системи гуманістичних цінностей, що певним чином знайшли своє відображення у ландшафтах. Такі цінності формувались і формуються під впливом, а точніше спільно з ландшафтами території. Визначено, що основними структурними елементами природно-культурного каркасу Волинської області є ядра, периферійні зони, лінійні структури.

В статье предложено и обосновано идею природно-культурного каркаса как системы гуманистических ценностей, определенным образом отраженых в ландшафтах. Такие ценности формировались и формируются под влиянием, а точнее совместно с ландшафтами территории. Определено, что основными структурными элементами природно-культурного каркаса Волынской области является ядра, периферийные зоны, линейные структуры.

The idea of natural and cultural framework as a system of human values that somehow reflected in the landscape are suggested and substantiated. These values were formed and shaped by, but rather in conjunction with landscapes territory. The basic structural elements of natural and cultural frame of Volyn region is core, peripheral zone, linear structure.

Актуальність дослідження. У розвиненому суспільстві необхідною є орієнтація науки на проблеми людяності, гуманності. Сучасна географічна наука, в тому числі й ландшафтознавство, повинна вміщувати в себе гуманістичну складову, а також, що найголовніше – гуманістичне мислення науковців. Тому доцільним є дослідження ландшафтів не лише як природних утворень, але також як території, збагаченої людськими надбаннями (матеріальними та ідеальними).

Метою роботи є дослідження гуманістичного потенціалу ландшафтів Волинської області. Дослідження здійснено для освітніх,

виховних, науково-пізнавальних цілей. Вперше сформовано природно-культурний каркас ландшафтів Волинської області.

Огляд попередніх досліджень. На витоках гуманізації географії нового часу стояли О.Гумбольдт, П.П.Семенов Тянь-Шанський, Л.Н.Гумільов, В.І.Вернадський. На зламі XX – XXI ст. гуманізація ландшафтознавчих досліджень значною мірою відбувається під впливом праць Л. Н. Гумільова, зокрема, його ідеї зв'язку між походженням етносів та їхнім ландшафтним середовищем. Зараз активно вирішуються проблеми гуманістичних властивостей ландшафтів (В. М. Пащенко), якостей ландшафтів (Ю. Г. Тютюнник), їхніх відображень у свідомості людини (М. Д. Гродзинський), дослідницьких образів і значень ландшафтів (О. П. Ковальов, К. А. Позаченюк). Гуманістично-ландшафтознавчі дослідження окремих регіонів України досліджують В. В. Кулаков (південь Миколаївської області), О. Я. Магир (Волинська область).

Виклад основного матеріалу. Найбільш гуманістично значущі історико-культурні об'єкти і культурні центри є територіально пов'язаними з ландшафтами і, взаємодіючи з ними, утворюють природно-культурний каркас гуманістичного ландшафтного поля. Природно-культурний каркас є системою гуманістичних цінностей, що певним чином знайшли своє відображення у ландшафті, які формувались і формуються під впливом, а точніше спільно з ландшафтами території.

Основні структури цього каркасу такі [2]:

1. Сельбищні ландшафти, особливо великі населені пункти, що є зонами концентрації наукових кадрів, де розвинена наука і освіта, інфраструктура, комунікації, проживає велика кількість людей, які наповнюють ландшафт інтелектуально-культурним потенціалом або акультурною складовою і, водночас, перетворюють його відповідно до своїх потреб.
2. Природні об'єкти, що вплинули і далі впливають на творчість людини, надихають на створення літературних творів, картин, музики, казок, легенд, бувальщин тощо.
3. Лінійні структури каркасу – система доріг, що з'єднує основні населені пункти і гармонійно (наскільки це можливо) доповнює природний каркас, оскільки рельєф поверхні є визначальним для прокладання шляхів сполучення.
4. Об'єкти, що мають історичну гуманістичну цінність – археологічні пам'ятки, залишки стародавніх замків (мури), вали, палаци, городища, святилища.

Природно-культурний каркас Волинської області формують ядра (вузли) і їх периферійні зони, де максимально сконцентровані гуманістично-значущі об'єкти у ландшафтах, лінійні структури. В основі каркасу виділено ядра, в межах яких розташовані найбільші населені пункти, що виконують функції історичних, культурних, наукових, сакральних, освітніх центрів, де концентрується максимальна кількість жителів і які знаходяться на перетині основних транспортних магістралей

[2]. Природно-культурний каркас досліджуваної Волинської області формують 8 ядер, 4 периферійні зони максимальної концентрації гуманістично-значущих об'єктів у ландшафтах, 4 лінійні структури.

Ядро Ковельське оточує периферійна зона максимальної концентрації гуманістично-значущих об'єктів у ландшафтах, межі якої проходять по населених пунктах Соловичі – Купичів – Голоби – Скулин. Опорні пункти м. Ковель, урочище «Нечимне», с. Білин, с. Колодяжне, с. Ружин, с. Соловичі, с. Купичів, с. Голоби. Ландшафти в межах ядра ї периферійної зони: заболочені заплави, перші та другі тераси поліських річок, зандрові рівнини, водно-льодовикові вали (ози), еолові пасма і горби [5]. Ландшафти в межах структури мають значний гуманістичний потенціал. Вони включають переважно території, що володіють історико-культурним, меморіальним [1, с. 4] гуманістичним потенціалом. Це, зокрема, урочище Нечимне, м. Ковель, с. Колодяжне. Урочище «Нечимне» – ландшафтний заказник загальнодержавного значення, який зачарував українську поетесу Лесю Українку і надихнув її на написання драми-фейєрії «Лісова пісня» [4]. Озеро Нечимне – унікальна пам'ятка і свідчення того, наскільки сильно може вплинути природа, ландшафт на особистість, формуючи і розвиваючи її. Цінними ландшафтами для людини, пов'язаними з творчістю Лесі Українки, є також сельбищні ландшафти м. Ковеля і с. Колодяжного, де діє музей-садиба поетеси. В селі Колодяжному бував Іван Франко, Тарас Шевченко; їхнім перебуванням тут зумовлена наявність у ландшафтах меморіальних цінностей. Також ландшафти наділені сакральними властивостями, матеріальними (будівлі) і духовними (енергетика святих місць), люди ведуть тут традиційне господарство, займаються промислами (с. Купичів Турійського району), створюють народні ансамблі (с. Білин Ковельського району, м. Ковель).

Навколо *Луцького ядра* формується периферійна зона максимальної концентрації гуманістично-значущих об'єктів у ландшафтах, що охоплює населені пункти: Луцьк, Ратнів, Жидичин, Ківерці, Кульчин, Олика [3], Рожище, Любче, Іванівка, Сокіл у межах ландшафтних комплексів заболочених заплав, лучних заплав, нерозчленованих перших і других терас, лесових межиріч та їх понижень [5]. Територія складається з трьох частин: східної частини Рожищенського, південно-східної Луцького і північної Ківерцівського адміністративних районів.

Ландшафти є гуманістично значущими в основному через наявність у них матеріальних об'єктів: мури замку (Замок Любарта XIV ст., м. Луцьк, замок Радзивілів, с. Олика), залишки городищ (городище XI-XIII ст., с. Любче, с. Сокіл; замок-городище, с. Іванівка), вали (вали городища, с. Сокіл), монастирі (Миколаївський монастир XIII ст., с. Жидичин), інші сакральні об'єкти (Лютеранська кірха XX ст., Костел Петра і Павла XVII ст., Свято-Троїцький православний собор XVIII ст., Соборно-Богородична церква, 1914 р.), вищі навчальні заклади (Волинський державний університет ім. Лесі Українки) [1]. Ландшафти мають історико-культурні, сакральні, естетичні властивості. Ядро тут є потужним центром, що має

могутній культурний, сакральний, науковий потенціал (науковий центр Волинської області). Також ландшафти в межах великого населеного пункту підлягають і негативному перетворенню, деградації.

«Представником» історичного гуманістичного потенціалу у ландшафтах є село Олика в межах ландшафтів лучних заплав невеликих річок Волинської височини [5]. Саме тут збереглась велика кількість пам'яток архітектури, які водночас є також і сакральними об'єктами (національного значення: Олицький замок, 1558 р.; Колегіальний костел Святої Трійці, збудований у 1635-1640 роках; Луцька брама; Костел святих Петра і Павла, найстаріший костел Волині, побудований у 1460 році; Стрітенська церква, 1784 р.; місцевого значення: Троїцька церква, 1886 р.; Цвинтарна каплиця, початок XX ст.; адміністративна будівля, 1901 р.; житловий будинок, початок XX ст.). Історичний потенціал сельбищного ландшафту також пов'язаний з іменами людей, які тут народились: Радзивілл Альбрехт Станіслав — литовський магнат, князь, луцький староста; Дублянський Анатолій Захарович — історик, публіцист, митрополит УАПЦ [1].

Берестечківське ядро розміщене в межах лесових пасом Волинської височини. Основний населений пункт – Берестечко і його околиці, ландшафти яких зберігають пам'ять про історичні події XVII ст. Таким чином, основними складовими гуманістичного потенціалу ландшафтів цього ядра є історико-культурні, меморіальні і як наслідок – заповідні (заповідник "Козацькі могили"). Ці терени володіють потужною історичною і меморіальною цінністю, що повязано з Визвольною битвою (28 червня — 10 липня 1651р.) — найбільшим боєм Хмельниччини між Військом Запорозьким під командуванням Богдана Хмельницького із союзним йому кримсько-татарським військом Іслама III Ґерея з одного боку та армією Речі Посполитої під командуванням Яна Казимира II з іншого. Ці події минулого знайшли відображення під пером Т. Шевченка, М. Костомарова, Л. Костенко.

Володимир-Волинське ядро об'єднує два населених пункти – м. Володимир-Волинський і с. Зимне. Периферійна зона максимальної концентрації гуманістично-значущих об'єктів у ландшафтах охоплює південний захід Володимир-Волинського району та центральну частину Іваничівського району Волинської області. Ландшафтні комплекси: слобопологі й пологі схили лесової височини, пологовипуклі та вузькогребеневі вершини лесових пасом, лучні заплави р. Луги. Населені пункти, що становлять каркас вузла, – м. Володимир-Волинський, с. Зимне, с. Устилуг, м. Нововолинськ, с. Литовеж. Особливу гуманістичну цінність у ландшафтах становлять історичні обєкти: вали княжого замку (м. Володимир-Волинський, с. Зимне), місця давніх городищ (м. Влодимир-Волинський, с. Литовеж, с. Зимне, с. Устилуг), давні оборонні споруди (с. Зимне), сакральні споруди. Меморіальну цінність мають ландшафти с. Устилуг, це повязано з іменем композитора

І. Стравінського. Тут діє музей його імені, а також оберігається алея, яку він посадив.

Ландшафти м. Володимира-Волинського та його околиць "дихають" історією великих князів (меморіальний, історичний потенціал): В. Великого, Д. Галицького, Я. Осмомисла, Я. Мудрого. Ці терени наділені історико-культурними, меморіальними, сакральними гуманістичними цінностями і потенціалами, причому вони є свого роду похідними від основних історико-меморіальних гуманістичних сутностей. Основні з них: Святоуспенський собор XII ст., зведений Мстиславом Ізяславовичем; Василівська церква-ротонда XIV-XV ст.; Свято-Успенський собор на місці кафедрального храму, який збудував Святий Рівноапостольний князь Володимир Святославич у 989-992 роках і освятив перший Володимирський єпископ Стефан [1].

Володимир-Волинський – центр культурного, економічного життя Волині. Тут знаходяться культові споруди (церкви, молитовні будинки, костели), пам'ятки архітектури (Будинок із дзвіницею, 1494 р., мури з брамами, XVII ст.), пам'ятки археології (оборонні вали літописного міста, X-XIII ст., земляні вали замку, X-XIV ст.), музеї, навчальні заклади (школи, технікуми, навчально-виробничий комбінат, школа естетичного виховання, школи-інтернати, центр позашкільної освіти молоді), пам'ятники, бібліотеки) [1].

Хоча сакральних памяток на території достатньо, проте вважаємо доцільним виділити Зимненський Святогірський Святоуспенський монастир, заснований ще Володимиром Великим за часів Київської Русі. Крім сакральних властивостей ландшафту тут також представлені меморіальні, історичні та естетичні гуманістичні цінності. В монастирі мешкали перші волинські святі: Стефан, Амфілохій, бував Нестор Літописець (меморіальні гуманістичні сутності). Історичні гуманістичні цінності представляють власне монастир як оборонну споруду, колишнє городище та вали. Природні об'єкти в межах ядра і його периферійної зони овіяні легендами місцевих мешканців. Наприклад, за тутешнім повір'ям, озеро Татарка утворилось на місці, де потонула дівчина, втікаючи від татар. Також чарівною чудодійною силою володіє цілюще джерело у селі Стара Ліжня. На тлі ландшафтів, що володіють історичними гуманістичними сутностями, вирізняється нове місто Нововолинськ (поч. 1950-х рр.). Становлення його повязане з освоєнням Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну. Визначальним чинником для залюднення території була наявність природних ресурсів та бажання їх використати, тобто споживацьке використання надр землі, що не рідкість у теперішніх умовах. Головні гуманістичні властивості ландшафтів – історичні та як похідні від них – меморіальні, сакральні, етнокультурні. Ландшафти м. Нововолинська мають матеріальну цінність, чим зумовлене їх активне використання.

Ландшафти міста Любомль і його околиць утворюють *Любомльське ядро* в межах ландшафтних комплексів зандрових рівнин на межиріччі.

Ландшафти наділені тут археологічними, історико-культурними, меморіальними, сакральними, естетичними цінностями. Особливу археологічну цінність у ландшафтах мають вали і рови стародавнього городища, контури яких досить добре прослідковуються у сучасному місті. Становлення Любомля жителі повязують з іменами князя Володимира Васильковича; польський король Владислав Ягайло побудував тут костел як згадку про своє перебування у місті. Захоплювались Любомлем гетьман Іван Виговський, коронні гетьмани – Дмитро Вишневецький, Ксаверій Браницький. У 1782 р. граф Браницький побудував тут палац, який зберігся і дотепер. Основним гуманістичним наповненням ландшафтів Любомильщини є історичні та естетичні складові, що становлять основну цінність гуманістичного ландшафтного поля.

У Маневичському районі виділено *Оконське ядро* в межах ландшафтів денудаційних рівнин [5], за назвою унікальної природної пам'ятки – Оконських джерел. Саме з ними пов'язано багато легенд, повір'їв та бувальщин краю. Вода джерел життєдайна, кожен місцевий житель, і не тільки, це знає і вірить у це. І справді, оконська вода має особливий смак. За переказами, воду пили повстанці Северина Наливайка, козаки Богдана Хмельницького [1]. З джерелами пов'язане естетичне, історичне, меморіальне наповнення навколишніх ландшафтів гуманістичними цінностями. Також ці ландшафти мають сакральні, етноформуючі властивості. Святістю віє і від села Старий Чарторийськ. Тут знаходиться пагорб – «замкова гора» або "городище" князів Чарторийських, де колись стояв князівський замок-палац.

В межах *Шацького ядра* і периферійної зони максимальної концентрації гуманістично-значущих об'єктів у ландшафтах формується одночасно заповідна і рекреаційна зона, що зумовлено функціонуванням тут Національного природного парку. Територія розташована у межах ландшафтних комплексів перших і других надзаплавних терас річки Західний Буг, давніх долин стоку льодовикових вод, понижень на межиріччях, зандрових рівнин, денудаційних рівнин [5]. Головними тут є естетичні властивості ландшафтів, що зумовлені унікальним поєднанням озерних і лісових комплексів. Про це свідчить народна назва Шацького краю – «Блакитні очі Волині». Похідними від естетичних властивостей є здатність тутешніх ландшафтів впливати на душевний стан відвідувачів, спонукати їх до творчості. Багато наукових, літературних, музичних творів написано митцями на берегах озер (поети – Ліна Костенко, Петро Мах, Василь Гей, Антон Цвид; науковці – Павло Тутковський, Б. Дибовський). Тому, відповідно, ландшафти наділені ще й меморіальними гуманістичними цінностями, хоча матеріальних об'єктів (погруддя, пам'ятники тощо) тут немає. Визначальне значення для набуття ландшафтами естетичних властивостей має наявність природних ресурсів, зокрема рекреаційних (озера, ліси, тваринні ресурси). Тому активно розвивається сільський (зелений) туризм, особливо в зоні інтенсивної рекреації озер Світязь, Пісочне, що може спричинити і досить негативні

наслідки. Також Шацьке ядро і його периферійна зона максимальної концентрації гуманістично-значущих об'єктів у ландшафтах наповнені історичними, сакральними гуманістичними цінностями. Ця місцевість наділена містичними ознаками: місцевими жителями складено багато легенд і бувальщин, якими вони пояснюють утворення природних об'єктів, зокрема озер. Головною ідеєю легенд і причиною появи озер, за легендами, є поглинання землею певних об'єктів (людини, будівлі), на місці яких і утворилась природна водойма. Проте такі легенди мають і частку правди, адже майже всі озера з шацької групи карстового походження, глибокі провали тут можливі. Шацький вузол унікальний у структурі природно-культурного каркасу Волинської області, зокрема через його естетичні властивості і через похідні від них меморіальні, рекреаційні, містичні властивості.

Ядро Заболоттівське розташоване на заході Ратнівського району в межах ландшафтних комплексів межирічних понижень і зандрових рівнин. Основні природні об'єкти, що формують ядро, – озера Турське і Святе. Територія збагачена і містичними складовими. Поблизу озера Святого були святилища, де молилися предки турян. Вони вірили, що у водах живуть Боги. Таким чином, Турківські ландшафти наділені особливою аурою, яка може бути відчута людиною. Озеро Святе оповите легендами, що розповідають про його походження: воно постало на місці прадавнього села, яке в одну ранкову днину опустилося вниз разом із церквою, тому в ніч на Великдень можна почути з його глибини звуки церковного дзвону і спів [5]. Містичні гуманістичні цінності, якими наділене Заболоттівське ядро, переплітаючись із реальністю, творять особливий колорит не лише Ратнівського району, а й всієї Волинської області. Крім восьми ядер і чотирьох периферійних зон природно-культурний каркас Волинської області формують лінійні структури, що представлені дорожньою мережею. Дороги, особливо ті, що приурочені до стародавніх шляхів, відіграють роль транспортних артерій, які роблять можливим перенесення інформації, енергії та речовини і обміну ними між віддаленими населеними пунктами. Таким чином, саме на перетині торговельних шляхів розвивались могутні старовинні міста з багатим гуманістичним потенціалом. Мешканці таких міст володіли найновішою інформацією, населення мало можливість розвиватись і самовдосконалюватись, що було неможливо у віддалених від основної дороги поселеннях.

Висновки і перспективи майбутніх досліджень. Природно-культурний каркас є об'єктивно існуючою цілісною системою найцінніших природних і культурних складових, що визначають характеристики гуманістичного ландшафтного поля, його властивості, потенціали і, власне, наповненість. Природно-культурний каркас безпосередньо пов'язаний з ландшафтною структурою території як основним субстрактом, на якому вибудовується гуманістичне ландшафтне поле. Людина збагачує ландшафтні комплекси інформаційним шаром,

який знаходиться у зв'язку з ними і утворює поле їхніх взаємодій. Перспективою майбутніх досліджень є здійснення гуманістично-ландшафтознавчого районування Волинської області на основі природно-культурного каркасу гуманістичного ландшафтного поля. Виділення природно-культурного каркасу Волинської області можуть і повинні прислужитися краєзнавчо-туристичним пізнавальним цілям. Такий каркас можна вважати і каркасом туристичних маршрутів, адже тут сконцентровані основні об'єкти, які представляють Волинську область, відображають її унікальність. Між такими об'єктами залишиться тільки прокласти зручні маршрути, об'єднані тематично й геопросторово.

Використані джерела:
1. Волинь туристична. Путівник. / [упорядкув. Н. Бурець-Струк, О. Матвійчук]. – К.: ТОВ "Світ Успіху", 2008, – 362 с.
2. Культурный ландшафт как объект наследия. [под ред. Ю. А. Веденина, М. Е. Кулешовой] – М.: Институт Наследия; СПб.: Дмитрий Буланин, 2004.— 620 с.
3. Легендарні села України / The Renowned Ukrainian Villages [автори тексту Х. Й. Роглєв, Ю. Л. Бошицький, І. Г. Голубаха, Г. Б. Мунін; автор англ. тексту Г. О. Теличук]. – К.: "Книга", 2009. – 254 с.
4. Музей "Лісової пісні" в Нечимному. Путівник. / [авт. тексту: В. Комзюк, Н. Пушкар] – Ковель: ТОВ "Ковельська міська друкарня", 2011. – 20 с.
5. Природа Волинської області: [за ред. Геренчука К. І.]. – Л.: "Вища школа", 1975. – 143 с.

УДК 504.54.05

Волонцевич О.О.

РОЛЬ АНТРОПОГЕННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЕОГРАФІЧНОГО ЛАНДШАФТУ У ФУНКЦІОНУВАННІ ТА ВИДОВОМУ РІЗНОМАНІТТІ ОРНІТОКОМПЛЕКСІВ ВЕЛИКОГО МІСТА

У статті наведено короткий історичний огляд досліджень антропогенних географічних ландшафтів. Представлено результати досліджень з розповсюдження та диференціації орнітокомплексів у типових ландшафтах м. Харкова протягом репродуктивного періоду. Відображені головні відмінності орнітологічних комплексів у ландшафтах м. Харкова з різним ступенем антропогенного навантаження. Всього було знайдено 84 види птахів. На лісових ділянках домінували: зяблик, синиця велика, синиця блакитна та вівчарик-ковалик. В межах забудованих територій найбільш чисельними були: хатній та польвий горобці, серпокрилець чорний та голуб сизий.

Ключові слова: орнітокомплекс, орнітофауна, ландшафт, антропогенна трансформація ландшафту, природний ландшафт, змінений ландшафт, урбанізований ландшафт.

В статье приведен короткий исторический обзор исследований антропогенных географических ландшафтов. Представлены результаты исследований по распространению и дифференциации орнитокомплексов в типичных ландшафтах г. Харькова в течение репродуктивного периода. Отражены основные отличия орнитологических комплексов в пределах ландшафтов г. Харькова с разным уровнем антропогенной трансформации. Всего было обнаружено 84 вида птиц. На лесных участках доминировали: зяблик, большая синица, лазоревка и пеночка-теньковка. В пределах застроенных территорий по численности преобладали: домовый и полевой воробьи, черный стриж и сизый голубь.

Ключевые слова: орнитокомплекс, орнитофауна, ландшафт, антропогенная трансформация ландшафта, природный ландшафт, измененный ландшафт, урбанизированный ландшафт.

In the article the short historical analysis of a level of geographical anthropogenic landscapes investigations is carried out. The composition of bird communities as well as species habitat distribution was studied during breeding period in typical landscapes within Kharkiv. The differentiation of city ornithocomplexes on degree of anthropogenous transformation of a geographical landscape on Kharkiv is presented.The total of 84 bird species was registered. In forest fragments dominated Chaffinch, Great Tit, Blue Tit and Wood Warbler. In built areas the dominants of bird communities were Tree Sparrow, House Sparrow, Swift and Rock Dove.

Key words: ornithocomplex, ornithofauna, landscape, anthropogenous transformation of a landscape, the natural landscape, the changed landscape, the urbanized landscape.

Актуальність. Урбанізовані екосистеми є природними співтовариствами, що випробовують на собі найзначніший вплив антропогенної діяльності. На даний час в цілому в більшості сильно освоєних людиною районів характерним є розширення міст, обумовлене, перш за все, зростанням чисельності населення і зростанням потреб суспільства. Збільшення кількості різного роду будівель як житлового, так і промислового призначення, доріг, окультурених паркових зон приводить іноді до необоротних змін в природних комплексах, що існували там до подібних перетворень.

Ці зміни полягають у спрощенні екосистем, загальному зниженні чисельності більшості живих організмів і зниженні видової різноманітності, що придбаває іноді катастрофічні масштаби.

Асфальтове покриття, а також площі, зайняті газонною травою, які переважно мають місце на урбанізованій території, не можуть забезпечити на належному рівні необхідними живильними речовинами і укриттям ті види живих організмів, які цього потребують. Тому до умов життя в антропогенних урбанізованих екосистемах пристосовується обмежена кількість видів тварин і рослин, а в цілому урбанізована екосистема за своєю будовою та різноманітністю видів є набагато примітивнішою її природних аналогів.

Також серед основних лімітуючих чинників існування урбанізованих екосистем можна назвати характерні для більшості міст забруднення повітряного і водного середовища, шумові забруднення, а також присутність великої кількості людей і транспорту, що робить неможливим вільне пересування і нормальну життєдіяльність деяких видів первинних і вторинних консументів, характерних для природних біотопів даної широти (наприклад крупних ссавців).

Проте ландшафтна структура міст все ж таки створює деякі сприятливі умови головним чином за рахунок великої кількості харчових відходів антропогенного походження, а також наявності різного роду укриттів, особливо якщо в місті є старі будівлі. Такі умови у ряді міст стали причиною високої щільності населення деяких видів орнітофауни, для яких склалася сприятлива обстановка через наявність великої кількості доступних кормів і місць можливого гніздування.

Особливий інтерес також представляють природні комплекси в межах міст, пов'язані з водоймищами. Такі комплекси – це як би

вкраплення природного малотрансформованого середовища в урбанізовану екосистему. Нерідко, саме навкруги водоймищ створюються природні рефугіуми, що допомагають вижити видам, характерним для незайманих людиною природних комплексів. Багато водоймищ і водно-болотяних угідь також грають ключову роль для видів птахів, що з'являються тільки під час весняного і осіннього прольоту.

Будь-яке місто має вельми неоднорідну ландшафтну структуру. Якщо говорити про місто в його адміністративних межах, то прикордонні райони можуть мати природний вигляд або ж бути трансформованими людиною виключно за рахунок сільськогосподарської діяльності: мати невелике число будинків, доріг. Зрозуміло, що такі території було б некоректно відносити до урбанізованих екосистем, не дивлячись на формальну приналежність їх до будь-якого міста.

Урбанізованим, щільно заселеним сегментам міст у свою чергу притаманна ландшафтна мінливість через неоднакову щільність деревостану, автомобільних доріг, а також різного типу будівель і споруд. Наприклад, райони приватної забудови, що мають великі території, зайняті культурними посадками, садами, городами, а також міські парки і сквери вельми відрізняються від щільно забудованих частин міста із завантаженими автотранспортом вулицями. Неоднорідність ландшафтів обумовлює неоднорідність природних комплексів, які можуть сильно відрізнятися залежно від типу ландшафту тієї або іншої частини міського середовища.

Таким чином тип ландшафту є одним з ключових чинників, що обумовлюють певний видовий склад живих організмів, у зв'язку з чим проблема ландшафтного районування є важливою складовою вивчення видового складу природних комплексів конкретної території. Рішення цієї проблеми допомагає виявити закономірності притаманності певних видів флори і фауни до певних типів ландшафтів, таким чином систематизуючи отримані дані і виділяючи окремі природні комплекси, пов'язані з типами ландшафтної будови.

Аналіз попередніх досліджень. Проблема ландшафтного районування широко освітлена в літературі. Ще на зорі становлення географічної науки в 1898—1899 роках В.В. Докучаєв розпочав перші кроки у ландшафтній географії [3]. З першої половини XX ст. проблема районування земної поверхні стає предметом вивчення ряду географів. Л.С. Берг складає карту зонального районування Росії [2]. В.П. Семенов-Тян-Шанський виконав розділення Європейської частини Росії на області і пояси [11]. В.В. Докучаєв, який раніше висунув теорію зонального районування, запропонував свою класифікаційну таблицю зон [5]. Також визначення поняття «районування» зустрічаємо в роботах М.І. Михайлова, А.Г. Ісаченко, Г.Н. Анненської [1;6;9]. Думка цих авторів полягає у тому, що при районуванні робиться виділення якихось ділянок земної поверхні, однорідних в усіх відношеннях, що у свою чергу породжує проблему правильної ідентифікації таких ділянок і знаходження вірних способів їх

відособлення. Що стосується антропогенних ландшафтів, наукова дисципліна, що вивчає антропогенне ландшафтознавство, склалася тільки у другій половині XX ст. і зараз знаходиться у стадії становлення [7].

На даний час відомо безліч варіантів класифікації антропогенних ландшафтних комплексів. А.Г. Ісаченко запропонував розділення ландшафтів на 4 базові групи згідно зі ступенем їх трансформації господарською діяльністю [6]:

1) умовно змінені (первісні);
2) слабо змінені;
3) порушені (сильно змінені);
4) культурні або раціонально перетворені.

Ф.Н. Мільков пропонує більш розгорнену і складну класифікацію, засновану на принципі розділення на групи за конкретними ознаками [8]:

- за змістом;
- за глибиною дії людини на природу;
- за генезисом;
- за цілеспрямованістю виникнення;
- за тривалістю існування і ступенем саморегулювання;
- за господарській цінністю, бонітетом.

У вищезазначеній роботі Ф.Н. Мількова запропонована методика класифікації міських ландшафтів, заснована на виділенні відмінних один від одного типів. В основу виділення цих типів міського ландшафту покладено три взаємопов'язані показники [8]:

- ступінь озеленення;
- висота забудови (кількість поверхів);
- «кам’янистість» – ступінь забудованості, частка асфальтового, брусчатого та іншого кам'яного покриття.

Типи ландшафтів [8]:

- садово-парковий – характерне максимальне озеленення, наявність відкритих неасфальтованих ґрунтів, мінімальна участь ландшафтно-техногенних комплексів;
- малоповерховий – наявність одно- і двоповерхових споруд, садів, городів, переважання приватної, індивідуальної забудови;
- багатоповерховий – переважають ландшафтно-техногенні комплекси у формі багатоповерхових будівель, заасфальтованих дворів і площ;
- заводський – характеризується масивністю «закритих ґрунтів» (асфальтове і кам'яне покриття у вигляді крупних суцільних масивів) і високим ступенем насиченості техногенними об'єктами особливого функціонального призначення.

Оскільки майже кожне середнє і велике місто включає не тільки типові для нього елементи, але також і фрагменти малотрансформованих ділянок, поширених переважно по його околицях: водоймища, фрагменти водно-болотяних комплексів, лісові угіддя і т. п., то в класифікаційні групи необхідно включати і такі типи ландшафтів, які, хоч і відносяться до антропогенно трансформованих, не можуть бути віднесені безпосередньо

до міського типу ландшафтів. Такий підхід повною мірою відображений в роботі Г.І. Денисика, де їм запропонована класифікація м. Вінниця. Згідно цієї класифікації для Вінниці виділені наступні типи міських ландшафтів [4]: малоповерховий; багатоповерховий; промислово-житловий; садово-парковий; водно-рекреаційний; водні антропогенні комплекси (водосховища, ставки, руслові канали); натуральні водні комплекси (р. Південний Буг та її притоки); лісові антропогенні ландшафти; сільськогосподарські ландшафти. В цілому для методик виділення і класифікації міських ландшафтів характерна наявність підходів, що враховують ступінь антропогенного навантаження на навколишнє середовище. Перш за все враховується наявність і тип споруд, частка територій, покритих асфальтом і техногенними об'єктами, що впливає на ступінь пригніченості рослинного покриву. Ці чинники поза сумнівом є ключовими в плані впливу на видову різноманітність орнітофауни.

Мета роботи полягає у визначенні впливу ландшафтних особливостей міста Харкова на склад та функціонування його орнітокомплексів за умовами диференціювання ландшафтів міста за ступенем антропогенної трансформації.

Виклад основних результатів. Дослідження проводилися на території м. Харкова в 2010-2012 рр. Місто Харків було обрано у якості обстежуваної території через наявність в його межах разом з урбанізованими ландшафтами великої площі незабудованих малотрансформованих лісових формацій, а також водно-болотяних комплексів, що дозволило порівняти видовий склад населення птахів в межах зон, які істотно розрізняються за рівнем антропогенної трансформації. Загальна площа м. Харкова складає 310 км^2. Висота над рівнем моря коливається від 90 до 192 метрів. Клімат – помірно-континентальний. Основними водними об'єктами є річки й водосховища [10]. Центр міста розміщується біля злиття річок Лопань і Харків. Ці річки та річка Уди в межах Харкова мають дрібні, неповноводні притоки, які формують локальні водні біотопи.

Для виконання задач цієї роботи, було проведено ландшафтно-географічне районування міста. Для його здійснення був використаний метод, запропонований в літературі і апробований раніше для м. Чернівці [12]. При цьому нами головним чином був врахований ступінь антропогенної трансформації ландшафтів м. Харкова. Класифікація основних ландшафтних груп Харкова має такий вигляд:

1. Урбанізовані ландшафти – ландшафти, де антропогенні елементи займають більше 70% площі і повністю визначають їх загальний вигляд:

- масиви старої багатоповерхової забудови (здебільшого розташовані у центрі міста);
- масиви нової багатоповерхової забудови (Салтівка, Олексіївка та інші райони, де переважає багатоповерхова забудова 9-16-поверховими будинками;

- масиви індивідуальної забудови (приватний сектор, котеджна забудова, що займає значну частку у загальній площі міста).

2. Змінені ландшафти – співвідношення природних і антропогенних елементів як 2 : 1. Це територія більшості парків та скверів міста.

3. Природні (умовно природні ландшафти) – якісно нові антропогенні елементи займають не більше 10% площі й істотно не впливають на їх загальний вигляд: листяні ліси; соснові ліси; водно-болотні угіддя.

Всього протягом репродуктивного періоду в м. Харкові було виявлено 84 види птахів. В природних ландшафтах на гніздуванні було знайдено в цілому 73 види. З них у ландшафтах соснових і листяних лісів 43, в межах малотрансформованих водно-болотяних угідь 56 видів. В урбанізованих ландшафтах міської забудови було знайдено 33 види орнітофауни. Загальна кількість видів урбанізованих ландшафтів складала менше половини від кількості видів природних ландшафтів міста, що говорить про значне збіднення видової різноманітності внаслідок загальної трансформації ландшафтів і дефіциту рослинних формацій. 25 видів зустрічалися як в природних, так і в змінених та урбанізованих ландшафтах; 50 видів зустрічалися в природних біотопах, але не були відмічені в урбанізованому середовищі міської забудови. Унікальними для урбокомплексів можна вважати тільки 9 видів (див. рис 1).

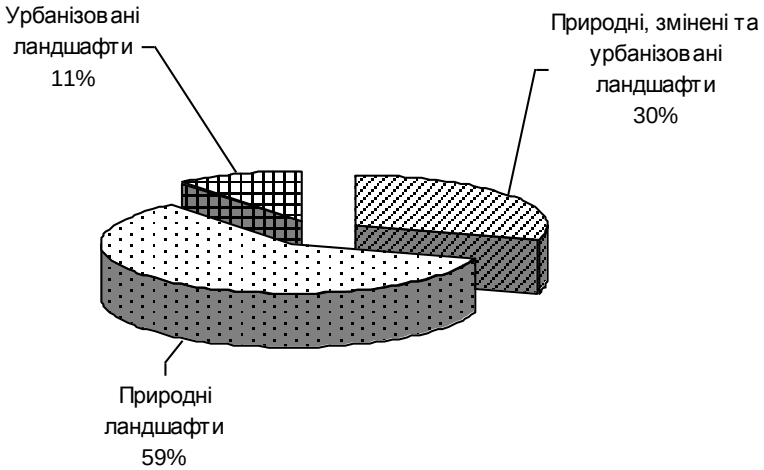

Рис 1. Співвідношення видового складу орнітокомплексів м. Харкова

Висновки. Таким чином вдалося встановити, що трансформація людиною природних ландшафтів є негативним чинником для більш, ніж половини видів місцевої орнітофауни, оскільки ці види, зустрічаються на гніздуванні в природних малотрансформованих ландшафтах, але зовсім не гніздяться в межах урбанізованих територій міської забудови. Перш за все це види водно-болотяних комплексів: бугай (Botaurus stellaris), бугайчик (Ixobrychus minutus), деркач (Crex crex), пастушок (Rallus aquaticus), погонич малий (Porzana parva), баранець звичайний (Gallinago gallinago) та ін. Серед птахів лісових і заплавних біоценозів в межах урбанізованих ландшафтів не була відмічена зозуля (Cuculus canorus), соловейко східний

(Luscinia liscinia), а також майже все види кропив'янкових та очеретянок. Відносну толерантність до урбанізованих природних комплексів демонструє 30% від загальної кількості видів, що зустрічаються на гніздуванні як в природних, так і в урбанізованих ландшафтах. Але щільність гніздування більшості з них на урбанізованих територіях істотно нижче, ніж така в природному середовищі. Це синиця велика (Parus major), синиця блакитна (P. caeruleus), зяблик (Fringilla coelebs) та ін. Деякі в'юркові: коноплянка (Acanthis cannabina), щиглик (Carduelis carduelis) та зеленяк (Chloris chloris), разом з малотрансформованими біотопами зустрічаються розрізненими популяціями у ряді житлових кварталів, в зонах одноповерхової забудови, а також в змінених ландшафтах парків і скверів. Якнайменший відсоток складають види птахів урбанізованих ландшафтів, що зовсім не гніздяться в природних ландшафтах м. Харкова. В їх числі звичайні для більшості крупних міст України синантропи: голуб сизий (Columba livia), горобець хатній (Passer domesticus), серпокрилець чорний (Apus apus), грак (Corvus frugilegus), галка (C. monedula) та ін. Більшість синантропних видів багатоповерхових забудов Харкова на гніздуванні пов'язана із спорудами людини. Вплив діяльності людини на орнітофауну міського середовища є досить значним і полягає у докорінній зміні видового складу та у зникненні більшості видів, характерних для слабопорушених людиною територій. Тому завдяки швидкій трансформації ландшафтів та зокрема руйнування біотопів м. Харкова, виникає необхідність удосконалення мережі об'єктів природно-заповідного фонду та посилення заходів охорони особливо цінних в орнітологічному відношенні територій.

Використаны джерела:

1. *Анненская Г.Н., Видина А.А. Морфологическое изучение географических ландшафтов / Г.Н. Анненская, А.А. Видина // Сб.: Ландшафтоведение. – М.: Изд-во МГУ, 1963. – 286 с.*
2. *Берг Л.С. Опыт разделения Сибири и Туркестана на ландшафтные и морфологические области / Л.С. Берг // Сборник в честь 70-летия Д.Н. Анучина. – М.: 1913.*
3. *Берг Л.С. Географические зоны Советского Союза: т. 1 / Л.С. Берг. - М., 1947.*
4. *Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України: Монографія / Григорій Іванович Денисик. – Вінниця: Арбат, 1998. – 292 с.*
5. *Докучаев В.В. Учение о зонах природы / Василий Васильевич Докучаев. - М.: Географгиз, 1948. - 64 с.*
6. *Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование: учебник / Анатолий Григорьевич Исаченко. – М.: Высшая школа, 1991, 366с.*
7. *Низовцев В.А. Об истории становления современного ландшафтоведения / В.А. Низовцев // Общая и прикладная ценология. – 2007. – № 3.– С. 32-37.*
8. *Мильков Ф.Н. Человек и ландшафт: очерки антропогенного ландшафтоведения / Федор Николаевич Мильков. – М.: Мысль, 1973. – 224с.*
9. *Михайлов Н.И. Избранные лекции по физико-географическому районированию / Николай Иванович Михайлов. – М., 1955. – 175 с.*
10. *Підгорнов С.О. Харків у цифрах і фактах. Довідник / С.О. Підгорнов. – Харків: Прапор, 1967. – 200 с.*
11. *Семенов-Тян-Шанский В.П. Типы местностей Европейской России И Кавказа. / В.П. Семенов-Тян-Шанский // Записки РГО по общей географии. – 1915. – №15.*
12. *Скільський І.В. Структура й особливості формування фауни та населення птахів середнього міста (на прикладі Чернівців): дис. ... канд. біол. наук: 03.00.08. / Ігор Васильович Скільський. – К.: 2000. – 307 с.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. А*рмашевська Тетяна Володимирівна* – аспірантка кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
2. *Арпуль Оксана Володимирівна* – кандидат технічних наук, доцент кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу, факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Національний університет харчових технологій.
3. *Балабанов Геннадій Васильович* – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства і туризму, Інституту Міжнародних відносин, Національний авіаційний університет.
4. *Барановська Ольга Віталіївна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії, природничо-географічний факультет, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя.
5. *Бейдик Олександр Олексійович* – доктор географічних наук, професор, професор кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
6. *Бережна Юлія Миколаївна* – студентка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
7. *Бондар Наталя Петрівна* – кандидат технічних наук, доцента кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу, факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Національний університет харчових технологій.
8. *Бондарець Дмитро Сергійович* – кандидат географічних наук, викладач кафедри фізичної географії і геології, природничо-географічний факультет, Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького.
9. *Бордун Ореста Юріївна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, Львівський національний університет імені Івана Франка.
10. Волонцевич Олександр Олександрович – аспірант, Український науково-дослідний інститут екологічних проблем.
11. *Габчак Наталія Францівна* – кандидат географічних наук, професор, завідувач кафедри туризму, Закарпатський державний університет.
12. *Гавриленко Катерина Олександрівна* студентка кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
13. *Гайдай Сергій Вікторович* – кандидат географічних наук, асистент кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
14. *Гетьман Володимир Іванович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри землезнавства та геоморфології, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
15. *Гришко Світлана Вікторівна* – аспірантка кафедри географії, природничо-географічний факультет Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
16. *Голуб Геннадій Сергійович* – аспірант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
17. *Горун Марія Володимирівна* – викладач кафедри готельно-ресторанної справи Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, аспірант кафедри географії України і туризму, географічний факультет, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

18. *Гусаковська Тетяна Олександрівна* – кандидат економічних наук, асистент кафедри туристичного та готельного бізнесу, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».
19. *Данилюк Вікторія Олегівна* – старший викладач кафедри туризму, географічний факультет, Ужгородський національний університет.
20. *Денисюк Юлія Миколаївна* – студентка 3 курсу кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
21. *Доценко Віктор Федорович* – доктор технічних наук, професор, декан факультету готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, завідувач кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу, Національний університет харчових технологій.
22. *Дудкіна Олена Олександрівна* – магістрант кафедри технології харчування та ресторанного бізнесу, факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Національний університет харчових технологій.
23. *Дунаєвська Оксана Феліксівна* – кандидат біологічних наук, доцент, доцент, кафедри охорони довкілля та збалансованого природокористування, екологічний факультет, Житомирський національний агроекологічний університет.
24. *Дутчак Світлана Вікторівна* – кандидат географічних наук, асистент кафедри геодезії, картографії та управління територіями, географічний факультет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.
25. *Еникова Валентина Фёдоровна* – учитель географии, Государственное учреждение образования «Гимназия № 1 г.Слуцка».
26. *Залещик Віталія Віталіївна* – аспірантка кафедра країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
27. *Зуб Яна Олександрівна* – студентка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
28. *Исмаилов Рашаил Абдулгусеин Оглы* – доктор философии по географии, инженер, ОАО«Азерсу».
29. *Карягін Юрій Олегович* – кандидат економічних наук, професор кафедри міжнародного туризму, Інститут готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Київський національний університет культури і мистецтв.
30. *Кіптенко Вікторія Костянтинівна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
31. *Клімчук Борис Петрович* – здобувач кафедри географії, географічний факультет, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
32. *Козловський Олексій Юрійович* – старший викладач кафедри загальної екології, екологічний факультет, Житомирський національний агроекологічний університет.
33. *Колотуха Олександр Васильович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії та геоекології, Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка.
34. *Кравчук Марта Стефанівна* – здобувач кафедри туризму, Інститут екології, природоохоронної діяльності та туризму імені В'ячеслава Чорновола, Національний університет «Львівська політехніка».
35. *Кравець Тарас Мирославович* – завідувач лабораторії «Комплексного атласного картографування», кафедра економічної і соціальної географії, географічний факультет, Львівсьий національний університет імені Івана Франка.

36. *Крашенінникова Анастасія Анатоліївна* – аспірантка кафедри економічної і соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
37. *Кучеренко Валентина Степанівна* – викладач кафедра країнознавства і туризму, Інститут міжнародних відносин, Національний авіаційний університет.
38. *Логвин Михайло Михайлович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу, Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».
39. *Лотоцька Лілія Ярославівна* – студентка кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
40. *Любіцева Ольга Олександрівна* – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
41. *Магир Ольга Ярославівна* – аспірантка, Національний університет біоресурсів і природокористування України.
42. *Малиновська Оксана Юріївна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
43. *Матвієнко Наталія Миколаївна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
44. *Михайленко Валерій Петрович* – кандидат хімічних наук, доцент кафедри геоекології та фізичної географії географічного факультету Київський національний університет імені Тараса.
45. *Михайленко Тетяна Ігорівна* – аспірантка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
46. *Молочко Микола Анатолійович* – асистент кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
47. *Ненько Христина Сергіївна* – студентка кафедри геоекології та фізичної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченко.
48. *Олійник Ярослав Богданович* – доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, декан географічного факультету, завідувач кафедри економічної та соціальної географії, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
49. *Олексієвець Іван Леонтійович* – кандидат географічних наук, директор національного проекту «Чисте місто».
50. *Пацюк Вікторія Сергіївна* – кандидат географічних наук старший викладач, кафедри фізичної географії, краєзнавства та туризму, географічний факультет, Криворізький національний університет.
51. *Піньонжик Галина Миколаївна* – студентка кафедри соціальної географії та рекреаційного природокористування, географічний факультет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.
52. *Погоріла Юлія Юріївна* – студентка кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

53. *Поліщук Ліна Сергіївна* – студентка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
54. *Руднєва Марина Григорівна* - аспірантка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
55. *Рутинський Михайло Йосопович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, географічний факультет, Львівський національний університет імені Івана Франка.
56. *Рябоконь Олена Вікторівна* – магістр кафедри географії, природничо-географічний факультет, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя.
57. *Сидоренко Маргарита Вікторівна* – здобувач кафедри фізичної географії та геоекології, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
58. *Сировець Сергій Юрійович* – кандидат географічних наук, асистент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
59. *Смирнов Ігор Георгійович* – доктор географічних наук, професор, професор кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
60. *Стрельникова Марина Анатольевна* – кандидат филологических наук, доцент, Елецкий государственный университет им. И.А.Бунина, доцент кафедры социально-культурного сервиса и туризма.
61. *Супрун Юлія Григорівна* – студентка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
62. *Удовиченко Вікторія Віталіївна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
63. *Федчук Андрій Петрович* – кандидат географічних наук, провідний науковий співробітник Національного антарктичного наукового центру Держінформнауки України.
64. *Цвирко Марина Францевна* – учитель географии, Государственное учреждение образования «Гимназия № 1 г.Слуцка».
65. *Чертовська Дар'я Володимирівна* – студентка кафедри туризму і готельного господарства, Інститут економіки і фінансів, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля.
66. *Чичкань Анастасія Ігорівна* – студентка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
67. *Шевченко Ольга Григорівна* – кандидат географічних наук, асистент кафедри метеорології та кліматології, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
68. *Шульга Володимир Петрович* – Народний депутат Верховної Ради України.
69. *Яценко Борис Павлович* – доктор географічних наук, професор, професор кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
70. *Яценко Анастасія Дмитрівна* – аспірантка кафедри географії України, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Колонка рецензента

В науковому збірнику «Географія та туризм» № 23, який виходить напередодні проведення XI з'їзду Українського географічного товариства та 80-річчя географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вміщено 52 статті 70 авторів, які представляють ряд вищих учбових закладів України, Росії, Білорусі та Азербайджану.

В рубриці «Географія рекреації та туризму: теоретичні та прикладні питання» представлено 29 статей 41 авторів з провідних вищих навчальних закладів Єльця (Росія), Києва, Кіровограда, Чернівців, Львова, Кривого Рога, Ужгорода, Луганська, Житомира, Полтави, Хмельницького. Відмітимо розробки, присвячені аналізу інформаційних технологій в туристичному бізнесі, теоретичним та прикладним засадам дослідження релігійних та паломницьких потоків України. Ряд публікацій висвітлює ресурсно-рекреаційні складові регіонів України; віддзеркалені в рубриці і ретроспективні аспекти розвитку туризму і рекреації.

В рубриці «Актуальні проблеми суспільної географії та країнознавства» представлено 15 статей 19 авторів із Слуцька (Білорусь), Києва, Львова, Луцька, Ніжина. Інтерес викликають публікації, присвячені аналізу соціально-економічних та фінансових проблем зони євро, суспільно-географічних основ дослідження комплексно-пропорційного розвитку регіону та визначенню місця країн Європейської півночі в проектах розвитку транспортно-логістичної інфраструктури Європейського Союзу.

В рубриці «Природнича географія: теорія та практика» представлено 8 статей 10 авторів з провідних наукових закладів Баку (Азербайджан), Києва, Запоріжжя, Вінниці. Відмітимо матеріали, присвячені дослідженню рекреаційно-туристських функцій Поділля та Буковинських Карпат. Як і в попередніх випусках, природнича та фізико-географічна складова географічних та туристських досліджень представлена достатньо скромно.

Теоретико-практичні розробки до збірника представили вчені Києва, Львова, Чернівців, Луганська, Кривого Рога, Ужгорода, Запоріжжя, Житомира, Полтави, Хмельницького, Вінниці, Ніжина, Кіровограда, Єльця (Росія), Слуцька (Білорусь), Баку (Азербайджан). Крім україномовних в науковому збірнику представлено і російськомовні статті.

Слід зазначити, що назвам та англомовним анотаціям ряду статей бракує лаконічності, науковості та відповідного редагування, відчувається і брак картографічного матеріалу (це стосується збірника в цілому).

Науково-практична «палітра» збірника має різновекторний характер, який актуалізує зусилля провідних навчально-наукових центрів України, Білорусі, Азербайджану, регіональних центрів Росії у географічній царині.

Бейдик О.О., доктор географічних наук, професор,
професор кафедри країнознавства та туризму
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

ЗМІСТ

І. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

Любіцева О.О., Кіптенко В.К.,Федчук А.П. 32-й Міжнародний географічний конгрес – виклики і можливості світової географії… 3
Балабанов Г.В. Розвиток міжнародного співробітництва у сфері підготовки кадрів для туризму в національному авіаційному університеті…….. 9
Колотуха О.В. Понятійний аппарат суспільно-географічного дослідження спортивного туризму……. 15
Шевченко О.Г. Вплив погодно-кліматичних чинників на туристичну галузь……. 19
Шульга В.П. Сучасні підходи до стратегічного планування розвитку екологічного туризму…….. 24
Кравчук М.С. Інформаційні технології в туристичному бізнесі: роль та призначення……. 30
Удовиченко В.В., Погоріла Ю.Ю. Правове регулювання туристичних формальностей: питання міжнародного співробітництва……. 37
Стрельникова М.А. Гастрономический туризм: основные тенденции и перспективы…… 43
Смирнов І.Г., Карягін Ю.О. Готельно-ресторанна справа в античному світі: транспортно-логістичний аспект……... 49
Малиновська О.Ю. Міні-готелі в Україні……... 57
Доценко В.Ф., Арпуль О.В., Бондар Н.П., Дудкіна О.О. Розвиток готельного господарства Столичного регіону України……. 62
Кучеренко В.С. Сучасний стан та перспективи розвитку річкового транспорту на Дніпрі для потреб рекреації і туризму…….. 67
Бордун О.Ю. Теоретичні та прикладні засади дослідження релігійних та паломницьких потоків України……... 73
Гайдай С.В., Гавриленко К.О. Історичні фестивалі та військово-історичні реконструкції на основі історико-культурних заповідників України…… 81
Чертовська Д.В. Проблеми розвитку дитячого туризму в Україні… 86
Бережна Ю.М. Нематеріальна культурна спадщина ЮНЕСКО: поняття, тенденції, український вимір……... 93
Пацюк В.С. Потенціал індустріальних регіонів в контексті формування їх туристичного іміджу……. 100
*Данилюк В.О.*Характеристика туристично-рекреаційних ресурсів Карпатського регіону……... 107
Габчак Н.Ф. Функціонування санаторно-курортної та оздоровчої сфери в межах Закарпатської області: головні аспекти дослідження 113
Козловський О.Ю., Дунаєвська О.Ф. Огляд основних рекреаційних ресурсів Житомирщини для розвитку перспективних видів

туризму…….. 120
Логвин М.М., Гусаковскька Т.О. Культурно-духовна спадщина Полтавскої області як туристичний ресурс…… 129
Залещик В.В. Туристична політика і управління регіональним розвитком туризму в Луганській області……... 134
Молочко М.А. Картографічне моделювання підготовки у ВНЗ України фахівців сфери туризму……. 139
Дутчак С.В., Піньонжик Г.М. Прикладні аспекти створення та використання kml-файлів засобами гіс-технологій для потреб туризму (на прикладі об'єктів готельного господарства Тернопільської області)……... 149
Рутинський М.Й. Рекреаційно-географічні переваги, періодизація та перспективи розвитку розлуцької територіальної курортно-рекреаційної системи у Верхньодністровських Бескидах…… 156
Горун М.В. Кластер – основна модель розвитку Гусятинсько-Сатанівського рекреаційного району……. 167
Бейдик О.О., Сировець С.Ю. Порівняльна характеристика туристських мезорайонів Німеччина та країн Бенілюкс і Альпійського……. 174
Поліщук Л.С. Управління розвитком туризму: досвід Польщі…… 181
Матвієнко Н.М., Денисюк Ю.М. Сучасний стан та перспективи розвитку туризму Хорватії…….. 187

ІІ. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

Олійник Я.Б, Лотоцька Л.Я. Суспільно-географічні основи дослідження комплексно-пропорційного розвитку регіону……. 193
Клімчук Б.П. Оцінка природно-географічних чинників комплексного розвитку Волинської області……..…… 198
Голуб Г.С. Розселенські передумови життєдіяльності населення Волинської області……... 205
Кравець Т.М. Суспільно-географічні аспекти функціональної трансформації аграрної сфери Львівської області…… 209
Крашеніннікова А.А. Територіальна структура демогеографічної системи Чернігівської області……. 216
Еникова В.Ф. Исследование влияния демографических проблем на численность трудовых ресурсов Слуцкого района Минской области 223
Цвирко М.Ф. Развитие маркетинговой службы на крупнейших предприятиях перерабатывающей промышленности города Слуцка Минской области……. 229
Олійник Я.Б., Гетьман В.І. Проблеми накопичення відходів життєдіяльності людини та її майбутнього розвитку…….. 235
Зуб Я.О., Смирнов І.Г. Соціально-економічні та фінансові проблеми зони євро: географічний вимір…… 243
Михайленко Т.І. Узагальнення європейського досвіду розробки

стратегій соціально-економічного розвитку великих міст (супільно-географічний аспект)…… 250
Руднєва М.Г. Виноградарсько-виноробний кластер Бордо – суспільно-географічна характеристика…….. 258
Супрун Ю.Г., Смирнов І.Г. Країни Європейської Півночі в проектах розвитку транспортно-логістичної інфраструктури Європейського Союзу……. 265
Яценко Б.П., Чичкань А.І. Географічні номенклатурні терміни адміністративно-територіального поділу та система адресації в Японії……. 276
Барановська О.В, Рябоконь О.В. Вплив соціально-історичних подій на формування ойконімів Сумської області…….. 281
Армашевська Т.В. Топонімічні контексти Чернігівської області…… 289

ІІІ. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Исмаилов Р.А Гидрологическая характеристика горных рек Габала-Исмаиллинской зоны…… 297
Гришко С.В. Значення «Сталинського плану перетворення природи» для степів Східної Європи…….. 300
Ненько Х.С., Михайленко В.П., Олексієвець І.Л. Геоекологічні передумови вибору місця розміщення полігону ТПВ…….. 307
Сидоренко М.В. Загальні закономірності територіальної структури та чинники територіальної диференціації екологічних режимів ландшафтів рівнинної частини території України…… 316
Яценко А.Д. Методика визначення рекреаційних навантажень у лісокультурних ландшафтах північно-західного Приазов'я…… 322
Бондарець Д.С. Розрахунок рекреаційної ємності лісових насаджень на прикладі Запорізької області…….. 327
Магир О.Я. Природно-культурний каркас гуманістичного ландшафтного поля Волинської області…… 335
Волонцевич О.О. Роль антропогенної трансформації географічного ландшафту у функціонуванні та видовому різноманітті орнітокомплексів великого міста…… 342
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ…… 349
КОЛОНКА РЕЦЕНЗЕНТА…….. 353

СОДЕРЖАНИЕ

I. ГЕОГРАФИЯ РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

Любицева А.А., Киптенко В.К., Федчук А.П. 32-й Международный географический конгресс – вызовы и возможности мировой географии…….. 3
Балабанов Г.В. Развитие международного сотрудничества в сфере подготовки кадров для туризма в Национальном авиационном университете…….. 9
Колотуха А.В. Понятийный аппарат общественно-географического исследования спортивного туризма…… 15
Шевченко О.Г. Влияние погодно-климатических факторов на туристическую отрасль…… 19
Шульга В.П. Современные подходы к стратегическому планированию развития экологического туризма……. 24
Кравчук М.С. Информационные технологии в туристическом бизнесе: роль и назначение…….. 30
Удовиченко В.В., Погоріла Ю.Ю. Правовое регулирование туристических формальностей: вопросы международного сотрудничества……. 37
Стрельникова М.А. Гастрономический туризм: основные тенденции и перспективы…… 43
Смирнов И.Г., Карягин Ю.О. Гостинично-ресторанное дело в античном мире: транспортно-логистический аспект…… 49
Малиновська О.Ю. Мини-отели в Украине……... 57
Доценко В.Ф., Арпуль О.В., Бондар Н.П., Дудкіна О.А. Развитие гостиничного хозяйства Столичного региона Украины……... 62
Кучеренко В.С. Современное состояние и перспективы развития речного транспорта на Днепре для нужд рекреации и туризма……... 67
Бордун. О.Ю. Теоретические и прикладные основы исследования религиозных и паломнических потоков Украины……. 73
Гайдай С.В., Гавриленко К.О. Исторические фестивали и военно-исторические реконструкции на основе историко-культурных заповедников Украины…… 81
Чертовская Д.В. Проблемы развития детского туризма в Украине... 86
Бережна Ю.М. Нематериальное культурное наследие ЮНЕСКО: понятие, тенденции, украинское измерение…….. 93
Пацюк В.С. Потенциал индустриальных регионов в контексте формирования их туристического имиджа…… 100
Данилюк В.О. Характеристика туристско-рекреационных ресурсов Карпатского региона…… 107
Габчак Н.Ф. Функционирование санаторно-курортной и оздоровительной сферы в пределах Закарпатской области: главные аспекты исследования 113

Козловський О.Ю., Дунаєвська О.Ф. Обзор основных рекреационных ресурсов Житомирщины для развития перспективных видов туризма…… 120
Логвин М.М., Гусаковскька Т.А. Культурно-духовное наследие Полтавской области как туристический ресурс…… 129
Залещик В.В. Туристическая политика и управление региональным развитием туризма в Луганской области……... 134
Молочко Н.А. Картографическое моделирование подготовки в вузах Украины специалистов сферы туризма…….. 139
Дутчак С.В., Пиненжик Г.М. Прикладные аспекты создания и использования kml-файлов средствами гис-технологий для целей туризма(на примере объектов отельного хозяйства Тернопольской области)……. 149
Рутинський М.Й. Рекреационно-географические преимущества, периодизация и перспективы развития розлуцкой территориальной курортно-рекреационной системы в Верхнеднестровских Бескидах 156
Горун М.В. Кластер – основная модель развития Гусятинско-Сатановского рекреационного района…… 167
Бейдык А.А., Сыровец С.Ю. Сравнительная характеристика туристских мезорайонов Германия и стран Бенилюкс и Альпийского…….. 174
Поліщук Л.С. Управление развитием туризма: опыт Польши……. 181
Матвиенко Н.Н., Денисюк Ю.Н. Современное состояние и перспективы развития туризма Хорватии…….. 187

II. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ И СТРАНОВЕДЕНИЯ

Олийнык Я.Б, Лотоцкая Л.Я. Общественно-географические основы исследования комплексно-пропорционального развития региона…. 193
Климчук Б.П. Оценка природно-географических факторов комплексного развития Волынской области……... 198
Голуб Г.С. Расселенские предпосылки жизнедеятельности населения Волынской области…… 205
Кравец Т.Н. Общественно-географические аспекты функциональной трансформации аграрной сферы Львовской области……... 209
Крашенинникова А.А. Территориальная структура демогеографической системы Черниговской области…….. 216
Еникова В.Ф. Исследование влияния демографических проблем на численность трудовых ресурсов Слуцкого района Минской области 223
Цвирко М.Ф. Развитие маркетинговой службы на крупнейших предприятиях перерабатывающей промышленности города Слуцка Минской области…….. 229
Олийнык Я.Б, Гетьман В.И. Проблемы накопления отходов жизнедеятельности человека и его будущего развития ……... 235

Зуб Я.А., Смирнов И.Г. Социально-экономические и финансовые проблемы зоны Евро: географическое измерение……. 243
Михайленко Т.И. Обобщение европейского опыта разработки стратегий социально-экономического развития крупных городов (общественно -географический аспект)……. 250
Руднева М.Г. Виноградарско-винодельческий кластер Бордо – общественно-географическая характеристика…….. 258
Супрун Ю.Г., Смирнов И.Г. Страны Европейского севера в проектах развития транспортно-логистической инфраструктуры Европейского Союза…… 265
Яценко Б.П., Чичкань А.И. Географические номенклатурные термины административно-территориального деления и система адресации в Японии…….. 276
Барановська О.В, Рябоконь Е.В. Влияние социально-исторических событий на формирование ойконимов Сумской области……. 281
Армашевська Т.В. Топонимические контексты Черниговской области……... 289

III. ЕСТЕСТВЕННАЯ ГЕОГРАФАЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Исмаилов Р.А Гидрологическая характеристика горных рек Габала-Исмаиллинской зоны…… 297
Гришко С.В. Значение «Сталинского плана преобразования природы» для степей Восточной Европы…….. 300
Ненько Х.С., Михайленко В.П., Олексиевец И.Л. Геоэкологические предпосылки к выбору места размещения полигона ТБО……... 307
Сидоренко М.В. Общие закономерности территориальной структуры и факторы территориальной дифференциации экологических режимов ландшафтов равнинной части территории Украины……. 316
Яценко А.Д. Методика определения рекреационных нагрузок в лесокультурных ландшафтах северо-западного Приазовья……. 322
Бондарец Д.С. Расчет рекреационной емкости лесных насаждений на примере Запорожской области……... 327
Магир О.Я. Природно-культурный каркас гуманистического ландшафтного поля Волынской области…… 335
Волонцевич А.А. Роль антропогенной трансформации географического ландшафта в функционировании и видовом разнообразии орнитокомплексов большого города…….. 342
ВЕДОМОСТИ ПРО АВТОРОВ ……...…… 349
КОЛОНКА РЕЦЕНЗЕНТА…….….. 353

LIST OF CONTENTS

I. GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM: THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES

Liubitseva O.O., Kiptenko V.K., Fedchuk A.P. 32-th International Geographical Congress - the challenges and opportunities of the world of geography ……..……... 3
Balabanov G.V. Development of international cooperation in the field of personnel training for tourism in the National Aviation University …….. 9
Kolotuha O.V. Concept vehicle of publicly-geographical research of sporting tourism…….. 15
Shevchenko O.G. Influence of weather and climatic factors on the tourism industry…….. 19
Shulga V.P. Modern approaches to strategic planning of ecological tourism…… 24
Kravchuk M.S. Information technologies in tourism business: role and purpose…… 30
Udovichenko V.V., Pogorila Y.Y. Legal regulation of tourist ceremonial functions: international cooperation issues……. 37
Strelnikova M.A. Food tourism: main trands and prospects……... 43
SmirnovI.G, Karyagin J.A. Hotel and restaurant business in the ancient world: transport and logistics aspect…….……. 49
Malinovska O.Y. Mini-hotels in Ukraine…… 57
Dotsenko V.F., Arpul O.V., Bondar N.P., Dudkin O.O. The development of the hotel industry of the Metropolitan Region of Ukraine……. 62
Kucherenko V.S. The current state and prospects of development of river transport on the Dnipro for purposes of recreation and tourism ……. 67
Bordun O.Y. Theoretical and practical bases of the study of religious and pilgrimage flows of Ukraine……. 73
Gayday S.V., Gavrilenko K.O. Historical festivals and military and historical reconstructions based on historical and cultural reserves of Ukraine……... 81
Chertovskaya D.V. Problems of the development children's tourism in Ukraine……... 86
Beregna Y.M. Intangible Cultural Heritage: concepts, trends, ukrainian dimension…… 93
Patsyuk V.S. Potential industrial regions in the context of the formation of its tourist image ……. 100
Danilyuk V.O. Characteristic features of the tourist-recreational resources of Carpathian Region……..… 107
Habchak N.F. Functioning of health resort and recreational areas within transcarpathian region: main aspects of research……... 113
Kozlovskiy O.Y., Dunaevska O.F. Overview of the main recreational resources of Zhytomyr region for the development of perspective types

of tourism ……...…… 120
Logvin M.M., Gusakovskiy T.O. Cultural and spiritual legacy of Poltava region as tourist resource…… 129
Zaleschyk V.V. Travel policy and management of regional tourism development in Luhansk region……. 134
Molochko M.A. Cartographic modeling of the training of tourism specialists in Ukrainian universities …….…… 139
Dutchak S.V., Piniungik G.M. Applied aspects of creating and using kml file tools gis-technologies for tourism (using Ternopil's hotel economies)…….. 149
Rutiskiy M.Y. Recreation and geographic advantages, periodization and prospects Rozluch territorial resort and recreational system in Verhnodnistrovski Beskydy……... 156
Horun M.V. Cluster is the basic model of Husyatyn-Satanovski recreational area ……. 167
Beidyk O.O, Syrovets S.Y. Comparative characteristic of tourist mezoregions of Germany and the Benelux countries and Alpine……. 174
Polishchuk L.S. Tourism management: the Polish experience ……... 181
Matvienko N.M., Denisyk Y.M. The modern state and prospects of development of tourism of Croatia……. 187

II. REGIONAL AND HUMAN GEOGRAPHY: TOPICAL ISSUES AND CURRENT PROBLEMS OF HUMAN GEOGRAPHY AND AREA STUDIES

Oliynyk Ya.B., Lototska L.Ya. Social and geographical research base of complex-proportional development of the region…….. 193
Klimchuk B.P. Evaluation of natural and geographical factors of the Volyn region……... 198
Golub G.S. Settlement conditions as a basis for vital activity of the population of Volyn region …..... 205
Kravec T.N. Social and geographical aspects of functional transformation of agricultural sector in the Lviv region…… 209
Krasheninnikova A.A. Territorial structure of demogeographic system of Chernigiv region……. 216
Enikova V.F. Study of the impact of demographic problems on a number of labor resources of Slutski district of Minsk region…… 223
Tsvirko M.F. Development of marketing services at the largest enterprises of the processing industry of the city of Slutsk in Minsk region ……..... 229
Oliynyk Ya.B., Getman V.I. Problems accumulation of human waste and its future development …… 235
Zub Y.O., Smirnov I.G. Socio-economic and financial problems of the euro area: the geographical dimension……... 243
Mikhailenko T.I. Generalization of the European experience in the development of the strategy of socioeconomic development of cities

(socio-geographical aspect)…… 250
Rudneva M.G. Bordeaux wine cluster – socio-geographic characteristics 258
Suprun Y.G., Smirnov, I.G. The countries of the European north in the development of projects of transport and logistics infrastructure of the European Union ……..…….. 265
Yatsenko B.P., Chichkan A.I. Geographical nomenclature terms administrative-territorial division and addressing system in Japan…… 276
Baranovska O.V., Riabokon O.V. The influence of social and historical events on the formation of place names of Sumy region ……. 281
Armachevska T.V. Toponimical contexts of Chernigiv region……... 289

III. NATURAL GEOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

Ismailov R.A. Hydrological characteristics of mountain rivers Gabala-Ismayilli region……... 297
Grishko S.V. The value of «Stalin's Great Plan for the Transformation of Nature » for the steppes of the Eastern Europe ……. 300
Nenko H.S., Mihaylenko V.P., Oliksievets I.L. Geological basis to the selection of location of SDW site ……..... 307
Sydorenko M.V. General regularities of territorial structure and factors of territorial differentiation of environmental landscape mode of plain part Ukraine ……..……. 316
Yatsenko A.D. Methods of determination of recreational pressure in silvicultural landscapes in the northwest of Pryazovia ……. 322
Bondarets D.S. Calculation of recreational capacity of forest stands drawing on the example of Zaporizhia region …….. 327
Magir O.Y. Natural and cultural framework of humanistic landscape field of Volyn region…….. 335
Voloncevich O.O. The role of anthropogenic transformation of geographical landscape in the functioning and the diversity of species of ornithocomplexes of a big city …….……. 342
INFORMATION ABOUT AUTHORS …… 349
REVIEWER COLUMN ……...…….….. 353